iskolakultúra

TERMÉSZETTUDOMÁNY

Az Országos Közoktatási Intézet
folyóirata
V. évfolyam, 13-14. szám

A TARTALOMBÓL Demjén Istvánné – Baloghné Ormos Ilona – Demjén István: Az iskolakert ✔✔ *Forró Edit:* Az iskolakert talaja ✔✔ *Czakó Kálmán:* Integrált prevenciós program a magyar iskolarendszer számára ✔✔ *Kardos Mária:* Drogproblémák az állami gondozottak körében ✔✔ *Nagy Gábor – Pintér Matild:* Drogok és gyógyszerek ✔✔ *Versitz Piroska:* A deviancia megelőzésének jogi lehetőségei

Számunk szerzői

Bagdy Emőke, pszichiáter, Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet

Balla Margit, grafikus

Baloghné Ormos Ilona, tanszékvezető egyetemi docens, Budapest, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem

Bányai Emőke, szociális munkás, Esély Családsegítő Központ

Benkő András, toxikológus, Országos Igazságügyi Toxikológiai Intézet

Béres Sári Andrea, tanár, Batthyány Ilona Általános és Szakiskola

Bergmann Erzsébet, pszichológus, Fővárosi Nyitott Kapu Gyermeklélektani Állomások

Boga Bálint , orvos, Budapest, Ujpesti Kórház

Bognár Mária, tanár, Budapest, Iskolafejlesztési Alapítvány

Cseres Judit, pszichológus, ORFK, Budapest

Czakó Kálmán, főtanácsos, Magyar UNESCO Bizottság

Demjén István, tudományos munkatárs, Budapest, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem

Demjén Istvánné, kertépítő, Budapest, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem

Farkas Ákos, pszichiáter, Budapest, Nyírő Gyula Kórház

Feketéné Szakos Éva, tanár, Budapest, Családtervezési Munkaközösség

Fóhn Márta, gyermekpszichiáter, Budapest, Heim Pál Mentálhigiénés Osztály

Forró Edit, adjunktus, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem

Gábor Edina, pszichológus, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem

Hancz Péter, kutató, Budapesti Műszaki Egyetem

Hidvégi Máté, kutató, Budapesti Műszaki Egyetem

Horváth Endre, orvos, Székesfehérvár, Szent György Kórház

Horváth Szabó Katalín, tanár, Zsámbék, Katolikus Tanítóképző Főiskola

Káldi Tamás, mérnök, Mentor Informatikai Kft

Káli-Kullai Károly, klubvezető, Budapest, Sziget Ifjúsági Segítő Szolgálat

Kardos Mária, pszichológus, Fót, Általános Iskola

Kassai-Farkas Ákos, pszichiáter, Budapest, Nyírő Gyula Kórház

Kereszty Éva, orvos, jogász, Népjóléti Minisztérium

Kisida Erzsébet, jogász, Művelődési Minisztérium

Kormány Gyula, tanár, szerkesztő, BGyTF Nyíregyháza

Kutas Gyula, tanár, ELTE Kísérleti Iskola, Törökbálint

Lengyel Éva, orvos, SOTE

Maár Márton, tanár, Béke Nevelőotthon

Nagy Gábor, orvos, Budapest

Nagy Ilona, orvos, Szent Erzsébet Kórház

Orlai Ibolya, rendőr alezredes, ORFK, Budapest

Pintér Matild, újságíró, Budapest

Rácz József, pszichológus, Pszichológiai Intézet, Budapest

Rétvári László, szerkesztő, Budapest

Rigó Orsolya, fogorvos, Budapest

Szabadka Péter, tanár, igazgató, Béke Nevelőotthon

Versitz Piroska, bíró, Dunakeszi, Kerületi bíróság

Zelenák József, tanár, Szent Imre Kórház, Budapest

Zrencsik Andrea, kutató, Budapesti Műszaki Egyetem

ISKOLAKULTÚRA
Természettudomány
V. évfolyam 1995/13-14.

Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata

Főszerkesztő:
GÉCZI JÁNOS
Szerkesztő:
TAKÁCS VIOLA

A szerkesztőség munkatársai:
ANDOR MIHÁLY
FATALIN LÁSZLÓ
HUZELLA PÉTER
KAMARÁS ISTVÁN
KORMÁNY GYULA
SEBŐK ZOLTÁN
SZAKÁLY SÁNDOR
SZENDREI JÁNOS
TRENCSÉNYI LÁSZLÓ
VÁGÓ IRÉN
VÁMOS ÁGNES
ZALÁN TIBOR

*

ASZTALOS ILDIKÓ (Kolozsvár)
DOBOS IRÉN
TÓTH LÁSZLÓ (Dunaszerdahely)
VARGA PIROSKA (Szabadka)

Kiadja az Országos Közoktatási Intézet
Budapest, Dorottya u. 8. 1051

Felelős kiadó:
ZSOLNAI JÓZSEF főigazgató

E számunk megjelenését támogatta: a Művelődési és közoktatási Minisztérium, Pro Renovanda Cultura Hungariae, Országos Játék Alap

Szerkesztőség:
Budapest, Dorottya u. 8. 1051
(Postacím: 1393 Budapest, Pf.: 701/420)
Telefon: (1) 138-29-38
Telefax: (1) 118-63-84

Szerkesztőségi fogadónapok:
kedd, szerda, csütörtök 10-14 h

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok, valamint egyéb alternatív terjesztők. Előfizethető a szerkesztőség címén közvetlenül, vagy átutalással MNB 232-90174-4273 pénzforgalmi jelzőszámon. Előfizetési díj számonként 130,- Ft. (Teljes évfolyam 3120,- Ft; Természettudomány 1300,- Ft, Társadalomtudomány 1300,- Ft, Matematika-Informatika-Technika 520,- Ft.) Megjelenik kéthetente.
Lapunk egyes példányai megvásárolhatók a Mentor Könyvesboltban (Budapest, Dorottya u. 8.) és a Pedagógus Könyvesboltban (Budapest, Múzeum krt. 3.).

HU ISSN 1215-5233
A nyomás az MSZH Nyomda és Kiadó Kft. Nyomdájában készült.

Felelős vezető:
Nagy László igazgató

Lapzárta: 1995. június 19.

iskolakultúra

AZ ORSZÁGOS KÖZOKTATÁSI INTÉZET
FOLYÓIRATA
V. évfolyam, 1995/13-14.

Tartalom

Demjén István – Baloghné Ormos Ilona – Demjén Istvánné: *Az iskolakert (2)* **Forró Edit:** *Az iskolakert talaja és vizsgálata (15)* **Kiss Tamás:** *Az újrakezdés szellemi és lelki szükséglete (22)* **Németh Károly:** *A földtudományok szerepe (40)*

Fodor Gábor: *Bevezető (50)* **Czakó Kálmán:** *Integrált prevenciós program a magyar iskolarendszer számára (51)* **Benkő András – Varga Tibor – Horváth János:** *A kábítószer áldozatairól a statisztikai felmérések tükrében (53)* **Kardos Mária:** *Drogproblémák az állami gondozottak körében (59)* **Kassai-Farkas Ákos:** *A kezelés labirintusa (65)* **Kisida Erzsébet:** *Az ifjú állampolgárok és jogi védettségük (72)* **Nagy Gábor – Pintér Matild:** *Drogok és gyógyszerek (77)* **Orlay Ibolya – Cseres Judit:** *D. A. D. A. (85)* **Rácz József:** *Iskolai egészségmagatartást fejlesztő programok (91)* **Versitz Piroska:** *A deviancia megelőzésének jogi lehetőségei (95)* **Gábor Edina:** *Helyzetgyakorlatok (104)* **Balla Margit:** *Homéroszi illusztrációk (111)*

SZEMLE

Bagdy Emőke: *Kacagás, kocogás, relaxáció (112)* **Bányai Emőke:** *Az iskolai szociális munka (113)* **Bergmann Erzsébet:** *A megelőzés szolgálatában (116)* **Fóhn Márta:** *Élesszétek magatokban a tüzet! (120)* **Bognár Mária:** *A diák és környezete a kockázati tényezők szempontjából (120)* **Boga Bálint:** *A dohányzás ártalmai (124) A nemzedékek közti kapcsolat (127)* **Hancz Péter – Zrencsik Andrea – Hídvégi Máté:** *Vegetáriánus diéták és vallási előírások (129)* **Horváth Endre:** *Az AIDS és megelőzése (131)* **Horváth Szabó Katalin:** *Szociális kompetencia – kreatív konfliktusmegoldás (133)* **Káldi Tamás:** *Profil tervbank (135)* **Kály-Kullai Károly:** *Sziget Ifjúsági Segítő Szolgálat (136)* **Kereszty Éva:** *Gyógyszer- és drogfogyasztással összefüggő halálesetek (139)* **Lengyel Éva:** *Idős ember a családban (141)* **Szabadka Péter:** *Béke Nevelőotthon (144)* **Zelenák József:** *Kortárssegítő-kortárscsoport (145)*

Kormány Gyula: *A nemzetközi megértésre való nevelés a földrajzoktatásban (147)* **Komáromi István:** *A csodálatos bolygó (151)* **Rétvári László:** *Földünk-környezetünk (153)* **Kutas Gyula:** *Sivatagokról – szárazon (154)*

SATÖBBI (156)

Az iskolakert

DEMJÉN ISTVÁN – BALOGHNÉ ORMOS ILONA –
DEMJÉN ISTVÁNNÉ

A környezeti nevelés célszerű fejlesztése, az oktatás különböző szintjein való kiteljesítése sürgető feladatunk. E cél eléréséhez a különböző szakterületek ez irányú tapasztalatai nagy segítséget nyújthatnak. Így az iskolakert nyújtotta lehetőségek kihasználáshoz jó segítség a kertépítészeti megoldások ismerete, az elméleti kutatásokra alapozott gyakorlati javaslatok megfontolása. Természetesen a lehetőségek szerint fokozatosan is el lehet jutni a kívánt eredményre! Lehet, hogy először csak arra futja, hogy rendbe tegyük környezetünket és szakszerűen ápolt növények legyenek az iskolához tartozó területen és a hozzá tartozó utcán is! Ha lehetőségeink engedik, törekedjünk a sokféleképpen használható, szakszerűen berendezett iskolakert kialakítására, amihez az alábbiakkal szeretnénk segítséget nyújtani.

Az iskolakert rendeltetése

A szabad levegőn való mozgás felfrissít, s a tantermek is átszellőzhetnek a tízperces szünetben, ha a gyerekek kimennek. Az óra végét jelentő csengőszó után sok-sok osztályban hangzik el szerte az országban:

– Gyerekek, menjetek le az udvarra!

Az udvar jobb esetben a szilárd burkolattal ellátott ún. zsibongó. Nem véletlen, hogy az iskolaudvar fogalmát a kertépítész szakemberek nem használják. Az iskolához iskolakert tartozik, ahogyan a múzeumhoz múzeumkert, a kolostorhoz kolostorkert s a lakóházhoz lakókert. Minden, ami egy tanintézmény épületén kívül az intézmény telkén van, az iskolakert része: a gazdasági forgalom számára létesített gépkocsibehajtó területe éppúgy, mint a tornatér, a szeméttároló, a virágkiültetés a bejáratnál vagy az udvarnak lefokozott zsibongó, a szabadban tartott órák színhelye stb.

Kertépítészek értelmezésében az iskolaépület és az iskolakert funkcója azonos: a belső és külső tere rendszere elvileg azonos tartalom szolgálatára rendelt építészeti egységet képez. A kert folytatása a belső térnek, az épület és a hozzá tartozó kert együttesen jelentik az iskolát. A kert az intézményben folyó ismeretszerzést szolgálva annak szerves részét képezi: teret nyújt a szabadban elvégzendő gyakorlatoknak, például: a testnevelés-, rajz- és biológiaórákon stb.

Olykor-olykor felvetődik a gondolat, hogy lehetőleg minél több foglalkozás legyen a szabadban. A külső teret, tereket amennyire csak lehetséges, fel kellene használni mind az oktatásban, mind a nevelőmunkában. Bár ma még nem általános ez a szemlélet, ennek igénye fokozottan érvényesül az új alternatív pedagógiai irányzatok terjedésével, a környezeti nevelésnek fakultatív tantárgyként vagy általánosan bevezetett oktatásával. Az aktív gyakorlatokra hangsúlyt fektető iskolák kertje és környezete egyre több helyen válik a madárvédelem, a növényápolás, a fizikai, biológiai kísérletezés, illetve a légköri jelenségek megyfigyelésének színterévé.

Számos vizsgálati eredmény bizonyítja, hogy a szabadban való tanulás kevéssé fárasztó. A hetvenes években végzett külföldi felmérések kimutatták, hogy a szabadtéri foglalkozások bevezetésével 30%-kal csökkent a betegségek miatt mulasztott órák száma.

A szabadban való tanulás igényének nem is olyan könnyű feladat eleget tenni még az aránylag tágas telken felépült iskolák esetében sem, hiszen a különböző funkciójú kert-

részek elkülönítésére és védelmére megfelelő megoldásokat kell találni. Az iskolakert szerkezeti elrendezését, az eges használati egységek elhelyezését a beépítés módja, a kertrészek rendeltetése, egymáshoz való viszonya, méretei tájolási kötöttségei stb. határozzák meg. A betartandó tervezési alapkövetelményeket különféle szabályzatok és szabványok tartalmazzák (OÉSZ: Országos Építésügyi Szabályzat, ÉSZ: Építésügyi Ágazati Szabvány). Az ilyen általános előírásokon túlmenően a kert rendeltetése, az egyes létesítmények, berendezési tárgyak kialakítása, szerkezeti megoldása számos műszaki, ergonómiai és egészségügyi szempontnak is eleget kell tegyen.

Csak megfelelően méretezett, igényesen kialakított, masszív anyagú és a tartós igénybevétel során várható terheléseknek garantáltan megfelelő építmények (burkolat, lépcső, támfal, kerítés stb.) és berendezési tárgyak (padok, lámpák, szemetes edények, virágtartók stb.) elhelyezése engedhető meg. A kerti kompozíció, a térképzés logikája a használat szolgálatában áll, de ezzel egyidejűleg látvány- és térélmények eszköze is, amely az esztétikai érzék fejlesztésében és a vizuális nevelésben felhasználható.

Történelmi városnegyedekben, hagyományőrző kis településeken az iskolaépület formarendjének tájba illesztése építészeti alapkövetelmény. Az iskolakertbe ültetendő növényeket is aszerint indokolt megválasztani, hogy a kert a környéken fellelhető természetes növénytársulások összetételét tükrözze. A növényvilággal kapcsolatos természet- és környezetvédelmi nevelésben fontos feladat a hazai flóra megismertetése. Az első lépés ebben a szűkebb környezetnek – a gyerekek otthonát körülvevő tájnak – mint élőhelynek a megismerése és megszerettetése. Egy adott helyen a vadon tenyésző növények egymás társaságában és az ott meglévő talaj- és klímatényezők között érzik jól magukat, ezekhez a viszonyokhoz alkalmazkodtak, s rendszerint erőteljesebben is fejlődnek, a kártevőkkel szemben ellenállóbbak, mint a tájidegen (exóta) fajok vagy a nemesített hibrid fajták. Közterületeken és magánkertekben mégis a díszfaiskolák kínálatából válogatott exótákat és a nemesített fajtákat telepítik. Különlegességük és díszítőértékük révén ezek a növények igen népszerűek – a művi környezetalakítás dekoratív eszközei. Az iskolakert díszítésére az őshonos növényektől elkülönítve célszerű csak beültetni ezeket.

A mezőgazdasági és kertészeti haszonnövények bemutatására és a termesztési technológiák gyakoroltatására több iskola rendelkezik az iskolakerten kívül, attól függetlenül kialakított haszonkerttel. Ha a területi és talajadottságok lehetővé teszik gyakorlókert létesítését az iskola területén, azt a többi funkcionálios egységtől elválasztva, zárható kapuval ellátott kerítéssel körülvéve alakítsuk ki. Erősen szennyezett települési környezetben – például ahol nagy a gépjárműforgalom –, a terményt étkezési célra ne használjuk fel!

A jól kialakított iskolakert a délutáni napközi és tanórán kívüli tevékenységek, valamint ünnepi rendezvények méltó színtere is. Törekedni kell arra, hogy a tanulásra, sportra, játékra és pihenésre egyaránt megfelelő, a zavaró külső hatásoktól védett, egészséges, kellemes és esztétikus környezetet nyújtson.

Az iskoláknak kertje legyen, a szó legnemesebb értelmében!

A kertépítész feladata a megfelelő színvonalú iskolakert megtervezése, a pedagógusé a kert tudatos felhasználása a tanítás, a nevelés folyamatában.

Az épület és a hozzá tartozó környezet, amelyben a gyerekek nap mint nap megfordulnak, akaratlanul is hat, nevel formál: külső képével, tiszteletet ébreszt vagy hanyagságra, további rombolásra ingerel.

Általános iskoláink építészeti, kertépítészeti keretei, adottságai különbözőek. Néhányuk évszázados kastélyban, hatalmas park közepén fogadja a gyerekeket, mások a sűrű házsorok közé ékelődve csak egy szűk belső udvarral rendelkeznek. Az elmúlt tíz-húsz évben felépített iskolák szabványban rögzített (minimum) méretű és felszereltségű kertekkel létesültek. A kivitelezés után azonnal használatba adott kertek a hirtelen rájuk zúduló terhelést nehezen viselték el. A fiatal, frissen kiültetett fák, cserjék többnyire elpusztultak. A szakszerű újratelepítés a karbantartó, fenntartó munkálatok gyakran elmaradtak. Az épületek környéke sok esetben sivár, elhanyagolt, lehangoló látványt nyújt. A legtöbb helyen romokban áll a kerítés, omladozik a sportpálya lelátója, a rozsdaette kapuállványokról lefoszlott a háló... Már fel sem tűnik, hiszen évek óta ilyen. Megszoktuk az igény-

telenséget. Megszokták a gyermekeink is. Ám nem lehet minden hiányosságot a pénztelenség rovására írni. Ahogyan az emberről sok mindent elárulnak használati tárgyai s a rend vagy rendetlenség, amely körülveszi őt, az iskolakert is beszédesen vall az intézményben dolgozó-tanuló közösségről, valamint arról, hogy az mit tart fontosnak és mit elhanyagolhatónak.

Sajnálatos tény, hogy a városi parkok, kertek, település környéki erdők rongolásában gyakran a tizenévesek járnak az élen. Nemcsak a helyes viselkedésnormák kialakításában vannak súlyos hiányosságok, de úgy tűnik, mintha nem is tudatosulna ennek a korosztálynak a tagjaiban, hogy élő környezetben vannak! Aki rendszeres kerti munka közben ismerkedik meg a növényekkel, és ápolásuk során figyelemmel kíséri életfolyamataikat, fejlődésüket, másképpen fordul az élővilág felé. Ma azonban a városi gyerekek zöme nem részesülhet ilyen tapasztalatokban. Kevés iskolában vonják be a tanulókat a kert gondozásába, s ahol ezt meg is teszik, általában csak a szemétszedést, sepregetést bízzák a gyerekekre. Pedig a gyerekek szívesen és lelkesen csinosítják, ápolják azt a termet, zugot, kertrészt, ahol otthon érezhetik magukat. Kivált ha büszkék is lehetnek a munkájukra, ha igyekezetüket megbecsülik, munkájuk eredményét megoltalmazzák az intézmény felnőtt tagjai. Ahol védelmére kelnek az építő szorgalomnak, ott épülni fog a környezet és maga az ember is.

Az iskolákban köztudottan a legfogékonyabb korosztály van jelen társadalmunk valamennyi rétegéből. A gyerekek szinte a lélegzettel szívják magukba a környezeti benyomásokat, a különböző látványok és érzések mélyen beléjük ivódnak. Az iskola ad szokásrendjével útravalót és viselkedésmintát a felnövekvő embernek, mire figyeljen fel, mire törekedjen, hogyan becsülje meg társait és környezetét. Törekednünk kell arra, hogy az iskolák a legjobb, legnemesebb példákkal szolgáljanak, mert itt fejlődik ki az emberekben az a közösségi tudat, amely később minden cselekedetükben döntően jelen van: kikerülve az iskolából az ott átéltek által meghatározott igényességgel védik és alakítják majd tovább környezetüket, környezetünket, életünket.

Az iskolakertre vonatkozó előírások

Az elmúlt időszakban épített iskolákat az alábbi, lényegében még ma is érvényes normatívák szerint tervezték:

Általános előírások (OÉSZ 163. §.):

„(3) Az építési telken, a hatósági előírásoknak megfelelő játszó-, zsibongó-, sport- és gazdasági kerteket kell kialakítani. A nevelési-oktatási rendeltetésű kerteket gazdasági útvonal nem keresztezheti.

(5) A nevelés-oktatás céljára szolgáló építményeket a hatósági előírásnak megfelelő sportolási helyiségek, illetőleg szabadtéri sportpályák nélKül megvalósítani nem szabad. A tanulók és hallgatók nevelő-oktató építménye a sportolás építményeitől külön, de legfeljebb 500 m távolságon belül is megvalósítható, ha a két építmény közötti átközlekedést főútvonal nem keresztezi."

A sportolási helyiségek, sportpályák előírásait az MSZ. 04.209 szabványsorozat tartalmazza.

Az építésügyi Ágazati Szabvány MSZ. 04.203/1-81 alapján:

(1.1) Rendeltetés szerintl fokozatok:
A/a – 4 tantermes iskola, alsó tagozatos;
A/b – 4 tantermes iskola, felső tagozatos;
B – 8 tantermes iskola alsó és felső tagozatos;
C – 12 tantermes iskola alsó és felső tagozatos;
D – 16 tantermes iskola alsó és felső tagozatos;
E – 24 tantermes iskola alsó és felső tagozatos;
F – 32 tantermes iskola alsó és felső tagozatos.

(2.2) A telek nagysága legalább a következő legyen:
A/a és A/b fokozatú iskola esetén 4.000 m^2;
B - fokozatú iskola esetén 6.000 m^2;
C - fokozatú iskola esetén 8.000 m^2;

D - fokozatú iskola esetén 10.000 m^2;
E - fokozatú iskola esetén 14.000 m^2;
F - fokozatú iskola esetén 18.000 m^2.

(2.2.1.) Az általános iskola építésére szolgáló telek legfeljebb 25%-a építhető be. A telek beépítetlen részén a város- és községrendezési előírásoknak megfelelően

– játszóterületet;
– tornaterületet;
– pihenőterületet, valamint szükség szerint:
– kertterületet (a mezőgazdasági gyakorlások céljára), továbbá
– elkülönített gazdasági udvart – tehergépkocsival történő szállítások céljára – kell létesíteni.

(2.2.1.1.) Az iskolának az a homlokzata, amelyre oktatóhelyiség ablaka esik, a szomszédos telekhatártól legalább 10 m távolságban legyen (oldalkert).

(2.2.1.2.) A tornaterület vízszintes, szabad terület legyen. Méreteit – a tanulók létszámától függetlenül – úgy kell meghatározni, hogy azon legalább 42x22 m nagyságú többcélú pálya, tornatér, e területen kívül egy homokgödör nekifutási lehetőséggel és egy 70 m hosszú és 5 m széles futópálya kialakítható legyen. Az „E" és „F" fokozatú iskolákhoz legalább kétszeres tornaterületet kell létesíteni.

(2.2.1.3.) Biológiai kísérletezés, esetleg gyakorlati foglalkozás céljára, a tervezési program szerinti kert szükséges.

Egy hagyományos tizenhat tantermes általános iskola kertje

Az utóbbi húsz évben létesült iskolák jelentős részét a szabványban rögzített minimum értékek szerint méretezték. Az *1. ábra* egy 16 tantermes iskola kertjének területi felosztását mutatja be.

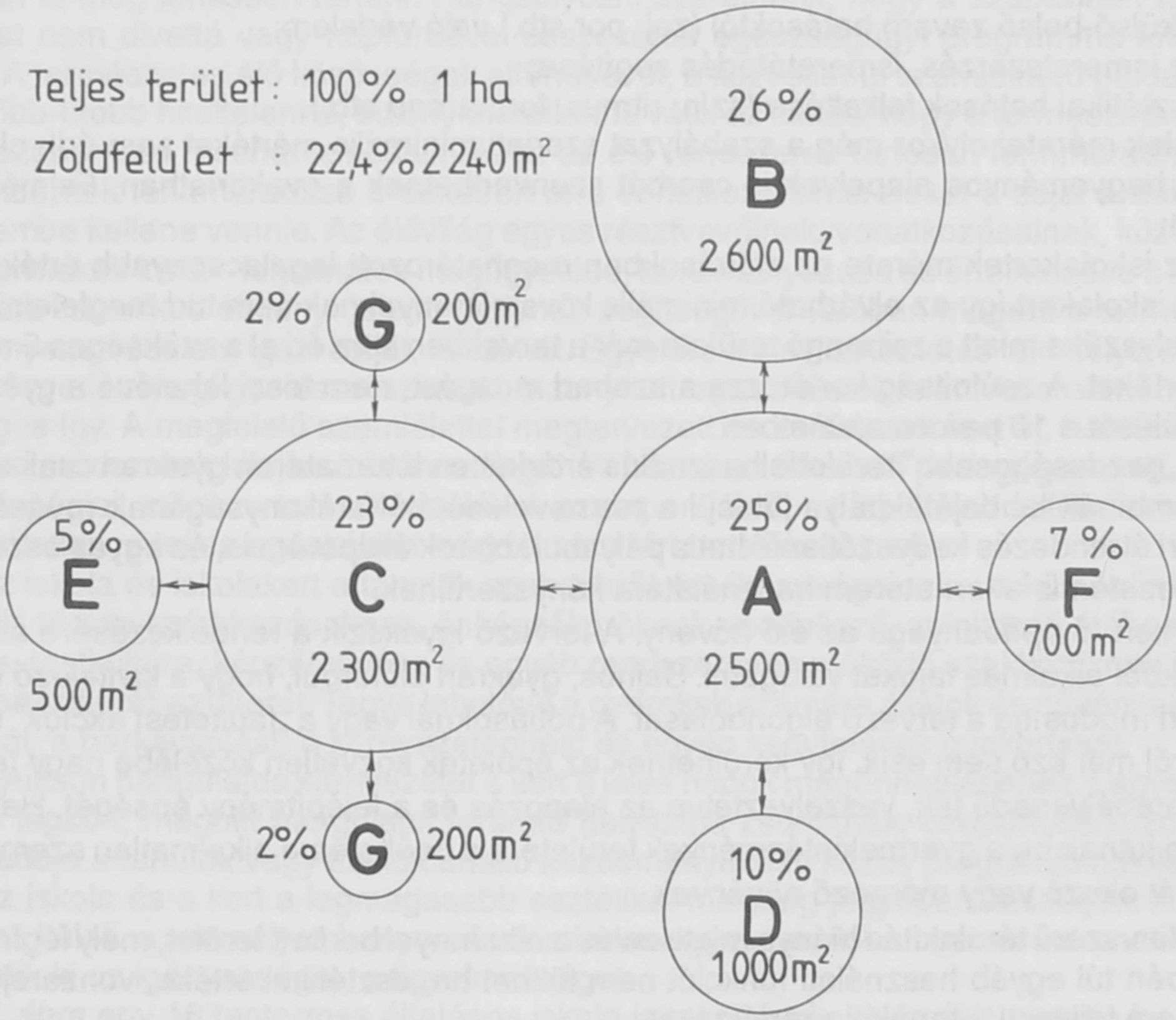

1. ábra

A. A telek 25%-át az iskolaépület foglalja el.

B. A tornaterület egy kombinált sporotpályát foglal magába, egy futópályával, egy távolugrásra szolgáló nekifutó sávval és ugrógödörrel, valamint 840 m2-es gyepes tornatérrel kiegészítve. Az itt feltüntetett adat tartalmazza még a gyalogos közlekedés útjait és a lelátók területét is. Az így kialakított tornatér az ún. minimális programot teljesíti jelentős kompromisszumok árán.

C. A zsibongó területe, amely már ebben a méretben sem éri el a szükséges 5 m2/tanuló (területi) értéket, amely 30 fős osztályokat alapul véve 2400 m2 volna.

D. A kerítés (telekhatár) mentén feltétlenül szükséges 3 m széles Keretező és védő zöldsáv sövénnyel, fásítással.

E. A napközisek játszókertje (külön alsó- és felsőtagozatos korcsoportnak). A megadott terület a szükséges alsó határon van és közlekedési területeket is tartalmaz. Legfeljebb fásítható, mert felületét burkolni kell.

F. A gazdasági és fogadótér kötelező burkolatigénye.

G. Valóságos kertfelületet, amely pihenőhelyre (tanulás, szemlélődés, kikapcsolódás) és a biológiaórák kísérleti területére osztható fel.

A fenti előírások betartása mellett, amelyek az iskolakert területét európai viszonylatban is meglehetősen szűkre szabják, az 1 ha telekterületnek körülbelül 78%-át foglalják el a beépített, illetve burkolt felületek. A maradék 22% – ebből 8% gyepes tornatér – zöldfelület széttagolt, biológiai kert létesítésére nem alkalmas.

Ha az ismeretszerzést, a természeti és művi környezethez kapcsolódó értő és kreatívan fejlesztő viszony kialakítását tartjuk szem előtt, legfontosabb feladatunk az ökológiai alapokon nyugvó természetismeret közvetítése. A csekélyke növénykiültetés azonban aligha képes kitölteni a kertépítészek által eddig is megfogalmazott hagyományos szerepeket sem. Ilyenek:

– a kert szerkezetének, a belső téralakítás határainak megjelenítése;

– a mikroklíma befolyásolása légmozgás, a páratartalom és a hőmérséklet megváltoztatása révén;

– a külső-belső zavaró hatásoktól (zaj, por stb.) való védelem;

– az ismeretszerzés, ismeretátadás segítése;

– esztétikai hatások felkeltése (szín, ritmus, formarend stb.).

A telek méretei olykor még a szabályzat szerinti minimális mértéket sem érik el. A jól bevált hagyományos alapelvek is csorbát szenvedhetnek a gyakorlatban. Felmérések szerint:

– Az iskolakertek mérete az előírásokban meghatározott legalacsonyabb érték körül jár. Az iskolakert így az elvárható minimális követelményeknek sem tud megfelelni.

– Helyszűke miatt a zsibongó területe már a tervekben sem éri el a szükséges 5 m2/tanuló értéket. A zsúfoltság korlátozza a szabad mozgást, nem teszi lehetővé a gyerekek felfissülését a 10 perces szünetben.

– A „gazdaságosabb" területfelhasználás érdekében a tornatéren gyakran csak egyetlen kombinált labdajátékpálya létesül a testnevelésórák hatékonyságának rovására. A gyakori átrendezés kedvezőtlenül hat a pályaburkolatok állapotára is, és egyes osztályok jó idő esetén is a tornaterem használatára kényszerülnek.

– A kert fő építőanyaga az élő növény. A tervező igyekszik a rendelkezésére álló választékból alkalmas fajokat válogatni. Sajnos, gyakran előfordul, hogy a kivitelező önkényesen módosítja a tervező elgondolását. A pótlásoknál vagy a „faültetési akciók" során a tervről már szó sem esik. Így kerülhetnek az épületek közvetlen közelébe nagy termetűvé terebélyesedő fák, veszélyeztetve az alapozás és a felépítmény épségét. Hasonló módon jutnak be a gyermekintézmények területére a beültetésre alkalmatlan szemetelő. allergiát okozó vagy mérgező növények.

– A tervszerű téralakítás hiánya miatt kevés a növénnyel borított terület, mely légfrissítő szerepén túl egyéb használati funkciót nem tölthet be, esztétikai értéke, vonzereje alig van, nem fejleszti a tanulók szépérzékét.

– A főként „burkolatsivatagból" álló iskolakert sivár látványa nem ösztönöz az emberi környezet művi és természeti elemeinek védelmére sem.

A tanulók szabadidős tevékenységeinek (szakkörök, játék, szórakozás) sem biztosít praktikus és elegáns keretet.

– Az iskolakert így nem mutathatja fel sajátos értékeit, a benne rejlő lehetőségeket, ezáltal nem ösztönöz új, hatékonyabb oktási, nevelési, tanulási módszerek kifejlesztésére, gyakorlására sem.

Javaslat az iskolakert kialakítására

Az iskolakert területének mértékadó értékeit az oktatási intézmény helyesen értelmezett funkciójából kell levezetni: a tanítás emberformáló feladat, amely a lexikális ismeretek átadásán túl nemzedékek nevelését is magába foglalja. Az intő szó pedig elröppen, ha jó példa, követendő minta nem társul hozzá. A környezeti nevelés legfőbb eszköze a környezet maga:

– Az iskolakert nagyobb területet igényel. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy sohasem lehet elég nagy.

– A burkolt felületek, utak, sportlétesítmények stb. méreteit az optimális használati értékük érdekében a különféle használati módok figyelembevételével kell megállapítani, kompromisszumoktól és ún. „gazdasági megontolásoktól" mentesen. A testnevelésórák, illetve a tanulók szabadidős vagy versenysport-programjainak kiszolgálására az iskolakertben kell sportpályákat létesíteni. A ténylegesen szóba jöhető pályákat egymástól megfelelően elválsztva, egymástól függetlenül kell építeni egy tornatéren belül. A tornatér alkalmas legyen az egyidőben tartott összes tesnevelésóra szabadban történő levezetésére.

– A klímajavító, védelmi, ökológiai, pszichikai és esztétikai hatás érdekében a zöld növények által borított felületek érjék el a beépített, illetve burkolattal ellátott felületeknek legalább a kétszeresét.

– Az iskolakertet alkalmassá kell tenni arra, hogy a lehető legtöbb tantárgy óráit a szabadban is meg lehessen tartani. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a szabadban történő tanítást nem divattá vagy napfürdővel összekötött egészségügyi programmá kívánjuk tenni. A természetes élő közösségek eltűnésével, a közvetlenül szemlélhető példák nélkül előbb-utóbb hiteltelenné, bizonyíthatatlanná válik az állítás, hogy a természetben sajátos szabályozó mechanizmusaik révén az élő rendszerek tartósan fennmaradhattak. Az embernek fennmaradása érdekében erre vonatkozó ismereteket a saját érdekében figyelembe kellene vennie. Az élővilág egyes résztvevőinek, vonatkozásainak, közvetlen – tantermekek kívül – folyamatos megfigyelése, tanulmányozása és értelmezése a tanuló számára katartikus élményt jelent, melynek segítségével valóban megérti a természet- és környezetvédelem igazi célját, tartalmát. Egyelőre a kinyilatkoztatás tekintélye uralkodik a közvetlen megfigyeléssel szerzett, bizonyított tapasztalatok felett. Az eredmény sem kétséges így. A megfelelő szemlélettel megtervezett és kivitelezett kert új, hatékonyabb oktatási módszerek kifejlesztéséhez segítheti hozzá az útkereső pedagógusokat, de az új pedagógiai, módszertani elképzelések szempontjából, az iskolakert színtere még kihasználatlan, s teljes egészében még fel sem tárt tartalékokat rejt.

– Az iskola és iskolakert a tanulók szabadidős tevékenységeinek – a különböző játékoknak, társas szórakozásoknak, önképzőköröknek, modellező, színjátszó, bábos, kézműves, testkultúra, képzőművész és egyéb rendszeresen működő szakköröknek is biztosítson kulturált színteret. Tegye lehetővé a gyerekek számára állatok és növények gondozását, a barkácsolást, a környezetépítést és egyéb kedvtelések gyakorlását.

– Nyújtson hangulatos környezetet a kert a jeles napok megünnepléséhez. Legyen otthonos légkört, meghitt hangulatot teremtő helyszíne zsúroknak, csoporttalálkozóknak, befogadója a tanulók vagy szülők önálló kezdeményezésű közös programjainak is.

– Az iskola és a kert a legmagasabb esztétikai minőség jegyében készüljön. A színvonalas külső, a személyes benyomások minden egyes tanulóban szinte automatikusan fejlesztik ki az igényességet, a figyelmességet.

A *2. ábra* egy 16 tantermes általános iskola javasolt funkciósémáját mutatja be a minimális szükségletek ésszerű kielégítésével:

a) Az iskolaépületek területigénye az eddigi gyakorlat alapján.

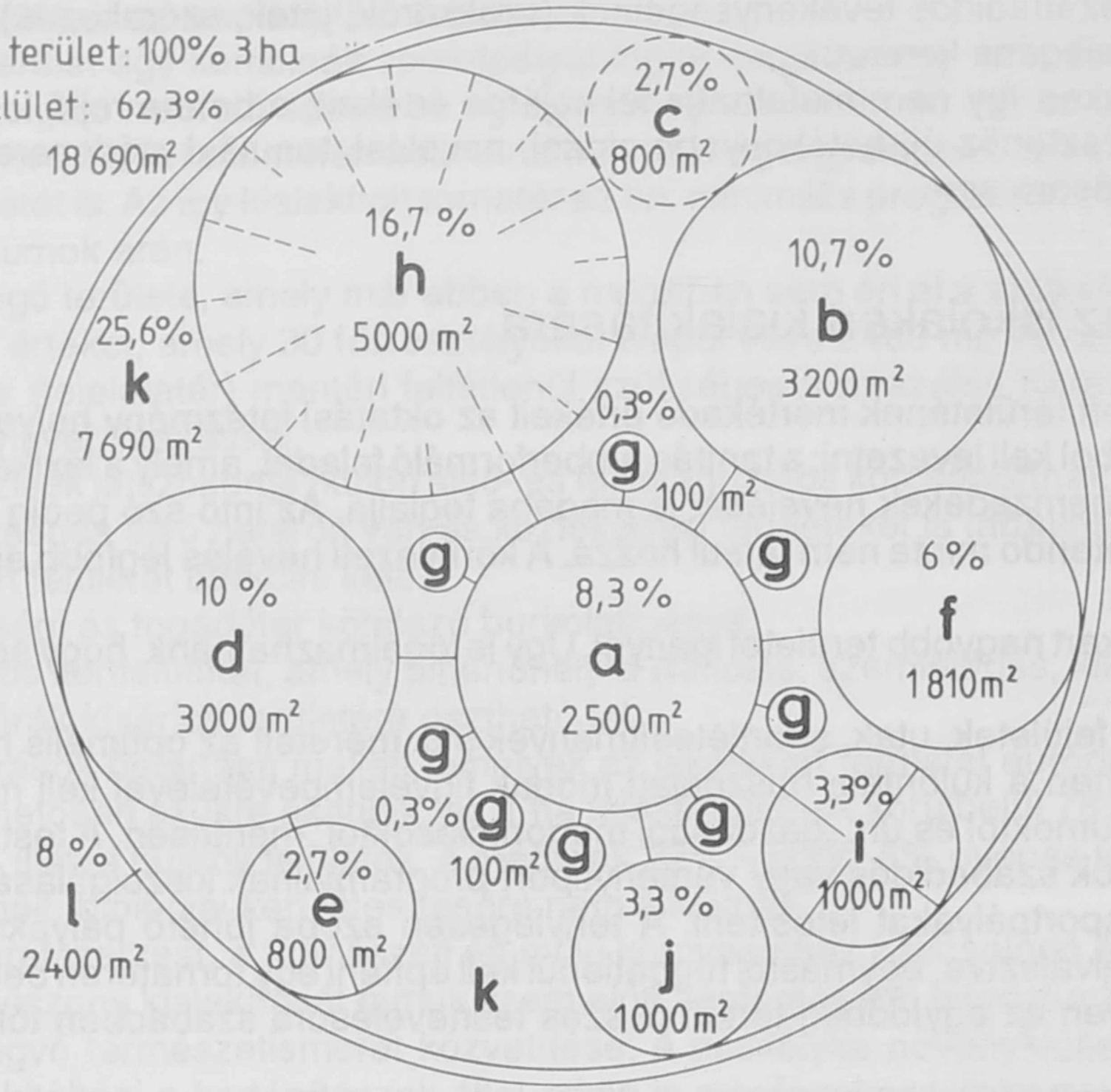

2. ábra

b) A tornaterület sporotpályáit úgy helyeztük el, hogy azok egymástól függetlenül, egyidőben használhatók legyenek (kézilabda-, kosárlabda-, röplabda és tollaslabda-, valamint futó- és távolugrópályák).

c) A tornaterület 800 m2-es gimnasztikára, bemelegítésre alkalmas gyepes felülettel egészül ki. Az egész egységet zöld határoló és védősáv keretezi és választja el a kert többi részétől.

d) Zsibongó az óraközi szünetek és különleges események – például iskolagyűlések, ünnepek – számára, megfelelő minőségű, fásított díszburkolattal, és az elmaradhatatlan szabadtéri színpaddal.

e) Játszóhelyek zajszigetelő növénykiültetéssel keretezve, két korcsoport eltérő igényei szerint, test- és szellemátmogzató játékszerekkel, játéklehetőségekkel.

f) A közterületről érkező gazdasági és személyforgalom területigénye; egymástól térben és vizuálisan is elválasztva. Díszburkolattal ellátott fogadótér és dekoratív növénykiültetéssel díszített előkert. Ez az adat tartalmazza az iskolakert összes gyalogútját és járulékos burkolatarchitektúráit is.

g) Szabadtéri „tantermek"; az iskolaépület szerkezetétől, alaprajzi elrendezésétől függően kapcsolódhatnak közvetlenül a földszinti termekhez, vagy az épülettől távolabb is kialakíthatók. Zajszigetelő növénykiültetéssel, térráccsal, lugassal, környezetálló bútorzattal ellátva. Két-két tanulócsoporthoz tartozhat egy szabadtéri „tanterem".

h) Tematikus terek, „kertek": tantárgyak szerinti demonstárciós területek sorozata, ahol adott témához megfelelő kültéri szemléltető eszközök, kísérleti berendezések, növények, növényegyüttesek stb. állnak a tanulócsoportok rendelkezésére. Példaként említjük a „földrajzi teret" geológiai, meteorológiai, asztronómiai stb. programmal, továbbá a környezetismereti és a biológiai tantárgyakhoz kapcsolódó térrendszereket, ahol megidézhetők a szűkebb és tágabb környezet jellemző növényei, társulásai stb. A tematikus terek mérete, száma az egyes tantárgyak igényei szerint változhat. A legnagyobb felületet a megfelelő természet- és környezetvédelmi szemlélet és magatartás kifejlesztésében jelentős szerepet betöltő biológiai tematikus tér igényli. A tematikus kertek felügyeletét és gondozását mint kitüntetett feladatot – a színvonalasan végzett munka jutalmazása mellett – egy-egy osztályra lehet bízni.

i) A „szabadidő-kertek" térben elválasztva, esetleg önálló épülethez csatlakozva alakítandók ki. Itt a tanulók irányítás és felügyelet mellett műhelymunkát, barkácsolást, modellezést, környezetalakítást, állatok és növények gondozását, képzőművészköri tevékenységet stb. végezhetnek.

j) Rendezvények tere; növényzettel, lugasokkal, pergolával határolt nagyobb gyepfelület, ahol a jeles napokon közösségi rendezvények tarthatók.

k) A belső szerkezetképző növényzet és térstruktúra területigénye, amely által az iskolakert kertépítészeti kompozícióvá, esztétikai minőséggé lényegül; megengedhető a gyep használata is.

l) Védő és határoló zöldsáv; a kerítések, illetve a telekhatár mentén 3 m szélességben sövénnyel és fasorral beültetett zóna. Szerepe többrétű: szél, zaj, por és egyéb külső hatások elleni védelem, biológiailag aktív, mikroklíma-módosító és légfrissítő terület.

Az iskola létesítésére javasolt telek mérete ennek alapján jóval nagyobb a szabványban előírt 1 ha minimum területnél: annak közel háromszorosa.

Javaslat az iskolakert berendezésére és használatára

Új építészeti elgondolások – például felülvilágított tantermek, teraszház jellegű szerkezeti megoldások, tetőkertek – bővíthetik a lehetőségeket. A szabadtéri „tantermek" elrendezése az alternatív iskolák gyakorlatához igazodik.

Változó világunkban egyre több új sportág és testnevelési irányzat jelenik meg. A sportkertnek az adott iskola profilját követve, az oktatásba beépített sportelemekhez kellene igazodnia. Például a Waldorf-iskolák nem igényelnek sportpályákat, viszont a szabadban végzett ritmikus és gimnasztikus gyakrolatok számára több kisebb-nagyobb burkolt és gyepes felületre van szükségük.

A tematikus kertek asztronómiai, geológiai, meteorológiai, geometriai, biológiai stb. szemléltető anyaga igen változatos lehet. Szabadtérben a természeti jelenségek (időjárás, évszakok és napszakok ritmusa stb.) megfigyelését vagy a tájékozódást (égtájak) segítő műszerek, berendezési tárgyak, építmények kaphatnak helyet. (*3. ábra*)

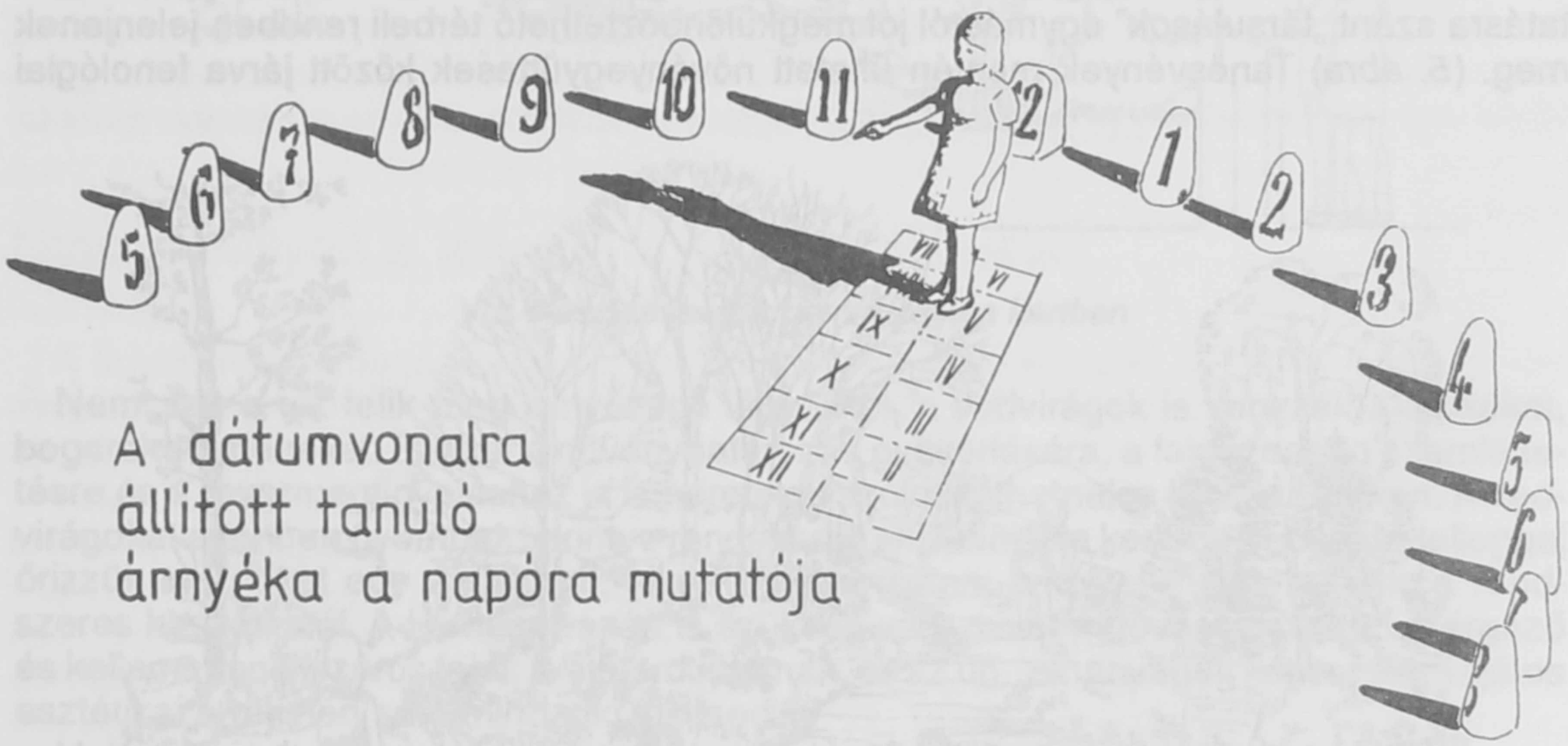

3. ábra
Kerti napóra

A diákságot fogadó előkertben mutatós évelő dísznövények összeválogatásával ún. virágnaptárat készíthetünk A térben és időben változó kép, a kihajtó-virító-visszahúzódó növények látványa az egyes növények életfolyamataira hívja fel a figyelmet.

Az élelmiszer-, fűszer- és gyógynövények elhelyezése biológiai tematikus kertekben elétrhet a termelésben alkalmazott szabályos telepítési formától, mert itt nem a földművelésre, hanem a növények megismerésére helyezzük a fő hangsúlyt. (*4. ábra*)

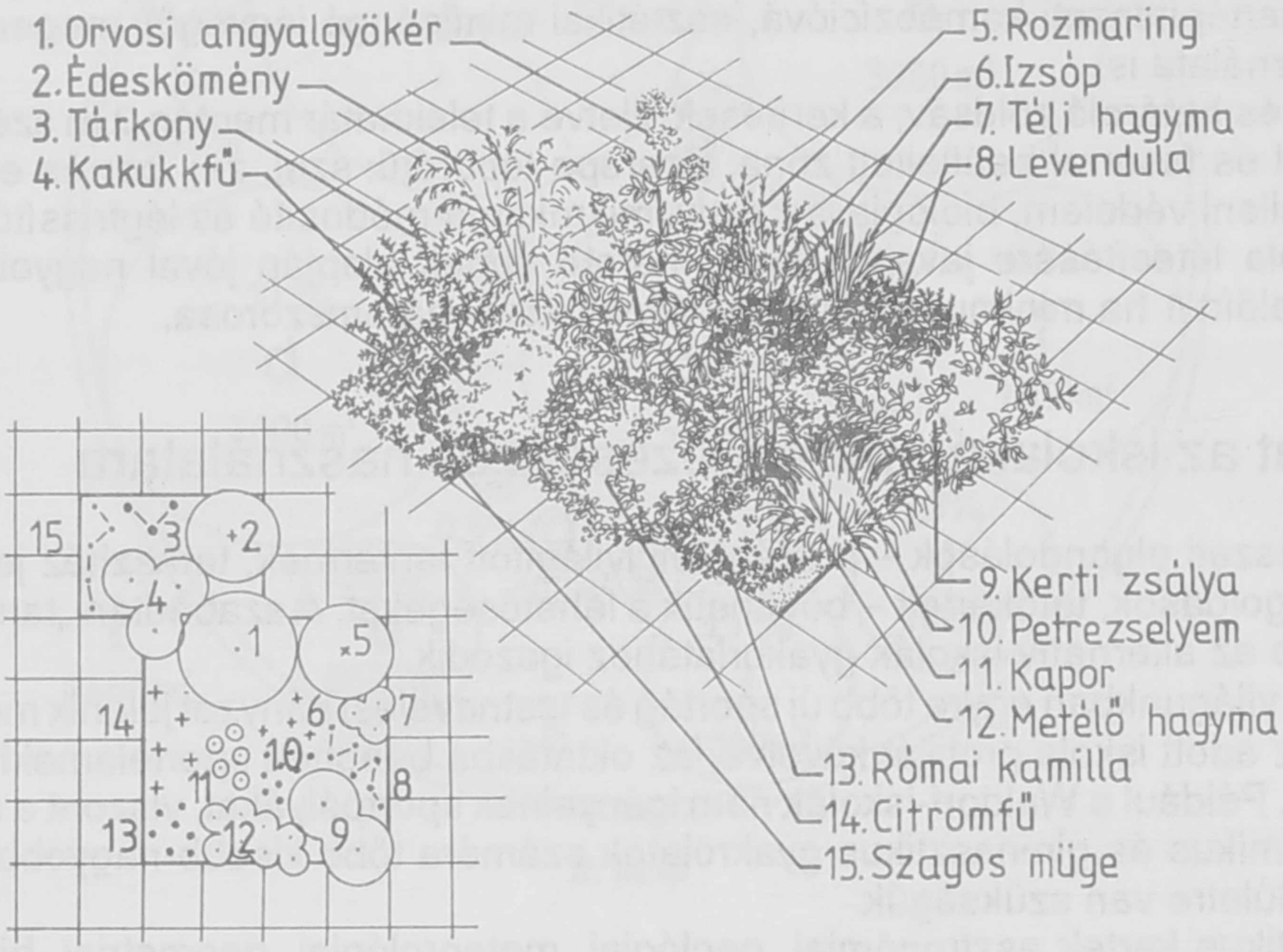

4. ábra
Fűszer- és gyógynövénykert

Ha az ismeretszerzésen túl a természeti és művi környezethez kapcsolódó értő, gondozó, kreatívan fejlesztő viszony kialakítását tartjuk szem előtt, a legfontosabb feladat az ökológiai alapokon nyugvó természetszemlélet közvetítése. Megfelelő méretű és adottságú területen a hazai növényvilág társulásait néhány fa- és cserjecsoport jeltáblázott kiültetésével idézhetjük meg. Általánosságban elfogadható tervezési elv, hogy a bemutatásra szánt „társulások" egymástól jól megkülönböztethető térbeli rendben jelenjenek meg. (*5. ábra*) Tanösvények mentén ültetett növényegyüttesek között járva fenológiai

5. ábra
Tanösvény a növénytársulások szemléltetésére

megfigyelések végzésével hétről hétre eleven és tartós kép alakulhat ki a gyerekekben az egymáshoz tartozó, illetve egymástól eltérő karakterű növényekről, együttesekről. Országjárások alkalmával a diákok a ráismerés örömét élhetik át. Fordított esetben a dolog nem működik: a tanmenetbe illesztett évi két kiránduláson látottakból a tanulókban legfeljebb annyi marad meg, hogy szép erdőben vagy réten játrtak.

Örömmel foglalkoznának a gyerkek – különösen a lakótelepiek – kisállatok nevelésével is, ám ólak elhelyezését az iskolakertben hatósági előírás tiltja. Az emberközelben szabadon élő madár-, hüllő- és rovarfajok etológiai megfigyelésére nyújthat azonban alkalmat, ha természetes élőhelyükhöz hasonló feltételeket biztosítunk a számukra. Sokat tehet az iskola a madárvédelemért. Kisiskolásoknak hálás feladat a téli madáretetés. A nagyobbak szívesen fabrikálnak etető és fészkelőalkalmatosságokat, amelyeket kitehetnek a fák ágaira. Kedves színfolt lehet a kertben az egyszerű madáritató is.

A zsibongó vagy a napközisek játszókertje közelében bizony ivókútra is nagy szükség volna. A tó, patak, vízmedence, csobogó vagy aprócska dézsakert pedig felüdülést, belső nyugalmat árasztó jelenség a kertben. A szakkönyvek bővelkednek az egyszerűen kivitelehető ötletekben és gyakorlati tanácsokban. Oktatási célból olyan megoldást válasszunk, ahol a kíváncsi gyerekszemek előtt feltárulhat a víz mélyén zajló élet is. Halak nem feltétlenül szükségesek. (*6. ábra*) Közeli patakból, tóból merített vízzel a nyüzsgő apró lények egész seregét telepíthetjük át az iskolakert tavába. Benépesülhet a kerti tó temészetes úton is az új élőhelyet felkereső vízirovarok, békák révén. Gondoskodni kell a körültekintő építésről, védelemről és rendszeres ápolásról. A gyerekek, szakszerű irányítás mellett, szívesen vállalkoznak ilyen fontos feladatra.

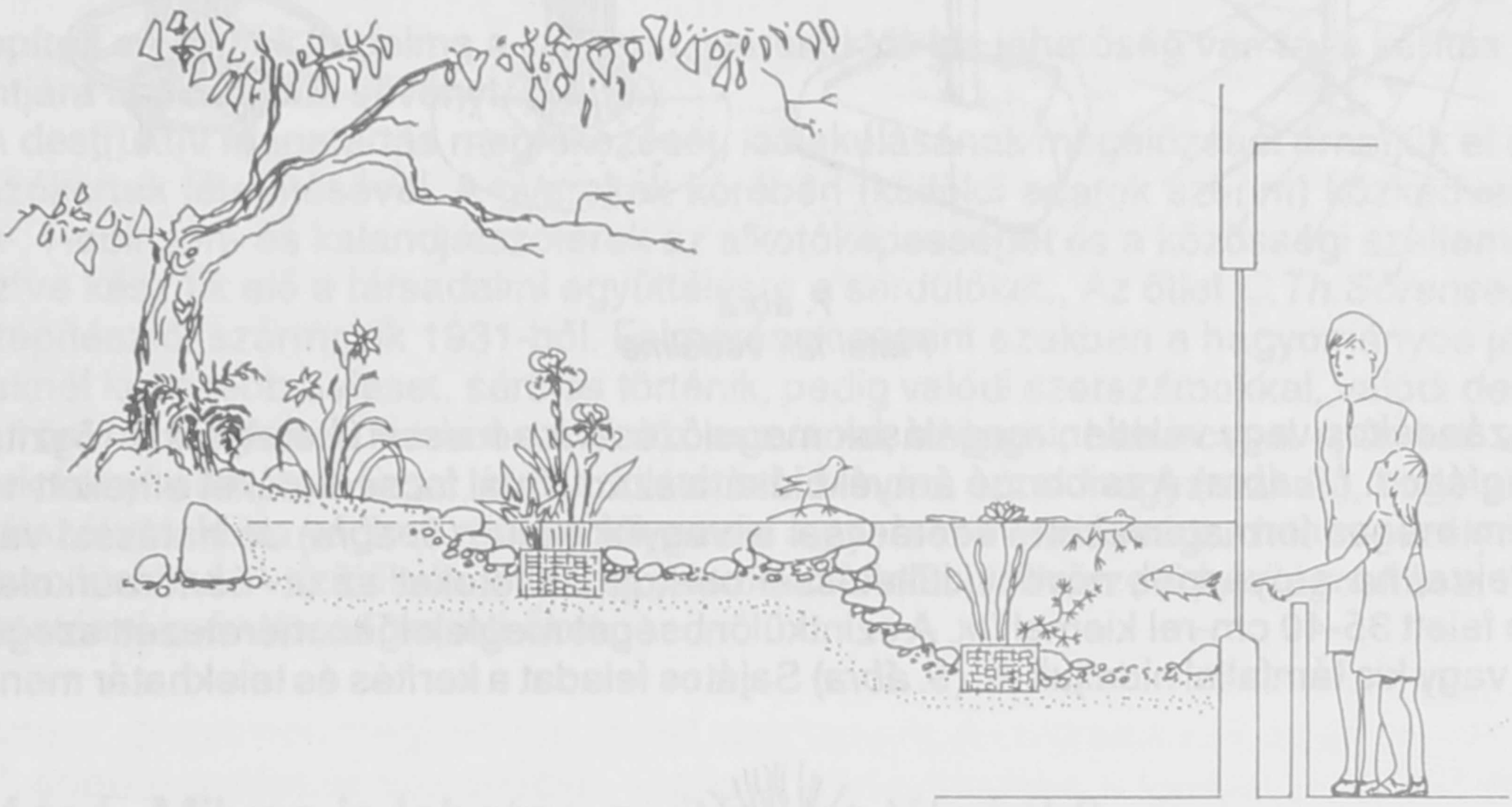

6. ábra
Vízi életközösségek bemutatása a kertben

Nemcsak a víz telik meg a nyüzsgő lényekkel, a vadvirágok is vonzzák a lepkéket, bogarakat, méheket. Ezáltal a növényhatározás gyakorlására, a fajgazdaság szemléltetésre és a rovarmegfigyeléshez is ismereteket szolgáltathatnak a biológiaórákon. A vadvirágokat azonban gyomnak tekintve rendszerint eltávolítják a kertből. Bemutató jelleggel őrizzük meg őket egy védettebb, elkeríthető területen, amelyet megóvhatunk, a rendszeres kaszálástól. A kerítésre azért is szükség van, mivel a növények között mérgező és kellemetlenül szúrós fajok is előfordulhatnak, és az ún. „elhanyagolt" kertecske sajátos esztétikai értékeiért sem mindenki lekesedik.

Helyet kaphat a kerben a komposzthalom is. A környezeti nevelés gyakorlatához tartozik a szelektív hulladékgyűjtés a tantermekben. Az egyik hatodik osztályban a felcímkézett szemétkosarakba nagy gonddal és felelősségtudattal rakták válogatva a szemetet a diákok, mindaddig, amíg ki nem derült, hogy az egészet összeöntve ugyanabba a konténerbe üríti a takarítónő. Az iskolakertben legalább a szervesanyag újrahasznosítását oldjuk meg egy komposzthalom létesítésével.

Az iskolakert fenntartása és védelme

A természettel való helyes bánásmódot is tanulni, gyakorolni kell. A természet nem csak a természetvédelmi területeken létezik. Az élő környezet védelmét, a természeti javak gondozását itt, az iskolakertben kell elkezdeni.

A természetszeretet egészen szerény lehetőségek között is mgnyilatkozhat. Egyetlen öreg fa ápolása, egyetlen madárcsalád megfigyelése életreszóló útravaló lehet a gondozói magatartás kialakításához.

Erdei iskolák, nomád táborok, országos Zöld Szív mozgalom keretei közt sok pedagógus fáradozik az új környezeti etika meghonosításán. Sajnálatos, hogy munkájukat esetenként szakismeret-, pénz- és felszereltséghiány, esetleg a hatóságok, a szülők és a kollégák támogatásának hiánya hátráltathatja. A rongálás, lopás, amit idegenek vagy a kerti munkában részt nem vevő tanulók okoznak, szintén csalódást jelenthet.

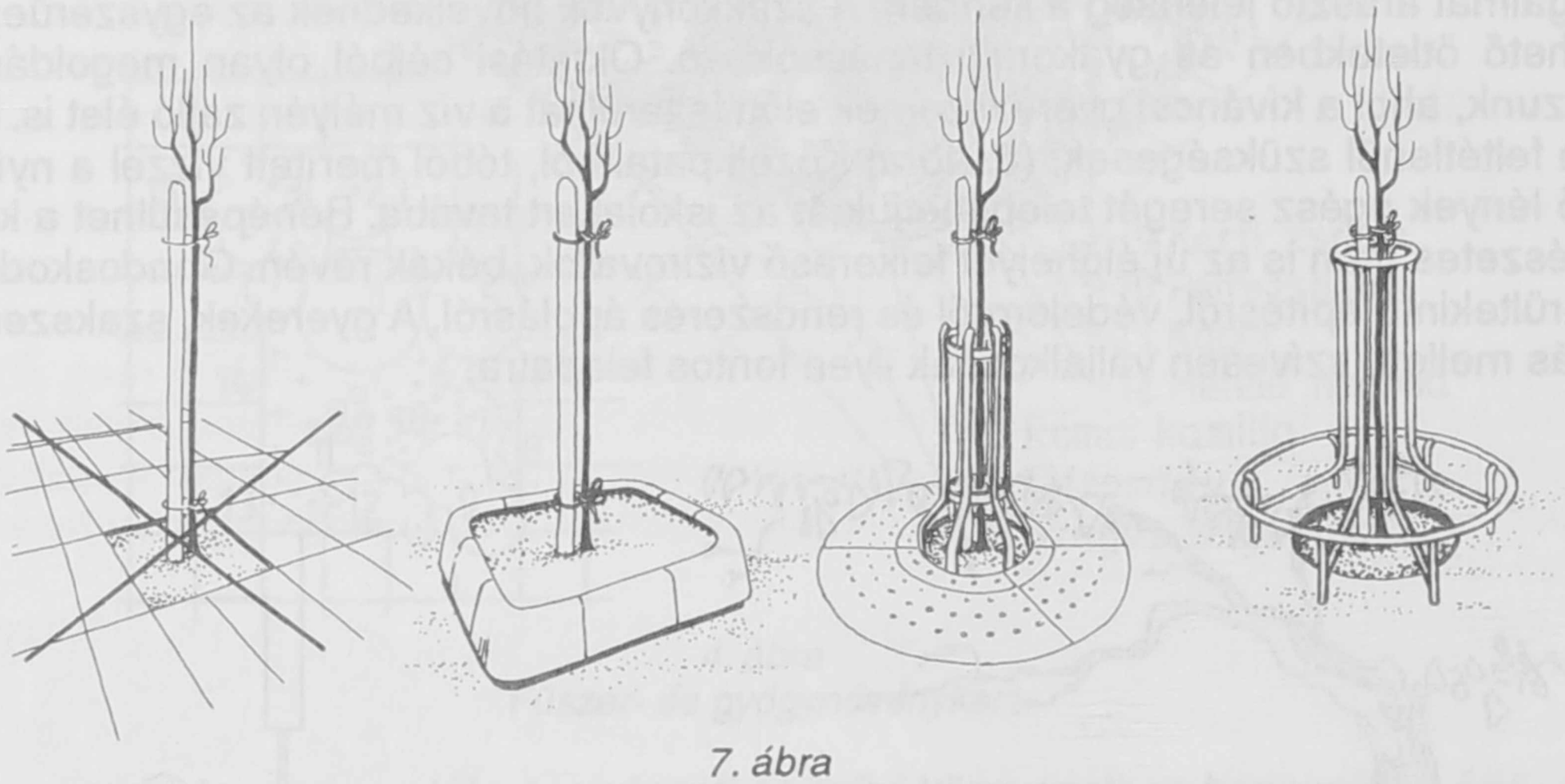

7. ábra
Fiatal fák védelme

A szándékos vagy véletlen rongálások megelőzésére a frissen ültetett fákat rögzítsük dorongfához. (*7. ábra*) A zsibongó árnyékolására szánt fiatal facsemetéket emellett 160-180 cm magas formatervezett védőráccsal is vegyük körül. (*8. ábra*) Jó hatással van a gyerkekre, ha a gyeppel, növénykiültetéssel borított felületeket az út- és térburkolatok szinje felett 35-40 cm-rel kiemeljük. A szintkülönbséget megfelelően méretezett szegélykővel vagy kis támfallal hidaljuk át. (*9. ábra*) Sajátos feladat a kerítés és telekhatár mentén

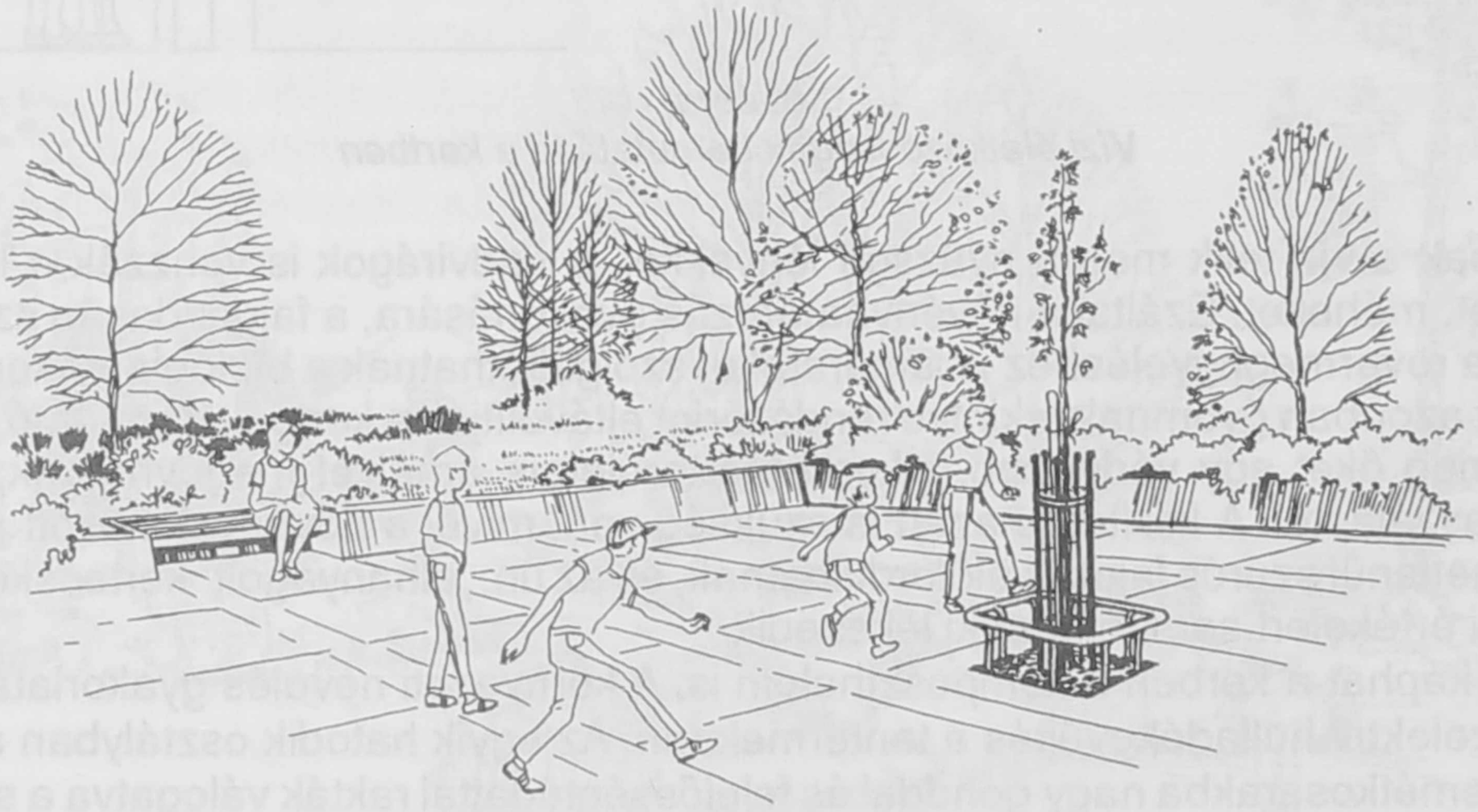

8. ábra
Zsibongó

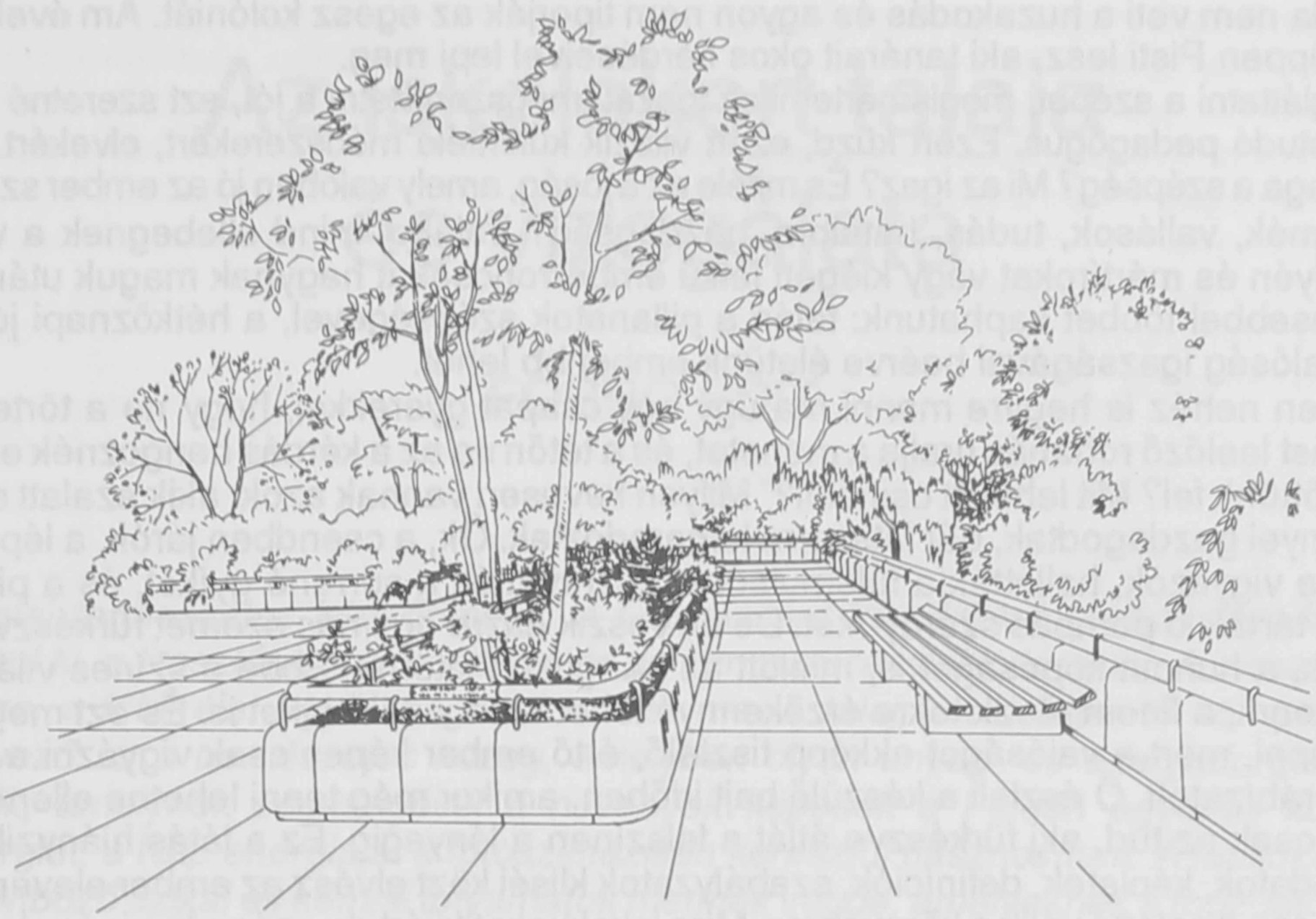

9. ábra
Példa a kiültetések védelmére

telepített sövények védelme a kíváncsi gyerekektől. Ha lehetőség van rá, a kerítés külső frontjára is ültessünk sövényt.

A destruktív magatartás megfékezését, kialakulásának megelőzését érhetjük el építő-játszókertek létesítésével. A gyerekek körében (külföldi adatok szerint) közkedvelt limlom-, Robinson- és kalandjátszóterek az alkotóképességet és a közösségi szellemet fejlesztve készítik elő a társadalmi együttélésre a serdülőket., Az ötlet *C.Th.Sörensen* dán kertépítésztől származik 1931-ből. Felmérések szerint ezekben a hagyományos játszótereknél kevesebb baleset, sérülés történik, pedig valódi szerszámokkal, valódi deszkából, rönkből, téglából, fémlemezből stb. csavarral, szöggel, habarccsal építenek a gyerekek kunyhókat, barlangot, hintát, kilátót stb. Mindez azzal magyarázható, hogy az építő-játszókertekben végzett munka folyamán a gyerekek felelősségtudata, veszélyérzete jobban kialakul. A szülők és a mindig jelenlévő felnőtt játékvezető felvilágosítása, figyelmeztetései is óvatosságra inti őket.

Utószó. Milyen is lehetne a világ, ha látnánk?

A felelősségét átérző tanárban felmerül a kérdés, hogy vajon hol vész el, mikor hal meg bennünk, felnőttekben, a környező világ ezernyi szépsége, amit még mint gyermekek, oly mohón szívtunk egykor magunkba.

Valamikor még megbámultuk a kék égen bodrosodó, kavargó fellegeket, a zápor zuhogását, néztük a szivárványt, meg-megálltunk a tócsák mellett a csillogva játszó napsugár tárncát kémlelve azok tükrében. Egy kisiskolás még úgy belefeledkezik az imbolygó hópelyhek bámulásába, hogy olykor csak az osztály felharsanó nevetése zökkenti ki belőle, amikor a tanító immár harmadszor szólítja őt nevén, ám ő ebből mit sem hallott meg.

Elvesztegetett percek? Fegyelmezetlenség? Fejletlenség? Szinte hallom az aggódó óvónő panaszát a szülőnek: „Pistike kissé elmaradt a fejlődésben, kedves Anyuka, Pistike nem vesz részt a spontán csoportalakításban, félrehúzódik, és órákon át ül egymagában?!"

Pedig Pistike nem unalomból kuporog az udvar egyik zugában, hanem a piros-fekete mellényes bodobácsok nyüzsgését figyeli elmélyülten, míg a gumikarikán összekapó tár-

sait oda nem veti a huzakodás és agyon nem tiporják az egész kolóniát. Ám évekkel később éppen Pisti lesz, aki tanárait okos kérdéseivel lepi meg.

Megláttatni a szépet, megismertetni az igazat, megszerettetni a jót, ezt szeretné minden hivatástudó pedagógus. Ezért küzd, ezért vitázik különféle módszerekért, elvekért. De hol van maga a szépség? Mi az igaz? És miféle az a jóság, amely valóban jó az ember számára?

Eszmék, vallások, tudás, hatalom, gazdagság? Valahol mind ellebegnek a valóság szegélyén és mártírokat vagy kiégett lelkű emberroncsokat hagynak maguk után. Talán a kevesebbel többet kaphatunk: talán a pillanatok szépségével, a hétköznapi jósággal és a valóság igazságával beérve életünk emberibb lehet.

Milyen nehéz is hegyre menni ma úgy egy csapat gyerekkel, hogy ne a törtetés, az egymást leelőző rohanás uralja a menetet, és a tetőn ne az a kérdés hangoznék el: „Csak ezért jöttünk fel? Mit lehet itt csinálni?" Milyen kevesen vannak azok, akik ezalatt sok-sok élménnyel gazdagodtak, bár látszatra lemaradoztak. Ők, a csendben járók, a lépéseikre figyelve vigyázók, hallották a fülemüledalt, észrevették a surranó gyíkot, és a pillangók feléjük tárták ki pompás szárnyukat. De ők veszik észre egymás szemét fürkészve a bánatot is, a huncut kópéságot is, mielőtt az hangosan kitörne. Ebbe a színes világba be lehet vonni, a finom részletekre érzékennyé lehet tenni a többieket is. És ezt meg is kellene tenni, mert a valóságot ekképp tisztelő, értő ember képes csak vigyázni a Földre, amely rábízatott. Ő észleli a készülő bajt időben, amikor még tenni lehetne ellene. Segíteni is csak az tud, aki fürkészve átlát a felszínen a lényegig. Ez a látás hiányzik ma. A számadatok, képletek, definíciók, szabályzatok kliséi közt elvész az ember eleven lényege és üres díszletté válik a környezete. Mire iskoláinkat kijártuk, számukra is így lett gyom minden vadvirágból, pedig ha megláttatnák velünk a rétnek liliomait, igaznak ítélnénk a Biblia szavait: „Salamon minden ő dicsőségében sem öltözött úgy, mint ezek közül egy."

Más lenne a világ, ha látnánk!

Ha a valóság megismerését a kicsiny dolgok, a részletek elmélyült érzékelésénél, megtapasztalásainál kezdenénk.

Felfedezni nap mint nap a jelen világot és benne egymás emberségét, a legkisebb szépség ls legapróbb jó megízlelése útján – ez építi fel bennünk a valóban nagy dolgokat.

Rudolf Steinert, a Waldorf-pedagógia megalkotóját idézve: „Olyan tudományt keresünk, akarunk létrehozni, amely nemcsak tudomány, amelyben élet és érzések is vannak, amely maga abban a pillanatban, amikor tudásként árad bele az emberbe, egyúttal erőt is ad neki ahhoz, hogy mint szeretet éljen benne, hogy mint tevékeny akarat, mint lelki melegséggel átitatott munka tudjon kiáradni a világba."

Engedjük hát be az életet, a környező megtapasztalható valóságot, a pillanatok spontán nagyszerűségét is a tanórákra! Ehhez nem kell extra módszer, csupán emberség.

Bárki a tanítók közül hozzáfoghat ott, ahol a tanmenete enged annyi időt, hogy az első hópelyhek táncát vagy az etetőre érkező kismadarakat az egész osztály együtt megcsodálhassa.

IRODALOM

Brookers, J.: Kertek könyvek. Officina Nova, Budapest, 1991.
Hamilton, G.: Az élet kertje. Officina Nova, Budapest, 1993.
Hortobágyi T. – Simon T. (szerk.): Növényföldrajz, társulástan és ökológia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.
Javna, J.: Hogyan mentsük meg a Földet? 50 jótanács gyerekeknek. Springer Hungarica Kiadó Kft., Budapest, 1993.
Krüger, U.: Kertészkedjünk, gyerekek! Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1993.
Simon T. (szerk.): A magyarországi edényes flóra határozója. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
Smidt E.: Gyakorlati madárvédelem. Natúra, Budapest, 1982.
Spurgeon, R.: Kis ökológia. Novotrade Kiadó, Budaepst, 1990.
Valló L.: A kiskertész. Agrikola Kiadó, Budapest, 1990.
Vertse A.: Madárvédelem, mesterséges madártelepítés. Natúra, Budaepst, 1975.
Winkel, G.: Iskolakert – tankert. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1993.
Hírlevél. A Környezeti Nevelési Iskolahálózat kiadványa. Felelős szerkesztő: *dr. Geiszler János.* 1088 Budapest, Gutenberg tér 2. A Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával.
Demjén I. – Geiszler J. – Schmidt G.: Az iskolai zöldkörnyezet fejlesztésének módszerei. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1993.
Könczey R. – Nagy A.: Zöldköznapi kalauz. „Föld Napja" Alapítvány, Budapest, 1992.

Az iskolakert talaja és vizsgálata

FORRÓ EDIT

A talaj természetes képződmény, a Föld szilárd kérgének legfelső rétegében alakul ki, a litoszféra, a hidroszféra és az atmoszféra találkozásánál. A bioszféra része, a földi élet egyik meghatározó eleme. A talaj, mint alapvető környezeti tényező az a természetes közeg, amelyben olyan anyag- és energiaforgalom zajlik, amelynek segítségével a növények képesek a Földön egyedüli külső energiát, a Nap energiáját a fotoszintézisen keresztül hasznosítani. A talajokban különböző fizikai és kémiai folyamatok mennek végbe, amelyeknek a mozgatórugója azonban mindig valamilyen biológiai tevékenység. Ez a talajok kialakulása, fejlődése és változása szempontjából döntő, mivel a biológiai folyamatok biztosítják a talajok termékenységét. Mindezt akkor is szem előtt kell tartanunk, ha a talajt müveljük, ügyelnünk kell arra, hogy a természetes folyamatokat ne zavarjuk meg.

Az iskolakerteknek többféle feladatot kell ellátniuk. Részben haszonkertek, részben díszkertek. A városokban épületek, így az iskolák körül létesített kertek is gyakran úgynevezett romtalajokra települnek, amelyeknek különösen a felső rétege sok talajidegen anyagot, építési törmeléket tartalmaz. Bármilyen célt tűzünk is azonban ki, figyelembe kell vennünk a növények termőhelyigényét, a terület természeti, talajtani és az ezzel szorosan összefüggő éghajlati és domborzati adottságait.

A kert helyét, összetételét leggyakrabban nem magunk választjuk. A kialakult körülmények általában adottak, ezért nagyon fontos a helyes és célszerű talajvizsgálat, továbbá, hogy a telepítés vagy felújítás alkalmával a talajviszonyoknak megfelelő növényzetet válasszuk ki. Nem mindig érdemes olyan növény telepítésébe fogni, amely számára a termőhelyi adottságok nem kedveznek. Ha azonban mégis így döntünk, kertünk talaját a növény igényeinek megfelelően át kell alakítanunk, és tudnunk kell, hogy az sok törődést, gondoskodást és sok esetben szakmai felkészültséget is igényel.

A termőhelyi adottságok közül a talajviszonyok képezik a legfontosabb tényezőt. A talajképződési folyamatokban a fizikai, kémiai és biológiai mállás során keletkező anyagokat két, különböző eredetű csoportba sorolhatjuk. Az ásványi anyagok a kőzetek aprózódásával és oldódásával keletkeznek. A környezeti hatásoktól függően az oldható részek a csapadék hatására felülről lefelé vándorolnak, és a mélyebb talajszintekben felhalmozódhatnak, illetve az alsóbb rétegekből felfelé irányuló mozgást végeznek. A szerves alkotórészek az élőlények maradványaiból, biológiai tevékenység révén kerülnek a talajba, és a felszínen különböző vastagságú humuszos réteget hoznak létre. Így eltérő tulajdonságú talajszintek alakulnak ki. Végsőfokon a talajélet, a felhalmozódó szervesanyagból fakadó termékenység az, amely a kőzetmálladékot a talajtól megkülönbözteti és *élő természeti képződménnyé* teszi. A szilárd anyagokon kívül a talaj mindig tartalmaz valamennyi nedvességet és vízben oldott sókat, továbbá levegőt. A talajképző erők hatása nem szűnik meg a talaj fejlődésének valamelyik stádiumában, hanem állandóan és folyamatosan napjainkban is tart. A talajképződési tényezők – az alapkőzet, a domborzat, az éghajlat és a növényzet – együttesen fejtik ki hatásukat. A talajállapot ezen tényezők kölcsönhatásainak eredője, így *a talaj mindenkori sajátosságait az élettelen és élő alkotórészek átalakulása, mozgása, dinamikája határozza meg.*

A talajok legfontosabb gyakorlati tulajdonságai:
Fizikai tulajdonságok
– színe;
– szemcsenagyság szerinti összetétele;
– kötöttsége;
– szerkezete;
– víz, levegő- és hőgazdálkodása.
Kémiai tulajdonságok
– mésztartalma;
– kémhatása;
– humuszanyagok mennyisége és minősége.
Talajhibák

A talaj pontos megismeréséhez az első lépés a helyes talajmintavétel. A tulajdonságok abban a rétegben a legfontosabbak, ahol a növények gyökérzete elhelyezkedik. Függetlenül azonban attól, hogy milyen növényeket szeretnénk beültetni, célszerű a kert néhány pontján 1 – 1,5 m mélységben leásni azért, hogy a talajfejlődés során kialakult rétegeket megismerjük és az esetleges talajhibákat is feltárjuk. Különbségek lehetnek a talajtulajdonságokban ott, ahol eltérőek a mikrodomborzati viszonyok, a talajfelszín, vagy a már meglévő növények fejlődésében mutatkozik különbség, vagy eltérő a gyomvegetáció. *A tulajdonságokat minden talajrétegben külön-külön kell megvizsgálni!*

A talajok fizikai tulajdonságai

Szín

A talajok színe jelez bizonyos tulajdonságokat, talajdinamikai folyamatokat. A szürkés-, barnásfekete szín a termékeny, humuszos rétegekre jellemző, a vöröses-barna mállási termékek felhalmozódását jelzi, a szürkésfehér kilúgozási folyamatokra utal a talaj felső szintjeiben, a sárgásfehér mésztartalomra utal az alsóbb szintekben, a kékesszürke szín pedig a talajvíz közelségét jelzi, amely gyakran oxigénhiánnyal párosul. Következtethetünk a humusztartalomra. Éghajlatunk alatt a talaj barna színének sötétedése párhuzamos a humusztartalom növekedésével. Ilyenformán az eltérő tulajdonságú talajrétegeket érzékszervi vizsgálatokkal színük alapján is felismerhetjük. Ennek alapján a legtöbb talajban három fő szintet tudunk elkülöníteni: a *humuszos szint*et, amely a benne lévő szervesanyagoktól vagy szürkés-, vagy barnásfekete, a vörösesbarnás *felhalmozódási szint*et és az alatta lévő *talajképző* kőzetet, amelynek színe nagyon változó lehet a geológiai településviszonyoktól függően. A tulajdonságok kialakulása szempontjából ennek nincs is jelentősége, inkább annak van, hogy – valamikor, a Föld fejlődése során a pleisztocén, holocén határán, – a talajképződési folyamatok laza, vagy tömör, magmás savanyú, bázikus, vagy üledékes meszes alapkőzeten indultak-e meg. Meg kell jegyezni, hogy jól elkülöníthető felhalmozódási szintet nem minden talajban találunk.

A szín nemcsak jelez, hanem befolyásol is bizonyos, főleg fizikai folyamatokat. A sötét talajok jobban felmelegszenek, ami a bakteriális tevékenységre jó hatással van.

A talajrétegek ismerete azért fontos, mert ennek segítségével könnyebben meg tudjuk ítélni, hogy az egyes talajművelési, műtrágyázási eljárások milyen változásokat, anyagmozgásokat idéznek elő.

Kötöttség

Ez a gyakorlati szempontból fontos tulajdonság lényegében a talajok művelő eszközökkel szembeni ellenállását fejezi ki, azt, hogy a részecskék valamilyen erővel tapadnak egymáshoz, de közvetett módon információt adhat a talaj mechanikai összetételéről, az eltérő nagyságú talajszemcsék egymáshoz viszonyított arányáról is. Egy talaj annál kötöttebb, minél több kolloid méretű részecske van benne, amelyek lehetnek ásványi és szerves eredetűek egyaránt.

A talaj kötöttségét egyszerű tapintási, vagy gyúrópróbával is megállapíthatjuk. Kevés talajt a tenyerünkben, ujjaink között morzsolgatunk. *Homokos* a kötöttség, ha éles felületeket érzünk, benedvesítve gombócot sem tudunk formálni, mert a talaj széttöredezik. A *vályog*talajban finom, de nem csúszós szemcséket tapinthatunk, nedvesen hengerré formálhatjuk. Az *agyagos* talaj szárazon nehezen nyomható szét, nedvesen síkos tapintású és gyűrűvé alakítható.

Szerkezet

A talaj kisebb-nagyobb elemi részecskéi nem külön-külön fordulnak elő, hanem a talaj ásványi kolloidjaival összeragasztva sajátos agregátumokat, szerkezeti elemeket alkotnak. A szerkezetesség a talajnak azon tulajdonsága, hogy egy darabja magától, vagy kisebb mechanikai hatásra egymáshoz hasonló részekre esik szét. A szerkezeti elemek alakja, nagysága és vízzel szembeni ellenállása agronómiai szempontból jelentős, befolyásolja a víz-, levegő- és hőgazdálkodást is.

Alak szerint lehetnek *köbösek, hasábszerűek, lemezszerűek* (*1. ábra*).

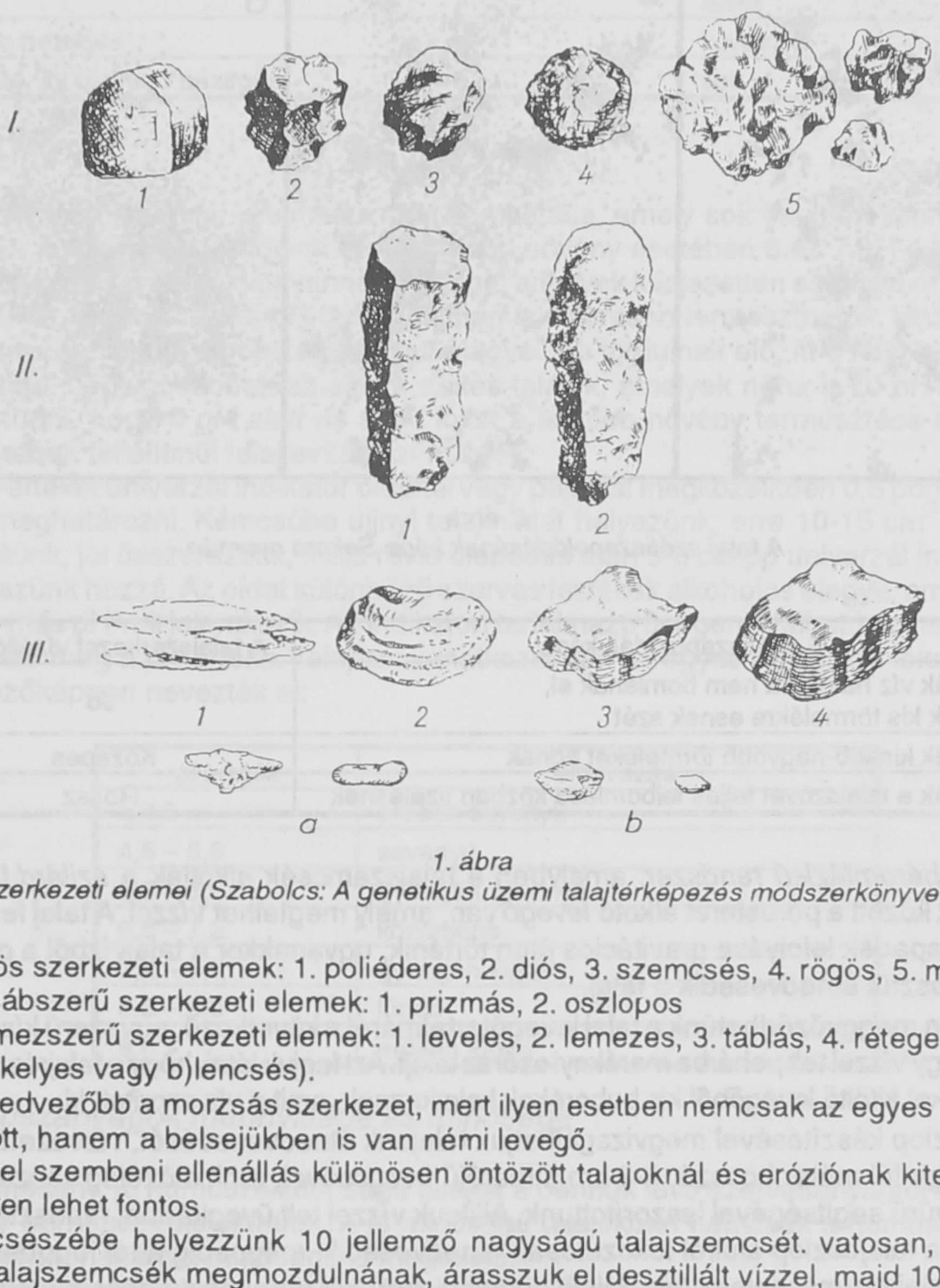

1. ábra
A talaj szerkezeti elemei (Szabolcs: A genetikus üzemi talajtérképezés módszerkönyve alapján)

I. Köbös szerkezeti elemek: 1. poliéderes, 2. diós, 3. szemcsés, 4. rögös, 5. morzsás
II. Hasábszerű szerkezeti elemek: 1. prizmás, 2. oszlopos
III. Lemezszerű szerkezeti elemek: 1. leveles, 2. lemezes, 3. táblás, 4. réteges
(a) pikkelyes vagy b)lencsés).

A legkedvezőbb a morzsás szerkezet, mert ilyen esetben nemcsak az egyes részecskék között, hanem a belsejükben is van némi levegő.

A vízzel szembeni ellenállás különösen öntözött talajoknál és eróziónak kitett, lejtős területeken lehet fontos.

Petri csészébe helyezzünk 10 jellemző nagyságú talajszemcsét. vatosan, anélkül, hogy a talajszemcsék megmozdulnának, árasszuk el desztillált vízzel, majd 10 perc elteltével, háromszor forgassuk meg a petri csészét. A vizsgált talajra jellemző szétiszapolódási képet kapunk. *(2. ábra*).

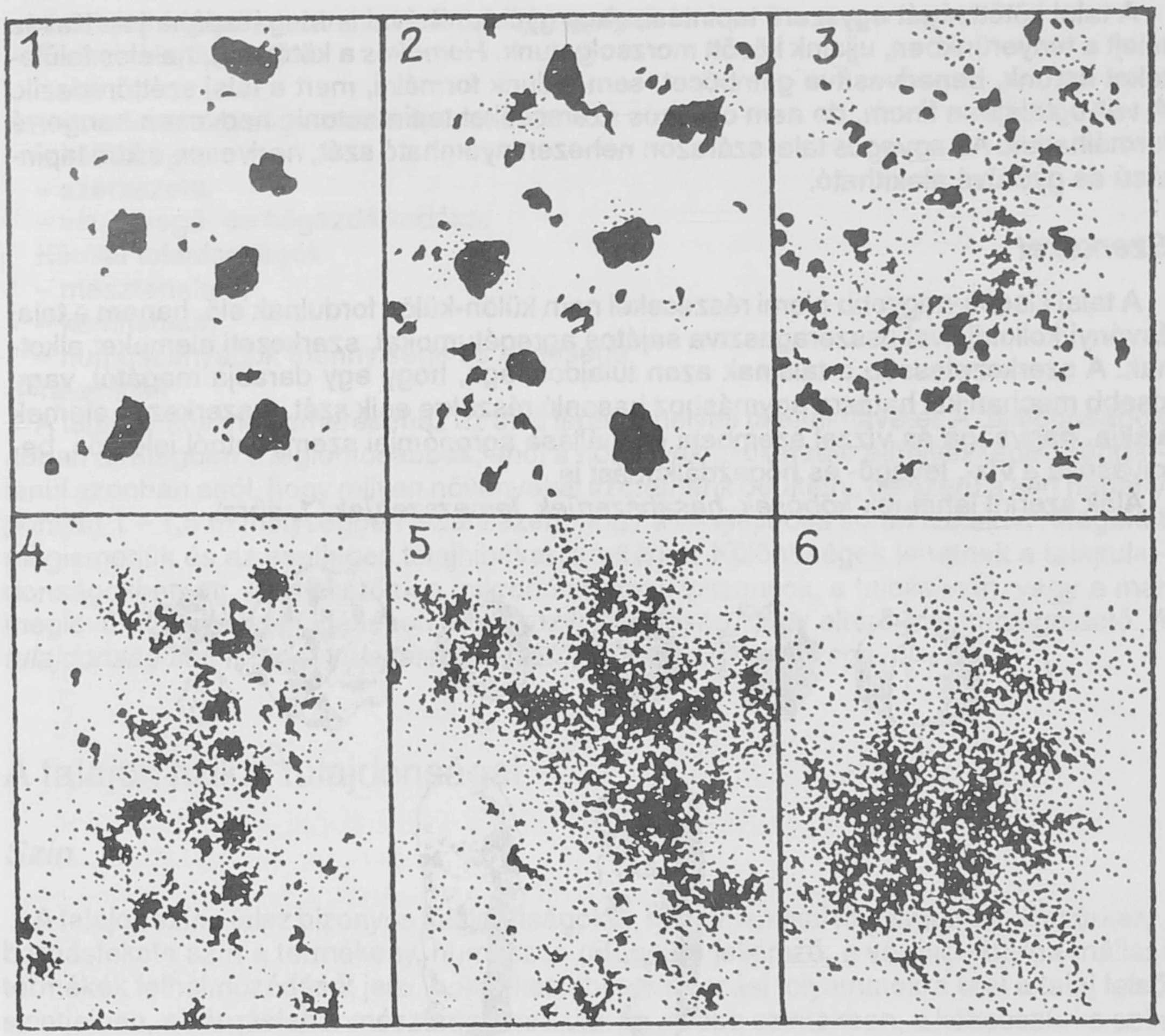

2. ábra
A talaj szétiszapolódásának képe Sekera nyomán

A szétiszapolódás képe	A talajszerkezet vízállósága
A morzsák víz hatására nem bomlanak el, vagy csak kis törmelékre esnek szét	Jó
A morzsák kisebb-nagyobb törmeléket adnak	Közepes
A morzsák a talajszövet teljes felbomlása közben szétesnek	Rossz

A *talaj háromfázisú rendszer*, amelyben a talajszemcsék alkotják a *szilárd* fázist, a szemcsék között a pórusteret alkotó *levegő* van, amely megtelhet *vízz*el. A talaj felületére érkező csapadék lefolyása gravitációs úton történik, ugyanakkor a talajvízből a pórusteren keresztül átnedvesedik a talaj.

Könnyen meggyőződhetünk a talaj levegőtartalmáról a következő, egyszerű kísérlettel. Dobjunk egy vízzel telt pohárba maréknyi száraz talajt. Azt fogjuk látni, hogy a talajrészecskék közti közöket kitöltő levegőből kis buborékok keletkeznek, amit a víz szorított ki.

Talajoszlop készítésével megvizsgálhatjuk talajunk átnedvesedését, vízvezetőképességét is egy fél méter hosszú, 2-3 cm átmérőjű üvegcsővel, amit előzőleg vászondarab és gumigyűrű segítségével leszorítottunk. Állítsuk vízzel telt üvegkádba, tapasztalni fogjuk, hogy a talajoszlop alulról fokozatosan átnedvesedik, mégpedig attól függően, hogy milyen a talaj szemcseeloszlása. Minél durvább részeket tartalmaz, annál gyorsabb lesz a vízvezetés. Leggyorsabb vízvezetést a homoktalajoknál, leglassúbbat az agyagtalajoknál láthatunk. A vályogtalajok vízvezetése egyenletes.

A talajok kémiai tulajdonságai

Mésztartalom

A talaj szerkezete és általános kondíciója szempontjából is nagyon fontos a szénsavas mésztartalom. A legkiválóbb, morzsás szerkezeti elemek, de a megfelelő humuszanyagok kialakulásához is nélkülözhetetlen. Talajaink nagy része meszes alapkőzeten keletkezett, így elsősorban a talajképző kőzet karbonátosságáról kaphatunk információt. A meghatározás elvi alapja, hogy a karbonátokból sósavval lecseppentve széndioxid keletkezik, aminek mennyisége arányos a mésztartalommal, vagyis a keletkező pezsgés intenzitásából következtethetünk a jelenlévő mész mennyiségére.

A meghatározás helyszínen is elvégezhető. A vizsgálandó talajmintára kevés 10%-os sósavat cseppentünk. Figyeljük a pezsgés erősségét, amelyből hozzávetőlegesen megállapítható a mésztartalom.

Pezsgés	Karbonáttartalom
nincs	nincs
gyenge pezsgés	kevés
felhabzó, jól hallható pezsgés	sok

Kémhatás

További fontos kémiai jellemző a talaj kémhatása, amely sok esetben jelentősen befolyásolja a növények fejlődését. Ez a legtöbb növény esetében 6 és 7 pH-érték mellett a legkedvezőbb, ugyanakkor vannak olyanok, amelyek kifejezetten savanyú pH-nál érzik jól magukat, mások széles pH-tartományban is sikeresen termeszthetők. Hazánkban a legsavanyúbb talajok az ország nyugati megyéiben fordulnak elő, itt a felszínen a 4 pH is előfordul. Leglúgosabbak az alföldi szikes talajok, amelyek néha a 10 pH-t is elérik. Fontos tudni, hogy *4 pH alatt és 9 pH* fölött a legtöbb növény termesztése sikertelen, ilyen esetben feltétlenül talajjavítás szükséges.

A pH-értéket univerzál indikátor oldattal vagy papírral megközelítően 0,5 pontossággal tudjuk meghatározni. Kémcsőbe ujjnyi talajmintát helyezünk, erre 10-15 cm^3 desztillált vizet öntünk, jól összerázzuk, majd rövid ülepedés után 5-6 csepp univerzál indikátor oldatot teszünk hozzá. Az oldat különböző szerves festékek alkoholos elegye, amelyek színe más-más pH-nál jelentkezik. Az indikátort tartalmazó üvegen található színskála alapján adható meg a pH értéke. Talajtani vonatkozásban az egyes kémhatás fokozatokat a következőképpen nevezték el:

pH-érték	elnevezés
< 4,5	erősen savanyú
4,5 – 5,5	savanyú
5,5 – 6,8	gyengén savanyú
6,8 – 7,2	közömbös
7,2 – 8,5	gyengén lúgos
8,5 – 9,0	lúgos
9,0 >	erősen lúgos

A humuszanyagok mennyisége és minősége

A termékeny, jó humuszellátottságú talajok a bennük lévő szervesanyagtól sötétszürke, vagy barnásszürke színűek. A jó minőségű talajokban nemcsak a humuszanyagok mennyisége, hanem a minősége is megfelelő.

Egyszerű mérésekkel meg tudjuk ítélni talajunk humuszállapotát. Hevítsünk néhány, 1-5 gramm, ismert mennyiségű talajt kis porcelántégelyben izzításig! A melegítés hatására a talajban lévő szervesanyagok elégnek, eltűnik a talaj sötét színe. Átizzás után téglavö-

rös vagy sárga, el nem égett ásványi talajrészek maradnak vissza. Ennek mennyiségét visszamérve az anyagveszteségünk lényegében megegyezik a talaj szervesanyagával. Minél nagyobb az anyagveszteség, annál nagyobb a talaj szervesanyagtartalma. Ha pontosan dolgozunk, százalékosan is meghatározhatjuk a mennyiségét. A magyarországi talajok humusztartalma általában 1 és 5% között változik, ritkán 6-8, esetleg 10%.

Kémcső kísérlettel a talaj humuszminőségét is megítélhetjük. Tegyünk két kémcsőbe ujjnyi mennyiségű talajmintát! 1:10 arányban az egyikhez öntsünk 0,5%-os NaOH, a másikhoz 1%-os NaF oldatot. A NaOH oldat a nyers szervesanyagokat, a savanyú humuszt, a NaF oldat pedig a jó minőségű humuszanyagokat fogja kioldani. Összerázzuk, ülepedni hagyjuk, majd megnézzük, hogy melyik oldószer old ki több humuszt, vagyis melyik oldat látszik sötétebbnek. Ha a *NaF-os oldat sötétebb*, akkor jó minőségű humuszanyagok vannak a talajban, és rendszerint *termékeny*, mezőségi talajról van szó. Ha a *NaOH oldat a sötétebb*, akkor a gyengébb minőségű humuszanyagok vannak túlsúlyban és a talajunk *kevésbé termékeny*.

Talajhibák

A talajhibák keretében olyan, a talajokban fellelhető okokat vizsgálunk, amelyek a növények fejlődését hátráltatják, esetleg pusztulásukat okozzák. Ezek lehetnek például olyan *tömör rétegek* – homokkőpadok, vaskőpadok, mészkőpadok – amelyek, ha a nedvességet át is engedik, a növényi gyökérzet számára átjárhatatlanok. Ugyanígy káros a *magas mésztartalmú öntésiszap réteg*, amelynek igen nagy lehet a fiziológiai szárazsága. A talajvíz túlságos közelsége (a felszíntől számítva 0-3 m) sem jó, mert ilyenkor kevés a talajban a levegő. Ezeket az úgynevezett *glejes réteg*eket jellegzetes kékes, szürkés színükről ismerhetjük fel. A hazánkban előforduló leggyakoribb és legkárosabb talajhiba azonban a *magas sótartalom* és a Na_2CO_3, a *szóda* előfordulása, ami a talaj lúgosságát okozza, de azért is veszélyes, mert közvetve a talaj szerkezetét, víz- és levegőgazdálkodását is teljesen lerontja.

Amennyiben a talaj kémhatásának megállapításákor 8,5 fölötti pH-t mértünk, szükséges a szódalúgosság vizsgálata. Ilyenkor egy szűkebb tartományban mérjük a talaj kémhatását *fenolftalein* oldattal. Kémcsőbe kevés, 1 cm rétegvastagságú porított talajt, arra a kémcső 3/4 részéig desztillált vizet töltünk, végül 8-10 csepp fenolftaleint adunk hozzá. A lassan jelentkező, halványrózsaszín elszíneződést okozhatja finom eloszlású mész is a vizsgált talajrétegben, de az azonnali élénk, liláspiros szín *szóda*, szikesedés jelenlétét mutatja.

Talajjavítás

A szélsőséges tulajdonságú, különösen a savanyú és szikes talajok javításra szorulnak. A savanyú talajok nem mindig terméketlenek, de az alacsony pH miatt a növények tápanyagfelvétele nem megfelelő. A kedvezőtlen életfeltételeket meszezéssel, a talajok mészállapotának rendezésével szüntethetjük meg. A szikes talajok javítása bonyolultabb, ugyanis a savanyú feltalajú, mésszegény szikesek meszezéssel javíthatók, míg a szikes talajok másik csoportjánál nincs mészhiány, mégis rossz tulajdonságúak. Lúgos kémhatásúak. Ezeknél a talaj lúgosságát kell csökkenteni. Erre a célra alkalmas a gipsz, a kénpor, a lignitpor.

A túlzottan homokos talajok gyakran lazák, szerkezetnélküliek, víztartóképességük gyenge, mivel kevés talajkolloid van bennük. Ezen istállótrágyával, tőzeggel, magunk készítette komposzttal, a közelből odahordott agyagos talajjal segíthetünk. Az agyagos talajok viszont a sok agyagkolloid miatt nagyon is kötöttek, ezért lazításra szorulnak. Erre a célra használhatunk homokot, ha savanyú kémhatású, őrölt mészkő- vagy dolomitport. Az istállótrágya, komposzt és tőzeg ebben az esetben is jól használható.

Üvegházak és fóliasátrak talaja

Előfordulhat, hogy olyan növényeket szeretnénk nevelni, amelyeknek a szabadföldi körülmények – az éghajlat, a talajviszonyok – nem kedveznek. Ilyenkor célszerű üvegházat,

vagy fóliasátrat létesíteni. Kis talajfelületen könnyen megoldható a kora tavaszi zöldségfélék hajtatása, sikeresen termeszthetők különleges igényű dísznövények, gyümölcsfajták.

A tavaszi hajtatásban melegágyat készíthetünk. Szervestrágya-féleségeket – marhatrágyát, lótrágyát – keverünk megnyirkosított, darált, tépett szalmával, kukoricaszárral. A keverékben a szervesanyagok bomlása hőt termel, ezért használhatjuk az ilyen anyagokat melegágyakban, így biztosítva a növények számára szükséges talpmeleget.

Egyes növények azonban olyan speciális igényűek, hogy csak mesterséges talajokban, illetve földkeverékekben termeszthetők. A talajok természetes körülmények között többkomponensűek, összetettek, kiegyenlített tápanyagszolgáltató és szabályozó képességgel rendelkeznek. A mesterséges talajok, termesztési közegek akkor jók, ha a legjobb minőségű talajokhoz hasonlítanak. Fontos, a jó, stabil, bomlásmentes szerkezet. Kártevőket, kórokozókat ne tartalmazzon. Ne halmozzon káros anyagokat, ugyanakkor legyen megfelelő adszorpciós képessége a víz – és tápanyagmegkötés miatt. Lényeges, hogy több komponensből álljon. Legjobb minőségűek a tőzegalapú földkeverékek, amelyek egyéb alkotórészeket is tartalmaznak; vályogot, homokot és komposztanyagokat a biológiai aktivitás biztosítása érdekében. Így a természetes talajokhoz hasonlóan némi szabályozóképességgel is rendelkeznek.

IRODALOM

Buzás István (szerk): Talaj- és agrokémiai vizsgálati módszerkönyv 2. Mezőgazdasági Kiadó Budapest, 1988.

Sekera, Margareth: Gesunder und Kranker Boden 5. auflage. Leopold Stocker Verlag, Graz, 1984.

Szabolcs István (szerk): A genetikus üzemi talajtérképezés módszerkönyve. OMMI, Budapest, 1966.

Az újrakezdés szellemi és lelki szükséglete

Bevezető elmélkedés az ökológiai gondolkodásról és a mitológiai ember természetéről

KISS TAMÁS

Az ökológiai gondolkodás messze nem azonos az ökológia tudományának megszületésével, elvi és tudományos rendszerével. Az ökológiai gondolat, a Homo sapiens esetében, a léttel születő és a fajra jellemző létalakító viselkedésrendszert reprezentál, amely a sikeres adaptáció és túlélés alapfeltétele. Nem pusztán a mítoszok és a prehisztórikus vallásokat elemző tanulmányok szólnak a mitológiai emberről és az ökológiai társadalomról, hanem a jól ismert filozófiai művek zömében is központi figura, csak éppen nem kapott még nevet és pontosabb fogalmi behatárolást. Ráadásul most éppen egy olyan periódust él az emberiség, amelyben ismét a vissza a természethez jelszót zengi, visszakívánva egykori önmagát, különös késztetést érezve egy jóléti, de mégis ökológiai társadalom felépítésére. Az újrakezdés szellemi és lelki szükséglete egyre nagyobb méreteket ölt, csakhogy természetfilozófiai és tudománytörténeti visszatekintés és elemzés nélkül még elindulni sem lehet a megálmodott úton, mert például, az önhibáján kívül, technokrata szakbarbárrá lett egyén és a filozófus személyisége között többnyire feloldhatatlan ellentét feszül.

A konceptüális haladást elősegítendő, elemi szükséglet lenne a bölcselet és a természetfilozófia széleskörű, valamennyi egyetemen és főiskolán történő oktatása, hogy egyáltalán felmerülhessenek a hallgatókban azon kérdések is, melyeket jelen tanulmányban próbáltam felvázolni. E helyen, a terjedelem adta korlátokon belül, példák, érvek sokaságával kívánom igazolni az ökológiai gondolkodás történelmi, filozófiai jelenlétét, meghatározó jelentőségét az emberiség evolúciójában és megmaradásában. A természeti népek hagyományaiból vett minták mellett Homérosz hőskölteményei közül az Iliász, az emberiség különös lélektani pillanatára is felhívja a figyelmet, melyre szintén kitérek. Végezetül pedig a szerző közzétesz gyűjtéséből néhány mai mitológiai esetet, mellyel a mitológiai ember eleven létét kívánja igazolni.

Előhang

Amíg az ökológiai gondolkodást és a természetfilozófiát egy sajátos, kezdetben a természet és jelenségei által uralt kapcsolat hívta életre, mely elsődlegesen a szellemet és a lelket hozta lendületbe, addig napjaink egyik érdekes interdiszciplínáját, a humánökológiát egy ugyancsak specifikus szituáció váltotta ki, de ez már vészhelyzetből adódott. A természettel való együttélést és a róla való elmélkedést, legalábbis az első lépésekben, a spontaneitás, a véletlenszerűség és az intuíció vezérelték, melyet érdekes módon tényként fogad el biológus, evolúciókutató, etnológus és filozófus egyaránt, így pl. Platón, Bergson, Popper, Darwin, és legújabb művében Anzenbacher (4) is.

A humánökológia pedig lényegileg nem más, mint egy válasz-kísérlet, és talán egy lehetséges életmód-változtató alternatíva most bontakozó elmélete, feltárva az ember által létrehozott, jobbára művi környezet minőségét.

Micsoda különbség... De mondhatjuk, hogy részben csak látszólag, hiszen már Mínósz király idejében is antropocentrikusak voltunk, csak másképpen.Jobban féltünk a mindenségtől, mint ma, és a tapasztalatlanságból fakadó tragédiákból adódóan beláttuk a körülöttünk élőkkel való együttes létezés szükségszerűségét. De egy kicsit már akkor is humánökológiát kellett müvelnünk, amidőn felderítettük a réteket, lápokat, erdőket, amikor enyhelyet készítettünk magunknak, vagy kunyhókat ácsoltunk, etológiai ismereteink alapján vadásztunk, csordákat legeltettünk, temetőket, óvodákat hoztunk létre, és így tovább. Már akkoron sem lehetett a természet érintetlen az embertől. Szertehagytuk nyomainkat. És mégis... Főleg lélektanilag hatalmas az űr, mondjuk a Krisztus előtti második évezred és napjaink között. Ijesztően felemelő, de egyúttal rémületes is, hogy ezen időintervallum alatt mit művelt önmagával a homo sapiens, no és környezetével... Jelen írás sajátossága, hogy maga is egy természetfilozófiai koncepció vázának első kivonata. Részben tudománytörténeti, de elsősorban elemző, elmélkedő oldalak sokasága, melynek magva az ókori Egyiptom és Hellász filozófiai és irodalmi műveiből táplálkozik, és természetfilozófiai gondolataik, eszméik megtartásával jut el napjaink problémáihoz. Belőlük született és általuk élhet tovább.

Néhány gondolat a mitológiai emberről

Talán azt is mondhatnám az elkövetkezendőkről, hogy továbbgondolás, kísérlet a beleérzésre, melynek célpontja egy réges-régen élt embertípus pszichéje, szelleme, természetfilozófiája. Kutatásaim azt látszanak igazolni, hogy még mi is bővelkedünk távoli ősünk lélektani, szellemi jegyeivel, csak többnyire féltve rejtegetjük azokat, pedig egész kultúránk és tudományos gondolat-építményünk Belőle eredt.

Nem kétséges, hogy a Homérosz körüli időkben másképpen élt és gondolkodott az ember, s éppen ezért szükségszerűen más nyelvet is beszélt. Itt nem az ógörögre, latinra stb. gondolok, hanem az életvitelből, netán az ökológiai környezethez való gyökeresen eltérő kapcsolatából adódó kifejezésmódokra, így pl. a metaforák, allegóriák előfordulási gyakoriságára, a táncok, rigmusok, eposzok, iamboszok óriási szellemi és emocionális jelentőségére, melyek Arisztotelész Poétikájában is oly nagy erővel vannak jelen, mint például az eposzokat, tragédiákat díszítő elemek. (5)

Az egykori homo sapiens, a természet lényeit még fennhangon is megszólította, közvetlenebb kapcsolatok fűzték hozzá, hiszen nem légkondícionált palotákban, avagy panell-zugokban élt. A félelem és a tisztelet vegyes hangnemében nyilatkozott meg a környező világról és elemeiről, számára a metafizikai lét testközelien érzékelhető volt, mondhatni viselkedési attitűdjeihez kapcsolódott, méghozzá elsődlegesen az ok formájában – de ne vágjunk mondanivalónk elé... Tán holisztikus gondolkodású lény lehetett... Kései utódai görcsösen szeretnének azzá válni, de fura filozófiáik miatt leginkább csak a szakbarbarizmusig jutnak el, avagy nem szívlelik meg ebben a kérdésben Popper érveit...

Utóbbi gondolatok fényében jelen szerzőnek is fel kellett tennie a kérdést, mégpedig önmagához, hogy miért éppen egy humánökológus vágott neki egy ilyen érzékeny témának, hiszen bizonyára nem lehet mindenben szakértő...

Meggyőződéssel vallom, hogy azon a ponton, ahol a történész, etnológus, régész munkája elkezdődik, vagy éppen véget ér, ott még semmi sem végleges, hiszen gondoljunk csak bele, a hagyományos, jobbára agrárcentrikus és egyéb jellegű tudománytörténeti munkákon kívül (6, 7, 8, 9) semmiféle kísérlet sem született arra nézve, hogy felvázolja a mitológiai ember/ősember, paleolit, neolit ember stb./lelkét, életét, aki a paleolittól a klasszikus kor végéig dominálló szellemi volt. Senki sem vállalkozott arra, hogy ezen premisszák alapján írja meg az ökológiai gondolkodás töreténetét, melyből napjainkra komoly szaktudományos problémák keletkeztek, elsősorban az ökológiában.

Jómagam is csak akkor kezdtem bele az igazi munkába, amidőn – olvasmányaim és humánökológiai kutatásaim alapján – megszületett bennem a mitológiai ember és az ökológiai társadalom fogalma, továbbá amidőn megdöbbenve észleltem az ökológia tudományának mélységes konceptuális válságát (10, 11, 12), melynek fundamentális okai között a történeti, filozófiai szempontok végletes lenézése és negligálása első helyen szerepel.

Hogyan is mutathatnám be a mitológiai embert és ökológiai társadalmát?

Jelen tanulmányban az iteráció eljárását célszerű alkalmazni. Először az ökológiai gondolkodásról kell néhány definíció értékű tézist közölni, majd főleg etnológiai, filozófiai és filológiai értekezésekre hagyatkozva próbálom kibontani a koncepciót. Mindehhez alapvető jelentőséggel bírtak Arisztotelész (13), Platón, Homérosz elmélkedései, továbbá Frazer és kortársai jelentős etnográfiai, filológiai művei.

Az ökológiai gondolat az egyén és a természet jelenségei, illetve élő szervezetei között kifejlődő specifikus relációk, létalakító viselkedés-rendszerek működését jelentik, melyek kezdetben intuitív módon, véletlenszerűen, később pedig tudatosan irányítják a sajátos ember-természet kontaktus alakulását.

Az ökológiai gondolat, illetve gondolkodás kifejezi egyén és környezete komplementartirását, hiszen az evolúció során valamennyi élő szervezet a környezetből, abból az őslevesből, azon térből és anyaghalmazból eredt, melynek utód-elemei és lényei ma is egzisztenciális biztonságát képezik.

Az ökológiai gondolat genetikailag determinált, hiszen egy, az evolució során kifejlődött lényben működik, melyet az adaptációk is mutatnak, ily módon univerzális jellegű, de organizációs fokoktól függően eltérő szintű, s ily módon más és más viselkedésekben nyilvánul meg. Ha az ökológiai gondolatot és gondolkodást kizárólag az ember specifikumának tekintjük, akkor az állatvilág vonatkozásában az ökogenetikai viselkedés, a növényvilágban pedig az ökogenetikai orientáció fogalmaival operálhatunk (14).

Az ökológiai gondolkodás, az ökogenetikai viselkedés és az ökogenetikai orientáció a megmaradás, szaporodás, elterjedés zálogai. Nélkülük nem jöhetett volna létre élő szervezet, így az ember sem, ezért állítjuk, hogy az élő léttel születtek. Az élet első pillanatát ugyanis már sikeres alkalmazkodási mechanizmusok eredőjének kell tekintenünk, mely adaptációs folyamatok a fajok és egyedek születésében, a termékenyülésben, az egyed világrajöttének megpróbáltatásaiban egyaránt létfontosságúak, hiszen létezést adnak, vagy kudarc esetén attól megfosztanak.

Ökogenetikai problémáról beszélünk, mert a viselkedés materiális hordozói, mint az elsődleges szabályozók, a gének, az evolúció során alakultak ki, ugyanakkor a fajok és populációik csak meghatározott ökológiai környezetekben folytathatják le viselkedési mozzanataikat: táplálkozásukat, párzásukat, ivadékaik gondozását – és így tovább.

Az első dolog, amit a mitológiai emberről el kell tömören mondanunk, hogy biologikum és misztikum együtt. Nem egy adott rassz szülötte, nem holmi kiválasztott törzs, vagy népcsoport különleges képességű élőlénye. Egyetemes emberi jelenség, az emberiség legáltalánosabb sajátosságait, viselkedéseit magában hordozó homo sapiens. Egy faj, úgy, ahogy az evolúció megszülte. Emócióit maga köré kivetíteni képes lény, ami egyedülálló jelentőséget kap kommunikációjában. További elemi tulajdonsága a képzelet, az elmével való alkalmazkodóképesség, melynek anatómiai háttere a neocortex, de benne él a hit, a remény és a rémület is. Ráutaltsága társaira és más fajok egyedeire, származásából következik.

A mitológiai ember csíra is, minden gyönyörűség és borzalom szülője, mert utánzókészsége és tanulékonysága elméletileg határtalan. Az egyed lehet önveszélyes, de saját faját is végveszélybe sodorhatja. Tételezzük föl azonban, hogy a mitológiai ember még nem élt a menticídiummal, és csak annyi háborúságot folytat, amennyi az ego partikuláris kielégüléséhez feltétlenül szükséges, és összefügg a sikeres adaptációval. Nem tudatosult célja, az alapvető életjelenségek sikeres kiélése, szaporodik, gyűjtöget, vadászik, s mindezeken keresztül legfőképpen lelki és fizikális biztonságra törekszik. A biztonság biztosítása volt első tudományos doktrínája, amely azóta is végigkíséri, s példának okáért a hidegháborús fegyverkezési időszakban – amely ugyancsak messze van a mitológiai ember születésétől – patologikus szintet ért el. Mondhatnánk úgy is, hogy elemi erővel lángolt fel egyesekben a mitológiai ember egyik jellegzetes, egykoron létezése érdekében szükségszerű mentális megnyilvánulása.

A mitológiai ember szüli meg az oikos gondolatárt, méghozzá a természettel folytatott kapcsolatrendszere során. A faj, melynek egyedeiben felmerül a környezet fogalma. A

mitológiai ember szükségképpen ökológiai társadalomban élt, hiszen a család, nemzetség, törzs, de még ezen csoportok megszületése előtt is az első ember az lehetett, akinek valamilyen mágikus hatása, kapcsolata volt a természet egészével, vagy bizonyos ökológiai tényezőkkel. Azon faktorokkal tudott érintkezésbe lépni, melyek pusztító, vagy jótékony hatást fejtettek ki, azaz erős, jelentős ingerként léptek fel az emberrel és a szá mára fontos növényekkel, állatokkal szemben.

A mitológiai ember számára az érzéki, a posteriori tapasztalatok, az ok és a magyarázat szintjén többnyire alárendelt értékkel bírtak, ugyanakkor előnyben részesítették a transzcendentális módon szerzett ismereteket. Utóbbit is ismeretnek kell tekintenünk, hiszen a mitológiai ember annak tekintette. Ebből adódik, hogy az ökológiai társadalmak mitológiai embere a transzcendentális megismerés sajátos eszközeit is alkalmazta, túlélése, adaptációja és lelki megerősítése, továbbá létbiztonsága megteremtése és növelése érdekében.

Közvetlen kapcsolatot akart kialakítani azon faktorokkal, amelyek pusztító, vagy jótékony hatást fejtettek ki, azaz erős és jelentős ingerként léptek fel az emberrel, illetve a vele kapcsolatos növényekkel, állatokkal szemben. Ezen tényezőket szabályozni is kívánta.

A varázslók, a mágia útján, saját erejükben bízva képesnek tartották magukat arra, hogy pl. megnöveljék a termés mennyiségét, esőt, napot stb.csináljanak. Ily módon egy igen sajátos, közvetlen, de részint transzcendentális kapcsolatrendszer alakult ki az arra képes, illetve kiválasztott egyének, és a Természet biotikus-abiotikus tényezői között. A transzcendens jelleg csak fokozódott, amennyiben az ökológiai tényezőket istenek személyesítették meg.

Lényeges, hogy ebben a kapcsolatban nem a hatással lépett összeköttetésbe a személy, hanem a hatás okozójával óhajtott kontaktusba kerülni, és azt számára kedvező módon befolyásolni. Érezte, hogy ott rejtőzködik az igazi ok, a lényeg, amely az eseményeket kiváltja. Ez a gondolkodásmód már egyértelműen ökológiainak nevezhető. Így aztán a mágikus és fizikai értelemben szerzett létbiztonság teljesen összefonódott.

Nem kell 3500 évvel visszamennünk ahhoz, hogy találkozzunk a mitológiai emberrel. Napjaink törzsi varázslói a legtöbb esetben élő, leölt állatokat, avagy élettelen tárgyakat vesznek igénybe annak érdekében, hogy segítségükkel hatásosabban legyenek képesek előidézni a környezeti tényezők egyikének-másikának megváltozását. (Pl. a Felső-Nílus törzseinél az esőcsináló főnök esőköveket, lehántott nádat stb. alkalmaz a hatás elérése érdekében.) Tehát, a tényleges fizikai világ biotikus és/vagy abiotikus komponenseit kapcsolja össze az ugyancsak létező, de akkor éppen jelen nem lévő, óhajtott fizikai valóság jelenségeivel. Az érzékelhetőt, a pillanatnyilag nem érzékelhetővel társítja, s a tényleges fizikai világ tényezőivel kíván hatni az akkor még jelen nem lévő, tehát érzékfelettinek tekinthető tényezőkkel. A kapcsolat tehát mindenképpen több síkon zajlik, hidat verve a transzcendentális és az érzéki közé. Mégis ennek a hatására következik be a várva-várt környezeti esemény, legalább is a mitológiai ember ökológiai gondolkodásmódja szerint, amit úgy is értelmezhetünk, hogy gyakorlatilag a semmiből bukkant fel, azaz egy érdekes érzékfelettiből eredt, szakadt ki a varázslat hatására. Ennek ellenére a gondolat alapjaiban és szükségszerűen ökológiai, hiszen tényezőket kapcsol össze, hisz egymásra gyakorolt hatásukban és annak következményeiben. A varázsló hite ökológiai hit, pontosabban fogalmazva, transzcendentális elemeket is hordozó ökológiai hit.

A természethez való sikeres adaptálódás érdekében, a varázslók, királyok, de legfőképpen elődeik, elsődlegesen nem a törzsön, a nemzetségen, hanem a legfontosabb ökológiai faktorokon igyekeztek uralkodni. Léteznek ma is specialista varázslók, így pl. egyesek az erdőkkel, mások a mezőkkel, sivatagokkal foglalkoznak. Gyakorlatilag ezen területeket óvják, illetve megpróbálják önmaguk számára javítani a környezet állapotát. Mai ökológiai zsargonnal élve biotóp-királyoknak is nevezhetnénk őket, hiszen ökológiailag jól körülhatárolható egységeket felügyeltek.

Az egyiptomi művészetben biotóp-szerű ábrázolásokkal is találkozhatunk. Erről ír Dobrovits is: "Talán nem is nagyon ellenkezik ez az ábrázolási mód azzal a valóságos képpel, ami az egyiptomi ember elé országa legtöbb pontján tárul; sivatag, sivatagszegély, művelhető terület és a Nílus száz- és százkilométeres párhuzamos, hosszanti csíkok alakjában, minden mélység, minden összeolvadás nélkül." (15). Mindehhez hozzátehetjük,

hogy a biotóp-festők az illető élőhelyek állat- és növénytársulásait is megjelenítették. Ez figyelhető meg például a Santorini szigetén talált természeti freskókon is, így pl. a Tengeri Fesztivál címűn is (16), bár erről a tényről egy szó sem esik... Talán ez volt a vegetáció-térképezés legősibb módja...

Számtalan szerző nyomán, az elemek fölött uralkodó királyokról is tudunk, így pl. a tűz, eső, víz királyairól, melyekre Frazer, beleértve a biotópokat is a "természet részkirályai" elnevezést adja. Az a tény, hogy egy törzs, vagy nép mely növényeket, állatokat (közülük is mely fajokat/tekintett totemállatnak, tabunak, az egyértelműen a kérdéses área vegetáció-típusaitól, előfordulási gyakoriságuktól függött. Így példának okáért nem véletlen az európai indogermán népek fa-kultusza, hiszen párezer évvel ezelőtt Európát hatalmas erdők borították. Ebben is a természet determináló hatása mutatkozik meg, azaz, az ökológiai kényszerfeltételek mindenkor és mindenhol adottak voltak, és a hozzájuk való sikeres alkalmazkodás lehetett csak a túlélés záloga. Mindez nem valósulhatott volna meg ökológiai gondolkodás nélkül.

Az animizmus, jobban mondva az animista viselkedés, már önmagában egy rendkívül szoros egyűvé tartozást volt hivatott kifejezni, ember és természet között, hiszen lelket képzelt növénybe, állatba és mindenféle tényezőbe, mintegy egyenrangúsítva őket az emberrel.Ez azonban nem azt jelentette – akkor még nem – , hogy az ember e természetet magához emelte, hanem pusztán azt, hogy benne, vele és általa élt.Ezen viselkedési ponton érhető tetten a reinkarnáció születése is, amely végső soron minden élő egységét reprezentálja.

A fák indokolatlan elpusztítását a legtöbb törzsben büntették, hiszen az ökológiai társadalomban rendkívül erős volt az egymásrautaltság, nem csupán a különböző fajok, egyedek, de az élővilág különböző regnumai – növényvilág, állatvilág, ember – között is. Elsősorban a túlélést legjobban segítő, azaz a legnagyobb termést, legízletesebb gyümölcsöt hozó, vagy a gyógyításra legalkalmasabb fák és egyéb élőlények bírtak, illetve lettek felruházva szellemekkel, lelkekkel. Egy, vagy több szellem is lakozhatott egy fában. Ezek a fák szigorú védelem alatt álltak, így pl. Afrikában a majomkenyérfa, selyemgyapotfa, kókuszpálma stb. Nyugat-Afrikában a selyemgyapotfák kérgét pálmalevél-övvel jelölik meg, ami azt jelzi, hogy tilos azokat kivágni. Ha mégis muszáj elpusztítani egyet, akkor előtte csirke- és pálmaolaj-áldozatot kell bemutatni.

Az animizmus egyik csúcsa a közép-amerikai baszoga törzsnél található. Miután a varázsló beleegyezett a szent fa kivágásába és a favágó bemutatta a szükséges csirke- és kecskeáldozatot, az első baltavágás nyomán szivárgó nedvből a favágó is szív egy adagot, s ilymódon tesrvéri "viszonyba" lép a fával. (17)

Állat-ember rendkívül szoros összetartozását, az állat tulajdonságait az emberbe tápláló szertartások is mutatják. „Az egyik varázsló kivág egy kis darabot a vad füléből, szemhéjából, szívéből lábszárából meg homlokbőréből, és szénné égeti. A fiúk sorjában leguggolnak eléje. A másik varázsló éles kővel sebet ejt mindegyiknek a homlokán a két szem között. A vad hamuvá porladt húsát összekeverik egy bizonyos fa összezúzott ágából készült porral, ezt a keveréket aztán a varázsló beledörzsöli a sebbe. ” (18). Sajátos vérszerződés...

Ember-fa bennsőséges viszonyát hivatott kifejezni a fákkal való beszélgetés is, ami természetesen két férfi között zajlik. A termést igénylő, vagy követelő a fa tövében áll, a válaszadó, a fa szerepében, a fa tetejéről igéri a bő termést. (17) Ember és más természeti lények ily mértékű misztikus és fizikai egybeolvadása már egy sajátos ökológiai természetfilozófiát tükröz, melynek célja ugyancsak a túlélés biztonságának növelése, hiszen az elképzelt vérségi kapcsolaton keresztül az ember közvetlen befolyással lehet az illető állat, vagy növény terméshozamára, fejlődésére – és így tovább. Ilyen megnyilvánulások mellett volt szükségszerű a mitológiai ember fogalmának kialakítása, hiszen fél lábbal a természettel egyesül, de magyarázatait, meséit jórészt az érzékfölöttiből kölcsönzi. Ez a kettősség tette alkalmassá az életre, annak elviselésére, a sikeres fennmaradásra, és ma is ez a motorja a vadaknak nevezett népek mentális élet-stratégiájának. Mindezen megállapítást további – itt nem idézendő – irodalom is támogatja.

A termékenység, a termékenyülés biztosítása és biztonsága ugyancsak azt jelzik, hogy a fontosabb, táplálékot nyújtó növényfajokat emberként kezelték. Így tettek pl. a szegfűszegfákkal a Maluku-szigeteken, ahol a virágzást azonosnak tekintik a nők ter-

hességével. Keleten a rizzsel bánnak hasonló gyengédséggel. Szigorú szabályok alá esik az emberek viselkedése a virágzó növények környezetében. Csendet, nyugalmat kell számukra biztosítani, nehogy elvetéljenek, mint az asszonyok.

Köztudott az a hit is, amely szerint a halottak szellemei is élhetnek egyes fákban, fafajokban. (Pl. a Fülöp-szigeteken.) A közép-ausztráliai dieri törzs tagjai szentnek tartanak bizonyos fákat. Azt képzelik, hogy megváltozott alakban apáik testesülnek meg bennük. (17) Ha belegondolunk abba, hogy a virágzást az áldott állapottal, bizonyos fafajokat apáikkal azonosították és azonosítják ma is a világ néhány pontján, akkor lehetetlen nem észrevenni az ember-természet hallatlan közelségét, egymásrautaltságát. Különösen érvényes lehetett ez a mitológiai ember korában. A mintegy 3500 éves egyiptomi halottaskönyv (19) a Mitológiai Ember jellegzetes alkotása. Hihetetlen hullámzásban, metaforák és allegóriák tobzódásában fonódik össze a földi és az isteni világ, megannyi metamorfózissal. Talán meglepő, de a halott célja éppen az örök élet elnyerése, az istenné válás, melyet nem kis próbetételek árán érhet el. De ha mindent "túlélt", akkor kedve szerint változhat át valamely más lénnyé; állattá vagy növénnyé. A lélek például emberfejű madárként távozik a testből. Az elhunyt lelke félelmében összehord hetet-havat, miközben vad földi és túlvilági tájakon bukdácsol keresztül, éltetve a Nap erejét, mint istenséget, menekülve a krokodiltól, avagy a démonoktól...

Ma is bennünk él az az Egyiptomból származó logikai bukfenc, amely szerint a földi életet a gyarló test csinálja végig, de a bennünk lakozó lélek egy jobb és főképpen az örök élet hordozója. Az a felfogás járja, hogy amidőn eltávozunk az élők sorából, lelkünk elszáll. Csakhogy a halál pillanatában a lélek matériává válik, és a test örömeire áhítozik, amit szerencsés esetben el is nyerhet az, aki a földön nem művelt bűnös dolgokat, sem testével, sem lelkével.

Egyértelmű, hogy az antropopatizmus igen nagy szerepet kapott az ember-természet kapcsolatában, hiszen az említett példák is azt jelzik, hogy bizonyos állat-, illetve növényfajokat emberi tulajdonságokkal ruháztak fel.

Az antropopatizmus az antropomorfizmusnak azon aspektusa, amidőn emberi tulajdonságokkal, elsősorban lelki vonásokkal – pl. öröm, harag, szeretet, bosszúállás stb. ruházzuk föl a természet nem emberi lényeit.

Az antropopatizmus a mitológiai ember egyik alapvető gondolkodási formája, hiszen elsődlegesen önmagát, saját lelkivilágát és társaiét ismerte, még akkor is, ha ez az önmegismerés – mondhatni – tudattalanul, mindenféle introspekció nélkül ment végbe. Éppen az antropopátista viselkedés kialakulása volt a lelki garancia ember-természet békésnek mondható együttélésének, mentális találkozásának, mert az antropopatizmus részben – pl.a fa szellemének oldaláról transzcendentális mentális kontaktusokban jut kifejezésre, hiszen az emberi indulatokkal földíszített, kiszínezett természet valójában nem létezik; nem érzékelhető, tehát érzék felettinek kell nyilvánítani. Csakhogy a mitológiai ember, az ökológiai társadalom személyisége mindezt nem tudhatta, nem is tudta. De nem is volt szüksége erre a tudásra, hiszen pontosan ennek a hiánya vezette az élőlények megbecsülésére – illetve ez a tény is nagy szerepet játszott benne –, vagy éppen a tőlük való félelemre. Mert a homo sapiens természetében már akkor antropo- és egocentrikus volt. Önmagát nem kívánta bántani. Antropo- és egocentrikusságát azonban úgy tudta legnagyobb haszonnal forgatni, ha megbecsülte a természet lényeit, sőt; imádta azon ökológiai tényezőket, melyekből élt. Ez a lélektani állapot erős bázisa és jellemzője volt az ökológiai társadalomnak.Úgy szerette és bírálta el a lényeket, mint önmagát.

Az ökológiai társadalom emberére jellemző volt, hogy az idő fogalmát nem ismerték. Ez a jelenség a busmanoknál is nyilvánvaló (18), akik más természeti népekhez hasonlóan ugyancsak ökológiai, és/vagy csillagászati időben gondolkodnak.

A busmanok pl. nem ismerik az év, a hét fogalmait, számfogalmaik háromig terjednek, ugyanakkor azt feltétlenül tudják, hogy gyermekeik a száraz – , avagy az esős évszakban születtek, hiszen ez nagyon fontos. Fontos, hogy a gyermek az esős évszakban lássa meg a napvilágot, aminek egyértelműen ökológiai okai vannak. A Hold és a csillagok járását ismerik, hiszen ezek megfigyelése nem okoz gondot; igencsak feltűnőek az éjszakai égbolton.

"Ha az ember például megkérdezi a busmantól, milyen mesze esik ide egy bizonyos kút, megmutatja az égen azt a helyet, ahol a nap állni fog, mire gyalogszerrel odaérünk. Ha nagyobb távolságról van szó ezt mondja; egy éjszaka járásnyira, vagy két éjszaka járásnyira – aszerint, hány éjszakát kell úton tölteni. Tehát az éjjeleket és nem a nappalokat számolja."

A mitológiai ember számára múlt és jövő van együtt egy pillanatban, melynek eredője a most, az aktuális tennivalók világa. Logikus, hiszen nem lehet a múltban élni, vagy meghalni, a jövőt pedig csak a beavatottak /varázslók) és az álmok ismerhetik. (Mily nagy jelentősége van utóbbinak Hérodotosz történetírásában is ...) A most az emberé, a múlt és a jövő az isteneké, illetve az istenek gyanánt tisztelt állat- és növényfajoké. Megjegyzendő, hogy mai túlzott önbizalmával ellentétben, az ember feltűnően gyarlónak képzelte magát, mintegy beszorulva istenei és a természet titkos rezdülései, pl. a fák szellemei közé.

Nem rombolhatott, hiszen az ég és a föld szakadt volna rá... Kínjaiban, magasztos és hálálkodó pillanataiban inkább beszélt a természethez.

„Midőn bárkád az égi vizeken lebeg, testem a Földön fényedben fürdik... Kozmikus rend és harmónia árad belőled... Szíved túlcsordul az örömtől, s a mennyei szívek békéje mély. Ó, Gyorsan-futó, ó Egyetlen, ó Királyi Úr. Minden létező minden eleven, tevékeny lény alkotója (Egyiptomi Halottaskönyv XV. fejezete.) Íme egy másik, jellegzetesebb *ökológiai fohász* a busmanoktól; „Elgyengültem a szomjúságtól és az éhségtől. Nagy Szellem, tedd, hogy életben maradjak! Tedd, hogy egy dinnyére bukkanjak; Tedd, hogy tojással telt fészket találjak! Nagy Szellem, űzd el a sötét fellegeket, Hadd lássam meg az eleséget! Hadd, hogy ásóbotom megmutassa nekem Hol rejtőznek a homokban a hangyatojások. Tedd, hogy édes gyökeret és mézet leljek, Vezess el egy kúthoz, Adj eleséget és italt! Nagy Szellem, add meg mindazt, ami kell nekem!" (19) Nyilvánvaló, hogy sem az úgynevezett „archaikus", esetünkben mitológiai ember, sem napjaink „természeti népei" nem ismerik az ökológia fogalmát, hanem megélik azt! A gyermekszülések tekintetében a biztonság ökológiájának alapelvei kiemelt módon érvényesülnek (14). Vegyünk, egy ma még talán aktuális példát a busmanoktól, Bjerre nyomán. A bennszülött busman ösztönös mottója: a megszült gyermeket csak abban az esetben szabad felnevelni, ha ahhoz a táplálkozási és az anyagi-élettani lehetőségek adottak. Ezen ő nem morfondíroz, hanem tudja... Az első gyermeket azonban mindenképpen föl kell nevelni. A következőkben egy, az ökológiai társadalomra jellemző populációszabályozási formát fogunk megnézni, melyben természetesen az ökológiai gondolkodás dominál.

Amennyiben az anya meghal a szülésben, úgy megtörténhet, hogy valamelyik asszony magához veszi a gyermeket, de ha nincs erre a feladatra „szabad nő", akkor az anyával együtt, elevenen eltemetik a gyereket is. Az ikreket szinte sohasem nevelik föl.Szülés után vagy rögtön megölik, vagy elevenen eltemetik őket.Valójában a busman anya egyszerre csak egy gyermeket tud táplálni, és csak egy gyermeket képes cipelni. Sem a rendelkezésre álló természetes tápanyagok, sem a tej nem elegendő két gyermek biztonságos felneveléséhez. Az anya nem kockáztatja mindkét gyerkek életét, inkább egyet biztonsággal fölnevel, mert ennyit enged meg életformája és ökológiai környezete, mely utóbbi testi rátermettségéért is felelős. Az első gyermeket azonban akkor is felnevelik, ha netán testi rendellenességekkel született. A második, harmadik gyermekét mindaddig megöli, amíg az első gyerek szoptatását be nem fejezte. A szoptatás 3-4 éves korig tart, így a busmanok általában minden második utódukat megölik... Ez a tettük azonban nem tekinthető gyilkosságnak, hanem a „környezet eltartóképességének" a parancsa, azaz ökológiai parancs és ökológiai tett! Az ökológiai társadalmakban, továbbá a ma is létező „természeti népeknél", törzsektől függetlenül, szerte a világban el kell sajátítani, tanulni kell az adaptációt.

Ez a folyamatsor leggyakrabban a férfivá avatás szertartás-sorozatában kap helyet. Ennek során nem mindennapi próbatételekkel kell megbirkózniuk a fiatalembereknek. Ki kell állniuk ökológiai környezetük minden kellemetlen faktorát, meg kell tanulniuk védekezni ellenük, és a maguk javára fordítani minden apró kis kedvező jelet... Megtanulják a természet adott biotópjában élő állatok viselkedését, az ott fellelhető növények sajátosságait; mérgező, ehető mivoltukat, begyűjtésük módjait, és ami különösen fontos, az

élő szervezetek életciklusait. Alkalmazkodni tanulnak, hogy túlélhessenek. Elsajátítják az alkalmazkodás különféle trükkjeit. Mindebben jelentős lélektani segítséget adnak az ősökről szóló mondák, mítoszok, továbbá az ökológiai tényezők, illetve működésük transzcendentális mivoltának besulykolása, melynek lélektani lényege éppen az, hogy az ember ne próbálja túllépni saját fizikai korlátait, ne képzelje magát többnek az őt körülvevő természetnél, mert abban az esetben akár az életével is fizethet.Mindezt nagyon komolyan is veszik az ifjak, hiszen ez létbiztonságuk mentális oka. Így valósul meg a család, a törzs fennmaradását garantáló, nemzedékről nemzedékre szálló ökológiai gondolkodás és ökogenetikai viselkedés, mely utóbbi elengedhetetlen a fiatalok zavartalan beilleszkedéséhez.

A nevelés során át kell élniök az éhezést, túl kell tenniük magukat fizikai leromlásokon, ki kell bírniuk a narkotikus hatást előidéző növények kellemetlen következményeit, olykor naphosszat szakadatlanul táncolniuk kell, hogy halálosan kimerülve és transzba esve, kapcsolatba léphessenek a szellemekkel. Bjerre írja: „A láthatatlan hatalmak tisztelete nemcsak az egyének jólétének, hanem az egész csoport anyagi és szellemi fennmaradásának is biztosítéka. A szertartások és a rítusok újra meg újra megszilárdítják az egyes ember hitét, bizalmát, elégedetté teszik, biztonságot, erőt adnak nekik a napi élet megpróbáltatásainak és nehézségeinek elviseléséhez... Vallási eszméik a természettel való szoros kapcsolatban lelik magyarázatukat. Létük teljes egészében a természet adományaitól függ. Nem csoda hát, hogy ez a fizikai függőség lelkiéletükre is kihat: természetfeletti hatalmat tulajdonítanak a földnek, a növényeknek, az állatoknak."(13).

Ez a kitettség az antik embernél is működött, bár nyilvánvalóan más és más ökológiai helyzetben voltak azok, akik erdőkkel borított vidékeken éltek, vagy akik szigetlakók voltak, avagy megint mások, akiknek a kegyetlenebb sivatagi viszonyokkal kellett birkózniuk.

Ez az ökológiai függőség a történelem során egyre csökkent, és a környezet, mint sajátos érték, fokozatosan el is vesztette jelentőségét.Sajátos paradoxon azonban, hogy ez az eltávolodás, melyről sokszor úgy beszélnek, mint az ember természetből való kiemelkedése, majd a felette aratott győzelem, lélektani szempontból tragikusnak bizonyult, melynek ma is tanúi vagyunk.

A nagy metamorfózis kezdeteiről

Furának hat, de a tapasztalatok mégis azt mutatják – pl. a néprajzi gyűjtések is (20) - , hogy az emberiség története, pszichikai oldalról úgy is felfogható, mint a mitológiai ember legyőzésére tett sorozatos kísérletek. Különösen a politika és a technika oldaláról érték súlyos csapások a homo sapiens ezen ősi felét.

A természet erőitől, lényeitől való relatív függetlenség már sokkal kevésbé tűrte az esendőséget, a társadalmi etikai normák – akár a görögöknél, a rómaiaknál, de főleg itt, a XX. században – pedig már kötelezővé tették a keménységet. Ezen felül, a szertartások, rítusok spontaneitását, természeti jelenségekhez való igazítottságát lassan felváltották az előírt, ajánlott rítusok, politikai dátumokat, évfordulókat kezdtek el ünnepelni, kezdetben a természeti jelenségek mellett, majd előbbieket fokozatosan elhagyva, melyek mind-mind lelki és szellemi traumát okoztak – és keltenek ma is a szellemi értelemben legtörékenyebb élőlényben. A szekták, akár Krisztus idejében, akár manapság, éppen azért bírtak és bírnak oly nagy csáberővel, mert e mitológiai embert élesztik fel, annak minden borzalmával és képzelőerejével, a személyhez is címzett szertartások, beavatások mozzanataival. Mert valahol az individuum tűnik el fokozatosan a történelem során, melyet az ember magának csinál, az egyén, aki egykoron még biztos tudatában volt annak, hogy képes tevőlegesen hatni társaira, és elengedhetetlen szereplője pl. a termékenységi táncoknak...

Az országok, poliszok közötti háborúk valójában akkor indultak meg, amikor már kihunyóban volt az egyéniség érvényesítésének hatékony lehetősége, amidőn már kihunyóban volt a szubjektumból táplálkozó öntudat, és kordába kellett kényszeríteni testet és lelket.A sereg azonban még egészen más volt, pl. a trójai háborúban, mint mondjuk a középkorban, vagy napjainkban.

Az Iliászban (21) még figyelnek egymásra a harcosok, még az ellenfelek is megszólítják egymást, sokszor sajnálkoznak is, látván egymás borzalmas halálát. Individuumok harcolnak egymás ellen és egymás mellett, csak a cél a közös. Minden harcos tiszteli a másik származását, pl. törzsét, a tájat ahonnan jött, a vadakat melyeket legott hajtott, vagyonát melyet maga szerzett, vagy híres őseitől kapott örökbe, díszes egyedi felszerelését – és így tovább. De szeretik, sőt ragaszkodnak isteneikhez, noha mindenkinek más a kedvence, és találkoznak is velük válságos óráikban. De így vannak a Nappal, a Holddal, a csillagokkal is, és még eszükbe sem jut az ellenség tulajdonát képező erdők, mezők elpusztítása, legföljebb asszonyaikra áhítoznak, hogy ágyasaikká tegyék őket, és az ő nemzetségük számára szüljenek utódokat. A nemzetségek, törzsek szempontjából mindennek óriási jelentősége volt, hiszen igen sok múlott a szaporulattól, az egészséges állatállománytól, a dúsfüvű legelőktől, folyóktól és az erdőktől, melyek nem csupán szent fákat, hanem makkot, gesztenyét, Pinea-gyantát, ciprus-kérget és még sokféle más nyersanyagot is szolgáltattak.

A növénytársulásokat organizmusok gyanánt kezelték, akár csak Platón a Földet Timaioszban (14).

Homérosz hőskölteménye, az Iliász, egy nem mindennapi tettenérés. Véres, sokszor horror-szerű háború jelenik meg előttünk, telis tele emóciókkal, és nem utolsósorban tájakkal, etológiai és ökológiai aspektusú eszmefuttatásokkal. Micsoda egyveleg! A mitológiai ember metamorfózisának kezdete. Az álmok, az istenek, a természet lényei még azonos súllyal feszítették agysejtjeit, és ez a különös pszichés állapot bírkózott az intézményesített ölés tudatosításával, elfogadásával. Ez a találkozás az egyén számára tragikus volt, legalább annyira, mint amikor a kisgyermek végigél egy családi verekedést, ordítozást.

Amidőn a naív lélek szembesül az aljasság intézményesített szabadságával, rájön, hogy becstelenül is szerezhet magának földet, csordát és asszonyt. De akkor még valami talán visszatartotta... S mindezzel egy isteneiben még hívő, a természetben még gyönyörködő lélek kerül szembe. A homo sapiens már ekkor elkezdett visszavágyni a családi, törzsi tűzhöz, az őszinte, spontán örömökhöz és ünnepekhez, mondhatnám úgy is, hogy az örök vasárnapokhoz, amely a mentális és fizikai biztonság idillikussá vált bölcsőjét idézte fel számára.

Az ökológiai társadalmat óhajtva vált a mitológiai ember nosztalgikus lénnyé.

Ezt a mitológiai embert álmodja vissza Nietzsche is, pl. A tragédia születésében (22)és a Zarathustrában (21), vagy Unamuno a „húsvér-ember" ideájában, A tragikus életérzés című művében (23). Mert kétséget kizáróan, tragikus életérzésűvé vált az ember, elsődlegesen saját cselekedetei tették azzá, melyeket önnön pszichéje ellen követett el, átlépve biológiai adottságait is. Freud és Jung lélektana talán nem a mitológiai embert kutatja, és – kis túlzással - siratja el? Vajon miért „rossz a közérzet a kultúrában?" (Freud egyik híres tanulmányának címe) (15).

A „tragédia születésének" nem csupán a dionüszoszi féktelenségek iránt érzett nosztalgia az oka, hanem az a komplex pszichés, szellemi metamorfózis, melynek során az emberiség letért a neocortex adta lehetséges csodák és emóciók ösvényéről, és áttért önnön lealjasításának egyre tudattalanabbá váló szférájába. Mondhatnánk: Madách falanszter-rendszerébe.

Az sem biztos, hogy Prométheuszt oly nagyon szerették, hiszen a tűz ellopásával olyan mesterségeket hozott az ember fejére, melyek nem egy esetben kimondottan a pusztítást szolgálták. Ha Zeuszt jóságos, ám keménykezű törzsfőnöknek tekintjük, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy a korabeli görög tragédiaíró miért éppen a jövőt is látó Prométheuszt köttette a szik lához. Prométheusz időszámításunk előtti 400 körüli elítélése még korántsem lehetett azonos a tudós felfedező elleni zsarnoki, ideológiai hadjárattal. Utóbbi jelenség már a későbbi századokat idézi, így napjainkat is, hiszen miféle hatalom veszi komolyan az ökológiai kutatások eredményeit, és melyik az a nagyhatalom, ahol nem a fegyverkezés a legjelentősebb... Költői kérdések ezek...

Prométheusz uralomra jutott! Ezzel szemben Aiszkhülosz borzalmas háborúk tapasztalataival bírt (24), így pl. részt vett a perzsák elleni hadjáratban, harcolt Szalamisznál, Plataiainál és Artemiszionnál. Valószínű, hogy nem kis lelki megrázkódtatások érhették,

hisz pl. Arisztotelésztől is tudjuk, hogy mily érzékeny lelkületűek voltak a költők és a tragédiaírók (5).

Homérosz pedig még a szájhagyomány gyűjtője is volt, ugyanakkor szegény, tragikus sorsú emberként ismerjük, aki a kiskirályok dúsgazdag udvaraiban olvasta föl írásait. Kár, hogy alig tudunk konkrétumokat a görög tragédiaköltőkről, eposzírókról, de főleg Homéroszról, az azonban aligha kétséges, hogy őket is megérintette, vagy alkatuknál fogva talán még erősebben megrázta az a lelki átalakulás, melynek vége valamiképpen mindig borzalomba torkollt. Élő példák erre a tragédiák...

De most sütkérezzünk kicsit az Iliász mitológiai emberében, legyünk részesei testi és lelki küzdelmeinek.

Képzeljük el Agamemnónt, amint fáradtan alszik sátrában. Azt az alvót, akinek az álmok még igen sokat jelentenek, még tudattalan állapotában is képes isteneivel érintkezni, tanácsaikat meghallgatni és megcselekedni.

„Minden más isten s minden jó hadszekeres hős végigaludta az éjt: csak Zeuszt nem fogta az édes álom: azon töprengett, mint tisztelje Akhilleuszt és hogyan öljön meg sok akháj harcost a hajóknál. És az a terv látszott lelkében a leghelyesebbnek, hogy gonosz álomképet küld le az Átreidészra: ... Fuss csak a fürge akháji hajók felé, fuss, gonosz Álom: s ott sátrába siess Agamemnón Átreidésznek, hogy neki mindent, mit rádbízok, pontosan elmondj: szólítsd föl, hogy a fürtös akhájt fegyverbe hivassa. ...mert most veheti be a trószok szélesútú várát... Szólt: s miután hallotta a szót, illant is az Álom: és az akhájok gyors gályáihoz ért el azonnal. Átreidész Agamemnónhoz ment: sátra ölében lelte: aludt már, ambróziás szender borította. Néleusz gyermeke képében lépett a fejéhez, Nesztórában, akit minden vén közt a leginkább tisztelt Átreidész: s ezt mondta az isteni Álom... Hallgasd csak szavamat: Zeusznak vagyok én híradója..." (Második Ének, Agamemnón álma). (21). Az isteni parancs az Álomban manifesztálódik, majd utóbbi egy igencsak sajátos metamorfózissal, a táborban ténylegesen jelenlévő Nesztór „képét" veszi föl.

Nesztór már megszólalása előtt is döntő érv, hiszen remek ember, Átreidész igen nagyra becsüli. Micsoda naív hit és feltétlen bizalom – innen napjainkból... A már társadalomban élő, történelmet csináló ember prehisztorikus arca vetül elénk. Pedig itt már őrült harc van, nagy seregekkel, és a fenti attitűdök, hétköznapi csodák már a múlt napfényes mezőin és szent ligeteiben maradtak, csak ezen tragédiáról még nem akar tudomást venni Homérosz kortársa sem. Pedig ez az a szellem, „...mely vállalva minden kockázatát, egykor védekezni fog a létezés minden morális értékelése és értelmezése ellen." – írja zseniális meglátással Nietzsche, csakhogy ez az a szellem, amely elbukott a háborúkban, megszülve a műfajokat is teremtő tragikus, pesszimista, nosztalgikus, melankólikus, dekadens életérzéseit – a történelem, avagy a szellem történelme során – , mint megannyi hasznavehetetlenné lett, terméketlen gyermeket, hiszen a belőlük fogant művek nem adhatták vissza az ember eredendő, naív megbecsültségét, s az egyének önbecsülését, továbbá mindazon értékeket, melyek ismét egésszé és, ha tetszik, akkor az arisztotelészi értelemben is jóvá tehették volna a legfőbb észlényt, s talán alkalmassá egy újrakezdésre.

Természeti és természetes „érték-milliárdok" is szunnyadnak a sorok mélyén, amidőn a rajongás természetes ízét is éreztetve beszél pl. etológiai jelenségekről, beágyazva fontos emberi cselekvés-sorokba, mintegy egyenrangúsítva azokkal. Íme: „Híveim, argosziak fejedelmei és vezetői, hogyha ez álomképről más szólt volna közöttünk, úgy vélnők hazudik, s még inkább visszariadnánk: ám az látta, ki büszkén vallja, hogy ő a legelső: lássuk: mint vértezhetnők fel akháj fiainkat. – szólt Nesztór. Így szólt és legelől indult kifelé a tanácsból.

Fölkeltek s tették, mit a népek pásztora mondott, mind a jogart tartó fejedelmek; a nép meg özönlött. Mint amikor méhek raja röpdös sűrű sereggel, sziklaüreg-mélyből új s új csapatokban özönlik és a tavasz mezejére kiröppen fürtös alakban, és itt surran az egyik sűrű raj, ott meg a másik: így jött sűrűn a nép sátrakból, fürge hajókról, és a magas part mentén mind csapatokban özönlött gyűlésre; s a Hír, Kronidész-küldött közöttük lángrakapott..." (Második Ének).

Úgy érzem fölösleges lenne kommentárt fűzni ezen gondolatokhoz.

A következő esemény egy önálló kis mitológiai történet, amelyben a sárkány verebeket fal föl, s ez a mozzanat a szemlélőket meglehetősen távoli következtetések levonására készteti.

Odüsszeusz mesélte: „...tegnap, tegnapelőtt volt csak, hogy az argoszi gályák Aulisz alá gyűltek, hogy vészt vigyenek Priamoszra; a szentelt oltáron, forrás köribé gyülekezve áldoztunk a haláltalanoknak nagy hekatombát, szép boglárfa alatt, hol a víz bugyogott fel; nagy csodajelet láttunk; sárkány jött vérszínű háttal, rettenetes, melyet maga Zeusz küldött a világra: oltárunk mögül ez nekilendült gyorsan a fának: ott fönn meg verebek voltak, kicsi gyönge fiókák, legmagasabb ágán, levelek sűrűjébe lapulva, nyolc kicsi, és a kilencedik anyjuk volt, aki szülte; mind fölfalta a szánnivalóan csipogókat a sárkány; sírt a fiókáiért, repesett körülöttük, az anyjuk, s az tekerőzve, a szárnyánál elkepta a sírót. Majd miután elnyelte a többi után az anyát is, véle csodát mutatott, aki hozzánk küldte, az isten: Csalfa Kronosz fia kővédermesztette a sárkányt; és mi csak álltunk ott, s bámultuk, hogy mi esett meg. Hát hogy az isteni szörnyű jel jött áldozatunkhoz, Kalkhász (a jós) nyomban utána ekép mondotta a jós-szót; Miért némultatok el, hosszúhajú harcos akhájok? Terv-eszelő bölcs Zeusz e csodát minekünk maga küldte, későt, késve-beteljesülőt, hívet sose vesztőt. Mint ahogyan verebet falt föl kicsinyestül a sárkány, nyolc kicsit és a kilencedik anyjuk volt, aki szülte, úgy mi kilenc évig küzdünk majd Trója tövében, szélesútú váruk tizedikben már a miénk lesz." (Második Ének.) Ebben a kis jelenetben is tökéletesen működik a mitológiai ember, szinte minden specifikumát elénk tárja. De azért nem árt, bárha spekulatív úton is, de bepillantanunk a kérdéses történés ökológiai aspektusaiba is.

A klasszikus kor embere nem volt meglepődve, ha kígyóval találkozott, és minden bizonnyal jóval gyakrabban lehetett szemtanúja lakmározásának és egyéb viselkesésének, mint mondjuk a ma élő, a természet lényeit alig-alig látó és gyakorlatilag tudatosan sohasem megfigyelő – ki vétel a terepbiológus! – emberke.

A sárkány itt is minden valószínűség szerint kígyó lehetett (sok esetben sárkány és kígyó szinoním jelentésű, avagy együtt emlegetett, így pl. az „uroboros sárkány" Olympodosnál (24)., avagy a kígyó és a krokodilus által alkotott szörnypár, amely szintén a saját farkába harapó kígyó rokona, de számos esetet sorolnak föl a „Jelképtár" szerzői is/, mégpedig valószínűleg egy éppen vörösbarnás hátat viselő nőstény keresztes vipera, mely fajra jellemző a fészekrablás. A látomás mögött tehát valószínűsíthetően a természetben már látott esemény áll. A vipera egyébiránt nagyon félelmetes tud lenni:... – „kerek tüzes szeme igazi éjszem..." – írja Brehm (25), fejének mintázata pedig különösen ijesztő lehet, főleg falás esetén.

A mitológiai ember – többek között – éppen az, aki, mert úgy bukkan fel a mítoszokban, tragédiákban, illetve olybá szerkeszti és írja meg az eposzokat, vagy úgy meséli el ismerőseinek, hogy beleszövi saját, a természetben átélt, valós megfigyeléseken alapuló élményeit. Röviden: etológiai-ökológiai aspektusokat is közöl, melyek nélkül a történet nem is jöhetne létre, hiszen – mint azt eddig is láttuk – az emberi és állati szereplők, éppen ezen tapasztalatok alkalmazásával kapnak karaktert. Erről a jelenségről azonban azért nem filozofálnak az antik bölcsek, mert ez számukra „természetes" volt, mint ahogyan Arisztotelész számára is természetes jelenség volt a tragédia megszületése, műfaji szerkezete, verselése.

A következő példa az utóbbi megjegyzéseket megerősíti.

Nesztór szólt Agamemnónhoz, kérve, hogy hírnököket küldjön „a fürtös akháj daliák" gyülekezésére. A parancs kiadása után Homérosz veszi át a szót, elénk varázsolva a természet és a lélek fantasztikusan szárnyaló harmóniáját és a mitológiai ember szellemét, amely együtt lüktet valamennyi lény belső világával.

„Ők vitték a hírt, s amazok gyorsan gyülekeztek, Átreiósz körül állva a Zeusz-táplálta királyok rendezték seregük; s a bagolyszemű Pallasz Athéné köztük vitte örök, nem-öregvő, nagyszerű pajzsát: szépenfont színarany száz rojt repesett körülötte, százökör értékű volt egy-egy borja a pajzsnak.

Evvel száguldott-lobogott az akháji seregben s buzdított viadalra...

S nékik a háború lett szebb, mint elevezni...

...

Mint pusztító tűz ha emészti a rengeteg erdőt fönn a hegyek tetején, s nagymesszire terjed a fénye: sűrű fegyvereik ragyogása, mikor kivonultak, úgy szállt át a magas levegőn, csillogva, az égig. Mint amikor szárnyas madaraknak, sok raja röpköd, vadludak és darvak, vagy hattyúk hosszú nyakukkal Kaüsztrosz medre körül szállonganak, Ázsia rétjein, föl-le, a szárnyukkal kérkedve, s amint lepihennek itt vagy amott, csattog zajuk és visszhangzik a rétség: így jött sűrűn a nép sátrakból, fürge hajóktól ... S ott álltak viruló mezején a sikamandroszi partnak, számtalanul, valamint a levél s a virág, ha tavasz kél. Mint amidőn a legyeknek sűrű sok raja röpköd, melyek a pásztorakol tájékán körbe keringenek, hogyha a tavasz hajt már, s tele édes tejjel a sajtár..." (Második Ének.) Megtudjuk, hogy mely madárnemzetségek vonulnak, és azt is, hogy hová. Amennyire látomás Athéné alászállása, ugyanúgy megfigyelt valóság a ludak, darvak, hattyúk vonulása, melynek megjelenítése egyáltalán nem csorbítja az eposz patetikus mivoltát, sőt; gondolatban elénk varázsolja Azsia sztyeppjeit, gazdag madárvilágát, kék egét, vakító napsugarát.

Athéne élő alakja, kígyós pajzsa és egész lénye maga a misztikum, melytől szorongásuk feloldását várják az akháj daliák, de mindez hiába, mert az idill, a boldogság nem az ő osztályrészük többé. Az az érzés, a légóceánban szárnyaló madaraké, avagy a zümmögő legyeké, melyek részei, sőt részesei az otthont idéző pásztor-idill világának.

Egy hősi ének cselekménysorozatában ez a tény nem lehet tragikus, főleg azért nem, mert végső soron az istenek és a férfibecsület kívánják a harcot, de valahol az egyén pszichéjében, a csata borzalmainak megélésében mégiscsak tragédia. Lélekben tehát már kezd kettéválni az állami kötelesség és a természetben élt természetes lét tudata, s ezért is van oly nagy szükség az istenek, félistenek, vagy éppen nagyrabecsült harcosok általi folytonos közbenjárásokra, melyek tulajdonképpen lelki győzködések.

Ha úgy tetszik, akkor a tragikus életérzés szikrája már adott, de még van hová visszatérni. A visszatérés helye pedig a családi-természeti idill, így kötőjellel kifejezve, hiszen a családok, törzsek, tevékenységük zömét a természetben, a természettel folytatták le, így pl. a földművelést, legeltetést, az ültetvények kultikus és mezőgazdasági gondozását – és így tovább. Mert egyszerű en ezek voltak a leggyakoribb feladatok a hétköznapokban, akárcsak az „írásbeliség előtti"világban (8), vagy a homéroszi időkben. Mindkettőt az ökológiai társadalom mitológiai embere alkotta és tartotta életben.

Az ökológiai társadalmak az úgynevezett „preliterate society" időszakában keletkeztek és virágoztak. Ez a sajátos társadalom, a természettel egyetemben teremtette meg a mitológiai embert, a már ismertetett pszichével, gondolkodásmóddal. Az antik kor ugyancsak magán viseli az ökológiai társadalom specifikumait, hiszen az ember még nagyon függ az éghajlat, az állat- és növényvilág változásaitól, viselkedésétől. Ugyanakkor a mitológiai ember hiedelmeit egyre inkább rendezett vallásos és filozófiai keretek közé vonja, de sohasem rombolja le eredeti természetét. Ellenkezőleg! Eposzokban, tragédiákban, filozófiai dialógusokban, főleg a természetfilozófiai értekezésekben csodás gazdagságában tárja elénk a görög géniusz, de még követője is, a római álmodozó.

A bennünk élő mitológiai ember

Az elkövetkezendő néhány sorban saját gyűjtéseimből teszek közzé néhányat.

Egy hosszabb és öt rövidebb „történetet" ismertetek, mert elmondóik leginkább történeteknek titulálták azokat.

Magam sem tudom minek nevezni őket.

Az első történetet egy 3 éves kisfiú mesélte nekem kérdés-felelet formájában, és mi tagadás az „utánzó mágia" Frazeri fogalma rémlett föl bennem. Íme: Ákoska egy talpraesett nagy kópé. Imád rajzolni, s közben jókat szórakozik, beszélget magában. Rajzai meglehetősen absztrakt kinézetűek, de ennek ellenére mindnek szigorú jelentése van. Egy alkalommal arra lettem figyelmes, hogy Ákoska, a lapjaira rajzolt kriksz-krakszokat iszonyú energiával döfködi tollával. Megkérdeztem tőle: „Miért bántod a rajzodat, vagy a papírt bántod? Nagyon csúnyán összeszúrkáltad!" Ákos meglepő feleletet adott: „Csúnya bogarat rajzoltam, és nem szeretem a bogarakat. Agyoncsapom!" És tovább folytatta önfeledt szurkálásait, szitává lyuggatott papírszeletkéjén. Majd kisvártatva ismét kérdezős-

ködtem tőle: „Miért csinálod ezt? Gondolod, hogy így majd nem fognak bántani a rovarok?" „Igen!" – felelte határozottan, majd hozzátette: „Most legalább az a csúnya légy sem csíp meg többet, ott, ni az ablakon!" „Ha papíron agyoncsapod őket, akkor nem tudnak megcsípni?" – folytattam. „Igen, akkor megdöglenek a legyek, és nem bántják többé Ákoskát!" Hát így történt! A másik történet egy 6 éves gyermek spontán megnyilvánulása volt. Állt az ablakban, nézett az ég felé és beszélni kezdett. Nyári délután volt. Azt a címet adnám mondókájának, hogy „A reggel az égnél magasabbra megy".

„Amikor elmúlik a reggel és eljön a nappal, akkor a reggel elrejtőzik. Fölmegy az égnél is magasabbra, a csillagok közé. A nappal is az ég mögül száll alá. Az este a csillagok közül száll le az égre, és ettől lesz sötét." A harmadikat egy ötven év körüli testvérpár – hölgyek – adták elő nagy izgalmak közepette, egymás szavába vágva. Nekem az „átviteli mágia" jutott róla eszembe...

Megjegyzendő, hogy mindketten 6 elemit végeztek.

A történet úgy teljes, ha egy kicsit a körülményeket is ismertetjük.

Irénke és Mariska csodás lények voltak. Takarítani jártak egy nagy családhoz, de maguk is családtagoknak számítottak. Sokmindenen zsörtölődtek, de valójában rajongtak „úrhölgyeik" iránt.

Egyszer történt, hogy az „Anni kisasszony", hosszú szenvedés után, otthonában elhunyt. A halott elszállítása után, másnap takarítaniok kellett a szobában. Valójában két nagy összenyitható helyiségről volt szó, és a köztük lévő ajtó már meglehetősen rozoga állapotban volt.

Meg is esett a riadalom. A jelentős járműforgalom miatt az ajtók alaposan megrázkódtak, és a két hölgy fejvesztett rohanásba kezdett. Az elhunyt hugának újságolva el mondták, hogy „...mi nem takarítjuk tovább azt a szobát, mert az Anni kisasszony még most is rázza az ajtót. Ezelőtt két nappal még ő is megfoghatta a kilincsét. Biztosan rajta maradt a szelleme, vagy belekerült az egész ajtóba, és most nem engedi meg, hogy megfogjuk, és azt se, hogy takarítsunk nála! Ezen kívül még el sem temették, még itt van közöttünk a föld felett és biztosan figyel bennünket.Csak ő rázhatta azt az ajtót! Várni kell legalább egy hónapig, amíg be lehet menni abba a szobába, ahol meghalt valaki, mert különben baj történhet az ott settenkedővel! A szelleme még amúgyis soká itt lesz közöttünk!" Nem volt mit tenni. Meg kellett érteni aggodalmukat.

Ezen incidenstől számítva a család más tagjai sem merték nagyon betenni a lábukat abba a bizonyos helyiségbe, csak „végszükség" esetén. Mint később elmondták nekem, hatással volt rájuk a két hölgy elbeszélése, és néha már azt képzelték, hogy a halott szekrénye, és az abban maradt ruhái még mindig uralma alatt állnak, de ezt gondolták bútorairól is. Kezdtek hinni abban, hogy tényleges kapocs létezik az elhunyt és ittmaradt tárgyai között...

A negyedik történetet egy 40 esztendős, diplomás férfi mesélte nagy mosolyogva, melynek a „Rejtélyes konyhakövek" címet adtam.

„Fekete-fehér, pepita kövezet volt a konyhában. Kissé ütött-kopott, de nagyon szerettem, mert maga volt a labirintus. Közlekedni lehetett benne. A fehér karcolások apró kis alagutak voltak a fekete lapokon, s az elkopott fehér szín helyét fura alakzatok vonták be.

Primadonna módjára lehetett lépegetni a köveken. A legfontosabb az volt, hogy elkerüljem a balesetet. Volt ugyanis néhány olyan szakasz, illetve oly mértékben meg rongálódott konyhakő, melyre nem lehetett rálépni. Aki rálépett, menthetetlenül balesetet szenvedett, legrosszabb esetben azonnal meghalt, de számíthatott rá, hogy már nem fog sokáig élni. Hát így kerülgettem azt a 3-4 konyhakövet, még kisiskolás és középsulis koromban is, és talán még ma is azt tenném, ha meglenne az a konyha." A következő egy csodás gyógyulás története, mely szerint a szerelem is képes gyógyítani, sőt talán az egyetlen nagy érzés, mely a távolból is óriási hatást gyakorolhat arra, akit imádunk. Egy fiatal, harmincas éveit tipró férfi mesélte nekem. „Budapesten kezdődött az az eseménysor, mely valóban megtörtént – kezdte az elbeszélő. Csendes, dohányfüstös este volt, és gyengéd harmóniák közepette társalogtam ismerősömmel. Aztán csengettek.

Két másik hölgy lépett be a szobába. Az egyikre különösen felfigyeltem. Sovány volt, sápadt, haja barna, félhosszú, szemei nagyok, ábrándosak. Pár szó után kiderült, hogy

az illető fiatal lány nagyon beteg. Rákos. Teste telve vágásokkal, lelke szenvedésekkel gyötört.

Beszélgetés közben egyre inkább megszerettem, és úgy éreztem, hogy szerelemmel képes leszek meggyógyítani, még akkor is, ha távol leszek tőle. Faggattam életmódjáról és azokról a helyekről, ahová szeretett járni, sétálni, üldögélni, gondolkodni. Majd egyszer csak megszólaltam: én képes vagyok arra, hogy téged meggyógyítsalak. Abban is biztos vagyok, hogy erre rajtam kívül senki más sem képes. Neked a lelkeddel kell meggyógyulnod. El kell menned azokra a helyekre, melyeket ajánlok neked. Erdők, rétek, és az a kis park, melynek padján üldögélni szoktál. Ezek azok a legfontosabb helyek, majd megneveztem az erdő, rét pontos helyét is. A lány láthatóan megkönnyebbült.

A lány néhány napig rokonainál maradt. Láttam aludni, elcsigázva feküdni, és néha úgy éreztem, hogy nem vette komolyan mondandómat. De mindketten tudtuk, hogy más lehetősége már nincs...Én mindenesetre imádkozni, és lélekben lobogni kezdtem érte. Erről nem lehet szóban többet mondani.

Aztán többé nem találkoztunk. Évek múltak el, talán három, vagy négy. Aztán 1994 egyik tavaszi éjszakáján különös álmom volt.Mindenféle utcán, nyomortelepen, földalatti folyosókon bóklásztam, majd hirtelen egy fura, vasrácsos kapuval fedett, de nagyon világos helyiségben találtam magamat. Ott várt rám az a lány, mosolyogva, kitárt karokkal, szerelmesen... Sápadt volt, de mosolygott, vékony volt, de erősebbnek tűnt, mint régen, haja derekáig omlott.

Nagyon szegénynek tűnt, de élt! Megöleltem, és úgy éreztem, hogy ennek az álomnak sohasem lehet vége. Majd felriadtam. Még aznap reggel elrohantam telefonálni, és megtud tam, hogy a lány meggyógyult! Lehet, hogy tényleg én voltam a tettes." Jelen dolgozatban szereplő utólsó mesének a „Teremtésmítosz az atomkorszakban" címet lehetne adni.

Végül íme egy megejtően gyöngéd történet, melyben néha a technika nyelve is felsejlik. Alkotója arra kért, hogy ne áruljam el kilétét.

„Kezdetben volt a Káosz, a mindent elborító rendetlenség. A szeretet és a szerelem, de a gyűlölet és a bizalmatlanság is csupán apró kis atomokban, parányokban létezett. De voltak, és egy időpillanatban, egy nagyon fényes, színét változtatni képes gömböcske, továbbá egy mindig fekete kis részecske, a szó szoros értelmében egymáshoz csapódtak. Nagy volt a csodálkozás! – Milyen érdekes vagy te kis színjátszó gömböcske! Hogyhogy nem vettelek eddig észre, hiszen egymás mellett éltünk itt a nagy Káoszban? – Nem láttál, mert túlságosan közel voltam hozzád, én meg mindig valami fényességre vágytam, nem holmi kis fekete pontra. Így aztán nem is tudlak nagyon értékelni, valójában nem vagy a zsánerem...

– Én sem szeretem a nagyon csillogó micsodákat. Félek tőlük, hátha megcsalnak, hazudoznak, én meg hiszek nekik. Nem gondolom, hogy mellém egy hozzád hasonló gömböcske lenne való. Inkább egy másik fekete pont. Csak az a baj, hogy azok nem érdekelnek.

– Igazad van. Én is hasonlóképpen vagyok a dologgal, de jó magam meg nem szeretnék megvakulni társaim csillogásától. Azt sem tudom, hogy ők miért villognak. Én azért, mert egyszerűen ilyennek keletkeztem, amiről nem tehetek. De nézd a többieket! Nem győzik csiszoltatni magukat más és más fényes testecskékkel, hogy még szebbek legyenek! Most mit mondjak, mit tegyek – meditált magában a fekete pontocska. Úgy tűnik, hogy ez a fényecske mégsem olyan hiú és butuska, mint a többi. Még csak csillagnak sem nevezi magát...

Telt múlt az idő, de a két kis részecske sehogyan sem tudott egymástól megszabadulni. Bár kétségtelen, hogy a mágneses viharok sokszor fényévnyi távolságra röpítették őket, és az is igaz, hogy körülöttük millió részecske élt, de ők minduntalan egymásra gondoltak.

Sorsuk a megpróbáltatás lett.

Akkoriban voltak keletkezőben a csillagok, és minden kis parányt magukhoz vonzottak a nagyobb összletek, melyekben már összegyúrtan voltak jelen a kicsiny gömböcskék. Látta ezt a kis csillogó és a feketécske is, és sejtették, hogy szerelmük nem tarthat már soká. De azért arra elég volt, hogy megtudják: van egy érzés a világegyetemben, amivel semmi más sem versenyezhet, létezik valami olyan késztetés, amely mindig hűségre szólít, és hiába van sötétség, ott mindig fényességet teremt az a hatalmas vonzódás,

amit ők csak úgy neveztek: élet. Pokoli viharok után úgy döntöttek, hogy összekapcsolódnak, és bármi is legyen sorsuk, nem engedik már el egymást.

Így is tettek, csakhogy éppen abban a pillanatban kez dődött a Föld genezise, és a kék bolygó minden parányra igényt tartott. Érezték, hogy szétszakítják őket, hogy elválnak egymástól, de azért csak kapaszkodtak...

Nagy összeforrottságuk legyőzhetetlen volt, és egyszerre csak növekedni kezdtek. Tágult előttük a tér, egyre hatalmasabakká váltak, míg végül egy óriási robbanás hatására millió apró kis párocskára szakadtak. Úgy érezték, hogy meghaltak, de valójában nem ez történt. Kitöltötték a végtelent, s belőlük lett a föld és az ég.

Ők a végtelenben is összeérnek és egymással szemben élnek. Örökre egymást nézik már. A fényecskéből lett az ég, a fekete gömböcskéből a föld. A világ végezetéig élnek, tovább, mint bármely földi lény, melyek ugyancsak belőlük sarjadtak." Úgy gondolom, hogy most sem lenne érdemes magyarázkodni, vagy ismétlésekbe bonyolódni. Így jó, ahogy van, mert így emberi.

Érdekes azonban, hogy magam is milyen tanácstalan voltam az itt közreadottak megnevezésében. Mese, történet, mítosz, vagy valami más? Elképzelhető, hogy ezen a görögök nem törték a fejüket. Ott, és akkor, a mitológiai ember világában sokkal inkább életstílus lehetett mindaz, amire ma már csak úgy könnyedén ráaggatunk egy szót, a nominalisták módján.

Egy azonban bizonyosnak látszik: él bennünk Valaki a régmúltból, ami nem pusztán a hipnózis alatt nyilatkozik meg, valaki, aki folytonosan visszavágyik a természet valamely zugába, és a természetesség érzésébe. Mindannyian megpróbálunk újraálmodni, s aztán újrakezdeni valamit, ha már kimondani nem illik...

Meditáló összegezés

Különösen aktuálisnak tartom, hogy akkor, amikor az embert szűk szakmájával teszik egyenlővé, amidőn a mentálisan redukált, „egydimenziós ember" (26) néz szembe önmagával és megnövekedett gondjaival, akkor mutassunk fel belőle valamit, ami valódi mélységeiből fakad, akkor fordítsuk a múltat is megvillantó tükör felé, hogy megpillantsa azt az önmagát, akire például nem illik az a mondás, hogy „aki sokat markol az keveset fog", hiszen az ilyen típusú álbölcsességek sulykolása ember, és tudomány ellenes. A Homo sapiens legfőbb és legszebb tulajdonsága éppen az, hogy teljességre vágyik, és ezt a kiteljesedést minden gondolkodó fő elérheti – legalábbis elméletben, ha például adottak hozzá a társadalmi viszonyok is –, ha képes egy, igenis a szubjektumából is fakadó filozófiai, gondolkodási rendszer kifejlesztésére.

Márpedig ezt a homo sapiens – biológusként szólva minden egyede több-kevesebb sikerrel megteszi, hiszen mindenről véleménye van, méghozzá egyedi, hiszen csak az adott személyiségre jellemző módon juttathatja kifejezésre észrevételeit.

A szakmák sem egy távoli bolygón, hanem magában az emberben születtek, méghozzá a természettel való ügyködései, és a róla való elmélkedései eredményei képpen. Így aztán valójában fölösleges szakbarbárról, avagy holistáról beszélni, mert mindkét állapot csak a kívülálló számára lehet egyértelmű, amúgy nonszensz, mivel a holista is a szakmájából kiindulva az, aki, de a szakbarbár is ki akar bújni szűkre szabott szellemi ketrecéből, és akár tudatosítja magában, akár nem;a teljességre vágyik.

Jelen szerző is ökológus mivoltából lett – mondjuk úgy, hogy természetfilozófus.

Rá kellett ébrednem arra a nem szakmai trivialitásra, hogy minden természetkutatás – legyen az bármennyire is szakirányú – egyben természetfilozófia is – persze a színvonalak különböznek –, és vice versa. A búvárkodónak ugyanis illik tudnia, hogy Ki az, Aki kutat, miért kutat, és egyáltalán megtudhat-e valami biztosat...

Meggyőződésem, hogy az emberi gondolkodás az evolúciós és az aktuális időskálán egyaránt szabályozott. Minderről Freud is ír, rendkívül szemléletesen, bár aligha az általunk érintett témekörben. Az én és a külvilág viszonyát elemezve mondja„...eredetileg az én tartalmaz mindent, később választja le a külvilágot magáról. Mai énérzésünk tehát csupán összezsugorodott maradéke egy átfogó – sőt egy mindent átfogó – érzésnek, mely az én és a külvilág bensőségesebb kapcsolatának felelt meg..."(27).

Majd eképp folytatja: „Van azonban hozzá jogunk, hogy feltételezzük az őseredetnek a fennmaradását a mellett a későbbi mellett, mely belőle lett?" Válasza egyértelmű igen. Hiszen „lelki területen a primitív fennmaradása oly gyakori, hogy példákkal bizonyítani szükségtelen..." – legföljebb napjainkban, hiszen gyakorlatilag már természetfilozófia sem létezik... A természetből való genezisünk rögös képei ma is bennünk élnek, hiszen „... a lelki életben semmi sem pusztulhat el, ami valaha képződött, ...és alkalmas körül mények között...ismét napvilágra kerülhet..." – például a filozófusok műveiben, vagy, ahogy példáinkban láttuk, akár mindenféle pszichoanalitikai eljárás nélkül is születhetnek mesék, mítoszok, melyeknek mélyén ott mozgat az ökológiai gondolkodás.

Platón, Nietzsche, avagy napjaink gyomnövénykutatójának gondolkodásmódja sokkal közelebb lehet egymáshoz, mint gondolnánk. A legnagyobb különbség közöttük az, hogy valamennyien eltérő ökológiai és humánökológiai kényszer-feltételek között éltek, ami alapvetően meghatározta a természettel szembeni viselkedésmódjukat, ugyanakkor Platón és kortársai még igencsak közel voltak az ökológiai társadalomhoz, melyben a mitológiai ember élt, míg pl. Nietzsche már, az antik időkhöz viszonyítva egy alapvetően technokrata és lelkileg sokkal komplexebb módon frusztrált és frusztráló környezetben, társadalomban létezett. Hol voltak már akkor Nyugat-Európa erdőrengetegei, példának okáért az a Herciniai erdő, amely az i.e. 1. századig a Rajnától keletre „ismeretlen távolságokba terjedt."(17.) Szinte ponttá zsugorodtak az egykori hatalmas kenti, surreyi és sussexi erdők, és így jártak az Itália északi részét borító szil-, gesztenye-, és tölgyerdők is, de beszélhetünk a görög földről is, mondjuk az egykori arkadiai erdőkről, vagy Kréta szigetéről is, ahol a „Lefka Ori", az „Oros Idi", és az „Oros Dikti" enyhén szólva nem egykori önmaguk...Kopárosodó kőtengerré válnak. Na és hol vannak ma már a szent ligetek és az az egykori ember, aki a természetbe járt imádkozni, ott találta meg az ő szentháromságát, amely az olvasónak már bizonyára ismerősen hangzik: őáltala, övele és őbenne...

Vajon miről elmélkedhetett a világ az időszámításunk körüli időben, ha nem a természetről? Napjainkban pedig a „természet degradációja" a legfőbb téma az ökológiában. Sok kérdés fölmerül ezzel kapcsolatban. Csak néhány közülük: a természetes környezet gyors leromlása talán nem frusztrációs forrás? Pikáns kérdés: voltak-e gyomok az ökológiai társadalomban? Napjainkban „gyomkérdés" is van...

Csaknem egy évszázada már annak, hogy emberek halnak meg a levegő szennyezettsége miatt. Megrázó művet publikált erről Cohen és Ruston 1925-ben, Angliában, ahol a koromhullás következtében a házak megfeketedtek, elsősorban Leeds iparvidékén. Fura, de aktuális kérdés lehet az is, hogy vajon lehet-e egy pusztuló természetet, pl. ritkuló erdőket, elgyomosodott réteket stb. úgymond szeretni és becsülni? Létezhet-e szeretet esztétikai élmény nélkül? Egyes körökben már az a kérdés is napirenden van, hogy érdemes-e, megéri-e megmenteni a környezetet...? Mindezekben csak az lehet a vígasztaló, hogy az ökológiai gondolkodás ma is él, de jobbára már csak egy pusztuló világon elmélkedhet, és lassan végképp átcsap humánökológiába: az ember által lerombolt természet, avagy művi környezet mennyiségi és minőségi vizsgálatára. A védetté nyilvánított növényfajoknak áruk van, mint a hamburgernek...Ezen a tényen az eszmei érték magasztos frázisa sem segíthet, legföljebb morbid humorral látja el...No persze senki sem követelheti meg, hogy mondjuk az egykori germán törzsek szigorával járjunk el például a fák rongálóival szemben, akiknél a bűnös köldökét kivágták és a fának arra a részére szögezték, amelyről lehúzta a kérget, majd addig hajszolták a fa körül, míg belei a törzsre tekeredtek...„A büntetés célja nyilvánvalóan az – írja Frazer –, hogy a halott kérget a bűnöstől vett élő pótlékkal helyettesítsék; ez az életet életért törvénye, amely az ember életét követeli a fa életéért."

Kegyetlenség! – kiált fel a jólinformált századunkbéli, az egocentrikus emberszerető és demokrata, aki lényegében már a Hobbes-i dogmák szerint kénytelen folytatni „patkányharcát", ahogy azt Bertalanffy kifejezte (28). Mindezt a pénzért és azért teszi, hogy nyáron elutazhasson Rhodosra, avagy Santorini szigetére...

A költő pedig elszólja magát; „hogy ne feleljek aznap egy kőre léptem én..."/Radnóti Miklós/. Siker esetén a kő szentté fog válni, amely megment, megvéd.Esetleg visszafelé jövet felveszem, asztalomra teszem, megdörzsölgetem és a zsebemben hordom, avagy a nyakam köré tekerem egy madzaggal... Ó Homérosz! Hát még mindig velünk vagy? Az utcára pedig savas eső zuhog...

„A város peremén, ahol élek, beomló alkonyokon mint pici denevérek, puha szárnyakon száll a korom, s lerakodik, mint a guanó keményen, vastagon." Így kezdődik József Attila csodálatosan szárnyaló eposza a koszról, nyomorról, telve ökológiai dilemmával és történelemmel...

„Csak nézzetek, a drága jószág hogy elvadult a gép! Törékeny falvak reccsennek össze, mint tócsán gyönge jég, városok vakolata omlik, ha szökken;s döng az ég." Hát nem így van talán? De a legcsodásabb számomra ebben a költeményben az, hogy a mocsokból kikandikál a mitológiai ember lelke; a patetikus, vesztében is hinni képes ember, no és a denevérek, a falvak, a tócsán recsegő „gyönge jég", vagy éppen a döngő ég és a guanó...Mint amidőn Homérosz fűz természeti magyarázatot egy-egy történéshez, vagy éppen az emberi jellemet kívánja megragadni zúgó patakok, dühödt oroszlá nok, szárnyaló madarak és kígyók képében.

S közben évezredek teltek el. A tájat a felismerhetetlenségig leigáztuk, de önmagunkon ugyanezt nem voltunk képesek maradéktalanul végrehajtani. Következmény: nem bírunk alkalmazkodni a magunk teremtette viszonyokhoz, mert igazából nem is lehet. Nem másba ütközik ugyanis az adaptáció sikeressége, mint a biológiai lény testi-lelki mivoltába, röviden: élettani és genetikai folyamatokba, s akkor még nem szóltunk a lélekről...

Fölösleges ezen megjegyzést itt statisztikai adatokkal, pl.a szívinfarktusok gyakoriságával illusztrálni, hiszen azokról minden nap hallhatunk.

„Az ember olyas valami, a minek fölébe kell kerülni." nyilal belém Nietzsche. Ma már világos, hiszen ez lenne az egyetlen járható út az evolució ösvényén. Csakhát, egyelőre úgy tűnik, hogy „erényei miatt megy tönkre..." Ezért is kellene egy kicsit elölről kezdeni.

Ott, ahol egykoron ciprus-, vagy tölgyfaliget volt, ma autópálya húzódik... A zsuppfedeles házak helyét lakótelep bitorolja... A pásztor, s nyája helyét öntözőcsatorna éktelenìti... A Malia palota romjai nosztalgiává élednek a szemlélőben... Az Akropolisz fölemel, de leginkább elkedvetlenít: miért nem vonulnak le lépcsőin az egykori szereplők? Igazából talán a múltban szeretnénk élni? Tüskés növényekkel benőtt, bűzös társulások a nagyvárosok peremkerületeiben, melyre nagy közönnyel néz le egy ókori oszlopfő...

Múlt és jelen kontrasztja, és sajátos együttélése, melyet leginkább az elmúlás kapcsol össze, az egyetlen elkerülhetetlen létmozzanat.

JEGYZET

(1) *Bergson, H.*: Teremtő fejlődés. Akadémiai Kiadó, 1987.
(2) *Popper, K. R.*: A historicizmus nyomorusága.-Akadémiai Kiadó, 1989.
(3) *Darwin, Ch.*: The Descent of Man and Selection is Relation to Sex. Princeton Univ.Press, 1981.
(4) *Anzenbacher, A.*: Bevezetés a filozófiába. Herder, 1993.
(5) *Aristoteles*: Poétika. Kossuth, 1992.
(6) *Szabó, Á.- Kádár Z.*: Antik természettudomány.-Gondolat, 1984.
(7) *Thomson, G.*: Az első filozófusok. Kossuth, 1975.
(8) *James, O. E.*: Prehistoric Religion.In:"Historica Religionum. Handbook of the History of Religions." C.J., 1969.
(9) *Worster, D.* : Natures Economy. A History of Ecological Ideas. Cambridge University Press, 1984.
(10) *Odum, E. P.*: Fundamentals of Ecology. Saunders, 1971.
(11) *Juhász-Nagy P.*: Egy operatív ökológia hiánya, szükséglete és feladatai. Akadémiai Kiadó, 1986.
(12) *Majer* (1994)
(13) *Aristoteles*: Metafizika. Dunántúl Pécsi Egyetem Könyvkiadó és Nyomda RT. Pécsett, 1936.
(14) *Kiss T.* : Játék a biztonságért. A biztonság ökológiája címszavakban. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest, 1993.
(15) *Dobrovits A.* : Irodalom és vallás az ókori Egyiptomban. Akadémiai Kiadó, 1979.
(16) *Marinatos, N.*: Santorini. Archaeology, history, religion. Athens.
(17) *Frazer, J. G.*: Az Aranyág. Századvég Kiadó, 1993.
(18) *Bjerre, J.*: Kalahári. Gondolat Kiadó, 1964.
(19) Egyiptomi halottaskönyv – Farkas Lőrinc Imre Kiadó, 1994.
(20) Vöő G.: Természet – mitológia – kulturális szimbólum. A Tordai-hasadék mitológiája. Ethnographia, 1992., 3-4. pp.177-205.

(21) *Homérosz:* Iliász. Szépirodalmi, 1988.
(21) *Nietzsche, F.*: Im-így en szóla Zarathustra. Grill K. Könyvkiadó Vállalat, 1908.
(22) *Nietzsche, F.*:A tragédia születése. Európa, 1986.
(23) *Unamuno, M.*: A tragikus életérzés. Európa, 1989.
(24) *Aiszkhülosz:* Leláncolt Prométheusz. In: Görög drámák. Európa Kiadó.
(24) *Kákosy L.* : Egyiptomi és antik csillaghit. Akadémiai Kiadó, 1978.
(25) *Brehm, A.:* Az állatok világa egy kötetben.Átdolgozta Rapaics Raymund. Budapest, Légrády Nyomda.
(26) *Marcuse, H.* : Az egydimenziós ember. Kossuth, 1990.
(27) *Freud, S.*: Rossz közérzet a kultúrában. Kossuth, 1992.
(28) *Bertalanffy, l.von* : ...ám az emberről semmit sem tudunk./Robots, Men and Minds/. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991.
(29) *Jungen, B.-Frandberg, G. C.-Langlais, R.-Lyttkens, Ch.*: What is Human Ecology? Humanekol.Skrifter 10.Göteborgs universitet, 1991.
(30) *Kiss T.*: Élet-lélek-szubsztancia. Egy XX.századi ökológus beszélgetései Arisztotelésszel. Martineum Kiadó, Szombathely, 1991.
(31) *Kiss T.* : Természetfilozófiai antropológia hiánya és szükséglete a felsőoktatásban. Iskolakultúra, 1994. IV.évf. 9. pp. 20-32.
(32) *Mumford, L.:* A gép mítosza. Európa, 1986.
(33) Platón összes művei: III.kötet, Timaiosz. Európa, 1984.
(34) Válogatások a hippokratészi gyűjteményből. Gondolat, 1991.

A földtudományok szerepe

a Montessori Kozmikus Nevelés (Cosmic Education) rendszerében

NÉMETH KÁROLY

Maria Montessori oktatási-nevelési elméletében kulcsszerepet játszanak a földtudományok, melyek a gyermekek természetes belső indíttatású érdeklődésére alapozva az időléptékű gondolkodás kialakulását segítik elő. Montessori fantasztikus érzékkel látta meg a gyermekek korai érzékenységét az őket körülvevő világra, és tapasztalta, hogy milyen elemi erővel képesek a 6-12 éves gyerekek a sokszor számunkra nehezen érthető csillagászati-geológiai összefüggések felismerésére, azok megértésére. Mindez természetesen csak akkor lehetséges, ha a gyerekek belső motiváltsága maximális, a tanulási folyamatban valóban foglalkozhatnak a fantáziavilágukhoz igen közel eső természeti környezet tanulmányozásával. Dolgozatomban e folyamattal ismertetem meg az olvasót, mind elméleti oldalról közelítve, mind az eddigi tapasztalataimat összegezve, melyeket a Montessori Oktatási Centrum, Budapest, illetve a The Maria Montessori School of the Golden Gate, San Francisco intézményekben szereztem. A cikket különösen ajánlom azon szakembereknek, akik a földtudományok (és általában a tudományok) szélesebb körű bevezetését támogatják az elemi oktatás (illetve a középfokú oktatás) szintjén.

Bevezetés

A Montessori Kozmikus Nevelés (Cosmic Education) az elemi oktatási szinten 6-12 éves korban, a gyerekeket körülvevő világ megismerésének legfőbb tere. A teljes Montessori curriculum négy nagy egységre bontható:

– kozmikus ismeretek (zoológia, botanika, földtörténet, geológia, paleontológia, csillagászat, fizika, kémia, történelem stb.);
– matematika (algebra, számelmélet, aritmetika, geometria stb.);
– nyelv (magyar nyelv és irodalom, dráma, színjáték, grafológia stb.);
– művészetek (szobrászat, festészet, zene stb.).

E területek állandó és kölcsönös kapcsolatban vannak egymással és belső részterületeikkel. A programtervezésnél a területek kapcsolatrendszereinek átgondolása kulcsfontosságú. Az egyes részfeladatoknál a mOntessori-pedagógus minden esetben a feldolgozandó téma lehető legszélesebb megközelítési módját követi.

A kozmikus ismeretek tudományterületei igen széles területet ölelnek fel, ahol központi szálként fut az időszalag-koncepció (Timeline Concept). A továbbiakban az időszalag-koncepció részletes kidolgozása nélkül a földtörténet, a geológiai idő tanulmányozásának lehetőségeit emelem ki. A következőkben vázolt példák természetesen csak áttekintést adhatnak a lehetséges utakról. A gyerekek önálló, belső igényének megfelelő, szabadon választott kutatások és vizsgálódások sorozata igen széles lehetőségeket, esetenként azonban jelentős különbségeket eredményezhet egy-egy tanulói csoporton belül is.

A Montessori curriculum esszencialista (essentialist) és strukturalista (structuralist) nézőpontjai

A Montessori curriculum tervezésének örök, egyben egyik legérzékenyebb pontja annak eldöntése, hogy hogyan vagyunk képesek úgy szervezni a gyerekek tanulási folya-

matát, hogy a Montessori-alapelvek – a szabad választás, önálló kutatásokon alapuló tanulás – ne sérüljenek, és a gyerekek a maximális szabadságban legyenek képesek a legszélesebb ismereteket megszerezni. E folyamatot két egymástól eltérő – de nem ellentétes és összeegyeztethetetlen – nézőpont alkalmazása hatja át. Az esszencialista nézőpont szerint a gyerekekben eredendően adott az igény az új, az őket körülvevő kozmosz befogadására. A Montessori-pedadógus szerepe ebben az esetben az érdeklődés fenntartása, a figyelem polarizációja, amikor a pedagógus a különösen lényeges és fontos területek tárgyalásakor figyelemfelkeltő, igen színes bemutatásokat ad, melyek egy nagyobb csoportnak, esetleg az egész csoportnak (osztálynak) szólnak. A természetrajz számtalan megdöbbentő adattal, ténnyel szolgálhat, melyek mind felhasználhatók egy-egy bemutatás tervezésénél. Ilyenkor azok a gyerekek, akik nem érdeklődnek különösebben a téma iránt, mással is foglalkozhatnak, természetesen az az igazán jó, ha sikerült a lehető legtöbb gyermek figyelmét polarizálnunk. A „nagy bemutatások" (great lessons) fogják össze a leglényegesebb ismereteket, melyek mindenképpen szükségesek a gyerekek további munkájához. Az ún. „kulcsleckék" (key lessons) személyre szólóak. A pedagógus ezen individuális bemutatások során egyéni érdeklődésüknek megfelelően segíti a gyerekek további önálló kutatómunkáját. E segítség a gyerekeket a részletek megismerése felé vezeti önálló kutatómunkájukban.

A strukturalista szemléletű megközelítésben a curriculum az egyes tudományterületek természetes, belső rendszerére épít. A „kulcs bemutatások" az egyes tudományterületek természetes összefüggéseit emelik ki, a tanulási folyamat ezeken az összefüggőségeken alapulnak. Az önálló feladatok is erre épülnek. A Montessori-tanár szerepe ez esetben azonban másként alakul. Az egyes foglalkozásokat rendszeres, a tudományterületek közti kapcsolatrendszert kiemelő beszégletések vezetik be. A gyerekek önálló munkáját a pedagógus az összefüggéscentrikus feldolgozások felé „tereli".

Természetesen a Montessori curriculumban mintkét említett megközelítési mód fellelhető. A esszencialista megközelítés a kozmikus ismeretek tudományterületeit hatja át, míg a strukturalista nézőpontot a nyelv és matematika területén alkalmazzák. A kozmikus ismeretek tudományterületeit gyakran nagy, figyelemfelkeltő előadások (great lessons), önálló kutatásokat igénylő megfigyelő és gyűjtőmunkák (key lessons) jellemzik. A gyerekek fejlődésének igen jelentős mozgatórugója az egyéni érdeklődés, melyet az igen attraktív bemutatások, színes – gyakran természetközeli, terepi – foglalkozások is fokozhatnak. A strukturalista nézőpont elvei a matematika területén érvényesülnek igen látványosan. A speciális Montessori-eszközök egymásra épülő logikai elemeikkel elsősorban a gyerekek összefüggés-felismerését segítik elő.

Persze a két megközelítési mód az életkorral is változik. Amíg a 6-9 éves gyermek gondolkodásának fejlődése igényli a „nagy bemutatásokat", fantasztikus és megdöbbentő, figyelemfelkeltő, lényegkiemelő ismereteket esszencialista megközelítés), addig 9-12 éves korban az összefüggés-keresés intenzívebb, az önálló kutatások arra felfűzve történnek (strukturalista megközelítés). Általában elmontható, hogy a Montessori elemi iskola curriculum-tervezése, működtetése e két szemléletmód dialektikus összefonódásával tehető igazán hatékonnyá. Jó hatást érhetünk el, ha ezeket a megközelítéseket váltogatva, mindig az adott oktatási-nevelési szituációnak megfelelően alkalmazzuk. Tapasztalatom szerint akár egyidőben is alkalmazhatjuk e két szemléletmódot, melyeket a későbbiekben mutatok be.

Időszalag-koncepció (Timeline Concept)

A földtörténetet, az élet fejlődését a Földön, az Élet Idővonala (Timeline of Life) elnevezésű időszalaggal tanulmányozzák a Montessori elemi iskolék gyermekei. Az időszalag igen fontos szerepet játszik az időléptékű világszemlélet kialakításában, éppen ezért a Montessori elemi iskolákban a Világegyetem keletkezésétől kezdődően az emberi történelem egyes lépcsőfokainak tanulmányozásáig számos időszalagot használnak. Az időszalagok elsődleges szerepe az időbeli változások, és azok okainak felismertetése. Minden egyes időszalag, illetve az ebben a logikai sorban használatos kiegészítő eszköz egyszerű rajzokkal, színkódokkal illusztrált oktatási segédeszköz, melyek nagy lehető-

séget biztosítanak a gyerekek önálló tanulásához, illetve kiindulási pontokat jelentenek a részletek megismerése felé. Lényeges kiemelni, hogy a Montessori oktatási rendszerben az időszalag-koncepció nem egy oktatási segédrendszert jelent, hanem egy aktív munkára serkentő, kozmikus összefüggésrendszerekre épülő tanulási-tanítási folyamatot. A gyerekek az egyes időszalagokkal állandó aktív kapcsolatba kerülnek. A saját példányukat színezik, az időszalaghoz tartozó definíciós kártyasorozatokról jegyzeteket készítenek, az időszalagokhoz tartozó élőlények, kultúrtörténeti emlékek ábráiról leírásokat, rajzokat készítenek. Igen sok önálló kísérletezéshez – fizikai-kémiai kísérletek, agyag- és gipszmodell alkotások – adnak kiinduló segítséget.

Az időszalag-koncepció folyamata során a következő lényeges lépcsőfokok emelhetők ki:

1. A Világegyetem keletkezését bemutató beszélgetéseket megelőző fizikai és kémiai kísérletek

Már az óvodáskorban bemutatásra kerül néhány lényeges kísérlet (úszás, mágnesesség, nagyítás stb.), melyeket az alsó elemi szinten – 7 éves korban – további kísérletek követnek. A kísérletezés során a megfigyelés, a pontos észlelés tanulása, a direkt tanulást megelőző előkészítő tapasztalatok megszerzése a cél. A kísérletek fantasztikus hangulata az érdeklődés fenntartását biztosítja.

2. Az idő (személyes és fizikai)

A gyerekek életritmusával, a természeti folyamatok ritmikájával kapcsolatos ismeretek elsajátítása.

3. A Világegyetem keletkezése (The Cosmic Tale)

Több beszégletés a keletkezésről, lehetőség szerint több nézőpont kiemelésével, igen érdekes, figyelemfelkeltő hatással. Itt kerül bemutatásra a Montessori által javasolt fantasztikus, a gyerekek számára könnyen érthető világ-keletkezéstörténet ('God who has no hands'), mely történettudományos igényességét tekintve is megállja a helyét.

4. A fekete szalag (The Black Strip).

Az első szalag, mely az időt mutatja. Az 50 méteres szalag a Naprendszer keletkezése óta eltelt 5 milliárd évet szemlélteti. Az utolsó 1 cm vörös színe az Ember történetét jelzi. A kiterített szalag mentén végighaladva az arányok önmagukért beszélnek (great lessons – esszencialista megközelítés). Montessori szerint a 6-9 éves gyerekekre óriási hatással vannak a számok, arányok. Az időóceán nagyságának kiemelése mellett különösen célravezető tanulmányozni a térbeli nagyságokat is. Ilyen lehet egy Naprendszermodell elkészítése. Tapasztalatom szerint megdöbbentő hatással volt a gyerekekre, amikor megpróbáltuk a Naprendszert méretarányosan elkészíteni (közel 4 km távolságra lett volna a Napot jelképező gyerektől a Plútót jelképező társa).

5. A korok órája (Clock of Eras)

A korok órája egy órához hasonló korong, melyen az egyes földtörténeti korok vannak feltüntetve a Föld keletkezésétől napjainkig. Az egyes korokat az adott korra jellemző eseményeket jelképező szín jelöli (például a mezozoikumot az élet szárazföldi térhódítását jelképező barna). A korok órájának tanulmányozását, néhány, a gyerekek képzeletét megmozgató ún. impresszionisztikus kártya (Impressionistic Charts) segíti. Ezek a kártyák nagyméretű egyszerű rajzok, melyek a vulkánkitöréseket, a Föld lehülését ábrázolják.

6. Az élet idővonala (Timeline of Life)

Ez az élet evolúcióját bemutató időszalag, melyek segítségével az élet történetének utolsó 500 millió évét tanulmányozhatják a gyerekek, akik 7-8 éves korra jutnak erre a

szintre és közel egy-másfél évig ez az időszalag adja számára a megismerési folyamat vázát. A későbbiekben e folyamatot fogom részletezni.

7. Az ember őstörténete (Timeline of Early Man)

Az emberré válás folyamatát bemutató időszalag, melynek segítségével a gyerekek – 8-9 éves korban – az ember állatvilágtól való differenciálódását követhetik nyomon.

8. Kr. e./Kr. u.-időszalag (Timeline of AD/BC)

Ebben a munkában az emberi civilizáció születését, fejlődését az emberi szükségletek szempontjából vizsgáljuk. A fizikális és a szellemi szükségletek változásainak vizsgálata a békére való nevelés, a kreatív konfliktusmegoldó stratégiák kiépítésének alapja. E munka a részletes geográfiai tanulmányokkal együtt közvetlen segítséget ad az egymás elfogadásán alapuló problémamegoldás megtanulásához, melyhez a gyermeknél is elengedhetetlen az igen széles látókör kialakulása (global wiev).

9. A korai civilizációk idővonala (Timeline of Civilization)

Az ember őstörténetét követően a korai civilizációk történetének tanulmányozásával foglalkoznak a gyerekek. Minden probléma valamilyen kapcsolatban van ezzel a témával, melyek igen gazdag önálló kutatási feladatokat jelentenek.

10. Az emberi történelem idővonala (Timeline of History)

A felső elemi iskolás korra a gyerekek már magas szintű absztrakciós képességekkel rendelkeznek, ami elegendő alapot nyújt az emberi történelem részletes tanulmányozásához. Az egyes tudományterületek láncszerűen kapcsolódnak e tanulmányokhoz.

Az egyes időszalagok logikája, felépítése egymáshoz hasonló, ami megkönnyíti a gyerekek tanulását. Gyorsabban vesznek észre párhuzamokat az élővilág és az emberi evolúció között. Az időszalag-koncepció eredményeképpen igen biztos időtudatuk alakul ki, mely sokkal szélesebb, mint a hagyományos emberi léptékű időtudat, így a Montessori elemi iskola végére jó esélyei vannak a kozmikus tudat kialakulásának. Az időszalag koncepció természetesen más területeken is kiválóan alkalmazható, mint például a művészetek idővonalának (Timeline of Arts) elkészítésénél. Számos kiegészítő vonal készíthető, melyek már említett időszalagokhoz kapcsolódnak. Ezek általában új, kigészítő információkat tartalmaznak például „A növényvilág idővonala (Timeline of Plants) a növények evolúcióját mutatja be. Fontos, hogy az említett szintek nem pusztán egy-egy, a gyerekek tanulását segítő eszközt jelentenek, hanem mindazon folyamatot, kísérleteket, kutatásokat, művészeti kifejezési formákat is, melyek az adott terület feldolgozásához hozzátartoznak.

Az egyes szintek egymással való kapcsolatát, egymásutániságát az 1. ábra mutatja.

Az élet idővonala (Timeline of Life)

Az idővonal-koncepció alapelveit Montessori 1948-ban megjelent művében láthatjuk igen világosan (To Educate the Human Potencial). E folyamatban kulcsszerepet játszik az evolúciót, az élet fejlődését bemutató élet idővonala időszalag tanulmányozása. Az időszalag a korok órájának utolsó 4 időszakát ábrázolja szalagformában kiterítve (paleozoikum, mezozoikum, kainozoikum, neozoikum). Az időszalagon egyszerű, a gyerekek képzeletére építő figyelemfelkeltő rajzok (impresszionisztikus képek) találhatók. A szalag felső részén a jégcsapok a jelentős jégkorszakokat, a szalag alsó részén a hegyek a nagy hegységképződéseket jelképezik. Az időszalag a geológiai koroknak megfelelő részekre tagolódik (kambrium, ordovícium, szilur, devon, karbon, perm, triász, jura, kréta, kainozoikum, neozoikum). A nagyobb egységeket a geológiai elnevezésükkel jelöli az időszalag. Ezen egységek ugyanolyan színűek, mint a korok óráján található azonos me-

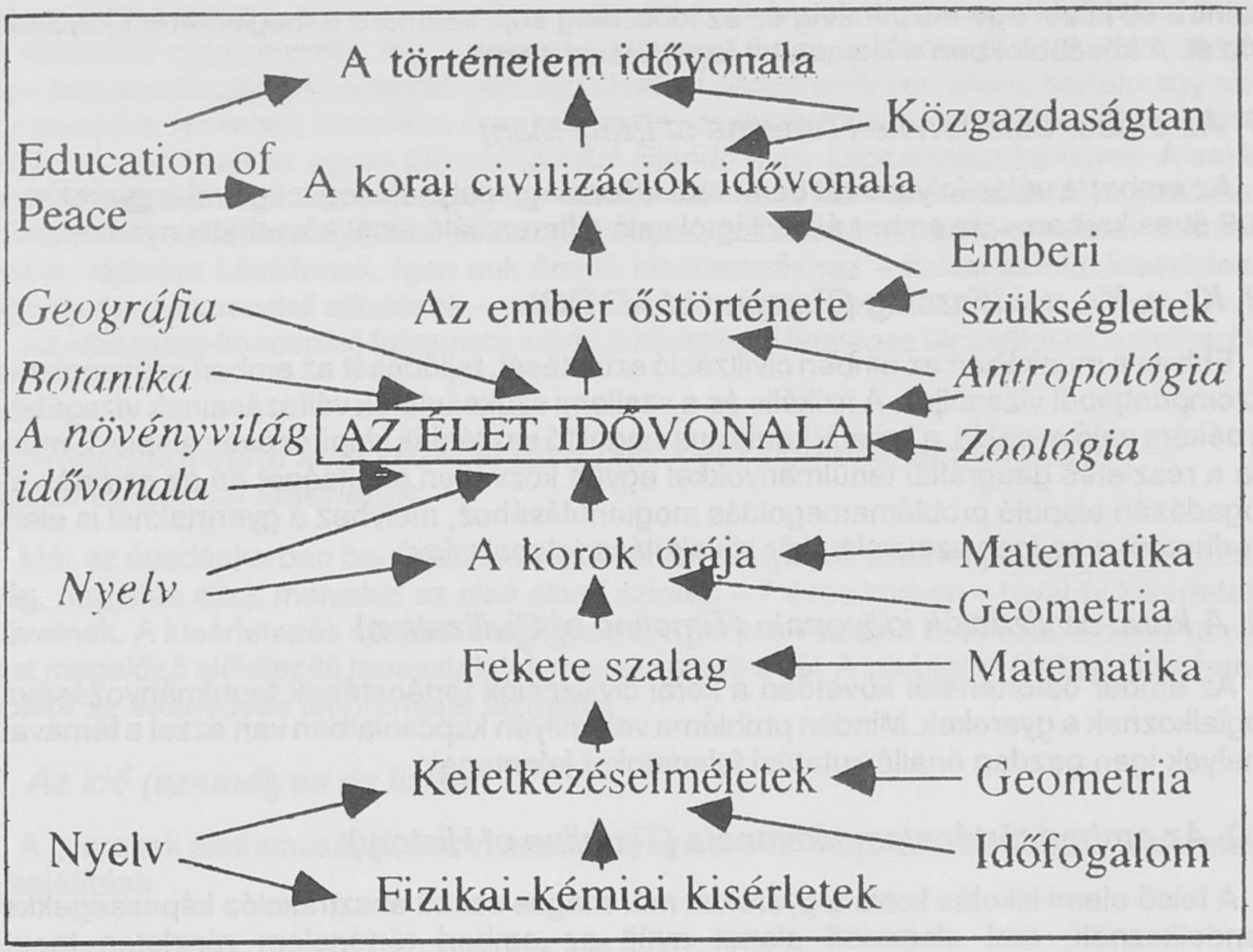

1. ábra

Az élet idővonalának helye és kapcsolatai az oktatási folyamatban egy folyamatábrán bemutatva

zők, ami az absztrakciót segíti. Az egyes geológiai korokhoz tartozó élőlények ábrái között vörös vonalak futnak. Ezek jelképezik az egyes élő csoportok fejlődését. Ha a vonal emelkedik, az a mellette található élőlény felemelkedését, ha süllyed, annak hanyatlását jelképezi. E rajzon jól láthatók az evolúció mozgatórugói, a jégkorszakok, hegységképződések, vulkánkitörések hatásai. Azok az élőlények, melyek idővonalai egészen napjainkig kihúzhatók, még ma is élnek, azok, melyek vonalai megszakadnak – kipusztultak. A 2. ábrán egy részlet látható az élet idővonalából. Természetesen az önálló feldolgozáshoz tartozik egy olyan időszalag, mely csak az idővonal vázát tartalmazza. Ezen csak az idővonalak láthatók. A képek, elnevezések külön kis kártyákon vannak. A gyerekek önálló munkával megpróbálják kirakni az időszalagot. Az önellenőrzést (Montessori-alapelv) a teljes időszalagról végezhetik el. A gyerekek életkorához, absztrakciós képességeihez igazodva a hiányos időszalagok több változata állhat rendelkezésünkre (csak a képek hiányoznak, csak a feliratok hiányoznak...). Az egyes geológiai korokhoz egyszerű definíciók tartoznak, melyek az adott kor eseményeit foglalják össze. E definíciók az alapvető kulcsinformációkat tartalmazzák, melyek a további önálló munkához feltétlenül szükségesek. A 3. ábrán az ordovícium időszak általam megfogalmazott és használt definíciója látható. A tanulási folyamatot iskolai kőzet-, ásvány- és ősmaradvány-gyűjtemény, – ásvány, kőzet-, ősállat-, ősnövény-osztályozó kártyasorozatok segíthetik.

Az élet idővonalának tanulmányozása és a tanulási folyamat

A bevezetőben említett két eltérő curriculum megközelítését alkalmazva dolgoztam ki a saját stratégiámat a Montessori Oktatási Centrum 8-9 éves korosztályú csoportja számára. A program alkalmazásánál elsődleges szempontnak a Montessori-alapelvek (önálló munka, szabad munkaválasztás stb.) betartását, a gyerekek érdeklődésének figyelembevételét, illetve a gyerekek természetes érdeklődésének további fokozását tartottam. A tudományok napjára heti egy alkalommal, 8.00-15.00 óráig került sor. A gyerekek

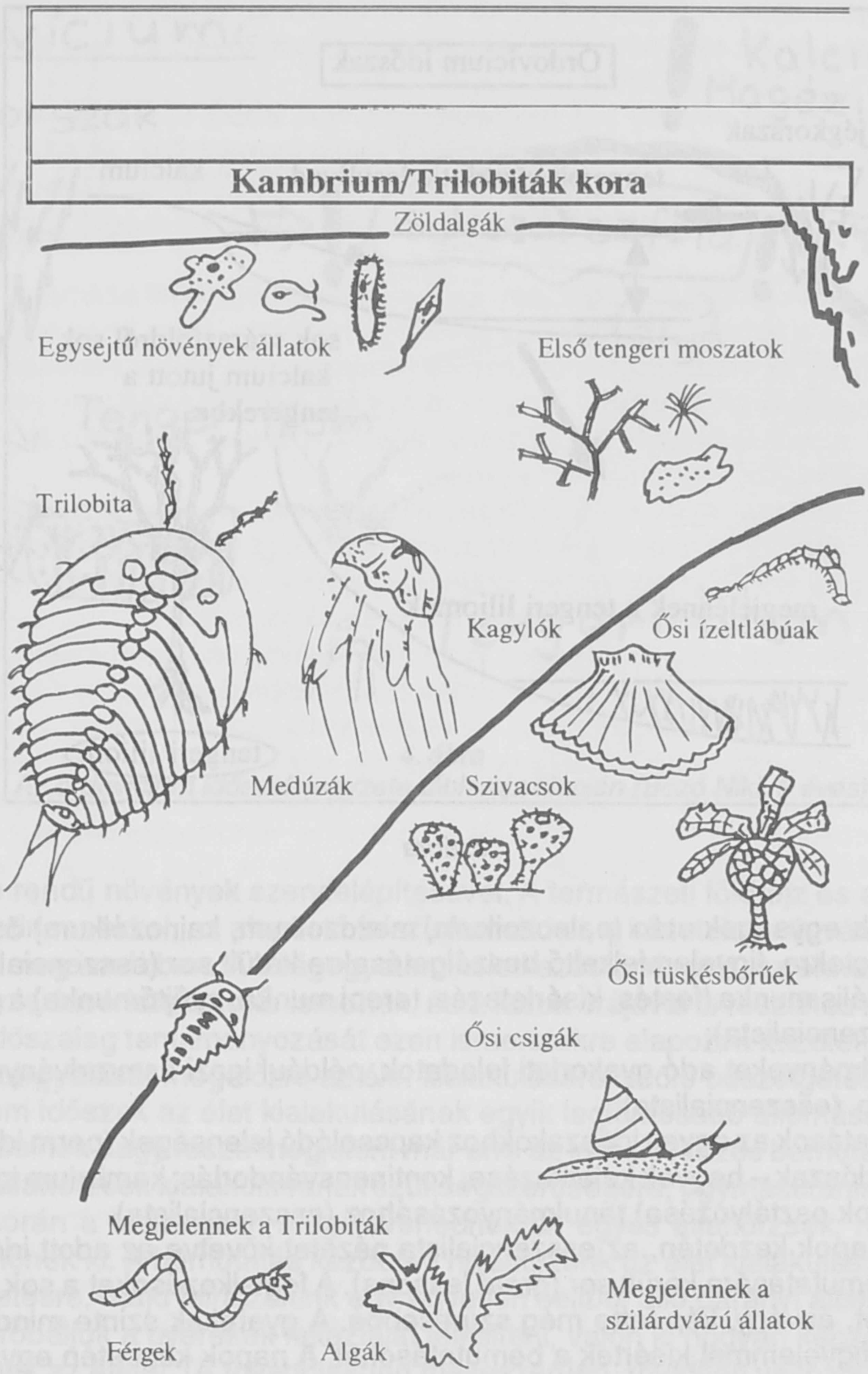

2. ábra

addigra már foglalkoztak a zoológia, botanika alapjaival, megismerkedtek a földrajzi, geológiai alapfogalmakkal, tanulmányozták a Világegyetem születését, a Fekete szalagot, a korok óráját, és egyszerűsített változatban, elsősorban a lényeges momentumok kiemelésével, figyelemfelkeltés céljából (esszenciális megközelítés) tanulmányozták az élet kialakulását, fejlődését. A program kidolgozásához minden időszakhoz (kambrium, ordovícium, szilur, devon, karbon, perm, triász, jura, kréta, kainozoikum) egy kapcsolatrendszer-diagramot (topic wheel) készítettem, melyen az összes lehetséges megközelítési módot megpróbáltam kiemelni, azok tanulmányozásához stratégiákat kiépíteni. Tervezés közben együttesen alkalmaztam az esszencialista és a strukturalista vonásokat. Ezek jellegzetességei a következőképpen alakultak:

– 1-2 hetente egy-egy új időszakot ismertünk meg (strukturalista), de a bevezető előadások jellege inkább figyelemfelkeltő, lényegkiemelő volt (esszencialista), mely a későbbiekben a gyerekek növekedésével összefüggéscentrikussá vált (strukturalista);

– a tudományok napjának nevezett napok felosztása azonos logikát követett (strukturalista);

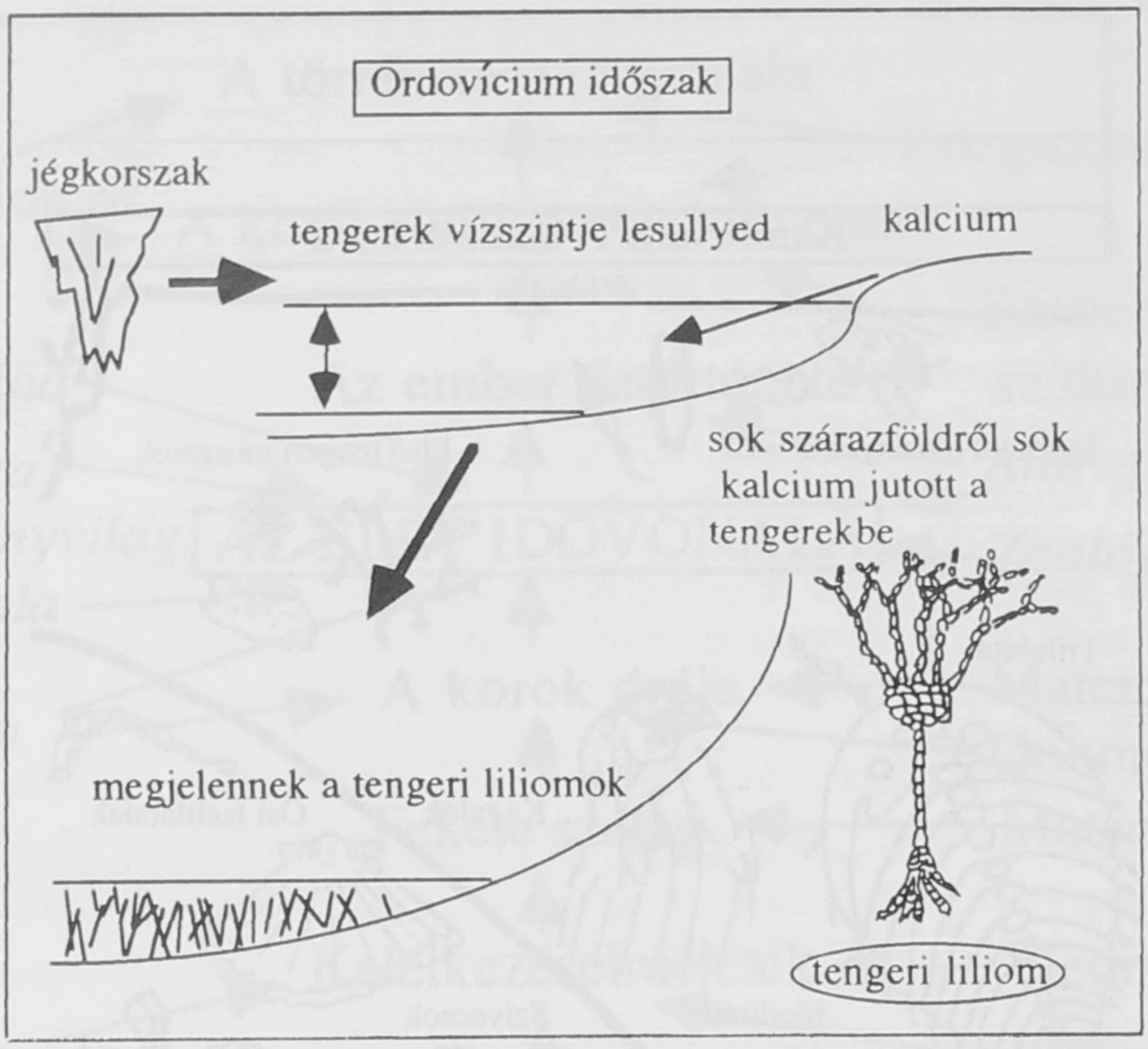

3. ábra

– a nagyobb egységek után (paleozoikum, mezozoikum, kainozoikum) összefüggéskiemelő projectekre, figyelemfelkeltő beszélgetésekre került sor (esszencialista);

– sok manuális munka (festés, kísérletezés, terepi munka, gyűjtőmunka) a gyerekekkel közösen (esszencialista);

– konkrét élményeket adó gyakorlati feladatok, például igazi ősmaradványok gyűjtése, lerajzolása stb. (esszencialista);

– önálló kutatások az egyes időszakokhoz kapcsolódó jelenségek (perm időszak – vulkánok; kréta időszak – hegyek keletkezése, kontinensvándorlás; kambrium időszak – gerinctelen állatok osztályozása) tanulmányozásához (esszencialista).

Az egyes napok kezdetén, az esszencialista nézetet követve az adott időszak figyelemfelkeltő bemutatására került sor (great lessons). A foglalkozásokat a sok igazi ősmaradvány, kőzet, ásvány, kép tette még színesebbé. A gyerekek szinte minden esetben igen intenzív figyelemmel kísérték a bemutatásokat. A napok kezdetén egyszerű táblarajzokat készítettem, melyeket a gyerekek a nap folyamán – voltak, akik a bemutatás során – lerajzoltak, kiegészítettek. A 4. ábrán az ordovícium időszak táblarajza és az az alapján készített jegyzet látható. Természetesen a közös munka során a gyerekek hamar megértették a lényeges összefüggéseket (például jégkorszak után bizonyos fajok kipusztolása következik be, az élő és élettelen természet állandó kölcsönös kapcsoltban vannak egymással stb.).

Példa egy időszak bemutatására

Az élet idővonalának tanulmányozását egy rövid példával, a kambrium időszak tanulmányozásának bemutatásával szeretném röviden szemléltetni. A foglalkozást megelőzően a gyerekeknek már voltak alapismereteik a zoológiából és botanikából, már tudták osztályozni az állatvilágot gerinces és gerinctelen csoportokra és ismerték is a főbb törzseket, már hallottak róluk, több képet, rajzot láttak velük kapcsolatban. A gyerekek rövid leírásokat, jegyzeteket készítettek a kutatásaikról (egyrészt az osztályozó kártyasorozatok, másrészt szakkönyvek alapján). Hasonlóképpen voltak már vázlatos ismereteik botanikából is, hallottak a nagyobb rendszertani egységekről és folyamatosan foglalkoztak

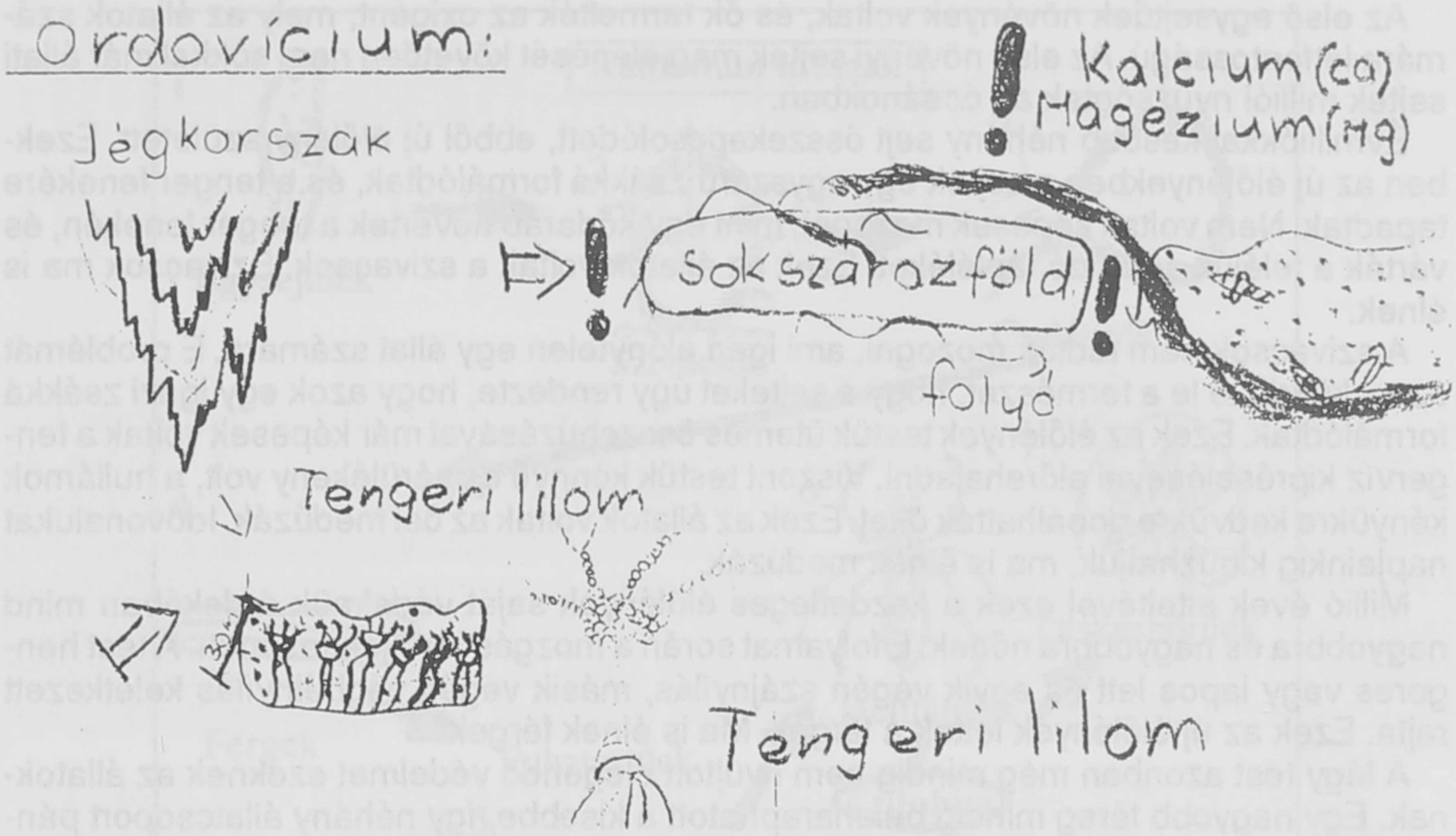

4. ábra
Az ordovícium időszak jegyzete táblarajz alapján (Bozó Niki, 9 éves)

a magasabb rendű növények szervfelépítésével. A természeti földrajz és a geológia területén a kontinensekkel, az alapvető felszínformákkal, a kőzetek és ásványok világával ismerkedtek meg korábban. A Világegyetem keletkezéstörténetét, az ehhez kapcsolódó fizikai és kémiai kísérleteket már ismerték, és a korok órájával is részletes munkákat végeztek. Az időszalag tanulmányozását ezen ismeretekre alapozva kezdték el. A kambrium időszak tárgyalását megelőzte az élet kialakulásáról szóló beszélgetéssorozat.

A kambrium időszak az élet kialakulásának egyik legfontosabb állomása. Az élővilág jelentős törzseinek nagy része megjelent már erre az időre. A közös bemutatás az egyes gerinctelen állattörzsek kialakulásának szükségszerűségére, egymásutániságára épít. A bemutatás során a táblarajzon megelevenednek az egyes állattörzsek, melyek szinte egymásból nőnek ki. A bemutatás kezdetén hivatkozunk az élet kialakulásáról szóló közös beszélgetésre, majd felrajzolunk egy egyetlen sejtből álló parányi állatot (papucsállatka). Megpróbáljuk a gyerekek fajtáziáját felkelteni, vajon ki hogyan képzeli el ennek a parányi sejtnek az életét. (A továbbiakban meseszerűen, rövidített változatban mutatom be a bemutatás egy lehetséges változatát.)

„Az első óceánok még élettelen puszta víztömegek voltak. Vizükben apró ásványi anyagok is alig fordultak elő. (Az ősóceán vize sótlan volt.) Az első szárazföldek megszületésével a folyók mind több és több törmeléket szállítottak az ősóceánokba. Az ősóceánok mint egy nagy tál, gyűjtötték magukba ezeket az anyagokat. Ebben a közegben a tudósok szerint villámcsapások segítségével született meg az élet. Ezek az első élőlények olyan parányiak voltak, hogy szabad szemmel nem is lettek volna észlelhetők. Testük egyetlen sejtből állt, így egysejtűeknek nevezzzük őket. Egysejtűek ma is élnek. (Mutassuk meg az időszalagon az egysejtűeket, és a vörös vonalat, amely napjainkig húzható!) Ha egy nagyítóval megvizsgálunk egy csepp pocsolyavizet, százával találhatunk benne egysejtűeket. Vajon mit tud tenni egy ilyen parányi élőlény a hullámzó tengervízben? Vajon tud e védekezni a hullámok erejével szemben? Nemigen. Némelyek ugyan képesek lökni, hajtani magukat előre, de a hullámok erejével szemben tehetetlenek. (Próbáljuk meg eljátszani az egysejtűek táncát!) Mutassunk hajladozó testmozgásokat! Kezünkkel játsszuk el a magatehetetlen mozgást! Mutassunk néhány képet ma is élő egysejtűekről! Ezek a képek később is legyenek hozzáférhetőek az osztályteremben!)

Az első egysejtűek növények voltak, és ők termelték az oxigént, mely az állatok számára létfontosságú. Az első növényi sejtek megjelenését követően nem sokkal már állati sejtek milliói nyüzsögtek az óceánokban.

Évmilliókkal később néhány sejt összekapcsolódott, ebből új élőlény született. Ezekben az új élőlényekben a sejtek egy egyszerű zsákká formálódtak, és a tenger fenekére tapadtak. Nem voltak képesek mozogni, mint egy kődarab hevertek a tenger fenekén, és várták a feléjük sodródó táplálékot. Ezek az állatok voltak a szivacsok. Szivacsok ma is élnek.

A szivacsok nem tudtak mozogni, ami igen előnytelen egy állat számára. E problémát azzal küzdötte le a természet, hogy a sejteket úgy rendezte, hogy azok egy igazi zsákká formálódtak. Ezek az élőlények testük ütemes összehúzásával már képesek voltak a tengervíz kipréselésével előrehaladni. Viszont testük könnyű és sérülékeny volt, a hullámok kényükre kedvükre dobálhatták őket. Ezek az állatok voltak az ősi medúzák. Idővonalukat napjainkig kihúzhatjuk, ma is élnek medúzák.

Millió évek elteltével ezek a kezdetleges élőlények saját védelmük érdekében mind nagyobbra és nagyobbra nőttek. E folyamat során a mozgás is tökéletesedett. A test hengeres vagy lapos lett és egyik végén szájnyílás, másik végén végbélnyílás keletkezett rajta. Ezek az új élőlények lettek a férgek. Ma is élnek férgek.

A lágy test azonban még mindig nem nyújtott elegendő védelmet ezeknek az állatoknak. Egy nagyobb féreg mindig beleharaphatott a kisebbe, így néhány állatcsoport páncélt fejlesztett ki teste védelmére. Ezek az állatok voltak az ősi csigák, kagylók. Ezeket az állatokat együttesen puhatestűeknek nevezzük. Ma is élnek puhatestűek.

Képzeljétek el, hogy ezek az újonnan kifejlődött puhatestű élőlények milyen nehézkes mozgásúak lehettek. Ha támadás érte őket, házukba visszahúzódva várhatták meg a veszély elmúltát. Ez addig, amíg nagyobb, erősebb állatok nem jelentek meg elegendő volt, de gondoljátok csak el, mi történhetett, ha egy támadó türelmesen letelepedett egy csiga elé, és megvárta amíg az újra előbújuk. Éppen ezért egyes állatcsoportok úgy oldották meg ezt a problémát, hogy az egész testükre páncélt növesztettek, így kemény testük ellenállt a támadóknak, sőt ízekből álló lábaikkal gyorsan el is menekülhettek a támadók elől. Ezek az állatok lettek az ízeltlábúak. Izeltlábúak ma is élnek. A kambrium időszakban az ízeltlábúak egy csoportja, a trilobiták meghódították az összes élőhelyet. Ők lettek a kambrium urai, s ezért a kambrium időszakot a trilobiták korának is nevezhetjük. A trilobiták a kambrium időszakot követően hanyatlani kezdtek, átadták helyüket más élőlényeknek, majd kipusztultak. Ma már nincsenek trilobiták."

A bemutatás meseszerű története és a készülő táblarajz (5. ábra) együttesen igen erősen polarizálja a gyerekek figyelmét. A bemutatást követően a gyerekek fantáziája szárnyal, igen változatos önálló munkákat találnak ki, vagy találhatunk ki közösen. A kambrium időszak néhány lehetséges önálló munkája melyekhez individuális „kulcsgyakorlatok" (key lessons) csatlakozhatnak:

– táblarajz elkészítése saját füzetben;
– definíciós kártya lemásolása (írásgyakorlat);
– saját időszalagrészlet elkészítése, színezése;
– gerinctelen állatcsoportok tanulmányozása osztályozó kártyák segítségével ;
– képgyűjtés magazinokból, ezek osztályozása;
– trilobiták tanulmányozása, rajzok, agyagmodellek készítése;
– fosszíliakeletkezés tanulmányozása, fosszíliamodell készítés gipszből;
– festmények készítése a kambriumi élőlényekről az önálló kutatások közben megfigyelt képek alapján;
– iskolán kívüli project – múzeumok, intézetek felkeresése;
– mikroszkópi gyakorlatok ma is élő egysejtűekkel, papucsállatkatenyészet készítése, tanulmányi séta tócsákhoz, vízparthoz, kihelyezett napokon.

Az itt bemutatott időszak igen vázlatosan jelezte csak a lehetőségeket. Természetesen a gyerekek belső érdeklődése is igen széles lehetőségeket nyit a tanulástra. Nagyon fontos, hogy az egyes bemutatások a gyerekeik tanulási ritmusához igazodjanak és időzítettek legyenek. Igen fontos az esszencialista és a strukturalista megközelítésmód dinamikus egyensúlyának megtartása. A Montessori-pedagógusnak ebben különösen nagy szerepe van.

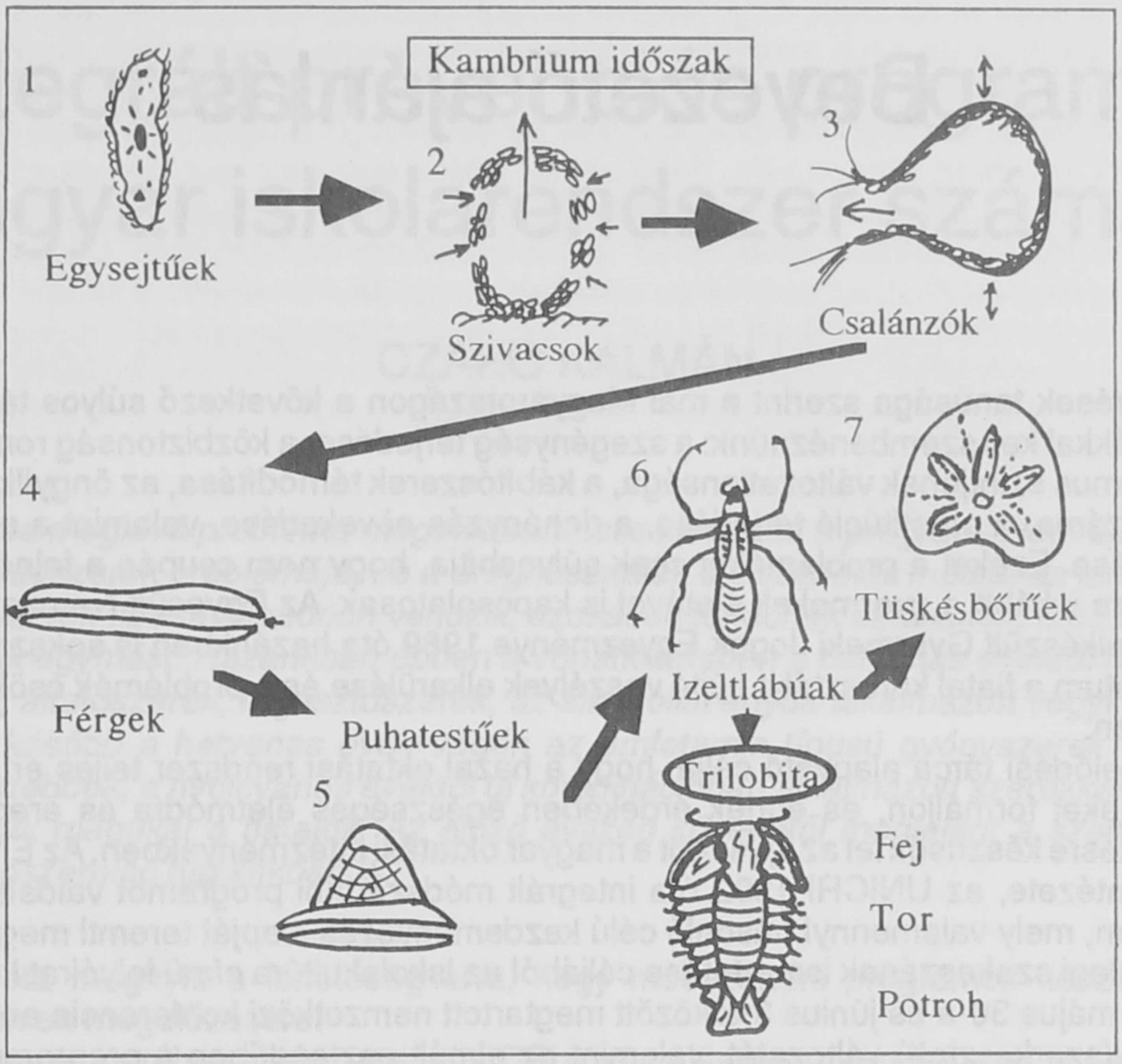

5. ábra
A kambrium időszak táblarajza

Összefoglalás, hazai lehetőségek

A Montessori Oktatási Centrum curriculumában kipróbált, a nemzetközi Montessori-normák alkalmazásával adaptált program a nemzetközi tapasztalatoknak megfelelő eredményt hozott. A gyerekek igen erős belső motiváltsága az őket körülvevő kozmosz megismerésére (Montessori-alapgondolat) a kozmikus nevelés (Cosmic Education) lehetőségeit igen tágra nyitja. A kozmikus nevelés alapja a 6-12 éves korú gyermekek nyitottsága a kozmoszra. E folyamat igen lényeges területe az idővonal-koncepció (Timeline Concept), mely – mint láttuk – az egészből indul ki, majd az idő fogalmát vezeti be, és egyre részletezve jut el az emberi történelem tanulmányozásáig. Az idővonal-koncepció lényeges eleme, hogy állandó kapcsolatban van az összes tudományterülettel és a teljes Montessori curriculummal. E folyamatban kulcsszerep jut az élet idővonala tanulmányozásának, melyen keresztül a gyerekek fokozatosan ismerkednek meg az egyes geológiai korokkal, az élővilág evolúcióját befolyásoló tényezőkkel. E logika az ökologikus gondolkodás, és áttételesen a békére való nevelés (Edication of Peace) alapgondolataihoz vezet. Ha a gyerekek a természetes igényüknek megfelelő időben ismerik meg ezeket az összefüggéseket, azokat maradandóan elraktározzák gondolataikban. E folyamat elősegíti az ember léptékeinél nagyobb léptékű idő- és térfogalom kialakulását, ami mindenképpen a környezeti nevelés egyik legfontosabb törekvése.

Természetesen e folyamat egy Montessori-iskolában az oktatás szervezéséből, jellegéből adódik. A Montessori-iskolákban a tudományok minden területe (ökológia, etológia, lemeztektonika stb.) megjelenik, az újonnan születő tudományok folyamatosan épülnek be a curriculumba. E Montessori-vonások a hagyományos iskolákba részben átültethetők. Persze, ehhez elegendhetetlenül fontos, hogy az elemi és a középfokú oktatásba egyenlő súllyal kerüljenek olyan tudományok is, mint például az élettelen természet egyik kulcstudománya: a geológia, a földtudomány.

Bevezető ajánlás

Felmérések tanúsága szerint a mai Magyarországon a következő súlyos társadalmi problémákkal kell szembenéznünk: a szegénység terjedése, a közbiztonság romlása, az alkoholizmus szintjének változatlansága, a kábítószerek térhódítása, az öngyilkosságok magas száma, a prostitúció terjedése, a dohányzás növekedése, valamint a népesség csökkenése. Ezeket a problémákat csak súlyosbítja, hogy nem csupán a felnőttek, hanem egyre inkább a gyermekek életével is kapcsolatosak. Az Egyesült Nemzetek ajánlásában elkészült Gyermeki Jogok Egyezménye 1989 óta hazánkban is sokszor idézett dokumentum a fiatal korosztályt sújtó veszélyek elkerülése és a problémák csökkentése érdekében.

A művelődési tárca alapvető célja, hogy a hazai oktatási rendszer teljes értékű személyiségeket formáljon, és ennek érdekében egészséges életmódra és eredményes életvezetésre készítsék fel az ifjúságot a magyar oktatási intézményekben. Az ENSZ szakosított intézete, az UNICRI 1992 óta integrált módszertani programot valósít meg az országban, mely valamennyi hasonló célú kezdeményezés alapját teremti meg. A program jelenlegi szakaszának ismertetése céljából az Iskolakultúra című folyóirat közreadja az 1994. május 30-a és június 3-a között megtartott nemzetközi konferencia anyagának rövidített (szerkesztett) változatát, valamint az elmúlt esztendőben a programmal kapcsolatos események összefoglalását.

Minden gyermeknek egyenlő – bármiféle hátrányos megkülönböztetéstől mentes – joga van személyiségének kibontakoztatásához, szellemi, fizikai tehetségének és képességeinek a lehető legtágabb határokig való kiterjesztéséhez (Gyermeki Jogok Egyezménye: 29-32. cikk). A program ennek a jogos igénynek a veszélyeit kívánja csökkenteni, valamint egy egészségesebb és boldogabb élet esélyeit szeretné a maga eszközeivel növelni. Mindannyiunk érdeke, hogy a jövő Magyarországában egészségesebb és boldogabb generációk növekedjenek fel, mint a mostaniak.

Tisztelettel ajánlom ezt a programot a tanárok közösségének, valamint az oktatást segítő összes munkatárs kezébe, és kérem őket, használják fel annak lehetőségeit.

FODOR GÁBOR
művelődési miniszter

Integrált prevenciós program a magyar iskolarendszer számára

CZAKÓ KÁLMÁN

Régóta meglévő probléma megoldására tesz kísérletet a program. Nem újkeletű a kábítószerek problémája, de a droghasználat, a visszaélés módja, az alkalmazott szerek típusa állandóan változik, szokások terjednek el, divatok, módszerek váltják egymást. Hazánkban ebben a vonatkozásban a hatvanas évektől nyugatatók, altatószerek, ragasztószerek, az alkohollal együtt alkalmazott vegyi anyagok, később a hetvenes évek végén az amfetamin típusú gyógyszerek voltak ismertebbek, a nyolcvanas évektől új kombinációban alkalmazott szerekkel károsították magukat a fiatalok. Az előző évtized közepétől megjelent a szervezett kábítószerpiac hazánkban is.

1989 óta megnyílt a lehetőség arra, hogy módszertani programok készüljenek a visszaélések megelőzésére.

1992 decemberében elkészült az UNICRI (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute) az Egyesült Nemzetek Területközi Kriminológiai és Igazságügyi Kutató Intézete projektje, melyet a Művelődési és Közoktatási Minisztérium valósít meg. Az elmúlt három évben a projekt három hónapos programot tudott megvalósítani. Illetékességi és szándékbeli tisztázatlanságok, adminisztrációs torlódás tartóztatta fel az eseményeket. Az ország fogadókészsége is mérlegre tevődött. A szakemberek kitartása révén azonban a kezdetben tizenöt fős, Rómában tartott konferencia résztvevőinek köre kibővült. A nemzetközi szemináriumon 1994 májusában már harminc szakember kapcsolódott a munkába, s jelenleg mintegy nyolcvan aktív munkatárs dolgozik.

Az UNICRI kezdettől fogva megadja a programnak az integrált jelleget, ami azt jelenti, hogy koordinált – a KTB korábbi segítségére sokat számítottak – munka során az iskolarendszer egészére a képzés, az ismerethordozók és a kapcsolatteremtés alprojektekben biztosítja a bűnmegelőzés, a büntetésvégrehajtás, a nevlőintézetek, a nevelőotthonok, az iskolák együttes fejlesztését.

A feladatok megoldásában elsősorban a Művelődési és a Közoktatási Minisztérium érdekelt, mint megvalósító, de a Belügyminisztérium is érintett önkormányzati feladatai miatt. Természetszerűen az Igazságügyi Minisztérium és a Munkaügyi Minisztérium is jelen van a programban a büntetésvégrehajtás és a szakképző iskolák miatt.

A kultuszminisztérium mint szolgáltatás-szervező, irányító intézmény alapfeladatai közé sorolja a prevenció témakörét. Ez nem nem népegészségügyi és nem szociális szolgálat elsősorban, hanem az iskola alapfeladataihoz tartozó nevelés érdekében ellátandó feladat. Ez a felismerés lassan érlelődik, de az országos programok fogadásában kialakult hitelvesztés lehetősége, az ifjúság népegészségügytől eltérő problémái sürgető feladatot jelölnek ki számunkra. A projekt nemzeti koordinátora és a meglévő szakértői kör érzi ennek a fontosságát. A programban nemcsak magyar, hanem nyolc UNICRI szakértő is dolgozik, akik szorosan követik az eseményeket.

A projekt az iskolarenszer számára készül, hátteret ad minden egyéb alapítványi és egyesületi hasonló célkitűzésű programnak. Egyirányba rendezi a sokféle ajánlatot, amelyek az iskolákra zuhatagoznak nap mint nap. Ezért a diákok, a tanárjelöltek és a tanárok képzésébe kidolgozott gondolatsorokat javasol, melyeket a meglévő tervekbe be lehet építeni. Az UNICRI program közreműködik a kelet-nyugati jogharmonizációban.

Az elmúlt évek rámutattak, hogy témánk azt a problémát veti fel, hova tartoznak a kérdések, kinek feladata azok megválaszolása, ki oldja meg a problémákat. Az időközben létrejött mentálhigiénés mozgalom, melynek vezetője dr. Veér András miniszteri biztos, a népjóléti miniszter megbízásával, komplex egészségügyi programot valósít meg. Célkitűzésünk annyiban azonos vele, hogy ami az egész országra igaz, az hat a tanulóifjúságra is. Különbözünk viszont annyiban, hogy csak a tanulóifjúsággal foglalkozunk, más közvetlen céljaink vannak, amelyek az iskolarendszerre vonatkoznak. De aki kívánja, hosszan is részletezheti az azonos és eltérő elemeket. Mindenesetre a feladat hasonlatossága alapján dr. Veér Andrást az UNICRI éppen az Iskolai Integrált Prevenciós Program tanári kompendiumainak és más kiadványainak szakmai lektrolására kérte fel, melynek ő örömmel eleget is tesz. A kompendiumok szakamai bírálatát több szakterület reprezentánsai látják majd el.

Alapvető különbség azonban, hogy projektknek pontos idő, esemény és pénzügyi terve van, melytől ötlenszerűen eltérni nem lehet. Kevésbé szokta meg ügyintézésünk az ilyen munkavezetést. Nemcsak pályázni kell megtanulnunk, hanem a pályázat elnyerése után a megvalósítás etikai és szorgalmi követelményeinek is meg kell felelnünk. Kész adminisztratív labirintus ez, melyben az emberi szándékok kuszasága is megjelenik. Megkérdezhetjük a jelen helyzetben: ki tesz valamit a diákokért, hány feje van a lernai kígyónak?

A projekt dolgozatai és azok közreadása

Több tudományterületet érintő dolgozatok készültek. Ezek közül egyeseket hosszabban, másokat rövidebben tudunk közreadni. Egy olyan összefogó írás is készült, mely további területekre hívja fel a figyelmet.

Terjedelmesebb formában közöljük a kábítószer áldozataival kapcsolatos leírást, a helyzetgyakorlatok témakörét, a nevelőotthonokra vonatkozó dolgozatot, a kezelés labirintusát feltáró, a gyermeki jogokat idéző, a drogok kultúrtörténetére utaló kéziratot, a D.A.D.A. és más programok bemutatását, a büntetőbírói gyakorlat vonatkozó helyzetértékelését, a program nemzeti koordinátorának témaismertetését. Rövidebb, az eredeti terjedelemhez képest igen megrövidített formában számolunk be más témákról több dolgozat esetében.

A magyar szakértők által megtartott előadások egy kétkötetes tanári kézikönyv elkészülését is szolgálják. A Rómában megtartott képzést követően további munkatársak kapcsolódtak hozzánk, akik saját tapasztalataikkal gazdagítják a további munkát. A tanári kézikönyv mellett lévő két további füzet egyike a szülőknek, másika a diákoknak szól. Az említett négy kiadvány megjelenése erre az évre várható, és a tanári tanfolyamokon a résztvevők megkapják. A tanári tanfolyamok megszervezése folyamatosan történik majd, a bekapcsolódás feltételeit a szervező iroda, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium közölni fogja.

A képzési rendszer számára készülő kézikönyv elsősorban az egészséges személyiség fejlesztésének eszköze kíván lenni, integrálja az egészséges életmód és az életvezetés ismereteit, a gyermeki jogok érvényesítését szolgálja abban az értelemben is, hogy a gyermek életét, egészséges fejlődését veszélyeztető tényezőkkel szemben fellép.

Az említett tanfolyamokon kívül is hozzá lehet jutni a könyvekhez mindazoknak, akik a téma iránt érdeklőnek. A könyvek beszerzésének módja szeptember után alakul ki.

A kábítószer áldozatairól a statisztikai felmérések tükrében

BENKŐ ANDRÁS – VARGA TIBOR – HORVÁTH JÁNOS

Az a személy, aki kábítószert fogyaszt, jogszerint kettős ismérvvel jellemezhető. Amennyiben a kábítószerrel visszaél úgy, mint a bűncselekmény elkövetője, másfelől ha kábitószer fogyasztó, úgy is, mint a kábítószer áldozata. Az első ismérvet a kriminológia tárgyalja, a másodikat a viktimológia.

A kriminológia és a viktimológia kapcsolata

Ahhoz, hogy a viktimológia tárgyát megértsük és szemléltetni tudjuk, – kiindulásképpen – egy bűncselekményt kell gondolatban elemeznünk. Ha egy bűncselekmény történik, akkor a kriminológia a következő kérdésekre kíván választ kapni: ki, kit (mit), kivel, hol, mikor, miért és mi módon.

A kérdésekből világossá válik, hogy a kriminológia elsősorban a bűnelkövetővel foglalkozik, az áldozattal (viktim) csak részlegesen és csak annyira, amennyire a bűncselekmény felderítése szempontjából szükséges. A kriminológia tárgya arra a fontos kérdéscsoportra nem tér ki, hogy miért pont az a személy lett az áldozat akivel a bűncselekmény megtörtént. Továbbá, nem vizsgálja az áldozat személyiség jegyeit, magatartási és viselkedési formáit sem. Ennek vizsgálatát a viktimológia végzi el. Sok hasonlóképpen megtörtént bűncselekmény áldozatai között a viktimológia összefüggéseket keres és a megfigyelésekből statisztikai tanulságokat von le. Felhívja a társadalom egészének, de különösen a veszélyeztetett csoportjainak figyelmét, a tanulságokból levonható következtetésekre.

A viktimológia célja, tehát a prevenció helyes kidolgozása.

A viktimológia tudományának alapítói

A tudományos megfigyeléseken alapuló viktimológia Benjamin Mendelson nevéhez fűződik. Megfigyeléseit a második világháborúban meghurcolt, és a holocaustot túlélő zsidó emberek személyiség jegyeinek vizsgálatából vonta le (Victim of Holocaust). Gondolatait két kriminológus – Hans von Hentig és Stephen Schafer – alkalmazta a bűncselekmények áldozataira vonatkoztatva. Meghatározásuk szerint a viktimológia tudománya csak a bűncselekmények szenvedőit (Victim of Crime), áldozatait kell hogy vizsgálja, de nem vállalhatja fel például a természeti katasztrófák áldozatait. A viktimológia harmadik felvetését eparovic, Elias, Viano és Newman tárgyalja, akik áldozatnak tekintik azt az embert, aki az alapvető emberi jogok normái szerint hátrányos helyzetben van. (Victimology of Human Rights). A viktimológiának ez a területe foglalkozik a politikai, etnikai, faji, vallási okokból üldözöttek sorsával. Véleményük szerint minden embernek joga van a normális emberi élethez, és biztonsághoz. (1)

A viktimológia és a narkomán személy

Könnyen belátható, hogy a toxikomán személy áldozat, hiszen életmódja messze áll a normális emberi élettől és biztonságtól. Ahhoz, hogy tudjuk hogyan segítsük őt visszatalálni az egészséges emberi élethez, tisztába kell lennünk azokkal az okokkal, amelyek életét befolyásolták és a kábítószeres élethez vezették. Ki kell mondanunk, minden

vádaskodás, felelősség áthárítás nélkül, hogy egyéni tragédiájáért mindannyian felelősek vagyunk, tehát kötelesek vagyunk érte cselekedni. Az okok felderítésének figyelembe vételével, a helyesen kialakított nézeteinkkel pedig meg kell óvnunk azokat az embereket, akik potenciálisan kritikus, vagy veszélyeztetett helyzetbe kerülhetnek, vagy kerültek.

Szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy a narkomán ember beteg. Büntetni tehát, csak akkor jogos, ha bűncselekményt követ el. Vagyis, ha a kábítószer illegális gyártásában, raktározásában és forgalmazásában részt vesz, ha a kábítószer vásárlásához szükséges pénzt bűncselekmények útján szerzi meg és ha másokat a kábítószeres életmódra rávezet, megront. A kábítószer hatása alatt, vagy annak hiánya miatt elkövetett bűncselekményekért felelősségre vonható és ezekért enyhítő körülmény figyelembe vételébe nem részesíthető, de kényszer gyógykezelése elrendelhető, melynek időtartama a büntetés idejéből levonható. Azt a kábítószer-élvezőt, aki orvosi kezelésnek veti magát alá, hogy betegségéből felépüljön, ingyenes ellátásban kell részesíteni. Kiskorú beteg esetében, az elvonókezelést a szülő, nevelő, gyám, stb. kérésére is el kell végezni. Mivel a betegség tulajdonsága a visszaesést lehetővé teszi, a beteg utógondozására is figyelmet kell fordítani. (2)

A kábítószeres életmód terjedésének okai Magyarországon

Azt a tényt, hogy ma Magyarországon kábítószer piac és narkomán személyek léteznek, illetve a kábítószerezés lassan társadalmi jelenséggé válik, senki sem vitatja. A kábítószerrel kapcsolatos problémák ma nem tömeghisztériát, hanem reális veszélyt jelentenek. (3)

Magyarországon először 1968-ban figyeltek fel kisebb csoportokra, melyek gyógyszereket és alkoholos italokat egyszerre fogyasztottak, 1969-ben pedig iskolákban észlelték ragasztószerek gőzének belélegzését. A toxikománia azóta biztosan terjedt, de csak bizonytalan becsléseink vannak annak tényleges elterjedtségéről. Egy budapesti felmérés alkalmával az állami intézetekben élő fiatalok 5 – 40%-a vallotta be a kábítószer-fogyasztást. Más becslések 13 ezer olyan fővárosi fiatalról tudnak, akik már kipróbáltak valamilyen kábítószert. Egy másik becslés szerint évente 30 ezren kerülnek kapcsolatba valamilyen kábítószerrel, ezek közül 600 – 1500 válik rendszeres fogyasztóvá. Ismét más becslések 65 ezerre becsülik a kábítószer-élvezők számát. (4) Arról, hogy ezek a becslések a valós helyzetet tükrözték-e, a látencia miatt véleményt mondani nem lehet.

Viszonylag legpontosabb adatok az igazságügyi statisztikából nyerhetők, de ebben csak azok a kábítószer-élvezők szerepelnek, akik ellen valamely kriminális cselekmény miatt jogi eljárás indult. Egy korábbi vizsgálat szerint (5) Magyarországon 1983-84. évben összesen 56 ügyben hoztak jogerős ítéletet kábítószerrel (pszichoaktív anyaggal) való visszaélés miatt. Az ügyek túlnyomó többségében szerves oldószerrel vagy gyógyszerrel való visszaélés szerepelt.

Kósa és munkatársai (6) az 1986-90. közötti időszakban elemezték a Szegeden pszichiátriai vizsgálatra került fiatalkorúak eseteit. Megfigyeléseik szerint 100 esetben mindössze 4 gyógyszerrel és 3 szerves oldószerrel való visszaélés fordult elő. Lévai (7) 1989-90-ben az ország négy legnagyobb gyógyintézetében (Budapest, Miskolc, Pécs és Szeged) kezelt betegek adatait dolgozta fel.

A vizsgált 377 esetből 40,6%-ban szerves oldószer használatát, 28,9%-ban gyógyszerrel való visszaélést regisztrált, míg a klasszikus kábítószerrel történt visszaélés aránya ekkor csupán 2,7% volt.

A hazai kábítószer kérdés okait alapvetően három terület figyelembe vételével tárgyalhatjuk (8):

Magyarország földrajzi helyzete
gazdasági körülmények
társadalmi problémák

Magyarország földrajzi helyzete

Magyarország középkelet-európai ország. Helyzetéből adódik, hogy rajta keresztül átmenő tranzitforgalom bonyolódik le a Közel-Kelet, Balkán és a nyugat-európai országok között. Ez a tranzitforgalom az utóbbi időkben, a Jugoszláv belháború miatt felerősödött.

A régi jugoszláviai kábítószer csempészutak bedugulása miatt, a hazai utak felértékelődtek és ezért az ún. Balkon Rout (balkáni kábítószer csempészútvonal) is Magyarországon halad át.

Magyarország demokratikus ország, állampolgárainak zártsága és külföldi utazási korláta megszűnt. Az a nyitottság, mellyel bennünket látogathatnak meg a külföldiek, szintén kedvez az illegális csempész akcióknak.

Nem elhanyagolható körülmény az sem, ami a volt Szovjetúnió területén gazdaságilag és politikailag napjainkban lejátszódik. Az orosz maffiák magyarországi vállalkozásai közismertek. Afganisztánból és a FÁK déli köztársaságaiból származó hasis az orosz maffia közvetítésével Magyarországot is eléri.

Magyarország gazdasági körülményei

Magyarország az 1980-as években tranzitország volt a kábítószer csempészek számára, és nem célország. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a magyar forint nem volt konvertálható. A 90-es évek elejétől kezdődően, egyfelől a jogszabályok módosításával, másfelől a magánvállalkozások beindulásával a forint félig konvertálhatóvá vált. Ez a körülmény kedvező feltételt teremtett, hogy az illegális kábítószer kereskedelem hazai piacot találjon. Jelenleg a piac kiépüléseinek jeleit észlelhetjük.

A hazai kábítószeresek ma még mindig az olcsóbb és jól bevált módszereket alkalmazzák. A gyógyszertárakból beszerezhető pszichotróp hatású készítményeket vényhamisítással, viszonylag olcsón vásárolják meg. A vényellenőrzés során kb. 10–14 ezer hamisított vényt szűr ki a hatóság, melyek többsége altató, nyugtató, szorongásoldó, illetve opiát típusú vegyület (codein, dihidrocodein). A kábítószer élvezők ezeket a gyógyszereket, a terápiás szintet meghaladó mennyiségben, gyógyszer kombinációkban, vagy alkohollal kombinálva fogyasztják.

Rendőrségi megfigyelések szerint, Magyarországon 1992-től kezdődően egymás után lepleződnek le a különféle illegális termesztőhelyek és laboratóriumok. Ma elmondható, hogy nemcsak tranzit és fogyasztó országgá váltunk, hanem illegális kábítószer gyártó és exportáló országgá is lettünk.

A kábítószerek elterjedését kedvezően befolyásoló szociális problémák

Ebben a fejezetben azokat az egész társadalmat érintő negatív jelenségeket tárgyaljuk, melyek közvetett módon hatnak a kábítószer-élvezet elterjedésére hazánkban. A jelenségek felsorolása mellett statisztikai adatokkal szemléltetjük a veszélyeztetettség valós létét is, megjegyezve mindenek előtt azt is, hogy bár a statisztikai adatok egy adott populációra jellemzőek lehetnek, de nem feltétlenül vezethetők vissza egy-egy személy önálló döntésére.

A megfigyelni kívánt jelenségek a következők:
alkoholizmus
öngyilkosság
válási adatok, népességi statisztika
munkanélküliség
szubkultúrák terjedése

Alkoholizmus

Közismert, hogy Magyarországon az alkoholisták száma a világ statisztikai adataihoz mérve igen magas.

Egy 1984-ben készített felmérés alapján a férfiak 18%-a, a nők 1,5%-a fogyaszt rendszeresen italt. Szomorú a kép, ha a gyermekkori italozást nézzük. A középiskolás fiúk 16%-a, a lányok 4%-a rendszeresen fogyasztott italt. Magyarországon az alkoholisták becsült száma 600 ezer, ebből csak 10%-a a gondozókban regisztrált betegszám.

Öngyilkosság

A statisztikai adatok szerint ma hazánkban 4000 személy lesz öngyilkos. Bár az öngyilkossági tendencia csökkenő mértéket mutat (1986-ban ez a szám 4500 volt), mégis ezzel az aránnyal az első helyet foglaljuk el a világban. A mögöttünk második helyet elfoglaló Ausztria, mely egyébként nem tartozik a fejletlen, szegény országok közé, esetében ez a szám 27-2900 között van, amit az osztrák szakemberek természetesen rendkívül magasnak tartanak. Egy adott ország öngyilkossági adatait figyelve a gazdasági helyzetének függvényében, a párhuzam megvonása nem indokolt. Hiszen olyan, gazdaságilag elmaradott országok, mint pl. Nicaragua, öngyilkossági statisztikai adatai sokkal jobbak, mint Magyarországé. (11)

Figyelemre méltó, hogy az öngyilkossági esetek 10%-a toxikológiai eset. Az Országos Igazságügyi Toxikológiai Intézet évente 12-1500 mérgezéses öngyilkossági esetet vizsgál. Az esetek többsége, kb. 60%, gyógyszermérgezés. Az esetek döntő hányadában altató, nyugtató illetve szorongásoldó gyógyszerek mutathatók ki. Nem ritka azoknak az eseteknek a száma sem, ahol a gyógyszerek mellett alkohol jelenléte is detektálható.

Válási adatok, népességi statisztika

A magyar népességi ésnépmozgalmi statisztikai adatokból kiderül, hogy Magyarország népessége évről évre csökken. A csökkenés mértéke évente kb. 25-30 ezer fő. A népességi adatok negatív irányát a házasságkötések, a születések és a terhesség megszakítások számának alakulása adja meg. Elgondolkoztató jelként kell értékelnünk azt a tényt, hogy 100 élveszületés mellett 70 terhesség megszakítás történt 1990-ben.

Az utóbbi 30 év adatai alapján 4 millió abortuszt regisztráltak hazánkban. Bár az terhesség megszakítások száma a 70-es években szinte a felére csökkent, a 80-as években újból emelkedést mutatott. A 70-es évek kedvező adatait alapvetően két tényező befolyásolta. Az évtized közepén létrehozott szociálpolitikai program (GYES) bevezetése, valamint annak a generációnak felnövekedése, mely az 50-es évek demográfiai robbanását okozta (Ratkó-korszak).

A csökkenő népességű, elöregedő társadadalomban a fiatal generáció védelme kiemelt feladat kell, hogy legyen. Az a fiatal generáció, amely az abortusz kíméletlen tizedelése után megmaradt, fiatal éveiben újabb megpróbáltatás előtt áll. Ma Magyarországon, a statisztikai adatok tanulsága szerint, minden harmadik gyerek átélte szülei házassági krízisét, és többnyire csonka családban nő fel. (1990-ben minden 100 házasságkötés mellett 36 válást regisztráltak.)

A kábítószer megjelenése és tömeges elterjedésének veszélye elsősorban a fiatalságot teszi próbára. Nagy kérdés, hogy a lelkileg sérült nemzedék mennyire lesz ellenálló a kábítószerrel szemben, mely a társadalom számára a lenni, vagy nem lenni problémáját veti fel.

Munkanélküliség

Az 1989 óta folyó gazdasági átalakulás egyik következménye, a munkanélküliség társadalmi méretekben való megjelenése. Ez a jelenség a politikai és gazdasági rendszerváltás előtt a magyar társadalomban ismeretlen volt. Az új gazdasági helyzet következménye tehát, eddig meg nem élt, új életkörülményt állított a társadalom tagjai elé. A szociális háló hiánya mérhetetlenül pesszimistává tette a lakosságot. Ma 663 000 ember tapasztalja meg a munkanélküliség tényét (az aktív népesség 12,3%), s ezek közül szignifikánsan magas az iskolapadból kikerülő fiatalok száma. A társadalmon belül megfigyelhető a gazdasági olló kinyílása is, vagyis megjelentek azok a társadalmi rétegek, akik hirtelen meggazdagodtak, illetve akik elszegényedtek. (12)

Szubkultúrák megjelenése

Minden társadalom időről időre kitermeli a maga szubkulturális környezetét. Diktatúrák idején lappangva, demokráciák idején nyíltan és harsányan jelenik meg. Veszélyük, hogy

a társadalom tagjaira fejtik ki negatív irányú tudatformáló hatásukat, melyek az egyén számára személyi-ség romboló hatásukban jelentkeznek.

Napjaink magyar társadalmában különösen érezhető jelenlétük, hiszen átmeneti időszakban élünk. Egy fiatal demokráciában a személyre különleges, mentális tehertételt jelent a szabadság és a szabadosság közötti differenciált különbségtétel. Az adott társadalom tagjai közül a legkiszolgáltatottabb nyilvánvalóan a nem kiforrott személyiséggel rendelkező egyén, vagyis az új generáció.

Az ifjú, aki a maga lázadásával kritikusan szemléli az előtte járó generációk életét, egyben nyitott is az újra, s az új információkból számára az erőteljesebb és a harsányabb felé fordul, nem, vagy kevésbé mérlegelve azok jó, illetve rossz vonásait. A mindent inkább, csak azt nem amit az idősebbek tettek okfejtésében benne van az új keresése, a kritikai észrevétel és az önkifejezés készsége is. Ez a jelenség a társadalomban nem időszakonként jelentkezik, hanem folyamatosan van jelen. Ezért a társadalom kulturális öröksége versenyfutásra kényszerül az adott kor szubkulturális kínálatával. Végül is, a társadalomnak kell eldöntenie, hogy a negatív, destruktív irányzatokból mit és mennyit enged meg, vagy esetleg azt passzív módon eltűri.

A szubkultúra terjedése, amely végül is teret ad az egoizmusnak, a lázadás és az erőszak megélésének, a pornográfiának, az okkultizmusnak és a kábítószeres életmód elterjedésének, az általa kialakított morális válság révén a kriminalitás emelkedését eredményezi. (13, 14, 15, 16)

A drogfogyasztással összefüggő kriminalitás elemzése

Magyarországon, az 1989-90. rendszerváltással együttjáró liberalizáció hatására minden területen megnőtt a kriminalitás. Így, természetesen, megszaporodtak a kábítószerrel való visszaélés miatt indult bűntető ügyek száma is. Ezen cselekmények miatt 1990-ben 34, 1991-ben 46, míg 1992-ben 135 nyomozás elrendelésére került sor az ország területén. Az ügyek többsége az úgynevezett klasszikus kábítószerek használata miatt indult. (17) Az ügyek száma azóta tovább emelkedett.

Saját vizsgálati adataink szerint a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetében és a Budapesti Igazságügyi Orvostani Intézetben 1993-ban 56, 1994-ben 103 személy vizsgálatára került sor kábítószerrel való visszaélés gyanúja miatt. A vizsgált esetek mindössze 10,8%-a külföldi és két egészségügyi dolgozó ellen indult eljárás. Az elkövetők túlnyomó része 18-24 év közötti, magyar állampolgárságú fiatal volt. Vizsgálataink alapján a különböző ópiát származékok szedése 49,3%-ban fordult elő, amely mellett megjelent a kokain (1,3%), az amphetamin (4%) és az LSD (2,7%) használata is. A gyógyszerrel és a szerves oldószerrel való visszaélés nagyfokban visszaszorult. Vizsgálati adatainkat a toxikológiai analízisek is alátámasztották. Az elemzésbe bevont területről az Országos Igazságügyi Toxikológiai Intézethez érkezett mintákból 37 esetben ópiát típusú vegyületet, 6 esetben amphetamin származékot, 1 esetben kokaint azonosítottunk, míg további 8 minta barbiturát származékokat tartalmazott.

Összefoglalás

Munkánkban a magyar kábítószer áldozatokról kívántunk elemző képet adni. Kerestük azokat a motivációkat, amelyek a narkomán életmód kialakulásához kedvező környezetet teremtenek. Vizsgáltuk azokat a jellemző földrajzi, gazdasági és társadalmi okokat, amelyek ismerete nélkül elképzelhetetlen a prevenció helyes kialakítása. Vizsgálatainkkal bemutattuk a kábítószer-helyzet súlyosságát.

Az elmúlt 10 év adatai azt mutatják, hogy Magyarország tranzit államból fokozatosan kábítószer felhasználó, célországgá vált. Mindezek után, sajnos – a rendőri adatok ismeretében – az is meg kell állapítanunk, hogy a felderített illegális termelőhelyek és laboratóriumok alapján, őgyártó országgáö, illetve exportőrré is váltunk.

A bűnüldöző és igazságszolgáltató hatóságok által észlelt esetek száma évente közel megduplázódik. A használt anyagok többsége a klasszikus kábítószerek közül kerülnek ki. A legveszélyeztetetebb generáció az 18-24 év közötti korosztály.

Mindezek alapján nyilvánvaló az is, hogy egyre sürgetőbb számunkra a kábítószer csempészet és forgalmazás hatásos visszaszorítása mellett igénybe vegyük mindazon preventív megoldásokat, amelyeket a kábítószerrel régebben és nagyobb mértékben érintkezésbe került országok már használnak.

Véleményünk szerint, csak széles nemzetközi összefogás adhat elegendő segítséget ahhoz, hogy a jelenlegi tendencia hazánkban is megállítható legyen.

IRODALOM

(1) G. F. Kirchhoff: Basic Concepts in Victimology, IUC, Dubrovnik, The Victim and Criminal Jusice System, 1989.
(2) Lévai M.: Narkománia és kriminalitás, OETD, Miskolc, 1989.
(3) Benkő A.: Hisztéria, vagy reális veszély? – Kábítószer-élvezet elleni küzdelemről szakértői szemmel, Jogpolitika, 2. 15. 1988.
(4) Kertai P.: A népegészségügy prioritásai Magyarországon az ezredfordulóig, Népegészségügy, 74. 133-156., 1993.
(5) Kádár K. – Varga T.: A kábitószerrel való visszaélés miatt 1983-84. évben jogerősen befejezett birósági ügyek elemzése, Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 1985.
(6) F. Kósa – A. Lászik – A. Antal – J. Szendrényi: Juvenile Deliquency and Drug Dependence in Hungary, Forensic Sci. Int., 62. 29-36. 1993.
(7) Lévai M.: A kábitószer-visszaélés és a bűnözés kapcsolata egy empirikus vizsgálat alapján, In: Gerevich J. – Veér A. (ed.): A kábítószer kihívása, Gondolat, Budapest, 111-139., 1992.
(8) A. Benkő: Dug abuse in Hungary Today: A Comment, C. J. International, 5. 1. 23. 1989.
(9) Bayer I.: A kábitószer, Gondolat, Budapest, 1989.
(10) Rihmer Z.: A dolgozó orvosok, a felismert depressziók és az öngyilkossági mortalitás megoszlása Magyarországon, Orvosi Hetilap, 135. 3. 125-128. 1994.
(11) Magyar Statisztikai Évkönyv – 1992., KSH, Budapest, 1993.
(12) R. Liebi: Rockzene, New Age, Evangéliumi kiadó, Budapest, 1993.
(13) C. Balducci: Sátánizmus és a rockzene, Bencés-Piemme, Pannonhalma, 1992.
(14) Vitaszek L. – Poczkodi S.: A sátán, MIOT Tudományos ülés, Budapest, 1991.
(15) Vitaszek L. – Poczkodi S.: Rituális gyilkosság, MIOT Psychiatriai Sectio Tudományos ülés, Szolnok, 1993.
(16) Fridli J. – Pelle A. – Rácz J.: A kábítószer-kérdés társadalom politikája a rendszerváltás előtt és után, Kriminológiai közlemények, 49. 115-235. 1994.

Drogproblémák az állami gondozottak körében

A prevenció lehetőségei

KARDOS MÁRIA

A kábító hatású szerekkel való visszaélés olyan bonyolult problémakör hatására jön létre, melynek viszonylag eredményes kezelése csak egy nemzetközi, hazai, s ezen belül is az állami, illetve a nem állami szervezetek összehangolt munkájának eredményeit hasznosító integrációval valósulhat meg. Elengedhetetlenül fontos, hogy a megelőző, illetve terápiás munkába, elméleti és gyakorlati síkon egyaránt, a szakemberek tág körét vonjuk be.

Természetesen karitatív, lakóhelyi és egyéb „non profit" szervezetek is bevonhatók a munkába, sőt ezek működése, e problémakört, egy olyan új megbilágításba helyezi, amely szinte elengedhetetlen egy valóban hatékony prevenciós program keretében. A magasan képzett szakemberek alkalmazása, az anyagilag dotált, illetve a „non profit" szervezetek nem egymást kizáró, hanem egymás mellett ható tényezők. Azoknak az eljárásoknak a kialakításánál, melyek a drogfogyasztó magatartást és az annak következményeként fellépő károsodásokat igyekszenek csökkenteni, soha nem szabad csak elszigetelten, az illegális drogok által okozott problémákkal foglalkozni, hanem egyéb olyan pszichoaktív tartalmú szerekre is gondolni kell, melyek túlzott használata komoly egészségkárosodáshoz vezethet. Gondolok itt elsősorban a különböző gyógyszerek, továbbá az alkohol, a nikotin és a koffein negatív hatásaira.

Bevezetőmben még szeretnék említést tenni arról a nyilvánvalóan meglévő szakadékról – persze lehet, hogy csak egy árok, az egész megítélés kérdése –, amely az elméleti és a gyakorlati munkát elválasztja egymástól. Az elméleti szakembereknél bizonyos szkepticizmus figyelhető meg azokkal szemben, akik a gyakorlati munkában vesznek részt, de ugyanez elmondható fordítva is. A gyakorlati munkában érezhetően hiányzó nemzetközi együttműködés, illetve a kutatási eredmények hozzáférhetőségének szűk köre a nyelvi nehézségek miatt ugyancsak nem járul hozzá a prevenció eredményesebbé tételéhez.

A mi csoportunk létrejöttének éppen az a célja, hogy a nemzetközi tapasztalatokat felhasználva és azokat a magyar gyakrolatnak megfelelően alkalmazva, egy valóban működőképes prevenciós programot dolgozzunk ki a hazai oktatási intézmények számára. Közös munkánk gyakorlatba való átültetése és összehangolása még előttünk álló feladat, így egyelőre ezen a téren eredményeket sem könyvelhetünk el magunknak.

Az én területem ebben a komplex munkában az állami gondozott gyermekek és fiatalok droggal kapcsolatos attitűdjének, drogfogyasztó magatartásának vizsgálata, illetve a megelőzés speciális és kevésbé speciális módjainak keresése. Magyarországon hozzávetőleg harmincezer gyermek és fiatal van állami gondozásban. Ez a szám talán nem tűnne annyira jelentősnek, ha nem kéne figyelembe vennünk azt, hogy ezek a fiatalok mind halmozottan veszélyeztetettnek tekinthetők egész személyiségük vonatkozásában és ezáltal fokozott érzékenységgel reagálnak mind a legális, mind az illegális drogok által nyújtott feszültségcsökkentő, örömszerző hatásokra. Nem hanyagolható el az a körülmény sem, hogy az újabb és újabb árucikkek megjelenésének hatalmas áradata, az úgynevezett fogyasztói társadalom kialakulása, annak minden csábításával együtt és ezzel

párhuzamosan bizonyos rétegek elszegényedése (ahonnan a mi gyerekeink túlnyomó többsége származik), komoly indíttatással bírnak a pénzszerzés olyan útjaira való rátalálásra, amilyen például a drogkereskedelemben rejlik. Illetve ha ők nem is találnának rá erre a lehetőségre, nagy a veszélye annak, hogy erkölcsi, érzelmi és értelmi labilitásuk talaján őket találják meg olyan személyek, akik a drogkereskedelemben érdekeltek. Ha tekintetbe vesszük azt a tényt is, hogy ennek a harmincezer gyermeknek és fiatalnak van családja, akikhez szorosabb vagy lazább szálak fűzik őket, de ha nincsen családjuk, akkor is vannak barátaik, kapcsolataik, az intézeteken belül és kívül egyaránt, és egyszer majd lesz saját maguk alapította családjuk, akkor az érintettek száma már valóban nem elhanyagolható.

Ennek ismeretében szinte hihetetlenül hangzik, hogy legjobb tudomásom szerint nincs egyetlen olyan szakember sem, aki főállásban foglalkozna az állami gondozottak drogproblémáival, a prevenciós módszerek gyakrolatba való átültetésének témakörével az ő vonatkozásukban. Ha csak saját személyem kompetenciáját vizsgálom meg a témával kapcsolatban, akkor is erős kétségeim vannak munkám hatékonyságát illetően, hiszen az ország legnagyobb gyermekvédelmi intézményében dolgozom, amely 350 állami gondozottnak ad otthont, ahol az egyetlen pszichológusi státusz is betöltetlen maradt ebben az évben, ahol egy másik pszichopedagógus kollégával ketten próbáljuk ellátni a „lelki gondozást". Azt hiszem, hogy bárkinek, aki ebben a témában járatos, nem kell tovább részleteznem ennek a helyzetnek az abszurditását.

A rendelkezésemre álló adatok szerint az első felméréseket a nevelőintézetekben 1979-ben Kisszékhelyi Ödön végezte. Egy úgynevezett túlkoros otthonban 1976-ban, 14-18 éves állami gondozottak körében, 52 fiatalból 8 ismerte el a kérdőívben, hogy drogozik, 1978-ban 50-ből 10, 1979-ben pedig egy antiszociális fiatalok számára létesített speciális intézet 172 növendékéből 70. A szerző is megjegyzi, hogy a fiatalok a kérdőíves vizsgálatot „komolytalanul" fogadták, válaszaik lényegében nem értékelhetők. Feltételezhetően a drogfogyasztók száma jóval magasabb. Egy 1986-os vizsgálat 1427 nevelőintézeti fiatal iratanyaga alapján a rendszeres ragasztószer-használatot 21%-osnak tartja. A szerző ehhez hozzáteszi, hogy az interjúk alapján a drogfogyasztók százalékos aránya magasabb ennél.

Az ismert felmérések elsősorban antiszociális és bűnelkövető fiatalok körében történtek. Nincsenek birtokomban olyan vizsgálati eredmények, melyek az úgymond „normál" intézményekben tapasztalható drogfogyasztással kapcsolatosak. Próbáltam kérdőívekkel oly módon adatokhoz jutni az alkohol- és drogfogyasztással kapcsolatban, hogy elküldtem őket egy levél kíséretében – melyben elmagyaráztam munkám célját – az ország legkülönbözőbb pontján lévő intézetek vezetőihez. Az esetek döntő többségében levelemre nem is reagáltak, ahonnan pedig válasz érkezett, kivétel nélkül alkohol- és drogmentesnek jelezték intézetüket, annak ellenére, hogy saját bevallásuk szerint prevenciós munka nem, vagy csak formálisan létezik náluk.

Sajnálatos, de úgy érzem, hogy a gyermekvédelmi intézmények – eltekintve néhány speciális intézettől – még ma is úgy állnak ehhez a kérdéshez, hogy „amit nem látnak az nincs", pedig a jelenség már ott toporog a küszöbön, sőt helyenként már dörömböl is az ajtón. Persze ez után a súlyos állítás után szeretném kollégáimat rögtön mentegetni is egy kicsit, hiszen egészen a legutóbbi évekig állami szinten is az elhallgatás különböző fokozatairól lehetne beszámolni kábítószer ügyben. Mindannyian tudunk soha meg nem jelent újságcikkekről, zárolt könyvekről és dobozban maradt filmekről. Mondhatnám, „fejétől bűzlik a hal". Miért kellett volna egy egyszerű intézet vezetőjének vagy beosztott pedagógusának különbnek lennie, mint a kormányzati szerveknek? Csak remélni lehet, hogy a bekövetkezett változások az emberek tudatában is megérlelik azokat a felismeréseket, melyek megteremtik a hatékony megelőzés feltételeit.

Saját tapasztalatom és helyi vizsgálataim szerint a dohányzó fiatalok száma stagnál, míg az alkoholfogyasztók száma erősen emelkedő tendenciát mutat és egyre fiatalabb korosztálynál kezdődik. Egy másik jellemző tünet, hogy amíg korábban elsősorban a fiúk, ma viszont már a lányok is gyakorlatilag ugyanolyan számban és mértékben esnek áldozatául ennek a szenvedélynek. Ez annál is veszélyesebb, mert a már szenvedéllyé vált dohányzás és alkoholfogyasztás pénzigényes, így az ehhez szükséges anyagi for-

rások előteremtése gyakran csak prostitúció révén valósítható meg, melynek következményeit és az így meginduló kriminalizálódási folyamatot, azt hiszem, nem szükséges részletezni.

A nem élvezeti szerként nyilvántartott és engedélyezett drogokon kívül elsősorban a „szegények kábítószereként" ismert szerves oldószerek használata, a „szipuzás" mutat jelentősebb méreteket. Ez szinte járványszerűen kerül be egyes intézetekbe, máshol nem, vagy csak elvétve találkozhatunk e szerek használatával.

Az „igazi kábítószerek" gyakorlatilag még nem kerültek forgalomba az állami gondozottak körében (legalábbis nekem nincs tudomásom róla), aminek fő oka valószínűleg az árukban keresendő, bár ingyenes „kóstolók"-kal elcsábításra már történtek kísérletek, illetve arra is, hogy állami gondozott fiatalokat bevonjanak a kábítószerek terjesztésébe.

Ha közelebbről megvizsgáljuk az állami gondozottak személyiségjellemzőit, meg kell állapítanunk, hogy esetünkben a drogos magatartás biológiai, pszichológiai és szociális prediszpozíciói egyaránt fellelhetők.

Biológiai prediszpozíciók

A legtöbb elmélet a drogfogyasztás kialakulásával kapcsolatosan említést tesz a biológiai tényezők szerepéről. A narkománia kezelése során azonban csak ritkán, a prevenciós tevékenységek során pedig szinte nem is említik ezeket a tényezőket.

Ha figyelembe vesszük azoknak a gyermekeknek és fiataloknak a családi hátterét, korábbi környezetét és előéletét, akik gyermekvédelmi intézményekben élnek, feltétlenül nagyobb figyelmet kellene fordítanunk:

– a biológiai prediszpozíciókra az alkoholizmus és a drogos karrier kialakulásában;

– a biológiai tanulmányokra, melyek az alkoholizmus szindrómájának és az etnikai csoportok között meglévő különbségeknek az összefüggéseit vizsgálja;

– a genetikai prediszpozíciókra a narkománia kialakulásában.

Mivel én sem biológus, sem orvos, sem genetikai vizsgálatokat folytató szakember nem vagyok, nem érzem magam illetékesnek e kérdések további részletezésére. Csupán a figyelmet szeretném felhívni arra, hogy véleményem szerint a prevenciós és a terápiás tevékenységek során ezen komponensek figyelembevétele is komoly jelentőséggel bír.

Szociálpszichológiai környezeti tényezők

A drogfogyasztó magatartás kialakulásában és fennmaradásában igen sok tényező játszik közre, melyeket nagyjából három fő csoportba lehet besorolni:

a) társadalmi tényezők;

b) családi tényezők;

c) személyiségbeli tényezők, aktuális pszichés zavarok.

Ezeket a tényezőket akár együttesen, akár külön-külön vizsgálva is megállapíthatjuk, hogy az állami gondozottak mind a három témakörben negatívan érintettek, így nem túlzó az az állítás, mely szerint a drogfogyasztó magatartás kialakulásának tekintetében is súlyosan veszélyeztetettek. Náluk – legalábbis túlnyomó többségüknél – az elsődleges és másodlagos szocializáció tekintetében is zavar mutatkozik.

Ide sorolhatók a következők:

– korai anya-gyermek kapcsolat hiánya vagy az abból adódó súlyos érzelmi zavarok;

– változó nevelői környezet gyermekkorban, családfelbomlás, hányattatás, intézet;

– durván konfliktusos nevelői környezet, szülők/nevelők patológiás személyisége, alkoholizmusa;

– káros nevelési formák: agresszív, büntető nevelés, hideg korlátozó, hideg elhanyagoló nevelés, következetlenség;

– az értékrend hiánya, devianciája, ellentmondásossága;

– azonosulási minta, modellszemély hiánya, illetve a modellszemély viselkedésének ellentmondásossága, tekintélyének, megbecsültségének elvesztése;

– iskolák, ifjúsági szervezetek szocializációs szerepének elégtelensége, nevelők túlterheltsége, pszichológiai képzetlensége, rossz presztízshelyzete, konraszelekciója;

– támogató kapcsolatrendszer: közösségek, kiscsoportok, informális szerveződésének hiánya;

– gazdasági, szociális perspektívák hiánya;

– eszmék, célok hiánya.

Az állami gondozottság ténye olyan pszichés zavarok talaját képező összetett személyiségprobléma, amely könnyen vezet – megfelelő környezeti hatások mellett – drogfogyasztáshoz, vagy akár drogfüggőség kialakulásához. Ezek legnehezebben megoldható formái közé tartozik a kora gyermekkorba visszanyúló, az elsődleges szocializáció hiányosságai nyomán fellépő olyan súlyos személyiségzavar, mint a borderline személyiség kialakulása.

A borderline személyiségre jellemző és drogfüggőségre hajlamosító sajátosságok elsősorban a következőkben jelölhetők meg:

– csökkent feszültségtűrés és impulzuskontroll; a viselkedést pillanatnyi vágyak, félelmek, indulatok határozzák meg;

– negatív és pozitív tulajdonságok egységes képpé egyesítésének képtelensége. E személyeket szélsőségesen „jó" és szélsőségesen „rossz" látásmódjuk erősen akadályozza a világ és önmaguk reális megítélésében, így az alkalmazkodást és egy egységes viselkedéskoncepció kialakulását is.

Az előzőekből következően a borderline személyiségek önértékelési zavarának lényege a kettős önkép. Ennek pozitív idealizált változata viselkedésbeli nagyzoláshoz, nagyképűséghez, fölényességhez, hamis biztonságérzethez vezet, mely könnyen vált át egyik pillanatról a másikra tehetetlenségérzetbe és az ehhez kapcsolódó önagresszív indulatokba és cselekedetekbe. A borderline személyiségzavarban szenvedők rendkívül kiszolgáltatottak a külső ingerek vonatkozásában. Magukra maradva sokszor elviselhetetlenül unatkoznak vagy szoronganak. Ahhoz, hogy egyáltalán érezzék: „vagyok, létezem", állandóan változatos, kívülről biztosított ingerekre, valamint identitásukat megerősítő külső közönségre van szükségük. A közös droghasználat egyszerre biztosítja a hiányzó belső élményeket, a gyors feszültségmegoldást, a szervezett cselekvés illúzióját és az identitást megerősítő, illetve az identitásgondot feloldó falkaközeget, mely érzelmi hiányok és valós emberi kapcsolatok pótléka is egyen.

Megfelelő technikák és aktivitások keresése a helyi szintű megelőző munkában

Miután számba vettük mindazokat a tényezőket, melyek általában elősegítik a drogfogyasztó magatartás kialakulását, valamint egyértelműen megállapíthattuk – elméleti kutatások és a gyakorlat alapján is –, hogy az állami gondozottak prediszpozíciója ez irányban fokozott veszélyeztetettséget mutat, akkor már nem is marad más feladatunk, mint megkeresni azokat a megfelelő technikákat és aktivitásokat, melyek az adott helyen és időben, az adott fiatalra, illetve azok csoportjára alkalmazva eredményessé tehetik a prevenciós törekvéseket.

A hagyományosan értelmezett felvilágosítással/oktatással kapcsolatban, azt hiszem, bátran kijelenthetjük, hogy a ténybeli információk puszta közlése, különösen a sokkoló bemutatás, eredménytelen. Ez önmagában nem változtatja meg az attitűdöt, és főként nem a viselkedést, célszerűbb ezen a szinten az általánosabb egészségügyi, egészségelősegítő irányultság és a téma szociális kontextusba helyezése. A nem kellően megtervezett felvilágosítás olyan tényekkel szolgálhat, melyek legyőzhetik a használatot gátló elképzeléseket, megváltoztathatják a használatot megakadályozó attitűdöket, s arra késztethetik a fiatalokat, hogy magukat potenciális fogyasztóknak tekintsék, ami pedig sokkal közelebb viheti őket a szerek tényleges kipróbálásához.

Szerintem a sikeres megelőzés érdekében elsősorban azt kell tudnunk, hogy miért és kikkel akarunk interveniálni, milyen lehetőségeink vannak, kik fogják az intervenciót végrehajtani és a sikeres vagy kudarcot valló intervenciónak mik a várható következményei.

Az elsődleges közösségek szerepe a prevencióban

Az elsődleges közösségek közül a serdülőkort megelőzően a családnak van a legnagyobb szerpe. Az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Európában, de említhetnék néhány hazai próbálkozást is a család bevonása a prevenciós és terápiás munkába rendkívüli jelentőséggel bír. Az állami gondozott gyerekek esetében a családdal való együttműködés gyakorlatilag lehetetlen. Hiszen az állami gondoskodásba való vétel oka az esetek döntő többségében a család kriminalizálódása, alkoholizmusa az egyik, vagy mindkét szülő részéről, patológiás családszerkezet, és sorolhatnám a további okokat, melyek ezeket a gyerekeket már kora gyermekkorban depraválják.

Éppen ezekben a családokban és esetlegesen abban a szubkultúrában, melynek ezek a családok részét képezik, látják és tanulják meg azokat a magatartásmódokat, melyek a drogos karrier útjára vezethetik őket. Ennek tudatában, ezeknél a gyerekeknél és fiataloknál – a családból kiemelve – a prevenciós munkában az elsődleges közösségek közül csak olyanokat használhatunk fel, mint például a formálisan vagy informálisan szerveződő kortárscsoportokat az intézeteken belül és kívül, az iskolákban és a munkahelyeken. Ezeknek az elsődleges közösségeknek az attitűdje meghatározó az egyén szempontjából, így egy sikeres prevenció középpontjában e közösségek ráhangolásának kell állnia a drogok elutasítására. Ebben a ráhangoló munkában van kiemelt szerepe azoknak a szakembereknek és laikus segítő felnőtt kapcsolatoknak, akik és amelyek ezeknek a közösségeknek a közvetlen környezetét jelentik. Ha sikerül elérnünk azt, hogy a droghasználatnak ne legyen presztízse ezekben a közösségekben, ha általánosan elfogadottá válik az a vélemény, mely szerint csak beteg ideggyenge, félős stb. fiatalok használják a drogokat, szemben azzal az állítással, hogy azok használata bátor és forradalmi tett, akkor nagy valószínűséggel ezeknek a szereknek a használata nem lesz vonzó az egyén számára. A prevenciós technikák és programok kidolgozásánál tehát feltétlenül figyelembe kell vennünk azt az elképzelést, miszerint a kortársi hatások nem feltétlenül negatív irányúak, s legalább annyira befolyásolhatnak pozitívan is, jelen témakör esetében a droghasználat teljes elutasításának irányában.

Fiataloknak tervezett megelőző prvenciós programok

Elsősorban a környezetükben népszerű fiatalokat kellene bevonni egy olyan tréningprogramba, melynek keretében vezetőket képeznek belőlük, abban az értelemben, hogy társaik figyelmét egy értelmes, egészséges életmód felé irányítsák, illetve ezt az alternatívát tegyék vonzóvá a számukra. E képzés során

– megtanulhatják a különböző csoporttechnikákat;

– csoportfoglalkozások, beszélgetések keretében feldolgozhatják a különböző drogokkal kapcsolatos ismereteiket, elképzeléseiket, esetleg tapasztalataikat;

– válogatott egészségmegőrző- és növelő foglalkozásokkal ismerkedhetnek meg, amelyeket alternatívaként használhatnak fel a kábítószerekkel szemben, hogy segítséget merítsenek belőlük beilleszkedési és egyéb személyes problémáik megoldásához, illetve ezek által tudják jól érezni magukat;

– szerepjátékokban megtanulhatják azt is, hogyan lehet nemet mondani, akár a drogok tekintetében is;

– a tréning befejező foglalkozásán egy szerződés aláírására is sor kerülhet, mely szerint távol tartják magukat a drogok legkülönbözőbb fajtáitól, kezdve az élvezeti cikként számontartottaktól egészen a kemény drogokig.

Egy ilyen tréning sikeressége nagymértékben függ a résztvevők helyes megválasztásától, a tréning programjának átgondolt, helyes összeállításától, reális és világos elvárásoktól és egy állandó, a fiatalok későbbi munkáját kísérő szupervíziótól.

Ezek a fiatalok egyúttal részesei lehetnének egy széleskörű, az egészséges életmódot propagáló mozgalomnak, melynek során mód nyílik az egyén önmagával szembeni pozitív attitűdjének növelésére, valamint reális célok felállítása mentén bizonyos feszültségoldó technikák elsajátítására. A prevencióban jól alkalmazhatók azok a különleges és izgalmas tevékenységek is, melyek a serdülők igényeinek megfelelően lehetőséget adnak arra, hogy kipróbálják saját erejüket, a különböző veszélyhelyzeteket és teherbíró

képességüket. Gondolok itt olyan lehetőségekre, mint a hegy-, illetve sziklamászás, az úgynevezett túlélő túrák, lovaglás, íjászat, ejtőernyős ugrás, a repülés különböző formái, mint vitorlázó-, sárkány-, illetve műrepülés, vitorlázás (esetleg tengeren, bár ez már költségesebb vállalkozás, de nemzetközi csereüdültetés keretében, ennek megvalósítása sem elképzelhetetlen) stb.

Egy másik csoportját képezik a prevencióban hasznosítható programoknak azok, amelyek klubok, szabadidős tevékenységek (pl. a kreativitást fejlesztő kézműves műhelyek, természetjárás, természetgyógyászat stb.) és vallási közösségek köré szeveződnek. A megfelelő programokkal eredményesen működő csoportok segíthetnek a szocializációs zavarok leküzdésében, támogatást, együttérzést nyújthatnak az önállótlan, céltalan, tehetetlen gyermekeknek és fiataloknak. Megszüntethetik ezek saját rendezetlenségéből, integrálatlanságából adódó szorongásait, jelentős hatást gyakorolhatnak a viselkedésminta-modell nyújtás, szerephelyzet, szereplehetőség, személyes kapcsolatok, elvárások, tanácsok, visszajelzések biztosításával.

Az állami gondozott gyerekekkel és fiatalokkal való foglalkozás különösen nehéz, buktatókkal, sok sikertelenséggel és nagy érzelmi megterheléssel járó feladat. Fontosnak tartom, hogy a velük kapcsolatos segítő és prevenciós munka hátterében mindig egy olyan csoport álljon, amelynek lehetősége nyílhat a külső kontroll, a szupervízió megteremtésére, valamint a rendszeres esetmegbeszélések során a segítők visszajelzéseket kaphatnak munkájukhoz, segítséget a szakmai és érzelmi nehézségekben való eligazodáshoz.

Munkámmal elsősorban a drogfogyasztó magatartás kialakulását megelőző prevenciós tevékenység hatékonyabbá tételéhez kívántam néhány gondolattal hozzájárulni, különös tekintettel az állami gondozott gyerekek és fiatalok vonatkozásában.

A kezelés labirintusa

KASSAI-FARKAS ÁKOS

A drogkérdés Magyarországon egy nagyon kínosan kezelt téma. Az általános társadalmi közérzetzavar, az értékrendfelbomlás folyamata súlyos, társadalmi mértékű gondokat eredményez. A kimagasló halálozási arány, az öngyilkosság, az alkoholizmus, a neurózisok, a válások magas száma jelzik a pszichológiai kulturálatlanságot, a rugalmatlan problámamegoldó sémáinkat. Hiányzik egy mentalhigiénés szervezetrendszer, melynek feladata lehetne a lelki egészség megtartása. A rendszerváltás előtt már a hetvenes évektől jelentek meg a drogveszéllyel kapcsolatos írások, elsősorban Gusztos, Farkasinszky, Kisszékelyi, Kolozsi, Buda, Rácz, Gerevich tollából. Ám annak ellenére, hogy számtalan jelzés mutatott rá időben a veszélyre, érdemben nem sok történt a megelőzés szempontjából. Az évek során természetesen változott a jogi szabályozás, csatlakoztunk a nemzetközi egyezményekhez (1979.év.25.tvr.), így a jogi elítélés mellett a narkósokat betegnek is kezdték tekinteni. A lehetőségek és elvek megfelelő egészségügyi, mentalhigiénés feltételek nélkül semmit sem érnek.

Szókratész azt ajánlja, hogy mindig határozzuk meg, hogy miről beszélünk. A fogalmak zavara a fejekben lévő zavarra utalhat. A WHO évtizedek óta javasolja, hogy a *drogfüggőség (dependencia)* kifejezést használjuk a *szenvedély (addikció)* és a *hozzászokás (habituáció)* helyett. Dependencia lehet drog, szubsztancia vagy pszichoaktív anyag következménye. Ebben az összefüggésben a dependencián a pszichés és szomatikus függőséget, a szociális, jogi, valamint egzisztenciális következményeket értjük.

A veszélyeztetett csoportok ismerete szociológiai, demográfiai és pszichológiai szempontból fontos.

Az idehaza 1974 óta végzett vizsgálatok folyamatosan emelkedő adatokat mutatnak.

Tudni kell, hogy:

1. a gyógyszerfüggőség rosszindulatú és kedvezőtlen prognózisú szenvedélybetegség;
2. az alkohol- és gyógyszertúlfogyasztás együtt sokkal súlyosabb, mint az alkoholizmus önmagában;
3. a gyógyszerfüggőségnek sok következményes betegsége halálos szövődményű.

Ebben az írásban nem feladatom, hogy a drogprobléma valamennyi vonatkozására kitérjek. De ahhoz, hogy a kezelés-gyógyítás aspektusait ismertethessem, el kell helyezni a gyógyítást a drogkérdés egészében.

A drogkérdés kapcsán beszélni kell általában a drogokról, a drogozásról mint jelenségről, a kezelés szempontjából megelőzésről, a konkrét gyógyítás mibenlétéről – valójában ez adja mostani dolgozatunk témáját is –, az utógondozásról mint szociális megközelítésről, valamint a társadalmi attitűdről.

Természetesen, hogy a gyógyításról beszélni lehessen, a megértés, a követhetőség miatt, a többi szempont egy-egy elemére is ki kell térni.

A drogokról, a drogok mibenlétéről a közvélemény általában nem rendelkezik tárgyilagos ismerettel. A kérdést különböző hiedelmek, vélelmek teszik nehezen megközelíthetővé. *Bayer* professzor könyve szakkönyvként is olvasmányos ismereteket ad a drogról. Ennek a könyvnek minden családban ott kellene lennie.

A jelenségről beszélni kell. Természetesen nem mindegy, hogy jól vagy rosszul, szenzációhajhász módon vagy felelősséggel és mértéktartással tesszük-e ezt. Az „írók" felelőssége itt is nagy. A drog témakörében számtalan az esetek jó részében jószándékú írás jelent meg. De a szakmaiság hiánya, a zsurnalizmus sok esetben inkább az előítéletességet erősítette, semmint a tájékozódást javította volna.

A gyógyítás, a kezelés fogalmát a drogdependenciával kapcsolatban nem lehet csak szűken értelmezve a medicinális teendőkre korlátozni. A jelenséget, a társadalmat kell „gyógyítani, kezelni". A drogellenes munka fontos lépései a *prevenció*, a *gyógyítás* és az *utógondozás*, a *rehabilitáció*.

Az előzőekből következik, hogy az eredményes munkához össze kell fogni, valódi csapatmunkát kell végezni. Nem minden esetben könnyű a szóbanforgó terület időnként látszólag ellenérdekelt, egymással kompetenciaharcban levő, egymással versengő, a kérdéssel más-más szempontból foglalkozó képviselőit összefogni.

Pedig ez a munka – mely önmagában sem kecsegtet sok sikerrel – az együttműködés hiánya miatt az elvárható hatékonysággal sem bír.

Ebben az írásban elsősorban a drogdependencia gyógyításának lehetőségeit és nehézségeit foglalom össze, sokkal inkább a mindennapi gyakorlat, semmint a „tudomány mai állásának" megfelelően.

A gyógyításnak többféle elvárásnak kell megfelelni. A szomatikus állapotváltozások korrigálására, az elsődleges és következményes pszichikai tünetek és állapotok kompenzálására, valamint a pszichoszociális helyzet „gyógyítására" is ki kell hogy terjedjen.

Gondoljunk arra, hogy a fiatal szenvedélybetegek rendszerint a hiányos táplálkozás miatt vagy visszamaradottak a testi fejlődésben, vagy jelentősen leromlott az állapotuk. Szociális helyzetük katasztrofális. Többnyire szétzilált családokból származnak, korán önállósulnak, inadekvát értékideáljaik összeomlanak, nem feldolgozható számukra a reális és az idealizált életforma és életminőség (film, video) közötti különbség. A csekély frusztrációs tolerancia, a hiányzó konfliktusmegoldó készség agresszivitáshoz, destruktív viselkedéshez, öngyilkossághoz vezet. Az érintettek magatartási zavarai mind a tanulásban, mind a munkában kiütköznek. Nincs drogmentes környezetük, csak itt tudnak „elszürkülni". Tehát a terápiának is komplexnek kell lennie. Biztosítania kell:

1. a testi rehabilitációt:
– munkaképesség helyreállítása;
2. a pszichés rehabilitációt:
– tanulási illetve koncentrációs képesség helyreállítása;
– drogmentes, aktív szabadidő program;
– szociális kompetenciák tanulása;
– a családi kapcsolat helyreállítása;
– a betegség beismerése és az absztinenciára való hajlandóság stabilizálása.
3. a szociális rehabilitációt:
– iskolai végbizonyítvány megszerzése;
– a dolgozó emberek életébe való integráció;
– anyagi, jogi viszonyok tisztázása;
– drogmentes baráti kapcsolatok.

A testi rehabilitáció

Ahogy már korábban írtam a drogdependens betegek esetében gyakran szomatikus betegségek sokaságára kell gondolni. Az elhanyagoltság nem lehet akadálya az alapos anamnezis felvételnek és a szomatikus vizsgálatnak. Az érintetteknél gyakori az élősködők (rüh, tetű) előfordulása a tébécére, a gombás fertőzésekre, a HIV pozitivitásra és hepatitis lehetőségére mindig gondolni kell. Fehérje- és vitaminhiány, a keringési és légzési elégtelenség, tisztázatlan trauma (nem felfedezett törések) lehetősége miatt is pontos és alapos vizsgálatra szorulnak. A szomatikus állapot stabilizálása esetén következhet csak a detoxikáció.

A detoxikáló kezelés elvei:

A detoxikáló kezelés lényege, hogy a fizikailag függő egyéntől fokozatosan vonjuk meg az addig használt szerét.

Ezt kétféleképpen lehetséges. Egyrészt az addig használt szert csökkenő dózisban adjuk a betegnek, másrészt olyan szerrel helyettesítjük, mellyel a kliensnek kereszttoleranciája van, ezt követően a helyettesítő szert fokozatosan hagyjuk el. Ennek a beavatkozásnak egyik célja, hogy a beteget szermentessé tegyük, másrészt a megvonás okoz-

ta szenvedéseket adjuváns gyógyszerezéssel enyhítjük, ami javíthat az interperszonális kapcsolaton, erősítheti az orvos-beteg viszonyt. A detoxikálás önmagában nem elvonó kezelés.

A detoxikáló kezeléssel – bármilyen hosszú is – nem ér véget a kezelés!

A pszichés rehabilitáció

A klauzúra mint a terápia része, fontos elem. A megközelítés másik lehetséges lépése, hogy a patológiás dependenciát jóindulatú dependenciára váltjuk. Ebben fontos szerepe lehet a vallásnak. Ezzel kapcsolatosan sok cikk jelent meg. Érdekes, hogy a vallás akadály is lehet. A missziós munkának jelentős része a hitoktatás, melyben fontos elem a családi életre való nevelés. A nagy hagyományú önsegítő aktivitásuk miatt megelőzés szempontjából jelentős az izraelita közösségek munkája.

A komplex programok valószínűleg csak terápiás közösség keretei között valósíthatók meg a *Maxwell Jones*-féle elvek figyelembevételével.

Magam a terápiás közösséget a szociálpszichiátriai hatások összegzett megjelenésének tartom, melynek kapcsán a környezeti hatás és az ember társadalmi meghatározottsága a gyógyítás, az orvosi gyakorlat részévé válik. Összetevői a nondirektivitás, a tolerancia, a közösségi szellem és a realitáselv.

A tolerancia fogalmának fejlődése és alakulása jól megfigyelhetők *Rogers*nél is („positive regard", „uncondicioned positive regard").

A terápiás közösséget az intenzív csoportmunka jellemzi. A hagyományos terápiás közösség a narkósok, bűnelkövetők, szociálisan gyökértelenné vált személyek számára szolgál bentlakásos intézményül, ahol az életstílus teljes megváltoztatását tűzik ki célul. A terápiás közösség elvei szerint a drogabúzus deviáns viselkedés, mely a meggátolt személyiségfejlődés, a szociális, tanulási, gazdasági készségek hiányát tükrözi. Az abúzus személyiségfejlődési rendellenesség, a drogozás „csak" tünet. A terápiás közösség önsegítésen alapuló változást indukál, mely tanulási folyamatnak tekinthető; ez egyfajta növekedés, érés. A terápiás közösség, a családtámogató rendszer vertikálisan szerveződött. A személyzet túlnyomórészt gyógyult betegekből tevődik össze. Érdekes megfigyelés, hogy a sikeres kimenetel szempontjából a legfontosabb tényező a közösségben tartózkodás hossza volt, és nem elsősorban az iskolázottság, a droghasználat paraméterei, a kriminalitás stb.

Nincs érdembeni különbség az egyes csoport-pszichoterápiás irányzatok eredményessége között.

A pszichoterápia hívei és ellenzői egyaránt vizsgálták a csoportpszichoterápia hatótényezőit. Ezek:

1. *Tanács és információ adása.* Ez nem didaktikus megoldást jelent, hanem az intervenciók segítenek eligazodni. Csökkenti a szorongást. A tanácsadás folyamata az ami igazából hat, mert meleg, gondoskodó légkört eredményez.

2. *A remény keltése és fenntartása.* Azért fontos, hogy a páciens a terápiában maradjon.

3. *Egyetemesség.* A páciensek sokszor úgy gondolják, hogy csak az ő problémáik oly félelmetesek és megoldhatatlanok. Ez elszigetelődéssel, bűnösségérzéssel jár. A beszéd mint a csoport egyik legfontosabb jelensége, végetvet az elszigeteltségnek.

4. *Altruista cselekedetek.* A páciensek a terápia során segítenek egymásnak, amitől önértékelésük is javul.

5. *Az elsődleges családcsoport korrektív felidézése.* A kliensek családjukból ellentmondásos tapasztalatokkal érkeznek. Az elsődleges családi viszonyok felidézése – a korai élmények és problémák átdolgozása – az indulatáttételben korrektívvá válik, mert az adaptációt nem szolgáló, a fejlődést akadályozó kapcsolatok nem lesznek megváltoztathatatlan struktúrák.

6. *A szociális tanulás.* A csoportokban – a csoportnormának megfelelően – nyílt kommunikáció és az egyre adekvátabb visszacsatolások sora rengeteg információt ad az adaptációt nem szolgáló szociális viselkedésről.

7. *Csoportkohézió.* Olyan mint az egyéni terápiában a kezelőorvos-páciens kapcsolat. A csoporttagok közötti kapcsolatot és a csoporthoz mint egészhez való viszonyt jelzi.

8. *Internalizáció.* A csoporttagok internalizálják a csoportot. A csoport referencia- körré alakul.

9. *Katarzis.* Az emlékek érzelmi kitörésekkel járnak, ezek ismétlődései az indulatáttételben feldolgozódnak. A traumatikus élmény megfogalmazása csökkenti az affektív nyomást.

Mit értek szocioterápián? A szocioterápia a humán tevékenységek teljes skáláját felölelő, a társas kapcsolatok dinamikájába céltudatosan illeszkedő azon gyógyító és rehabilitatív módszerek összessége, melyek a kreatív önmegvalósítás és a szociális tanulás útján fejtik ki hatásukat.

Egészségügyi ellátásunkban, érzésem szerint még nem használtuk ki a lehetőségeket. A drogellátás sokkal inkább egy-egy elkötelezett „karizmatikus" szakember stábjára támaszkodik, mint az egész országra kiterjedő, hatékony hálózatra. Bizonyos szerveződések már működnek, de a valódi kooperatív integráció még nem alakult ki. A Tárcaközi Bizottság hatósági jogkör nélkül próbálja a drogdependencia pénzügyi fedezetét nemzetközi tenderekből biztosítani (szociológiailag centrális szerep). A Nemzeti Egészségvédelmi Intézet, az Addiktológiai Szakmai Kollégium és az Országos Alkohológiai Intézet csekély pénzügyi háttérrel szakmai tanácsadást, projectmenedzseléseket vállal. Még nem intézményesült, hanem jórészt esetleges az önkormányzatok, a belügyminisztérium, a rendőrség, a művelődési és oktatási kormányzat, az egyházak és az egészségügy egymással való kapcsolata a drogdependencia megelőzésében, gyógyításában és a szocializációban.

Az egészségügyi szerveződések egyik része ambuláns ellátásra szerveződött, más részük a hagyományos értelemben vett szenvedélybeteg ellátásra specializálódott kórházi osztályok.

Ambulanciák

Az egyik legismertebb budapesti ambulancia a Klapka utcai Drogambulancia (új címe: XIII. ker. Jász u.), melynek közel hat esztendős küzdelmeiről és eredményeiről számos híradás született. Az adatok szerint az előző évhez képest 77%-kal nőtt a betegforgalmuk. 445 kliensük közül 374 drogfogyasztó. Jelentős az opiáthasználók száma (Tabl.inj.Hydrocodin), máktea, ezek kombinációja glutethimiddel (Noxyron), codein-ephedrinnel (Coderit) nem kevesen vannak a hosszabb külföldi tartózkodás után hazatért páciensek is, akik heroinnal találkoztak és az itthoni piac állandó résztvevői. A szedato-hipnotikumok használói a forgalom kb. 30%-át teszik ki. A benzodiazepinektől, tranqvillansoktól, szedatívumoktól való iatrogénia miatti függőség kb.10%-os(!). A kliensek egynegyede politoxikomán.

Nagyon fontos, hogy az elvonás során várható tünetek és tapasztalások ismertek legyenek a kliens számára. Jó együttműködés esetén a kezelés ambulánsan is megkísérelhető ott, ahol a korábbi rossz tapasztalatai miatt a beteg a kórházi kezeléstől mereven elzárkózik.

A kezelés egyik iránya, hogy a dózist stabilizálják és a lassú (kórházi) elvonáshoz megteremtik a feltételeket. A legsúlyosabb esetekben a fenntartó kezelés (Methadone) bevezetését kezdi meg. A farmakoterápiás repertoárjuk szinte a teljes pszichofarmakon palettát felöleli. A dinamikus pszichoterapiák mellett nagy figyelmet fordítanak a családra.

Kitűnik, hogy az ambulanciák a megelőzésben is tevékeny részt vállalnak: konzultálnak, oktatnak, segítenek a családtagok, tanárok, orvosok, családsegítők, valamint igazságügyi és rendőrségi dolgozók felkészítésében.

Fővárosi ellátási kötelezettségük ellenére azonban igazából nincs stabil osztályos hátterük, nincsenek átmeneti intézményeik. A betegelhelyezés többnyire személyes ismeretségeken alapul. Ám nehézségeik ellenére az ambulanciák elért eredményekről is be tudnak számolni.

Szegeden már 1974-ben felfigyeltek a „drogjárvány"-ra, és 1987-ben tudták elindítani a Drogambulanciát. A munka a szorványos betegellátás mellett itt is az ismeretterjesztésre és képzésre terjed ki elsősorban.

Az ambuláns jellegű tevékenységben az egyházak sem maradtak el. Az Ökomenikus Tanács 1983-ban indította el a Kallodó Fiatalok Misszióját, majd 1987-ben indult a katolikus misszió is. Mitől hatékonyak a vallásos közösségek? A vallásos eszmerendszer egyrészt a nyomasztó üresség- és kilátástalanságérzés oldására iránytűként használható, a transzcendesbe vetett hit stabil segítség a személyiségfejlődéshez. Másrészt az egyházak törekednek a részlegesen önálló munkavégzésre. Harmadrészt a sokszoros társadalmi kudarcok után bárki számára elérhető pozitív szereplehetőségeket biztosítanak (közösségi értékrend). Negyedrészt a vallásos megközelítés az introverziót, a világot elutasító attitűdöt a megértő meghallgatáson túl nem buzdítja. A narkós közösségekben a szer használatához és beszerzéséhez kötött „rituálék, szerepelhetőségek" felcserélhetők a felekezetek közösségi rituáléira, az általuk biztosított szereplehetőségekre.

Kórházak

Ahány kórház, osztály, annyiféle terápiás lehetőséggel, koncepcióval próbálják ellátni a beteget amennyiben a szóban forgó intézmény nem része egy rendszernek, melyben az ellátáshoz szükséges valamennyi forma kellő mennyiségben és elérhető módon hozzáférhető.

A hat-nyolc hetes kezelési program feltétele egy privát magánklinikán a motiváltság, a jó szellemi képességek és verbális készség. A kliens és a személyzet aránya 2:1. Heti 30-40 egyéni pszichoterápiás óra mellett csoportfoglalkozások, sport és egyéb elfoglaltsági lehetőségekre van itt mód.

Itthoni kórházi programokról osztályos rendszerekről ritkán születnek közlemények. Baráti beszélgetések során, tanácskozásokon sokszor hangzanak el sikerekről, kudarcokról szóló őszinte beszámolók.

A szociális rehabilitáció

A társadalmak általában valamilyen elv szerint állnak hozzá a szociális feladataik ellátásához. Az országok egy részében a szociális feladatok kizárólag vagy túlnyomórészt állami feladatot jelentenek, máshol itt is érvényesülnek a piac, a piacgazdaság szempontjai. A harmadik forma, hogy az úgynevezett nonprofit szervezetek végzik a szociális ellátás nagyobbik részét.

A teljességre törekvés igénye nélkül lássunk a szakmai programokból néhányat:

– egyéni, családi, páros, családi és csoportos konzultáció;
– speciális konzultációk nőknek, homoszexuálisoknak stb.;
– nappali rekreációs programok táplálkozási, fizikai, szociális irányultsággal;
– oktatási programok (alapszintű matematika, olvasás);
– autóvezetői tanfolyamok elvonások alatt;
– hajléktalanok önsegítő csoportja;
– akut és krónikus betegek gyógyítása;
– általános felnőttpszichiátriai szolgáltatások;
– otthoni rehabilitáció;
– bentlakásos rehabilitáció;
– geriátriai program;
– mobil gyógyszerprogram;
– krízis ellátás.

Az igazi nehézséget a pszichológiai, pszichoterápiás megközelítés jelenti.

A hosszantartó függőség jelentős személyiségváltozásokat okoz, ami megnehezíti a pszichoterápiás gyógymódot. Nagyon sok tanulmány foglalkozik a drogprobléma pszichológiai vonatkozásaival (nárcisztikus sérülékenység, tárgykapcsolati, önértékelési zavarok). Egyes vizsgálatok a drogfogyasztás kezdeti szakaszában a stresszleküzdő ké-

pesség alacsony fokát tartják felelősnek, mások konstitucionális eredetet tételeznek fel, megint mások az érzelemszabályozás zavarát tételezik fel. Vannak, akik a kondicionálást tekintik a függőség alapjának, míg megint mások analógiát keresnek és találnak az alkoholfogyasztás, a suicidium és a droghasználat között, míg az addikció hátterében a pszichopátiától a depresszióig nagyon sok és változatos pszichiátriai zavart találtak. A droghasználat mértéke szorosan kapcsolódik a kliens agresszió kezeléséhez is, ezt mind a pszichológiai tesztek, mind a „kiváltott potenciálok" kísérletei is igazolták.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni a drogszcéna jelenlétét sem. Ezen azt a miliőt értjük, amelyben a drogos szubkultúra kialakult, fennmarad és terjed. Ide tartoznak az „újoncok", a „magas státusúak", a polidrogisták és kereskedők.

A terápiás tervek több irányúak lehetnek:

a) jóindulatú dependenciával lehet helyettesíteni: vallás, andreutika;

b) kezelni lehet a háttérben meghúzódó mentalis rendellenességet;

c) ellenőrizni lehet a droghasználatot;

d) megfelelő személyiségérési szint esetén a pszichoterápiával elő lehet segíteni és el lehet érni pozitív személyiségváltozásokat.

És mi van a drogbeteg ellátása után?

Egy-egy hosszabb kezelés az emberi kapcsolatokban is segítséget ad. Újraszerveződik a kapcsolat a fiatal és a családja között. A reszocializáció már sokkal nehezebb. A középiskolák nagy létszáma nem alkalmas a rehabilitációra, kevés a személyesség. A társadalom is egyre jobban elutasítja a rászorulókat.

Utánvizsgálatokból tudjuk, hogy a

1. drogfüggők többsége férfi;
2. gyakoriak a társuló alkoholproblémák és öngyilkossági kísérletek.

Összefoglalás

A drogdependencia terápiás megfontolásaiban leginkább öt modellt szoktak elkülöníteni. A modellek természetesen inkább teoretikusan különíthetők el, s gyakrabban jelzik az ellátó attitűdjét, mint a valódi hatékonyságkülönbséget. Így beszélni kell egyfajta *morális* modellről, melynek terápiás megközelítéseit az önsegítő csoportok, az egyházak által nyújtott kompetitív értékek jelentik. A *tanulási* modellben a kognitív viselkedésterápiás megközelítés a domináló. Az *önmedikalizációs* modellbe a különböző analitikus iskolák pszichodinamikai és pszichoanalitikus megközelítései sorolhatók. A *szociális* modellről már szóltam. A *betegség* modellben öltenek testet a különböző pszichofarmakológiai irányzatok.

Fontos ismételten leszögezni, hogy a szerzők döntő többsége az eklektikus pszichoterápiás megközelítést hangsúlyozza, kiemelve, hogy a hatékonyságvizsgálatok nem mutattak ki lényeges különbségeket a pszichoterápiás eljárások között.

Felhívom a figyelmet, hogy minden drogdependenciában szenvedő számára a gyógykezelés megkezdésekor egyénileg több évre meghatározott terápiás tervet kell készíteni az esetenkénti pszichofarmakon-használat, a pszichoterápiás megközelítés és a szociális rehabilitáció szempontjából.

A siker elérésének itt is több szakasza van, ahol a modellek szinte együttesen jelennek meg, időszakos hangsúlyeltolódásokkal.

Az *absztinencia elérése* az első fázis. Kitűnik, hogy az absztinencia nem cél, hanem gyakorlatilag a kiindulás. Ekkor a teljeskörű szociális térképkészítés, a terápiás szerződés megkötése, a detoxikálás és a szomatikus panaszok gyors kezelése és megszüntetése történik. Pszichoterápiás szempontból a rövid, fokális krízisterápiák kerülnek előtérbe. Barbiturátok megvonása esetén (GABA-rebaund) a szer fokozatos megvonása tanácsolható. Benzodiazepinek esetében lehetőleg benzodiazepin-receptorokra ható szert adjunk. Pszichostimulánsok használata esetén a bromocriptin adása ajánlott. Opioidoknál a korábban már leírt feltételek mellett Methadone adása a jó, de nem tökéletes

megoldás. A Naltrexon és a buprenorphin jobb eredményekkel kecsegtet. A hallucinogének esetén az alacsony addiktív potenciál miatt akut pszichofarmakológiai kezelést nem tartunk szükségesnek.

Az *absztinencia fenntartása* a következő több éves fázis. A szupportív-, viselkedés- és kognitívterápiák a meghatározók, ilyenkor gyógyszeres kiegészítésre pszichofarmakonok alkalmazására már nagyon ritkán van csak szükség (Methadone).

Az *absztinencia tartósítása* enged csak teret az analitikus terápiáknak, de itt is figyelni kell a terapeuta rugalmasságára, az óvatos interpretációkra és még nagyon jó, „régi" terápiás kapcsolatok esetén is a konfrontáció kerülésére. A szociális biztonság itt már meglévő követelmény.

Eredményes drogellenes munka tehát csak társadalmi szintű összefogással lehetséges.

A drogot nemcsak tiltani kell, hanem a tolerancia valódi gyakorlása mellett élni érdemes életet szükséges teremteni.

Az ifjú állampolgárok és jogi védettségük

KISIDA ERZSÉBET

Az ENSZ Közgyűlése 1948-ban kihirdette az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Ezzel elindította a jogi és erkölcsi erővel bíró emberi jogok jogszabályainak a megalkotási folyamatát. Az Alapokmányban az Egyesült Nemzetek népei hitet tettek az alapvető emberi jogok, az ember személyes méltósága és értéke mellett, valamint kinyilvánították azt az elhatározásukat, hogy elősegítik a szociális haladást és nagyobb szabadság mellett jobb életfeltételeket valósítanak meg. A tagállamok kötelezték magukat arra, hogy az ENSZ-szel együttműködve biztosítják az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartását.

Az *ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmány*ának megalkotásánál a résztvevő államok:

– az emberi közösség valamennyi tagja veleszületett méltóságának, valamint
– egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak az elismerését vették alapul.

Felismerték, hogy ezek a jogok az emberi lény veleszületett méltóságából erednek. Szükségesnek találták, hogy olyan feltételeket hozzanak létre, amely körülmények között mindenki megkülönböztetés nélkül gyakorolhatja gazdasági, szociális, kulturális jogait, valamint a polgári és politikai jogokat.

Hangsúlyozták a részes államoknak azon kötelezettségét, hogy az emberi jogok és szabadságjogok tiszteletben tartásának előmozdítására intézkedéseket foganatosítsanak.

Figyelembe vették, hogy a közösség tagjának, az állampolgárnak kötelezettségei vannak annak a közösségnek a többi tagjával, az állampolgárral szemben, amelybe tartozik.

Az alapelveken túl az egyezségokmány tételesen is meghatározza az államok kötelezettségeit. Többek között kimondja:

– különleges intézkedéseket kell tenni minden gyermek és fiatalkorú védelmére, illetve megsegítésére;

– mindenkinek joga van arra, hogy a testi és lelki egészség elérhető legmagasabb szintjét élvezze;

– az iskolai nevelésnek a személyiség és az emberi méltóság értékrendszerének a teljes kifejlesztésére, az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok iránti tisztelet megerősítésére kell irányulnia;

– az iskolai nevelésnek minden személyt képessé kell tennie arra, hogy hasznos tagja legyen a társadalomnak.

Az ENSZ másik, jelentős dokumentuma: a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*. Ennek szerzői elsődlegesen fontosnak találják leszögezni: az ember méltósága, egyenlő és elidegeníthetetlen jogai veleszületett emberi lényéből fakadnak. A félelemtől és nélkülözéstől mentes szabad emberi lények eszméje csak akkor valósulhat meg, ha az állam megteremti ehhez a feltételrendszert.

A nemzetközi egyezmények szabályai szerint minden állam, amely csatlakozni kíván az adott nemzetközi egyezményhez, aláírja az okmányt. Ezzel az aláírással egyben kötelezettséget is vállal magára, hogy az abban lefektetett követelményeket önmagára – az államára – nézve kötelezőnek ismeri el.

A részes államok arra is kötelezettséget vállalnak, hogy az okmányban szereplő jogok teljes gyakorlásának érvényesítésére megteszik a szükséges intézkedéseket. Az is a kö-

telezettségek közé tartozik, hogy a részes államok a foganatosított intézkedésekről jelentést terjesztenek elő az ENSZ Főtitkárához.

A két nemzetközi okmányt Magyarország is aláírta, így a hazai jogrendszerbe is be kellett építeni a normarendszert.

Az alaptörvényünk, az Alkotmány, az 1949. évi XX. törvény (67.§ /1/ bek.) kimondja: minden gyermeknek joga van a családja, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges.

Ez a legszélesebbkörű és legátfogóbb meghatározás az Egyesült Nemzeteknek az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában megfogalmazott felhívással megegyező alapszabályozás. Az Alkotmány jellegéből fakadóan csak az alapelveket rögzíti, a részletes szabályozást a speciális törvényekre bízza.

Az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata hangsúlyozza, hogy a gyermekkor különleges segítséghez és támogatáshoz ad jogot. Az embriségért, az emberi sorsokért felelősséget érző és felelősséget vállaló politikusok, államférfiak nem elégedtek meg ezzel a tömör megfogalmazással. Sokat tettek azért, hogy a jószándékot valóságra váltsák. Kidolgozták és nemzetközi okmányba foglalták az e felelősség körébe tartozó normákat, valamint meghatározták a szükséges intézkedéseket.

Az ENSZ New Yorkban, 1989. november 20-án nyilvánosságra hozta a *Gyermek Jogairól szóló Egyezmény*t, melyhez hazánk is csatlakozott az Egyezményhez, az Országgyűlés az 1991. évi LXIV. törvénnyel kihirdette azt.

Az Egyezmény alapelvei között rögzíti: aláírói elhatározták, hogy előmozdítják a társadalmi haladást és azt a törekvést juttatják érvényre, hogy az emberek – közöttük hangsúlyozottan a gyermekek – nagyobb szabadságban éljenek, értve alatta elsődlegesen a személyi szabadságot és a személyiség méltóságát. A dokumentum kidolgozóinak törekvése, hogy jobb életfeltételeket teremtsenek a gyermek- és fiatalkorúak számára, mindenfajta megkülönböztetés, így nemcsak a gyermek, hanem a szüleinek politikai vagy más véleményére, valamint társadalmi származására, vagyoni helyzetére való tekintet nélkül.

A család valamennyi tagjának meg kell kapnia azt a védelmet és támogatást, amelyre szüksége van ahhoz, hogy feladatát maradéktalanul teljesítse. A gyermek személyiségének harmonikus kibontakoztatásához szükséges, hogy családi környezetben, szeretetteljes és megértő légkörben nőjön fel. A gyermeket teljes mértékben fel kell készíteni az önálló életvezetésre és a társadalomban való helytállásra.

A gyermeknek nyújtandó különleges védelem szükségessége és indokoltsága megalapozott. Ehhez meg kell adni a támogatást. A gyermeknek – figyelemmel a fizikai és szellemi érettségének hiányára – különös védelemre és gondozásra van szüksége, nevezetesen: megfelelő jogi védelemre születése előtt és születése után egyaránt.

Minden országban vannak különösen nehéz körülmények között élő gyermekek. Szükséges, hogy ezeknek a gyermekeknek kiemelt figyelmet szenteljenek.

Az Egyezmény elismeri, hogy a gyermek védelmében és harmonikus fejlődésében minden egyes nép hagyományai és kulturális értékei jelentős szerepet játszanak.

Az Egyezmény részletesen szabályozza mindazokat a jogokat, amelyek megilletik a gyermeket. Fontosnak tartja kiemelni, hogy a törvényhozó szervek, a közigazgatási hatóságok, a szociális védelem köz- és magánintézményei, valamint a bíróságok a gyermeket érintő minden döntésükben elsődlegesen a gyermek érdekét vegyék figyelembe.

A részes államok meghoznak minden olyan törvényhozási, közigazgatási és egyéb intézkedést, amelyek az elismert jogok érvényesüléséhez szükségesek. Kötelezik magukat arra, hogy – a szülők jogait és kötelezettségeit figyelembe véve – biztosítják a jóléthez szükséges védelmet és gondoskodást. Ennek a célnak az elérése érdekében meghozzák a szükséges törvényhozási és közigazgatási intézkedéseket. A részes államok gondoskodnak arról is, hogy a gyermekkel foglalkozó és neki védelmet biztosító intézmények, hivatalok és létesítmények működése megfeleljen a hatóságok által megállapított szabályoknak.

A nemzetközi egyezmények jellegéből fakadó sajátosság az is, hogy a gyermek jogairól szóló New York-i Egyezményben vállalt kötelezettségek teljesítésének vizsgálatára megalakították a Gyermek Jogainak Bizottságát.

Az Egyezményben részes államok kötelezték magukat arra is, hogy – az ENSZ Főtitkárának közvetítésével – az Egyezményben elismert jogok érvényesítése érdekében elfogadott intézkedésekről és az elért eredményekről ötévenként jelentést terjesztenek a Bizottság elé.

Az *Európa Tanács* elemezte a nemzetközi egyezményekben előírt követelményekből adódó feladatokat. Arra a következtetésre jutott, hogy az európai társadalmak előtt álló új kihívások az *állampolgári nevelés*t helyezik előtérbe.

Az iskolával szemben az oktatás sokoldalúságából fakadó és a neveléssel összefüggő speciális elvárás érvényesül. A demokratikus élet elveinek elsajátítását, valamint ezekre az elvekre épülő szemléleti és magatartásformák kialakítását.Nem lehet a véletlenre bízni.

Az állampolgári nevelés két együttes követelménynek kell hogy megfeleljen:

– egyrészt a társadalmi ismeretek megszerzésének,

– másrészt a gyermekek aktív magatartásra való felkészítésének, a jogok gyakorlásának, illetve az ezért való felelősség vállalásának.

Az állampolgári nevelés végső célját az Európa Tanács abban határozza meg, hogy a gyermek a jogait felelősen gyakorló állampolgárrá váljék.

A jogszabályokat megalkotni, a jogokat gyakorolni és védelmezni kell. Ezek a funkciók a demokratikus társadalom követelményét testesítik meg. Az állampolgárok az intézményrendszeren keresztül direkt vagy indirekt formában vesznek részt a hatalom gyakorlásában. Az Európa Tanács szakmai szervezete az elemzésekből levonta azt a következtetést, hogy a demokrácia elégtelen működése döntően a demokratikus viták hiányára vezethető vissza. Az állampolgárok – az Európa Tanács elemzése szerint – egyre inkább úgy érzik, hogy a politikusok kirekesztik őket a döntéshozatali folyamatokból. A demokrácia elégtelen működése döntően a demokratikus viták hiányára vezethető vissza. Ez pedig azt a benyomást kelti, hogy a hatalom öncélúvá válik. Az állampolgári lét feltételezi a közéleti vitákban, a döntéshozatalban, valamint a döntések végrehajtásában való részvételt. Éppen ezért van jelentősége a jogi normák iskolai oktatásának.

Az állampolgári nevelés – a többi tantárgyaktól eltérően – azzal az igénnyel lép fel, hogy egy olyan jelentős területre gyakoroljon befolyást, mint

– a társadalmi értékek és

– az egyén egész életét meghatározó magatartásformák.

A nemzetközi szakemberek az oktatás módszertanát illetően eltérő álláspontot képviselnek. Abban egyetértenek, hogy az oktatási intézményekben helyt kell kapnia az állampolgári nevelésnek. Európa különböző országai pedagógusainak egy része azt vallja, hogy az állampolgári nevelésnek az oktatás egész rendszerét át kell hatnia, sőt nem lehet azt az iskolai élet egészétől különválasztani. Az oktatók másik része amellett voksol, hogy meghatározott időszak alatt, meghatározott tárgykörben, tehát tantárgyként oktassák ezt a speciális tananyagot.

Az állampolgári nevelés tartalmát a demokratikus alapelvek, az Alkotmányban biztosított jogok és kötelezettségek adják – állapítja meg az Európa Tanács értékelő jelentése. A kiindulási pont az alapvető *jogi ismeretek* tanítása, az államok jogrendszerének ismerete.

A törvények forrása és jogos tulajdonosa az ember. Az ember hozza létre azokat a maga számára. Ebből ered az a garancia, hogy mindenki tiszteletben tartja a jogszabályokat, a másik ember jogi helyzetét.

A jogi ismeretek elsajátítását az etikai és morális értékrend ismertetésével lehet megalapozni. Szükséges a tanulókban tudatosítani: ugyanolyan és ugyanannyi joguk van, mint a másik embernek, mint minden embernek. Hogy jogsérelem senkit se érjen, jogait mindenki a többi emberre tekintettel gyakorolhatja.

A jogi ismeretek elsajátítása:

– elősegíti az adott helyzet megítélését, közvetve a normák elfogadását, ezen keresztül a fiatalok társadalmi beilleszkedését. A hangsúlyt nem a parancsok megtanítására, hanem a jogilag védett értékek elfogadására kell helyezni. Így a jogszabályok ismerete megkönnyíti az értékek, a normák, a szabályok befogadását, az azokkal való azonosulást, s végső soron a szabályok tiszteletére ösztönöz;

– lehetőséget teremt a jogok és kötelezettségek közötti összefüggések felismerésére;

– az adott probléma elemzéséhez, megoldásához a megszerzett jogi ismeretek felhasználása segítséget nyújt. Ezek az ismeretek az agresszivitás fékentartásának eszközei is lehetnek, és segíthetnek az önbíráskodás iránti késztetés leküzdésében. Hiszen ha a tanuló tudja, milyen jogi eszközök igénybevételére van lehetősége, nem feltétlen fog ragaszkodni a rosszabbik megoldáshoz, esetleg a brutalitáshoz.

Az elemzés az állampolgári ismeretek, a jogi ismeretek oktatásának fontosságát és jelentőségét hangsúlyozza. A feladat fontosságára utal az a tény is, hogy a fenti értékelést – az Európa Tanács felkérésére – a párizsi Országos Oktatáskutató Intézet készítette.

Nem vitatható, a 21. század embere, a mai iskoláskorú gyermek nem lehet majd teljes értékű ember, ha a szemléletmódját, a világ meglátásának mikéntjét nem helyezi széles látómezőre. Ki kell szélesítenie a horizontját ahhoz, hogy a felszín mögött az összefüggéseket meglássa és értékelje. Ennek eredményességét biztosítja az oktatás.

Az ifjúság azonban akkor képes érvényesíteni a jogait, ha tudja, milyen jogok illetik meg. A ma ifjúsága olyan időszakban és közegben lesz felnőttkorú, amikor és amelyben a közéleti viszonyok megkívánják az alapvető állampolgári ismeretek elsajátítását, alapvető jogi normák ismeretét. A jogi ismeretek oktatásának jelentőségét nemcsak az adja, hogy az az iskolai oktatás idején elsajátítandó gyakorlatias megoldásokat tartalmaz, hanem a szemléletmód kialakítása, a korrekt megoldások választására való „ráhangolódás" önmagában értéket jelent, s a későbbi évek során is hasznos és esetenként eredményes útitárs.

Az államhatalmi, államigazgatási szervek működését az állampolgárok akkor értik meg, ha valamilyen igazgatási alapismeretekkel rendelkeznek. Ezen túlmenően, szükséges megismerniük az alapvető jogokat és kötelezettségeket. A tanulóknak, a majdani állampolgároknak hasznos ismereteket kell szerezniük azokról a jogokról és kötelezettségekről, amelyek meghatározzák vagy befolyásolják az életviszonyaikat és tevékenységi köreiket. Az elsajátított ismeretek segítik majd elő, hogy felnőttként – a felelősségteljes ügyeikben – helyes döntést hozzanak. Az ember a jog alanya kell legyen, nem pedig a tárgya.

A jogok és a kötelezettségek egységet alkotnak. Ugyanabban a jogi helyzetben: ami az egyik ember számára jogot a másik részére kötelezettséget jelent. Például a Gyermek jogairól szóló egyezmény 24. cikke szerint a részes államok elismerik a gyermeknek a lehető legjobb egészségi állapothoz való jogát, valamint hogy orvosi ellátásban és gyógyító nevelésben részesülhessen. A 3. cikk 2. pontja értelmében a részes államok biztosítják a jóléthez szükséges védelmet és gondoskodást. A 3. pont értelmében a részes államok gondoskodnak arról, hogy a gyermekkel foglalkozó és az ő védelmét biztosító intézmények, hivatalok és létesítmények működése megfeleljen az illetékes hatóságok által megállapított szabályoknak, különösen a biztonság és az egészség területén. A gyermeket megillető jogok és kötelezettségek azzal válnak az adott állam jogrendszerének részévé, hogy „beültetik" azokat a hazai jogszabályok rendjébe. A honi törvények alkotásánál figyelemmel kísérik a nemzetközi egyezményt abból a szempontból, hogy milyen megvalósítási kötelezettség hárul ránk. Ezeket a törvényekben kötelező normaként írják elő. Így a hazai jogszabályok tartalmazzák az állampolgárokra vonatkozó jogosultságokat és kötelezettségeket is.

Az oktatás-nevelés együttes, egymást kiegészítő tevékenység. Ebből fakadóan az oktatási intézmények is egységes feladatként kell, hogy kezeljék a kettőt.

A közoktatási törvény (1993.évi LXXIX.tv.) – sok egyéb rendelkezése között – kimondja: a tanuló joga, hogy képességeinek, érdeklődésének, adottságának megfelelő nevelésben és oktatásban részesüljön (10. §. /3/ bek.).

Szintén a gyermek jogaként határozza meg a törvény azt a követelményt, hogy a tanítás során a tájékoztatás nyújtása és az ismeretek közlése tárgyilagosan és többoldalú módon történjék.

A tanuló joga, hogy válasszon a választható tantárgyak, foglalkozások közül.

A *közoktatási törvény* rendelkezéseiben írt követelménynek komplex programként kell megjelennie a nevelési-oktatási rendszer egységében, szerkezetének egészében.

Amikor a gyermek jogairól beszélünk, kettős megközelítést értünk alattuk. Egyrészt az általános, mindenkire vonatkozó törvényi szabályozást jelentik, másrészt azokat a spe-

ciális szabályokat, amelyek ezeken felül jelentenek nagyobb védettséget, többlet biztosítékokat a gyermekek számára.

Ezek a speciális törvényi rendelkezések a fent hivatkozott közoktatási törvény rendelkezésein túlmenően megtalálhatók a többi jogágban is, a törvénykönyvekben, a törvényekben. Így kifejezetten a gyermekek jogi helyzetét szabályozza a Polgári Törvénykönyv, a Büntető Törvénykönyv, a Családjogi Törvény, a Munkatörvénykönyv és egyéb jogszabályok. Tehát a jogi szabályozás adott, de ahhoz, hogy a fiatalok élni tudjanak jogaikkal, meg kell ismerniük azokat. Ez pedig az oktatás körébe tartozó feladat.

Az iskolások higiénés kultúrájáért

Tudatosodott-e már valaha bennünk, milyen jó, hogy egészségesek vagyunk? Talán még soha nem jutott eszünkbe, természetesnek vesszük, hiszen nem hiányzik semmi testi lelki jólétünkhöz.

A WHO meghatározása szerint "az egészség nem csupán a betegség, a tünetek hiányát, hanem a testi lelki, szociális jólétet, a szociális biztonságot jelenti". Csak akkor tudatosodik az egészség fontossága, ha megbetegszünk.

Napjainkban egyre több szó esik a megelőzésről, hiszen sokkal könnyebb megelőzni a bajt, mint gyógyítani.

A leghatékonyabb, legideálisabb mintaadó a család. Az első tapasztalatok a családból származnak, jó esetben a szülők példája és tanítása az, ami elindítja a gyerekeket azon az úton, hogy az egészségmegőrző magatartás életformájává váljon. Ugyanakkor az iskolának kiemelkedő szerepe van a kulturális technikák közvetítésében, az iskola a személyiségfejlődés "műhelye" is és a kortárscsoportok kialakulásának fontos színhelye.

A megelőzés egyik eleme a megfelelő higiénia, a higiénés kulturáltság. A Mölnlycke Kft. (korábbi nevén Sancella) 1986-ban történt piacra lépése óta elkötelezte magát a magyarországi higiénés kultúra szintjének emelése iránt, küldetést vállalt az egészségnevelés, az egészségügyi felvilágosítás területén. Libresse és Libero termékei mindenütt ismertek az országban.

Az 1988-ban kiadott Első menstruáció című könyvvel országos felvilágosító programot indítottunk közvetlenül a tizenhárom éves lányoknak. 1990-től az iskolákon keresztül, iskolaorvosok, védőnők, pedagógusok közreműködésével országos iskolai programmá vált tevékenységünk, mely a 6. osztályos lányoknak szólt. A szakmai visszacsatolások eredményeként a 1993/94-es tanévben jelentős előrelépés történt. Az általános iskolásoknak elkészült a Lány és fiú című könyv, mely egyaránt szól a lányok, illetve fiúk pubertáskori fejlődéséről és problematikáiról.

A középiskolás lányoknak (gimnázium, szakközépiskola, szakmunkásképző) a Nő című felvilágosító kiadványt készítettük. Ebben a könyvben a tizenöt éves korosztályhoz szólunk az ő szintjükön. A szóban forgóval olyan komplex felvilágosító anyagot ajánlunk, amely mentális és higiénés területen magában foglalja az érintett korosztállyal kapcsolatos tudnivalókat. Kiadványunkban szólunk a szexualitásról, a fogamzásgátlásról, a nemi úton terjedő betegségek tüneteiről és azok megelőzéséről.

Az országos program kapcsán tapasztaltuk, hogy az iskolák higiénés képe – mind az általános, mind a középiskolákban – rossz. Ezért úgy gondoltuk, hogy a Mölnlycke lehetőségeinek megfelelően megpróbál segíteni ezen a helyzeten. Olyan komplex higiéniai programot dolgoztunk ki, mely ezen a rossz higiénés állapoton változtatna.

A Mölnlycke jól ismeri az iskolák nagyon nehéz gazdasági helyzetét, ezért a TORK higiéniai rendszert (folyékonyszappan adagolók, kéztörlő- és toalettpapír tartók) speciális kedvezménnyel ajánljuk az iskoláknak.

Drogok és gyógyszerek

NAGY GÁBOR – PINTÉR MATILD

,,Ki győz az oroszlánon, óriáson,
ki vesz erőt ezen és ki máson?
Csak az, ki önmagán urrá tud lenni,
és indulatain erőt tud venni,
hogy el ne sodorhassák szenvedélyek."
Walter von der Vogelweide verse,
Erdődy János fordítása

A természetes élénkítőszerek tárgyalását a legelterjedtebb, s legveszélytelenebb élénkítőszerrel, a kávéval kell kezdenünk. A kávé élénkítő hatását először arab pásztorok figyelték meg. Látták, hogy kecskéik, miután a kávécserjéből ettek, feltűnően élénkké váltak. Mások szerint vándor kolduló dervisek, akik a kávécserje terméséből ettek, önmagukon figyelték meg annak élénkítő, frissítő, álmosságot elűző hatását. Rendtársaiknak is ajánlották a kávészemnek fogyasztását (a mai értelemben vett török kávét először csak a 14. században készítették el, érdekes módon Jemenben, s nem Etiópiában, a kávécserje őshazájában).

A kávéval a mohamedánok eleinte a hosszú ideig tartó, gyakran az éjszakába nyúló istentiszteletek fáradtságát űzték el. A kávé nagy üstökben főtt a mecset egyik sarkában és abból merítettek az imádkozó emberek. Azután a kávéivás szinte szertartássá vált, s amikor az igazhívőknek tilos lett a szeszesitalok fogyasztása, a veszélyes kábítószerek mellett a veszélytelen kávé is egyike lett az alkohol ,,pótszereinek".

Európában az elsők között – 1582-ben – az augsburgi orvos és botanikus, *Leonhard Rauwolf* számolt be keleti utazásai során szerzett megfigyeléseiről.

Az első nyers kávét 1637-ben hozták be Európába, egy hollandiai kikötőbe. Néhány évtizeddel később, 1660-ban, már nagyobb szállítmányok jutnak el Marseilles, Velence és Anglia kikötőibe.

Az új növény felkeltette az orvosok figyelmét is. Sokat vitatkoztak arról, árt-e az egészségnek vagy nem, hasznos-e vagy nem? Végül besorolták a gyógyszerek közé, bár az alkalmazásnak igen sajátos módját találták ki: azt javasolták a betegeknek – mosakodjanak kávéban! (Igaz, a gyógyszerként is használt teát nemcsak itatták, hanem úgy kellett a betegnek elszívnia a teafüvet, mint a dohányt ...)

Az 1600-as évek második felében egy kávékereskedő azután elhozta Törökországból a kávé elkészítésének receptjét, s az ahhoz szükséges eszközöket.

Nem sokkal ezután a nagyobb kikötővárosokban sorra nyílnak az olyan lokálok, ahol nem a szeszfogyasztás, hanem az ,,egzotikus" italok – a kávé, a tea és a kakaó – fogyasztása dominál

Ezt követően Európa nagyobb városaiban is elszaporodnak a kávéházak. A kávé megkezdte máig is töretlen diadalútját.

A sorban a következő az *alkohol*. Kis mennyiségben, ,,módjával" élve vele, valóban élvezeti szer, élénkítő hatása is van. Azt, hogy ,,veszélytelen", nem mondhatjuk. Aki rászokik, rabjává válik, s ekkor éppen olyan veszélyes mint a kábítószerek bármelyike. A lényeges különbség köztük az, hogy a kábítószereknél a várt hatást kiváltó és a szer halálos adagja között az arány 1:10-hez, addig az alkoholnál 1:20-hoz vagy 1:25-höz.

Azokon a vidékeken, ahol nem termett szőlő, más – cukor vagy keményítőtartalmú – növényekből (például pálma, rizs, árpa) erjesztettek alkoholtartalmú szeszes italokat. Így készült el például a sör, amelyből – mint ezt az ie. 1500-ból származó Ebers-féle papi-

ruszból tudjuk – az egyiptomiak már többfélét ismertek. Igaz, inkább orvosi, mint élvezeti célra használták.

A sör az ókori Egyiptomban nagy becsben állott, a legenda szerint a sörnek köszönhetően maradt meg a földön az ember.

Történt egyszer, valamikor régen, hogy Ré, a tündöklő Napisten megtudta, hogy ellene, aki a semmiből teremtette a világmindenséget, az emberek gonosz terveket szőnek. Tanácsot tartott a többi istenekkel, s elhatározták, hogy elpusztítják az embereket. A kegyetlen Hathor istennőt küldték, hogy végrehajtsa az istenek akaratát. Hathor valóban nagy pusztítást vitt véghez, míg végül is Ré megkönyörült az utolsó halálraítélteken. Azon a reggelen, amikor Hathor be akarta fejezni a pusztítás munkáját, sörrel árasztotta el a földet. Az istennőnek annyira ízlett az ital, s annyit ivott belőle, hogy részegségében nem ismerte fel az embereket. Így maradt meg – szerencsére – az ember a földön, de – sajnos – az alkohol is.

A görögök legendát költöttek hozzá. E szerint a bort, az „istenek vérét" Dionüszosz isten hozta el az embereknek, illetve ő tanította meg őket arra, hogyan készítsenek a szőlőből bort.

Noha egyiptomi alkimisták már az i.u. 2. században ismerték és használták is a desztillálókészüléket, az alkoholt magát arab és olasz alkimisták csak a 11. században állították elő, bor lepárlásából. Hogy mit is állítottak elő, pontosan nem is tudták. Arabul El-Kulnak („valami finom"), latinul spiritus vininek (a bor szelleme), spanyolul pedig al kohol-nak nevezték el.

A spiritus viniből azután szinte a 20. századig nélkülözhetetlen gyógyszer, pontosabban gyógyszeradalék lett – szinte minden gyógyszer tartalmaz alkoholt –, de ebből készült az alkimisták és sarlatánok fiatalítószere, az aqua vitae is.

A folytatás ismert ... az alkohol, sajnos, még nem vesztett csatát.

A legveszélyesebb, és a kávé, valamint az alkohol után a legelterjedtebb természetes élénkítő a kokacserje levelének alkaloidája, századunk nyolcvanas éveinek legdivatosabb kábítószere, a *kokain*.

Nézzük a gyökereket!

A kokain is, akárcsak a többi kábítószer, valamikor kultikus célokat szolgált Dél-Amerikában. Csak a spanyol hódítás után lépett ki a kultikus keretekből, és vált az évszázadok során az egyik legelterjedtebb kábítószerré. Hogy hogyan? Érdekes történet, érdemes megismerkedni vele.

A legenda szerint valamikor nagyon-nagyon régen a yunga törzsbeli indiánok nagy bűnt követtek el: felgyújtották az erdőket. Khum isten irtózatos haragra gerjedt, és elhatározta, hogy szigorúan megbünteti őket. Nemcsak a gyújtogatásért, hanem azért is, mert az égő erdőkből felszálló füst, korom, temérdek pernye beszennyezte makulátlan fehérségű palotáit, a mai Bolívia két nagy hegycsúcsát: az Illimanit és a Mururatát. Khum úgy határozott, hogy a Titicaca-tó partján levő várost elszigeteli az élelmiszertermelő vidékektől, íly módon éhezésre ítéli az egész lakosságot. Az indiánok így nomád életmódra kényszerültek. Ismeretlen tájakon át vándoroltak mindaddig, míg rá nem bukkantak egy furcsa, sosem látott növényre. Más táplálék híján elkezdték ennek a levelét rágni, és láss csodát: ismét erőre kaptak, elmúlt az éhségük és a fáradtságuk, s így sikerült újra termékeny vidékre jutniuk. Az időközben megbékült Khum adta hát a pusztulástól megmentő, mennyei növényt a yunga indiánoknak.

Történelmi adatok arra utalnak, hogy már az inka birodalom megalapítása előtt is termesztették a szóban forgó cserjét. A Cuzco völgyében alapított inka birodalom urai, hatalmuk biztosítása érdekében a növény isteni eredetét hirdették.

Egyes mondák szerint az inkák birodalma felett őrködő Napisten ajándékozta meg a földi helytartóját, az uralkodó inkát a kokacserjével, pontosabban annak titkával. Mert a koka – a korabeli krónikák szerint – jóllakatja az éhezőket, erőt ad a fáradtnak, feledteti a boldogtalanokkal bánatukat.

Más változat szerint a kokacserjét az istenektől a Napisten fia, Manco Cape és testvére, későbbi felesége, Onco hozták le „atyjuk fényét" a földre. A legendás testvérpár alapította meg az inkák – ez a mindenkori uralkodó címe volt – birodalmát.

Az már inkább a valóság világába tartozik, hogy a mai Peru területére, ahol a 14. században az inka nemzetség vezetésével a kecsua törzsek megalapították az inka birodalmat, a hatodik Inka, Roca hozta be a mai Kolumbia területéről egy utazás során.

Így történt vagy nem, egy bizonyos: az inkák, a ,,négy világtáj urai", a birodalmak korlátlan urai, jól ismerték a hatalmat, amit azon a kietlen, oxigénben szegényebb vidéken a koka cserje birtoklása jelentett. Ezért vezettek az inkák 1230-ban és 1315-ben háborút a szomszéd népek ellen, hogy megsemmisítsék kokacserje-ültetvényeiket.

Peru meghódítása és a kereszténység felvétele után is született egy legenda, amely ugyancsak a cserje isteni eredetét bizonyítja.

Amikor – a legenda szerint – Jézus megszületett, az ördög meg akarta ölni. Isten azonnal felnőtté változtatta és segítette elmenekülését. Amikor Mária nem találta a gyermek Jézust, kétségbeesetten keresni kezdte. Egy alkalommal már szinte halálosan kimerült, de Jézus, aki mindig vigyázta anyja lépteit, egy kokacserjéhez vezette. Amikor Mária evett a levelekből, ereje visszatért.

Egy bizonyos: a spanyol hódítás előtt a növényt szentnek tartották. Ezért a koka ültetését, aratását szabályozták. Hogy ezeket a szabályokat az emberek biztosan meg is tartsák, vallási ceremóniákhoz kötötték. Csak ez tette lehetővé, hogy a papok, akik ismerték a levél túlzott fogyasztásával járó veszélyeket, szabályozzák termesztését, fogyasztását. Azt az embert, aki a tilalom ellenére termesztette, vagy használta a növényt, legtöbbször halálra ítélték. Ilyen szigorú rendszabályoknak köszönhették, hogy a spanyol hódítás előtti időkben a kokain semmiféle problémát nem jelentett. Hiszen ha korlátlan mennyiségben engedték volna fogyasztani, akkor az emberek nagy része mindenfajta munkára alkalmatlan lett volna. Ez pedig az állam végét jelentette volna. De az uralkodó inka azt sem tűrhette, hogy katonái esetleg kokainmámorban menjenek a csatába.

A spanyol hódítók felszámolták az inka birodalom társadalmi szerkezetét. Megszűnik az indián papság hatalma, a szerzetesek pedig nem ismerik a növényben rejlő veszélyeket, így hát megkezdődnek a kokacserjével is a visszaélések. Emellett a hittérítők mindent elkövettek, hogy a kokacserje vallásiszimbólum-jellege megszűnjön. Így vált a hasznos növényből kábítószer. Megszületik a ,,fehér hó", a kokain.

Hogyan is rágták az indiánok a kokalevelet? Itt kell megemlíteni, hogy Dél-Amerika trópusi, száraz meleg éghajlata alatt mintegy kétszáz féle Erythroxylon-fajta növény közül csak kettőnek a levele tartalmaz kokaint. Ezek fényes, zöld színű leveleit mindig valamiféle alkáliás vegyhatású anyaggal, például mésszel, kagylóhéjjal együtt rágták. A mész hozzáadásának az a magyarázata, hogy elősegíti a levelekben a hatóanyag, a kokain felszabadulását. Azt, hogy erre hogyan jöttek rá, nem tudjuk még ma sem.

Az évszázados kokakultusz fennmaradt a keresztény korban is.

1836-ban jelent meg egy német orvos, *Pöppig*, dél-amerikai útinaplója, melyben a következőt írja: ,,Soha nem sikerült még egyetlen coquerót (így hívják Peruban a kokalevelet mértéktelenül élvezőket) sem leszoktatni szenvedélyéről. Bármilyen nélkülözést kell kiállnia is miatta, a koka már minden örömének forrása. De a coquero hamarosan alkalmatlanná válik minden komoly feladatra, és kiszolgáltatottabb rabja szenvedélyének, mint a legmegrögzöttebb alkoholista."

Egy másik svájci utazó, *Tschudi* arra is felfigyelt, hogy a kokalevél nedvének fájdalomcsillapító hatása is van.

A kokalevél alkaloidáját *Richard Willstttem*ek sikerült mesterséges úton is előállítania (ezért Nobel-díjat kapott). Nem sokkal ezután a kokain is megkezdte az új gyógyszerek szokott diadalútját. Jóformán minden idült betegségben szenvedőnek adták mint erősítő vagy nyugtatószert. Sőt, 1883-ban, egy német katonaorvos, Aschenbrandt, aki olvasott a dél-amerikai indiánok kokafogyasztásáról, a kimerült katonáknak híg kokainoldatot adott. Maga is meglepődött, hogy a katonák, ha átmeneti, rövid időre is, de újra reaktiválódtak. Ez a beszámoló keltette fel a fiatal *Sigmund Freud* figyelmét, aki éppen olyan gyógyszert keresett, amellyel a szegényes körülmények között élő betegein segíthetett volna (abban az időben Bécs egyik szegények lakta városrészének volt az orvosa).

Ebben az időszakban szedte maga is, küldött belőle menyasszonyának is, hogy azzal javítsa testi-lelki erőnlétét, s ajánlotta barátainak is.

1884 májusában történt, hogy Freud barátjának kokaint rendelt, hogy leszoktassa őt a morfinról. A kezdeti eredmény nagyon jó volt. Csak később derült ki, hogy nem leszoktatta a morfinról, hanem kokainistát csinált a morfinistából.

Laikus – vagy inkább üzleti (?) – körökben virágzott a kokain frissítő, erősítő hatásával kapcsolatos csodavárás. A századfordulón már mintegy százféle, kokalevélkivonatot is tartalmazó üdítőital volt forgalomban.

Ilyen volt például a borból és a levélkivonatból készített Vin Mariani.

Évekkel később készítette el *John Stythe Pemberton*, egy amerikai drug-store tulajdonosa, a kokakivonatot és koffeint tartalmazó, ma is híres üdítőjét, a Coca-Colát. Ez 1903-ig valódi kokaint tartalmazott, csak azóta ízesítik olyan kokalevelekkel, amelyekből a kokaint vegyi úton már kivonták.

(Közbevetőleg megemlítjük, hogy a Coca-Cola nevében lévő Cola szónak nincs köze az afrikai kóladióhoz, amelynek viszont a dióhoz nincs semmi köze.)

A szintetikus kokain elkészítése után 1880-ban, *dr. Anrep* leírta, hogy amikor önmagának a bőre alá kokainoldatot fecskendezett, az adott bőrterület érzéketlenné vált. Erre sem figyeltek fel.

Karl Ludwig Schleich német sebész, konyhasóoldattal hígított kokainoldattal általános sebészeti műtéteket végzett. Amikor 1892-ben a német Sebész Társaság nagygyűlésén beszámolt módszeréről, egyszerűen senki nem hitt neki.

A kémikusok és a farmakológusok keresték azt a szintetikus származékot, amelyik teljes értékű a fájdalomcsillapítás terén, de nem okoz függőséget. Erre azért is szükség volt, mert ahogy terjedt a kokain használata, úgy nőtt a kokain rabjainak a száma.

A kutatók fáradozását siker koronázta: 1904-ben fedezték fel a novokaint, amelyet azóta még jónéhány, a kokainnal hatásában teljesen egyenértékű, de terápiás adagban káros hatást nem mutató szere követte.

Sajnos, nemcsak a tudósok, a „dr. Faustusok" dolgoztak a kokainnal, hanem Mefisztó és társai is a színre léptek.

Első „felfedezésük", a kokain szabad bázis nem volt túl sikeres. Nem a felhasználást illetően, hiszen a belőle készült pasztát be lehetett dörzsölni a fogínybe, a hímvesszőbe, a hüvely nyálkahártyájába. A „baj" az elkészítésben lévő veszélyekben rejlett.

A „szabad bázis" úgy készült, hogy a kokainoldatot ammóniákkal ellúgosították, majd éterrel kivonták a szabad bázist. Az éter elpárologtatása azonban igen nagy robbanásveszéllyel jár.

Sajnos azonban rájöttek, hogy nincs szükség éterre, mert az ammóniákról hevítéssel is leválasztható fehér masszaként a kokainbázis. A hevítés során ropogás hallatszik, ettől kapta az új forma a „crack" nevet.

Nézzük meg – legalább érintőlegesen – a tartós kokainfogyasztás következményeit: fogyás, nyugtalanság; a beszéd nehézzé válik, gyakori a fogak csikorgatása. Izomgörcsök, sőt légzésbénulás is kialakulhat. A rendszeres fogyasztók olyan állapotba kerülnek, amelyik alig különböztethető meg az elmebetegség egyik formájától, a mániás depressziótól.

Az élénkítő hatás elmúltával a szervezetben igen erős kimerültség, testi-szellemi fáradtság jelentkezik. Hamar kialakul a hozzászokás és a függőség. Akkor pedig (a narkomán) ember depressziós lesz, s teljesen munkaképtelenné válik. Elkezdődik az ördögi kör: a kívánt hatás elérése céljából emelik az adagot. Ez esetben pedig kialakul egy rohamszerű félelmi állapot üldöztetéses téveszmékkel, hallucinációkkal. A nagy adagok emellett erős izgatottságot, szédülést, hányást, sőt rángógörcsöt okozhatnak.

A kokainnal nem zárult le a természetes élénkítők sora. Ezek sorába tartozik az útleírásokból ismert bételdió, a Kawa-Kawa, a Khat vagy drogok piacán legújabban ismertté vált guaraná.

A tudomány, a haladás és a világ is egy és oszthatatlan. Jó példa erre a *khat* esete. A légi közlekedés széleskörű elterjedése nélkül a khat például sosem jelenhetett volna meg Amerika vagy Európa drogpiacain.

Jó tíz évvel ezelőtt történt, hogy az USA egyik közép-nyugati államának pszichiátriai klinikájára pszichotikusan zavart-ingerült állapotban lévő fiatalembert szállítottak be. A kivizsgálások során kitűnt, hogy nem „valódi" elmebetegségről van szó, hanem a beteg

egy, Amerikában ismeretlen növény alkaloidjának hatása alatt áll. Angliában már feltűnt, hogy a betegek kivétel nélkül kelet-afrikai (többségük abesszin) és jemeni bevándorlók voltak. Egyértelművé vált, hogy a khattal újabb szer jelent meg a drogok piacán.

A khatcserje fiatal levelei olyan alkaloidot tartalmaznak, amely a levelek rágásakor felszabadulva fejti ki hatását az emberi szervezetre. Ez a hatás – étvágycsökkentés, élénkítés, túlfűtött, jó hangulat – aránylag rövid ideig tart; ha azonban valaki túl sok levelet rág el egyszerre, akkor alakul ki az agresszivitással és nagyfokú nyugtalansággal kísért állapot.

A khat egyik alkaloidája a cathinon. Kiderült, hogy instabil: a friss levélben még hatékony mennyiségben megtalálható, de egy-két nap alatt átalakul a hatástalan norephedrinné. Ezért volt szükség az Afrikától távoli országokban való megjelenéséhez a repülőgép: így a reggel learatott levelek még aznap eljuthatnak a világ bármely részére.

A polinéziai bennszülöttek ősidők óta használják „kedvcsinálónak" a *kawa-kawa* italt. Élvezete során, mint azt a kutatók megfigyelték, oldódik a feszültség, a félelmi állapot kellemes szellemi-testi nyugalom alakul ki, a szellemi aktivitás nő, ugyanakkor a fizikai munkavégzés, munkateljesítmény nem változik, sőt inkább javul.

A kawagyökérben hat, vízben nehezen oldódó hatóanyag található. Ezek egyike a kawapyron. Ettől várták, hogy viszonylag kis adagban adva, hatásos geriatrikum lesz. A szer fogalomba is került már néhány országban (Magyarországon még nem), s az eddigi vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy beváltja az alkalmazásához fűzött reményeket.

Ázsia egyes vidékein – elsősorban Malajziában, Indiában, Indonéziában – széles körben elterjedt *bételdió* ugyancsak az aránylag kevesebb veszélyt jelentő természetes anyagok közé tartozik (nem is szerepel a nemzetközi egyezmények tilalmi listáján).

„Természetesen" – a hindu mitológia és a korai szanszkrit irodalom tanításai szerint – a bételdió is az istenek adománya: Arguna lopta el a növényt a paradicsomból, hogy segítse az embereket boldoggá tenni.

Egy időben használták gyógyszernek is: ízesítőket kevertek hozzá és rossz szájszag ellen adták. Azt tartották, hogy legyőzi a skorbutot, elnyom mindenfajta lázat. Vérzéscsillapító hatása van. Kígyómaráskor a marás helyét be kell kenni bétellevet tartalmazó nyállal. Felruházták mágikus hatalommal is: a bétel erős szaga elűzi a rossz szellemet.

A nagy adagban fogyasztott bételdió először nikotinmérgezéshez hasonló állapot kialakulásához vezet. A bételdiót kevés oltott mésszel együtt rágják, ami a nyálat vérvörösre színezi (mész nélkül nincs színe). Ez a piros nyál, amelyet még a rágás után órákkal is bőségesen köpdöstek, az első felfedezőket nagyon megzavarta. Azt gondolták, hogy az emberek vért köpnek. Azt írták az utazók, hogy a dél-kínai Kvantum tartományban „az ég hó nélküli, a fák mindig zöldek, és az emberek vért köpnek".

Orvosi szempontból a bétel minden tápérték nélküli élénkítőszer, központi idegrendszeri izgató. Két alkaloidja az élénkítő hatáson kívül az alkoholhoz hasonlóan euforizál, és csökkenti a belső feszültséget. Ugyanakkor azonban bizonyos fokú „robbanékonyságot" is kialakít. (Talán ezért írja *Richard Katz* a malájokról szóló Vidám napok barna emberek között című könyvében „Csodálatos, milyen türelmesek ezek az emberek: ez a türelem messze meghaladja a miénket, de ha túlfeszítik, minden átmenet nélkül halálos dühbe csap át".)

A természetes élénkítők sorát a *guaranával* zárjuk. Mogyoró nagyságú termésében háromszor annyi koffein van, mint a kávébabban.

Sokáig nem ismerték fel, hogy a termés guaraminnak nevezett alkaloidája azonos a koffeinnel.

A 16. században, *Paracelsus* – teljes nevén *Philippuus Theophrastus Bombastus de Hohenheim* – kialakította az alkémiából a iatrokémiát, azt a tudományt, amelynek célja már nem az aranycsinálás, hanem olyan anyagok előállítása, amelyek a betegek gyógyítását szolgálják.

Az 1700-as éves végén megszületik a mai értelemben vett farmakológia, az 1800-as években megindul a gyógyszerkutatás – és gyógyszergyártás.

Az első időszakban azok az üzemek jöttek létre, amelyekben a gyógynövényekből kémiai eljárással jó és megbízható minőségű tiszta hatóanyagot vontak ki.

Lassan azonban megszületett a szerves kémiai alapokra épülő gyógyszergyártás is. 1887-ben a vegyészek előállítottak egy új, addig ismeretlen molekulacsoportot, amelyet

benzedrinnek – ismertebb nevén *amphetamin*nak – neveztek el. Úgy gondolták az új szert hatásos érszűkítő gyógyszer lesz. Amikor – 1910-ben – a farmakológiai vizsgálatok befejeződtek, s a szer ilyen irányú hatását ,,gyengének" minősítették, félretették a laboratórium egyik polcára.

Később újra kezdtek vele foglalkozni, ezúttal embereken vizsgálták, van-e orrvérzést csillapító hatása? Ez a feltételezés sem igazolta a várakozásokat, s már újból félre akarták tenni, amikor felfigyeltek a betegek megjegyzésére: a szer jó közérzetet és álmatlanságot okozott.

Kiderült, hogy valóban élénkítenek (de ha hatásuk lecseng, szinte pillanatok alatt jelentkezik az alváskényszer), megkönnyítik a tanulást (de az így tanultak nagyon hamar elfelejthetők), s csökkentik az étvágyat.

Először az élénkítő hatás keltette fel a kutatók figyelmét. Amikor azt 1933-ban megbízható módon, állatkísérletek során igazolták, akkor a következő években Európában is, az USA-ban is hatalmas reklámkampánnyal indították el a ,,Pep-pille"-t, a tablettát a sikeres gyógyszerré válás útjára. Úgy (is) reklámozták, hogy a tabletta szedése ,,jobban felüdíti a fáradt háziasszonyokat, mint kéthavi üdülés".

Nagyon hamar kiderült azonban, hogy rendszeres szedésük idegrendszeri mellékhatásokat, személyiségzavarokat okoz. Ezért ma már mind az amfetamin, mind a vele rokon vegyületek teljesen kiszorultak az orvosi gyakorlatban használatos gyógyszerek közül.

Az élénkítőszerek veszélyét egy ideggyógyász így jellemezte: ,,A morfinista megálmodja azokat a cselekedeteket, amelyeket meg szeretne tenni, az amfetaminok hatása alatt álló ember gátlások és gondolkodás nélkül megteszi, amiről ábrándozik."

Kezdetben az történt, mint a morfin esetében: rendelték, szedték, mert nem tudták, hogy e szerekkel kapcsolatban is kialakul a szenvedély.

A szereket ilyen módon használók kezdetben rendszerint boldogok, megelégedettek, energikusak – saját megítélésük szerint. De a kívülállóknak túl aktívak, bőbeszédűek, hencegők.

Az érbe adás, az úgynevezett ,,speed" (gyors) alkalmazás során nem ritka, hogy a használó öl vagy őt ölik meg üldöztetéses téves eszmeállapotban. Az eredeti benzedrin vegyületek lassan eltüntek. De ,,van", helyesebben ,,lett másik".

1914-ben egy német gyógyszergyárban előállítottak egy amfetaminszármazékot, az MDMA-t. A gyárat az a törekvés vezette, hogy az amphetaminnál előnyösebb tulajdonságú étvágycsökkentő gyógyszerhez jussanak.

Ez, sajnos, nem sikerült, de az, hogy az amphetaminnál is veszélyesebb drog szülessen meg, az igen.

A hetvenes évekig – mivel az állatkísérletek eredménye nem váltotta be a szerhez fűzött reményeket, semmi sem történt. Az új anyag ,,pihent" a laboratóriumok polcán.

Azután a hetvenes években kiderült, hogy az amfetaminnál sokszorta veszélyesebb.

A nyolcvanas években erősen megváltozott az élénkítő szereket igénylő ,,fogyasztók köre". Ezek jó része már nem a punk típusú toxikománok, hanem a diszkók hajnalig kitartó, kitartani akaró közönsége köréből került ki.

Az alkohol már nem elég, nem dobja fel őket eléggé; ezeken a hajnalig tartó táncpartikon általában már nem fogyasztanak alkoholt. Új szerekre van szükségük, olyanokra, amelyek jobban élénkítenek, mint az alkohol. Olyanokra, amelyek felerősítik a testek szavak nélküli kommunikációját, a testek beszédét, a body language-et .... S amikor az MDMA-ról kiderül, hogy erre megfelel a szellem kiszabadul a palackból.

A ,,tervezett" gyógyszerből – veszélyes drog válik. Eleinte akkor szedték, ha a társaság kis létszámú volt, beszedői kellemes állapotba szerettek volna kerülni, le akarták győzni a gátlásaikat, beszédesekké akartak válni. Kitűnt, a drog hatása alatt szinte megállás nélkül lehet – ,,kell" – táncolni.

A leginkább az MDMA volt erre a célra alkalmas, így hasznos versenytársak nélkül, s új, népszerű nevet is kapott. ,,extasy" (extasis).

A csodálatos szernek van árnyoldala: mind több és több haláleset következik be a partikon, szó szerint 43C-os (!) lázban, szívelégtelenségben; s mind többeket akut pszichózisban, azaz heveny elmezavarban kell sürgős orvosi kezelésben részesíteni. Akik pedig azt hiszik, mivel ezeket a ,,kellemetlenségeket" elkerülték, hogy ők veszélytelenül hasz-

nálhatják az extasyt, tévednek; súlyos árat fizetnek érte; a későbbi években depresszió, szorongásos állapot, paranoia (üldöztetéses téveszme) alakulhat ki.

Más területen is születtek ,,eredmények"; (így például előállítottak egy, a heroinnál is sokszorta – kétszázötvenszer! – hatásosabb drogot, amelynek egyetlen grammjából – mintegy ötvenezer(!) adag készíthető!

Mivel a bajok, mellékhatások erőssége is sokszorosa az alapvegyületeknek, így a hatóságok hamar betiltották a gyártásukat. Sajnos, ez azonban csak a legális gyártásra, forgalmazásra érvényes. A kábítószer-kereskedők zuglaboratóriumokban gyártatják tovább áruikat.

Befejezésül, úgy gondoljuk, érintenünk kell egy nem a ,,tárgyhoz", de a témához tartozó, újabban -mármint Magyarországon – felmerült kérdést. Nevezetesen, hogy hazánkban törvényesen hozzáférhetővé váljon-e a marihuana?

Ez a kérdés több nyugati államban már régebben felmerült.

Am nem azért, mert egyesek a személyiségi jogok korlátozott voltát látták a tilalomban, hanem mert úgy vélték, rendőri erőkkel megoldhatatlan a kábítószer-kereskedelem elleni harc; a megoldást az ,,állami" szinten történő, olcsó kábítószer-árusítás lenne, ily módon húznák ki a szőnyeget a kábítószer-kereskedők talpa alól.

Az elképzelés nem vált be. Egyrészt azért, mert egyesek éppen így váltak kábítószer-kereskedővé: X országban olcsón felvásárolták a kábítószert, s saját országukban drágán eladták.

Másrészt azért sem vezethetett megoldáshoz, mert éppen a leginkább ,,pártolt", ártalmatlannak tartott marihuanáról tudjuk, hogy az ,,ártalmatlansága" a napi fogyasztás mértékétől függ (ezt ma magas ára is ,,szabályozza"), de azt is tudjuk; beszálló drog. Akik rászoknak, azok jelentős része átáll a veszélyesebb drogok (hasis, heroin, stb.) valamelyikére.

A fentiek alátámasztására két adat:

Az Orvostovábbképző Szemle 1994 júliusi számában körkérdést intézett olvasóihoz: ,,Egyetért-e Ön azzal, hogy Magyarországon törvényesen is hozzáférhetővé váljon a marihuana?"

A válaszokat a lap 1995. évi januári számában hozták nyilvánosságra. A kérdésre egyetlen olvaló válaszolt igennel. Ehhez nem kell kommentár. De nem kell kommentár a kábítószer-kérdés nemzetközi hírű szakértőjének, Bayer professzornak a Gyógyszerészet 1995 februári számából az alább idézett soraihoz sem: "A holland politikusok jelentős része azt ismételgeti, hogy sikerrel járt a holland kábítószerpolitika: a lágy drognak tekintett kannabisz elválasztása a keménynek tekintett drogoktól eredményesen működik. A valóság ettől az illuziótól jelentősen különbözik: Hollandiában nem a kannabiszhasználat, hanem minden drog használata felszabadult, sőt elszabadult. Szó sincs a kannabisz elkülönítéséről, a herointól kezdve minden kábítószer beszerezhető. A szabadság – és természetesen az üvegházban termesztett kannabisz magas hatóanyag-tartalma – ezrével vonzza az országba a nyugat-európai fiatalságot és ezáltal jól megy a bolt. Nem mindenki örül a drogturizmusnak, legalábbis ezt jelzi Maastricht város vezetőinek az a döntése, mellyel a rendőrséget arra utasították, hogy minden olyan külföldit, akiről feltehető, hogy kábítószer-vásárlás miatt érkezett a városba, bizonyítási eljárás mellőzésével utasítson ki onnan ...

Meg kell szüntetni az ellenőrzést, és helyette a "harm reduction"-ra (az ártalom csökkentésre) kell összpontosítani. Nem azt kell megakadályozni, hogy a toxikománok heroint injekciózzanak vénájukba, hanem azt kell biztosítani, hogy tiszta fecskendőt használjanak és ne fertőződjenek. A "harm reduction"-t semmiképpen sem lehet prevenció helyettesítésre ajánlani. A kábítószerek gyógyászati célokra való korlátozását nem valami diktatórikus hatalom eszelte ki, hanem a nemzetközi közösség jutott arra a felismerésre, hogy kormányoknak kötelessége az egyéneket megóvni a kábítószer-fogyasztás káros következményeitől (pl. a függőségtől) és a társadalmat megóvni intoxikált egyének felelőtlen viselkedésétől.

Ez a korlátozás ugyanabban az értelemben "csorbítja" az emberi jogokat, mint a közlekedési szabályok betartásának kötelezettsége.

Egyes országokban folynak olyan vizsgálatok, hogy milyen hatással jár(na) például a bűnözés alakulására, ha a gyógyíthatatlan szenvedélybetegek orvosi ellenőrzés mellett hatósági áron jutnának a kábítószerhez. Tehát nem "szabad forgalomról" van szó, hanem szigorúan ellenőrzött körülmények között folyó, kísérleti jellegű vizsgálatokról!

IRODALOM

Amberger-Lahrmann, M. – Schmähle, D.: Gifte. Geschichte der Toxikologie. Springer, Berlin-Heidelberg-New York-London-Párizs-Tokió, 1988.
Bayer, I.: A kábítószer. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.
Bayer, I.: Eksztázis export. Pharmorint, 1993. 1. sz.
Braun, J.-L.: Vom Hacshisch zum LSD. Insel, Frankfurt am Main, 1969.
Cocaine and crack. Brit. Med. J., 299. 1989. 337. sz.
Eichler, O.: Kaffee und Coffein. Springer, Berlin-Heidelberg-New York, 1976.
Faust, V. és tsai: Drogengefahr. Hippokrates, Stuttgart, 1982.
Grimm, G.: Drogen gegen Drogen. Veris, Kiel, 1992.
Haan, J.: Medikamente, als Drogen und Suchtstoffe. Med. Mo. Pharm., 4., 1981, 97. sz.
Katzung, W.: Guarana: Ein Naturprodukt, mit hohem Coffeingehalt. Med. Mo. Pharm., 16., 1993, 330. sz.
Keup, W.: Folgen der Sucht. Thieme, Stuttgart-New York, 1980.
Meyer, R.: Gesundheitsschden durch ,,Crack": Erfahrungen mit der Cocaindroge. Pharm. Zeit, 139., 1994, 1409. sz.
Nagy, G. – Lovas, P.: A kábítószerek világa. Medicina, Budapest, 1985.
Nagy, G.: A toxikománia aktuális problémáiról. Az orvostudomány aktuális problémái, 61. kötet, Medicina, Budapest, 1989.
Neuninger, H.: Suchtgifte in unserer Welt – Stoffe, Fakten, Zahlen. Öst. Ap. Zeit., 19., 1991, 49. sz.
Scheidt, J.: sigmund Freud und das Kokain. Psyche, 27., 1973, 387. sz.
Schneider, E.: Betel – ein beliebtes Genussmittel Südasiens. Pharm. in unserer Zeit, 15., 1986, 161. sz.
Schiedlansky, G.: Tee, Kaffee, Schokolade. Prestel, München, 1961.
Sonnedecker, G.: Die Opiumsucht. Pharm. Zeit., 108., 1963, 835. sz
Strunz, F.: Psychofarmaka und Traum. Pharm. in unseret Zeit, 17., 1988, 51. sz.
Thomas, K.: Die Künstlich gestenerte Seele. Enke, Stuttgart, 1970.
Tonry, M. – Wilson, Qu.: Drugs and Crime. University of Chicago Press, Chicago, 1990.

D. A. D. A

A Magyar Rendőrség Általános Iskolai Drogmegelőzési Programja

ORLAY IBOLYA – CSERES JUDIT

Magyarország tíz és fél milliós lakosságával a Kárpátok medencéjében helyezkedik el: a Duna mellett fontos nemzetközi utak keresztezik országunkat, Budapest/Ferihegy forgalmas nemzetközi repülőtér Kelet és Nyugat között. A hazánkba érkező utazók száma rendkívül magas: háromszor több évente, mint az összlakosság. A határok megnyitása volt az egyik legfontosabb lépés az Európához való csatlakozásnál, de ennek megvan az a kedvezőtlen hatása is, hogy Magyarország kinyílt a nemzetközi bűnözés számára.

Kábítószerhelyzet Magyarországon

A kábítószer-bünözés helyzete ebben a régióban súlyosbodott, amikor Bulgária és Románia korábban szigorúan ellenőrzött határait felnyitották a demokratikus változások; a jugoszláv háború kezdetétől az illegális kereskedők biztonságosabb utakat választanak. Ezt a jelenséget nyomon lehet követni a heroinlefoglalások növekvő mennyiségén, mely a Közel-Keletről jön a balkáni úton, de az utóbbi időben már Dél-Amerikából származó kokaint is lefoglaltak néhány alkalommal.

Magyarországon a kábító hatású anyagokkal visszaélők között legmagasabb a politoxikománok száma – akik az alkoholt nyugtatókkal vagy különféle altató- és csillapítószerek keverékével együtt használják –, de emelkedik a kemény drogokat fogyasztók száma is. A drogfüggőség egyelőre még viszonlag alacsony arányban tapasztalható, még nincs nagy számú keménydrog-függő hazánkban. A hetvenes években nagy szervesoldószer-visszaélési (szipuzási) járvány volt nálunk, amely a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára érte el csúcspontját, majd a fogyasztók száma 20%-ra csökkent.

A felnőtt férfi lakosok körében a hagyományos alkoholfogyasztó réteg és a képzetlen, hajléktalan és munkanélküli emberek, bizonyos etnikai kisebbségek kockáztató életstílussal képezik a legveszélyeztetettebb csoportokat (politoxikonánia, szerves oldószer belélegzése).

A kábító hatású szerekkel visszaélők legtöbbje a 16-24 éves korcsoportokba tartozik (mákkészítményeket, kodeint, altatókat, nyugtatókat és alkoholt használnak, szipuznak).

A drogfogyasztás tekintetében potenciális kockázati csoportok a közeljövőben az iskolát elvégző munkanélküli fiatalok és természetesen az iskolás gyermekek lehetnek, ha a kemény drogok tiltott kereskedelme növekedik és a primer prevenciós munkánk hatástalan marad.

Gyermekeink egészséges fejlődése jelenti a társadalom jövőjét.

Az ENSZ 1989-ben kelt gyermekjogi egyezménye előírja a részes államok kormányai számára, hogy minden szükséges intézkedést tegyenek meg a törvénykezés, a gazdaság, a szociális ügyek és a nevelés területén, hogy megvédjék a gyermekeket a kábítószerek és pszichotróp anyagok használatától és megelőzzék, hogy a bűnözők kihasználhassák őket ezen anyagok illegális előállítására és forgalmazására.

Hazánkban 1993-ban közel 3000 drogbeteget regisztráltak a kezelő helyeken. Ez az adat nem tükrözi a valóságot, hiszen a látencia, a Btk. 1993. évi módosításának ellenére még mindig óriási. Megjegyzést érdemel, hogy az ENSZ egységes kérdőívének megfe-

lelően 1994-ben már megindult az Országos Statisztikai Adatgyűjtés Program (OSAP), így 1995-ben már a valós helyzetet megközelítő adat várható.

A szenvedélybetegségek leküzdésére szolgáló ellátás magyar helyezetére jellemző, hogy hagyományosan működnek az alkoholelvonás egészségügyi egységei, újabban pedig társadalmi szerveződések alakultak. A kábító hatású anyagok fogyasztói számára viszont jószerivel csak csekély kapacitású ambuláns ellátás áll rendelkezésre.

A magyar lakosság tömegei társadalmi beilleszkedési zavarokkal küzdenek, az erre vonatkozó vizsgálatok a világranglistán is első helyeket elfoglaló adatokat mutatnak a már említett szenvedélybetegségek, de az öngyilkosságok, a daganatos, ér- és idegrendszeri megbetegedések, a családok szétesése terén és a demográfiai helyzet alakulásában. Ezek az adatok az emberek jellemzően alacsony konfliktuskezelő, problémamegoldási szintjét mutatják egyéni élethelyzeteikben, jóllehet ezek a képességek elsajátíthatók, a szocializáció folyamatának alapvető alkotóelemei.

Az iskolát befejező fiatalok manapság nem egykönnyen találnak munkát. Most egy új kockázat is megjelent: a kemény drogok illegális kereskedelme.

A kábítószer tehát a mai társadalmak egyik fő ellensége. Azokban az országokban, ahol az elsősorban a fiatalokat érintő kábítószer problémák a legsúlyosabban jelentkeztek, össztársadalmi kötelezettségnek tekintik a kábítószer elleni harcot. Olyan tevél enységnek, amelyből a maga területén mindenkinek, minden társadalmi és kormányzati szervnek ki kell vennie a részét.

Ennek a tevékenységnek igen jelentős része hárul a rendőrségre. A kábítószeres bűnözéssel kapcsolatos rendőri munka kétirányú. Jelenleg a nagyobb emberi és technikai erőket a klasszikus rendőri tevékenység, a felderítés köti le, ez azonban hatását csak a kínálati oldalon fejti ki.

A tiltás, a szankcionálás, a fokozott ellenőrzés nem eredményezi a másik oldal, a fogyasztási igény csökkenését.

Sőt, a kínálat növekedésével egyenes arányban sokkal inkább várható az árfolyamok emelkedése. A modern és hatékony rendőrség funkciói bizonyos szociális tevékenységeket is tartalmaznak, melyeknek egyik eszköze a bűnmegelőzési munka, ezen belül pedig az egyik legfontosabb éppen a drogprevenció.

Az Interpol ajánlásai is az interdiszciplináris megközelítésmódot kívánják meg a tagállamok rendőrségeitől, és azt, hogy a rendőri szervezetek ilyen elv szerint módosuljanak. Mindezek alapján a magyar rendőrség számára is kényszerítő kötelezettség, hogy emberi és anyagi erőit átcsoportosítva a megfelelő jogszabályi, szervezeti, szakmai és technikai lehetőségeket teremtse meg a kábítószeres bűnözés visszaszorításában leghatékonyabb hadállások, az elsődleges megelőzés megerősítésére.

Ez az a terület, ahová, minél előbb megfelelő emberi és anyagi erőket kell csoportosítani, lehetőséget teremtve a magyar rendőrségnek, hogy mind jogszabályilag, mind szerkezetileg kellő anyagi, tehcnikai háttér megteremtésével, a megelőzés terén a leghatékonyabbal, a primer prevencióval is harcba léphessen a kábítószeres bűnözés visszaszorításáért.

A rendőrség célirányos bűnmegelőzési tevékenységéről

Az országos rendőrfőkapitány a 16/1991. számú intézkedésével deklarálta a rendőrség bűnmegelőzési tevékenységét, melyben kiemelt szerepet szánt a gyermek- és ifjúságvédelemnek.

Szakembereink a lehetőségek és a feladatok vizsgálata után arra a következtetésre jutottak, hogy a fiatalokat veszélyeztető drogproblémákkal nem elegendő egy-egy tájékoztató előadáson, kiadványon vagy rendőri osztályfőnöki órán alkalomszerűen foglalkozni. Az igazán hatékony megelőzést csak általános és dinamikus hosszútávú program szolgálja. A külföldi rendőri gyakorlatot tanulmányozva találtak rá kollégáink a D.A.R.E. programra, amely a nemzetközi összehasonlításban a legjobb eredményességi mutatókat hozta.

A D. A. R. E. 1983-ban indult Los Angelesből, a helyi rendőrség az iskolaszövetséggel együttműködve hívta életre. Hatékonyságát az is bizonyítja, hogy az elmúlt tíz év első

felében az USA minden államának rendőrsége a drogprevenciós tevékenységei sorába iktatta, sőt 1991-re már több dél-amerikai állam, továbbá Kanada és Ausztrália is csatlakozott a programhoz.

A D.A.R.E. már indulásánál jelentős társadalmi és állami támogatást tudhatott maga mögött, hiszen a veszély valós jelenléte miatt az USA-ban a szövetségi kormány szintjén tekintették komoly feladatnak a drogmegelőzést. Az Amerikai Egyesült Államokban nyolc kiképzési központ működik. 1992-ben már 3500 kiképzett rendőr-oktató nevelt több mint 5 millió gyermeket.

Rendőri általános biztonsági és drogmegelőzési program indítása Magyarországon

A D.A.R.E. magyar neve D.A.D.A. lett, a Dohányzás, az Alkohol, a Drog és az AIDS szavakból született mozaikszó, melyben a betűk sorrendje is követni igyekszik a fiatalok próbálkozásait és az ezek következtében jelentkező veszélyeket.

Az oktatás 1992 szeptemberében kísérleti jelleggel indult Budapest három és Veszprém két iskolájában. A budapesti iskolákat reprezentatív mintavétellel jelölték ki, így esett a választás egy jó szülői anyagi kondíciókkal rendelkező II. kerületi iskolára (Fenyves utcai Általános Iskola), egy III. kerületi tipikus lakótelepi paneliskolára (Bárczi Géza utcai Általános Iskola), és egy hagyományosan munkáskerületnek tartott, XXI. kerületi iskolára (Gombos téri Általános Iskola).

Az első kísérleti év sikere után az 1993/1994-es tanévben a program – a lehetőségekhez mérten – országos kiterjesztése következett. Ma mintegy 6000 gyermekhez jut el a D.A.D.A. program nevelési tartalma. Hetvenkét iskolában ötvenöt kiképzett rendőr oktatja a gyerekeket az általános biztonságra, ezen belül pedig végső célként a kábítószerveszély szembeni védekezésre.

A teljes oktatási program nyolc éves, a 6-14 éves korosztályhoz szól, de a kísérleti év azt bizonyította, hogy egy rövid csatlakozással sikeresen indítható ötödiktől is, hiszen a tréning lényege mindig ugyanaz: „Hogyan érezheted magad biztonságban?”. Az ezzel kapcsolatos ismereteket és problémamegoldási lehetőségeket a diákok egy jól képzett, egyenruhás rendőrtől tudhatják meg iskolai tanórák keretében (osztályfőnöki óra). Optimális esetben ugyanaz a rendőroktató kíséri végig a gyerekeket az első osztálytól nyolcadikig, így mondhatjuk, hogy huzamosabb kapcsolatban áll velük, mint bármelyik tanár.

A kábítószer-megelőzésben a rendőroktató sikere abban rejlik, hogy ő az autentikus személy a veszélyhelyzetekkel szembeni viselkedés közvetítésében, amit ő mond, az hiteles, hiszen tudását saját tapasztalataiból, gyakorlatból meríti. A D.A.D.A. „kiváltja” a hagyományos rendőri osztályfőnöki órákat, és magára vállal a témához kapcsolódó osztályfőnöki feladatokat is.

A D. A. D. A. célja, módszere, eszközei

A D.A.D.A. személyiségfejlesztő, önértékelést tanító, önbecsülést növelő, általános iskolai oktatási program. Célja, hogy a gyerekek mindenkor felismerjék a veszélyhelyzeteket, meg tudják különböztetni a pozitív és a negatív befolyásokat, ki tudják számítani döntéseik, cselekedeteik eredményeit, következményeit, ellent tudjanak állni még a kortársaiktól érkező negatív befolyásnak is. Végül pedig célja, hogy a gyerekek úgy oldják meg a konfliktushelyzeteiket, hogy abból kikerülve ne érezzék magukat vesztesnek.

Célunk, hogy a D.A.D.A. programot megismerő gyerekek ne válhassanak bűncselekmény áldozatává vagy elkövetőjévé, és forduljanak bizalommal a rendőrhöz, ha arra valamikor mégis szükségük lenne.

A D.A.D.A. tehát egy komplex biztosági program. Kérdései mindig a személyes biztonsággal foglalkoznak, még akkor is, ha ez közvetlen módon jelenik meg.

A hatéveseknél olyan témakörökkel kezdődik az oktatás, mint például: ki az idegen, milyen a kellemes és kellemetlen érintés, mit teszel, ha egyedül vagy az utcán vagy ott-

hon, hogyan kell viselkedni idegen környezetben vagy tömegben. Nyolcadikban pedig a barát-, partner- és csoportválasztás problémáival zárjuk a projectet.

A D.A.D.A. módszere a szituációs és szerepjáték, valamint az irányított beszélgetés. A program sajátsága, hogy olyan attitűdöket, problémamegoldó paneleket ajánl és gyakoroltat a gyerekekkel, amelyeket a fiatalok a tréning végeztével személyiségükbe építve, sajátjukként, rutinszerűen tudnak alkalmazni. Eszközei kifestő füzetek (a kicsiknek), feladatlapok, munkafüzetek, demonstrációs táblák és a szituációs játékok kellékei. A foglalkozásoknak az oktatási kézikönyv szigorú tematikát szab meg. Ez biztosítja a program egységes megjelenését.

Eltérés csak az előadó személyiségéből és a gyerekektől érkezett kérdésekből, valamint a helyi specialitásokból adódik.

A D. A. D. A. módszeréhez tartozik az iskolai kollektívával és a szülőkkel való szoros kapcsolattartás. Az iskolával való kapcsolat meghatározza, hogy a rendőr legalább havonta egyszer megjelenik ott. Meg kell jegyezni, hogy az állandónak mondható rendőri jelenlét az iskola környezetét tekintve is hatékony megelőző jelleggel bír.

Az oktató rendőr a szülői értekezleteken is részt vesz. A program egyes feladatlapjai, főleg az alsóbb osztályokban, a gyerekek és szüleik otthoni együttműködését igénylik, de a felsőbb osztályokban is adott problémafelvetés kapcsán a következő órára várjuk a gyerekektől a családi háttérből érkező visszacsatolást.

D. A. D. A. törzsanyag

A törzsanyag a 10-12 éves korosztályhoz szól. Ez a nyolc éves tananyag legdinamikusabbb és fajsúlyában is a legtekintélyesebb része.

A koncentrikus felépítésű tanterv építkezik az alsó tagozatban elhangzottak tartalmi elemeire és szerkezetére, ugyanakkor biztos alapot ad a 7.-8. osztályos anyagnak, amely tulajdonképpen a törzsanyag rögzítésére szolgál, fűszerezve azt a korosztály kapcsolatteremtéssel, -tartással és -felbomlással járó problémáit megoldó viselkedési ajánlásokkal.

A törzsanyag témakörei

1. óra: Ismerkedés, kötetlen beszélgetés, az új taneszközök bemutatása, kiosztása

2. óra: Személyes biztonság: Mi a biztonság? Ki a felelős biztonságodért? Miből érezheted, tudhatod magad biztonságban? Mi a garanciája a biztonságodnak? Van-e egyáltalán garancia rá? Mik a szabályok és törvények, mi a szerepük? Milyen jogaid vannak?

3. óra: A drog helyes, illetve helytelen használata: Mik a drogok? Milyen hatásaik vannak? Van-e helyes használat? Mi a különbség a helyes és a helytelen használat között? Miért bünteti a törvény a kábítószerrel való visszaélést? Kiket véd ez a törvény?

4. óra: Következmények: Mi a következmény? Ki lehet-e számítani előre a következményt? Mik vagy kik segítenek abban, hogy pontosan ki tudd számítani a következményt vagy eredményt? Aktív vagy passzív magatartásnak azonos vagy ellenkező előjelű eredménye van-e? Mitől függ az eredmény minősítése?

5. óra: Befolyásolás, nyomás: Mit jelentenek ezek a szavak? Mi az elvárás? Milyen összefüggés van köztük? Egy 11-12 éves gyereknek hányféle elvárásnak kell megfelelnie? Melyikkel azonosul a legkönnyebben? Miről lehet felismerni a befolyásolás szándékát? Honnan tudod, hogy jó vagy rossz irányba akarnak befolyásolni?

6. óra Hogyan mondjál nemet? Ellenállási attitűdök, viselkedési panelek ajánlásai, gyakorlása (szituációs játékok).

7-8. óra: Önértékelés, önbecsülés, magabiztosság: Mi az értékelés, mi az önértékelés? Milyen szempontjai vannak? Változnak-e a szempontok, ha igen, mi szerint? Honnan tudod, hogy reális-e az önértékelésed? Mely tulajdonságaidat kell erősíteni és melyeket gyengíteni? Mi a bók? Mihez segíti hozzá azt, aki kapja, és azt, aki adja? Mi a különbség az öntudatos és az öntelt között?

9. óra Stressz-kezelés: Mi a stressz? Mi a feszültség és konfliktus? Milyen fizikai és pszichikai jelei vannak? Hogyan jelenik meg a külvilág előtt? Hogyan lehet oldani, kezelni? Miért nyúlnak néhányan drogokhoz? Meg lehet-e tanulni a problémakezelést?

10. óra: A média befolyása a drog használatára: Irányított beszélgetés aktuális példák kapcsán.

11. óra: Döntés és kockázat: A 4. óra anyagára visszautalva, a következmény kiszámíthatóságából kell továbblépni. Mi minden befolyásolhat egy döntést? Mi a kockázat? Mi az ésszerű kockázat, mi a felesleges kockázat, és mi az esztelen kockázat?

12. óra: Alternatívák a drogok ellen: Mi az alternatíva? Mi a választási lehetőség? Mit „adhat" a drogok egyszeri vagy tartós használata fogyasztójának? Hogyan változik meg a droghasználó testi, szellemi szintje és külső környezete? (irányított beszélgetés).

13. óra: Szerepmodell: Az óra vendége a diákok által kért személy, anyaga az általuk összeállított kérdésekből áll.

14. óra: Támogatási rendszer kialakítása: Mi a támogatás, mi a segítség, mit nevezünk biztos háttérnek? Kik azok, akik eszedbe jutnak a fenti fogalmakkal kapcsolatban? Milyen cselekedetekben nyilvánulnak meg ezek a fogalmak? Alakíthatod-e magad körül ezt a támogatói rendszert? Milyen érzéseket kelt benned az, ha van egy ilyen jól működő rendszered?

15. óra: Hogyan lehet kezelni a bandák nyomását? Fontos-e, hogy tartozzál valamilyen csoporthoz? Milyen közösségek azok, amelyek számodra szimpatikusak, és milyenek, amelyek ellenérzéseket vagy félelmet keltenek benned? Hogyan lehet csatlakozni egy csoporthoz? Spontán, vagy meg kell küzdeni a befogadásért? Te is alakíthatsz valamilyen csoportot? Az erőszakos, durva magatartást tanúsító fiatalok megfigyelésed szerint egyedül vannak ilyenkor, vagy általában többen? (Konfliktuskezelő panelek gyakorlása az utóbbi csoportokkal szemben.)

16. óra: A D.A.D.A. program összefoglalása: A törzsanyag egészét összefogó tesztlapok kitöltése, csoportos és egyéni vetélkedők, szellemi és problémamegoldó szituációs játékok.

17. óra: Sport- vagy klubfoglalkozás, ahová meg lehet hívni mindazokat, akiket szívesen látnak a gyerekek, és akik támogatták, vagy egyéb módon érdeklődtek a D.A.D.A. iránt.

A program működtetésének anyagi háttere

A program igényes, az oktatást számos segéd- és promóciós anyag kíséri, ezek költségvonzatai két irányban oszlanak meg:

– Egyrészről a rendőri oldalt érintő terhek, melyek a rendőroktatók képzését és az általuk közvetlenül az iskolai oktatásban szükségletként jelentkező segédanyagok, eszközök költségeit jelenti. Ezeket a rendőrség állja.

– Másrészről a diákok tansegédletként felhasznált anyagainak költsége, melyhez az iskolák szponzorálás útján juthatnak hozzá. Ez az összeg nem állandó, függ az oktatásban résztvevő diákok létszámától és a központi alapból befolyó szponzori hozzájárulástól.

Az első kísérleti oktatási év egésze, melyben 1000 gyermek kezdte el tanulni a D.A.D.A. programot, 1 millió forintot emésztett fel. Ezt a költséget a Budapesti Közbiztonsági és Módszertani Központ Alapítvány vállalta magára. A második évben az írásos segédanyagok nyomdai úton történő előállítása jelentős költségcsökkentő tényező volt, így 6000 gyermek oktatása már csak 2,5 millió forintot igényelt, nem számítva ide a rendőrség oldalán jelentkező költségeket.

A sajnálatos mégis az, hogy ezt az összeget az iskoláknak maguknak kell előteremteniük saját környezetükből szponzorok, alapítványok vagy önkormányzati támogatás útján. A probléma nemcsak ott van, hogy talán gyakorlat hiányában ez a fajta oktatási támogatás nagyon olajozatlanul megy, hanem még súlyosabban ott jelentkezik, hogy sokan az oktatásba már belépő intézmények közül sem számoltak azzal, hogy a program hosszútávú (8 éves), így a költségek minden évben jelentkeznek, sőt az újonnan belépő évfolyamok tanulóinak számával hatványozódnak. A harmadik évben az oktatásba már belépett iskolák új évfolyamainak csatlakozásával minimum 9000 gyermekkel kell számolnunk.

Előzetes tájékozódásunk szerint az iskolák kétharmada a következő évre nem tudja előteremteni a költségek fedezetét. Nem beszélve azokról a jelentkezőkről, akik már tavaly is jelezték igényüket az oktatásra, de az anyagi terhek miatt erről le kellett mondaniuk. Sajnálatos tény, hogy pont ezeknek az iskoláknak a diákjai vannak kiszolgáltatottabb helyzetben a veszélyeztetettség szempontjából.

A tények ismeretében látni kell, hogy a D.A.D.A. központi kormányzati vagy szakminisztériumi (Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Népjóléti Minisztérium) támogatás nélkül nem működtethető, de így is kérdéses, hogy a program eljutqtatható-e, a nagyobb veszélyhelyzetben lévő gyermekekhez pedig a sürgető objektív igény körükben jelentkezik.

A központi pénzalap hiányában szembe kell néznünk azzal, hogy ezen a területen is a piac törvényei fognak érvényesülni, vagyis az az iskola jut hozzá, amelyiknek megfelelő anyagi háttere van.

Iskolai egészségmagatartást fejlesztő programok

RÁCZ JÓZSEF

Az iskolai egészségmagatartás-fejlesztő programokkal kapcsolatos első kérdés, hogy vajon hatékonyak-e? Az egészségmagatartás-programok közül a legelterjedtebbek az alkohol-, a dohányzás- és a drogmegelőző programok. A legtöbb hatékonyságvizsgálat is ezekkel kapcsolatban készült. Előre kell bocsátani, hogy egy-egy program hatékonyságát nagyon nehéz mérni, hiszen számtalan tényező befolyásolja a fiatalok alkohol- és droghasználatát, illetve dohányzását. Hogy mégis mire jók a prevenciós programok, azt egy ábrával szeretném érzékeltetni. Az Amerikai Egyesült Államokban a drogfogyasztásban ma a legsúlyosabb problémát a kokainfogyasztás jelenti. Az amerikai Drogabúzus Nemzeti Intézete felmérése szerint míg a hetvenes évek vége óta nő a kokain hozzáférhetősége (azaz a diákok általi beszerezhetősége), a középiskolás tanulók egyre inkább tisztában vannak a kokainhasználat veszélyeivel, és ezzel szoros összefüggésben hozzávetőleg 1986-tól csökken a fogyasztás. Az amerikai szakemberek ezt a csökkenést – és az ezzel járó veszélyérzet-növekedést – az iskolai drogprevenciós programok közvetett hatásának tulajdonítják.

Az egészségmagatartás-programok céljai

A szociálpszichológiai tanuláselméletek szerint a magatartást, így az egészségmagatartást is több tényező befolyásolja. A kérdéses ábrán ezeket sematikusan tüntettem fel:

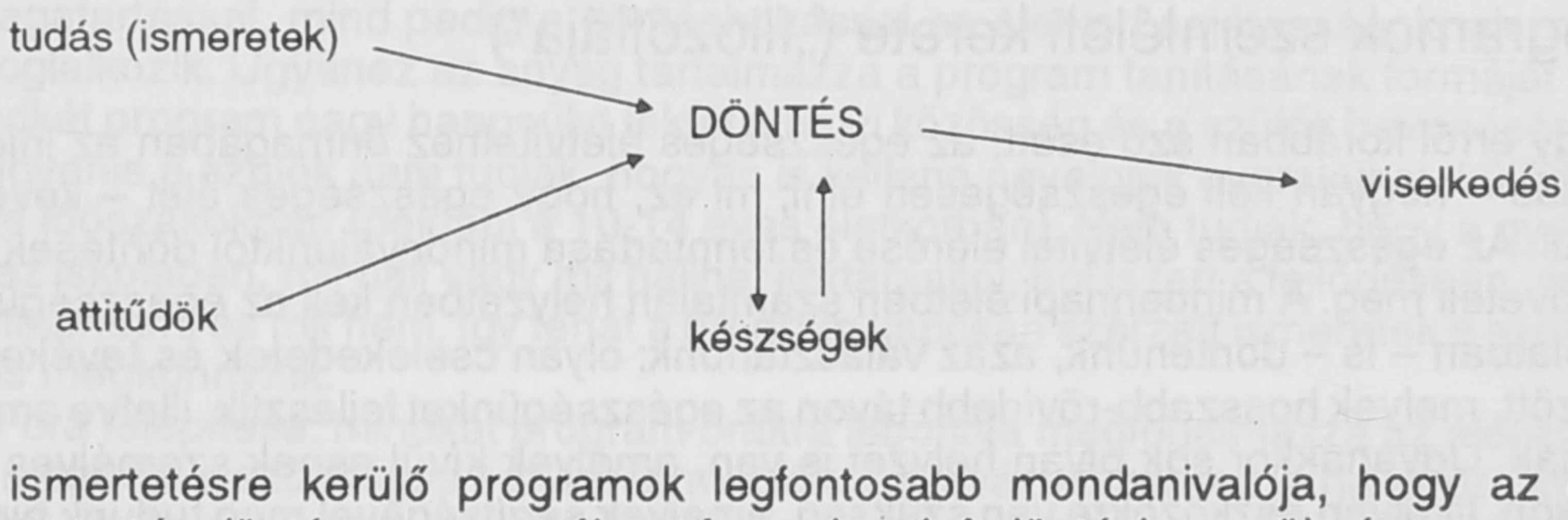

Az ismertetésre kerülő programok legfontosabb mondanivalója, hogy az egészségmagatartás döntésen, azaz választáson alapul. A döntéshez szükség van megfelelő attitűdre, érzelmekre, tudásra, készségekre (hiszen ha valamilyen készséggel rendelkezünk, akkor az annak leginkább megfelelő viselkedést fogjuk nagyobb valószínűséggel választani).

Az iménti bemutatott tényezők kapcsán még hangsúlyozni kell, hogy azok a programok a leghatékonyabbak és egyben a leggazdaságosabbak, melyek közvetlenül a viselkedést, illetve a döntéshozást célozzák meg. Tehát hiába tud valaki sokat például a dohányzás egészségkárosító hatásáról, attól még erős dohányos maradhat (gondoljunk egy dohányzó tüdőgyógyászra). Ugyanez érvényes az attitűdökre is. Ellenezheti valaki az alkoholfogyasztást – szóban –, de ennek ellenére mégis nagy fogyasztó lehet.

Elsősorban tehát a készségek azok, melyek közvetlenül is befolyásolják az egészségmagatartást. A készségek fejlesztése még a tudás és az attitűdváltoztatás nélkül is eredményre vezethet. A tudományos vizsgálatok azt is feltárták, hogy a társas készségek, azokon belül is a drogok használatára csábító kortárs hatások ellensúlyozása tekinthető az egyik leghatékonyabb – és legrövidebb ideig tanítható – megelőzési formának.

Kiket és mikor célozzanak meg a programok?

A címben feltett kérdésre a válasz: mielőtt a fiatalok találkoznának az egészségükre veszélyes hatásokkal (pl. a droggal). Ez a mai körülmények között Magyarországon is – egyre korábbra, tehát kb. 10 éves korra tehető (gondoljunk a szilveszteri pezsgőzésre vagy a gyerekek húsvéti itallal kínálására).

Egy másik szempont, hogy mielőtt a gyerekek maguk is fogyasztani kezdenék például az alkoholt, a környezetükben, a családban, de a tömegkommunikációban is, számtalan olyan helyzetet látnak, amikor a felnőttek isznak, drogoznak, szexuális életet élnek. A megelőző, felvilágosító programoktól elvárható, hogy választ adjanak azokra a kérdésekre, amelyek ilyenkor ébrednek a gyerekekben (például nem szabad részegnek lenni, de a felnőttek mégis részegek).

Egy harmadik szempont, hogy az egészségmagatartás-programok a választásra készítenek fel. Ehhez információkra és különböző készségekre van szükség, melyek megtanítása hosszú folyamat, tehát ebből a szempontból az a jó, ha a gyerekek minél előbb elkezdenek ismerkedni ezekkel a programokkal, azaz az egészségmagatartáshoz vezető döntés folyamatával.

Végül figyelembe kell venni, hogy az ifjúi éveknek van egy olyan szakasza, amikor a fiataloknak és a szüleiknek különösen sok problémával kell szembenézniük. Ez a serdülőkor, annak is a 10-14 éves életkorra eső ideje. Ekkor különösen fontos, hogy a fiatalok, de nem utolsósorban a szüleik és a tanáraik segítséget kapjanak a pszichoszociális fejlődésből eredő feladatok megoldásához, az egészségre káros szokások kialakulásának megelőzéséhez.

Ez az az életkor, amikor a gyerekek leválnak a szüleikről, amikor egyidejűleg még gyerekek, de már felnőttek is. Sok olyan testi és lelki változás zajlik le ekkor, melyet a fiatalok – és a szüleik – nem értenek; a gyerekekben is és a szülőkben is sokszor merül fel a kérdés, hogy ez vagy az a változás vajon normális-e? Ugyanebben az életkorban erősödnek fel a kortárs hatások is, melyekkel a fiatalok nehezen szállnak szembe.

A programok szemléleti kerete („filozófiája")

Ahogy erről korábban szó esett, az egészséges életvitelhez önmagában az információátadás – hogyan kell egészségesen élni; mi az, hogy egészséges élet – kevésnek bizonyul. Az egészséges életvitel elérése és fenntartása mindnyájunktól döntések sorozatát követeli meg. A mindennapi életben számtalan helyzetben kell az egészségünkkel kapcsolatban – is – döntenünk, azaz választanunk: olyan cselekedetek és tevékenységek között, melyek hosszabb-rövidebb távon az egészségünket fejlesztik, illetve amelyek károsítják. Ugyanakkor sok olyan helyzet is van, amelyek kívül esnek személyes befolyásunkon. Itt olyan eszközökre van szükség, amelyek segítségével meg tudunk birkózni frusztrációnkkal, dühünkkel, szorongásunkkal.

Az egészségmagatartásoknak van tehát egy olyan köre, amely saját döntésünkön múlik, amiért saját magunknak kell a felelősséget vállalnunk. Ahogy korábban erről szó esett (l. az ábrát), akkor tudunk helyesen dönteni, ha elegendő ismeret van a birtokunkban az egészséggel, illetve az egészségkárosító tényezőkkel kapcsolatban, ha rendelkezünk a szükséges attitűddel, továbbá – és ez a legfontosabb – a kívánatos viselkedéshez nélkülözhetetlen megfelelő készségeket is elsajátítottuk.

Az egészségmagatartás-programok koncepciójának része egyfajta „rejtett tanterv" is: ahogyan ezeket az ismereteket oktatni kell, amilyen kapcsolatot kell kialakítani a tanárok-diákok, a diákok-diákok, sőt a tanárok-szülők között.

Az ismertetésre kerülő programok az oldott, szabad kommunikációt állítják előtérbe. Ennek célja, hogy a „kényes" témákról is lehessen az osztályban beszélgetni, és az ilyen témákat felvető diákokat a többiek ne gúnyolják ki, vagy a tanár ne minősítse őket. Fontos, hogy a fiatalok a „téves" elképzeléseiket is megfogalmazzák és azokat késedelem nélkül hitelesen és elfogadhatóan kiigazítsuk.

A programok a Magyarországon megszokott „felvilágosító előadásokkal" szemben nem a tiltásra épülnek, hanem a „Gondolkodj pozitívan!" elvére, azaz az egészségesség szempontjából pozitív viselkedések, értékek, attitűdök megerősítésére.

A tanítási módszerek elsősorban a csoportos megbeszélést és a szerepjátékokat részesítik előnyben. Az utóbbi forma alkalmas arra, hogy a gyerekek a játék nyújtotta biztonságos körülmények között számukra idegen szerepeket és érzéseket átéljenek, illetve a szerepcsere segítségével integy kívülről lássanak rá önmagukra.

A programok osztályfőnöki órán, szakkörön, sőt nyári táborban is alkalmazhatók. Célszerű, ha a tanárok egy felkészítő tréningen vesznek részt, majd később is biztosítva van a számukra a folyamatos konzultáció és esetmegbeszélés.

A programok konrét céljai

A megfelelő egészségmagatartás elérése a 10-14 éves életkor legfontosabb szokásainak kialakulását érinti. Így a szóbanforgó programok foglalkoznak a táplálkozással, a szexualitással, az AIDS-szel és a drogokkal, illetve – ahogy erről már többször szó esett – a pozitív döntéshozás kialakításával (az ehhez szükséges ismeretek, attitűdök és viselkedési készségek megszerzésével).

Mindkét tényező, az egészségmagatartás és a döntéshozás is érinti a pozitív énkép kialakítását, önmagunk elfogadását. A pozitív énképű ember jobban tud dönteni még akkor is, ha erős külső nyomás – például a kortársak felől – nehezedik rá.

A tanulmányban két programról esik szó. Az egyik az amerikai CHEF Alapítvány „Egészséged testben, lélekben" című, a másik pedig a Susan Shapiro által kifejlesztett – és a Soros Alapítvány által támogatott – egészségmagatartás-fejlesztő program, melyet Shapiro-programként fogok emlegetni.

Mindkét program szerepel a Egészségesebb Iskolákért Hálózat Magyarországi Egyesületének ajánlásai között.

A programok szerkezete

Mindkét program tartalmaz a tanárok számára egy útmutatót, mely mind az egészségmagatartással, mind pedig a döntéshozással az életkori sajátosságoknak megfelelően foglalkozik. Ugyanez az anyag tartalmazza a program tanításának formáját is.

Mindkét program nagy hangsúlyt fektet a helyi közösség és a szülők bevonására. Sokszor ugyanis a szülők nem tudják, hogyan is kellene nevelniük gyereküket, különösen a kritikus időszakokban (például a 10-14 éves életkorban). Nem tudják, hogy a gyerek mit tanul az iskolában, mit hall vagy mit hallhat kortársaitól, hol is tart a fejlődésben, mit lehet neki elmondani és mit nem. Így tehát a program kapcsán szerzett ismeretek a szülő helyzetét is megkönnyítik.

Egy óra felépítése: mindkét program órákra lebontva megfogalmazza az elérendő célokat, megadja a szükséges háttérinformációkat, óravázlatszerűen leírja az óra menetét, ötleteket, javaslatokat ad, milyen foglalkozásokkal (pl. szerep- és szituációjátékokkal) érhetők el a kitűzött célok, illetve milyen más tevékenységre van szükség (például a szülők bevonására levéllel vagy szülői értekezlettel, a helyi tömegkommunikáció tanulmányozására, felhasználására stb.).

A programok alkalmazása

Mindkét programra az iskolák, illetve a tanárok jelentkezhetnek, és megvásárolhatják a megfelelő programcsomagot. A tanároknak célszerű tanár tréningen résztvenniük, ez azonban nem kötelező. A programok e nélkül is alkalmazhatók.

A tanár-tréning több napos, melyet pedagógus, illetve pszichológus munkatársak vezetnek. A tréning célja kettős: egyrészt a pedagógus személyiségének alkalmasabbá tétele a személyiségfejlesztő munkára, másrészt pedig a program alkalmazásához módszertani segítség nyújtása.

A program beilleszthető a tanórák közé (pl. osztályfőnöki óra, biológiaóra), de az oktatás keretein kívül is használható (pl. szakkörök, klubok, nyári táborok).

A CHEF programot eddig több mint 6000 osztályban alkalmazzák, a Shapiro-program tréningjein pedig eddig több száz tanár vett részt.

A pedagógus személyes viszonya a programokhoz; nehézségek a tanítás során

Mindkét program az oldott tanár-diák és diák-diák kapcsolatot állítja előtérbe. A szabad kommunikáció célja, hogy a „kényes" témákról is lehessen beszélgetni az osztályban. A programok nem a tiltásra épülnek, hanem a „gondolkodj pozitívan" elvére, azaz az egészségesség szempontjából pozitív viselkedések, értékek, attitűdök megerősítésére.

Mindkét program csak a pedagógus önkéntes választása után alkalmazható. Itt gondoljunk megint a korábbi ábránkra. Ahhoz, hogy választani tudjunk (adott esetben azt, hogy egy egészségmagatartás-programot tanítunk vagy sem), információt, attitűdöt és készségeket igényel. Ehhez a programok megismerése, a felkészítő pedagógus-tréning, illetve a programot már alkalmazó pedagógus kollégákkal folytatott megbeszélések lehetnek segítségül.

Mindkét program esetén célszerű tehát, ha a tanárok egy felkészítő tréningen vesznek részt, s később is biztosított a számukra a folyamatos konzultáció, esetmegbeszélés. A programok tanítása ugyanis speciális problémákat vethet fel, amelyekre a tanárok nincsenek felkészülve, és amelyek eltérnek a szaktárgyak oktatásától.

Ilyen például a dohányzásmegelőzés tanítása, ha a tanár dohányzik. Ekkor is alapszabály, hogy a nyílt kommunikációt fent kell tartani, tehát arról is beszélni kell a gyerekekkel, hogy a tanár miért dohányzik, megpróbált-e leszokni, a terhessége alatt például abbahagyta-e a tanárnő a dohányzást stb. Ez az őszinteség és nyíltság még akkor is célravezető, ha nem érhető el, hogy a tanár leszokjon a dohányzásról. A gyerekek számára maga a próbálkozás lesz az érték és a követendő minta! (Bár meggondolandó, hogy dohányzó tanár vállalkozzon-e dohányzásprevenció oktatására!)

Végső soron a befektetett energia megtérül: a gyerekeknek nemcsak az egészségmagatartása változik kedvező irányban, hanem önértékelésük is növekszik, jobban érzik magukat az iskolában. A tanár számára pedig pozitív élményt nyújt a programok tanítása, a tanítás során létrejövő tanár-diák viszony, amelynek a kialakulására a hagyományos tanítási keretek sokszor nem alkalmasak.

Az eddigi tapasztalatokból az is kiderült, hogy a tanárok félelme az oldottabb kommunikációval kapcsolatban, hogy tudniillik a tekintélyvesztéssel és „anarchiával" jár, nem következik be, sőt éppen ellenkezőleg, elmélyíti a tanár-diák viszonyt, és a programok oktatása a tanár számára is öröm forrása lesz.

IRODALOM

Rácz J.: Iskolai mentálhigiénés programok. Egészségesebb Iskolákért. Hálózat Magyarországi Egyesülete, Szakmai Forrás Sorozat 1., Budapest, 1994, 59. p.

Rácz J.: A serdülő- és fiatalkori alkohol- és drogfogyasztás és az iskolai prevenció kapcsolata. Szenvedélybetegségek, 1993. 5. sz. 335-347. p

A deviancia megelőzésének jog[1] lehetőségei

VERSITZ PIROSKA

E tanulmány a bűnmegelőzési problémakörön belül a kábítószer-fogyasztás és kábítószer-kereskedelem kérdéseivel, intézményével foglalkozik. Fontosnak és szükségesnek tartom, hogy a tanárok, akik az eljövendő felnőttek nevelésével foglalkoznak, megismerjék a jelenlegi helyzetet Magyarországon, a kriminológia szemszögéből is. Nem mindegy ugyanis, hogy milyen nézőpontból közelítjük meg a kérdést. Például a kábítószer-fogyasztók, vagy a kábítószer-fogyasztással valamilyen módon kapcsolatba kerülők számát egy adott időpontban különféleképpen állapítják meg az orvosi, a szociológiai, a belügyi és az igazságügyi statisztikák. Mindegyik megközelítésnek vannak buktatói, és egyik sem fejezi ki a valós számot, azonban ezek egybevetéséből már megközelítőleg elfogadható képet kaphatunk.

Büntető ügyszakos bíró lévén a munkám révén elsősorban a belügyi és igazságügyi statisztikákkal találkozom. Ezek elemzésénél nem szabad elfelejteni, hogy a kábítószer tartásával, fogyasztásával, kereskedelmével kapcsolatos bűncselekmények felderítése túlnyomórészt nem állampolgári bejelentések alapján történik, hanem szívós rendőri munka eredménye.

Következésképpen a regisztrált bűncselekmények, illetve elkövetők száma függ például attól, hogy adott területen hány fő foglalkozik a felderítéssel, amely egyébként speciális szaktudást is igényel. A látens bűnözés tehát ezen a területen jóval nagyobb, mint bármely más bűncselekményfajtánál.

Gondoljunk csak például arra, hogy egy, a televízióban is elhangzott adat szerint, a rendszeres kábítószer-fogyasztók száma 1995-ben Magyarországon kb. 50 000 fő, ebből 5000 személy heroinélvező. Ez azt jelenti, hogy az utóbbi személyek hetente több alkalommal is fogyasztanak, megszereznek stb. kábító hatású anyagokat. Ehhez képest az ilyen jellegű felderített cselekmények száma elenyésző.

A különböző társadalmi viszonyok szabályozásában a jogrendszernek, a jogszabályoknak jelentős szerepük van, amit azonban nem szabad eltúlozni. Különösen helytelen a büntetőjogi normák szerepét túlértékelni. Valamennyiünk előtt világos, hogy hiába büntetendő egy cselekmény, ez nem elegendő ahhoz, hogy egyes személyeket visszatartson az elkövetéstől. Azt is tudjuk, hogy a büntetés súlyosságának növelése nincs egyenes arányban az elkövetők számának csökkenésével. Ugyanakkor az is tény, hogy a felelősségrevonás valószínűségének nagysága már jóval nagyobb visszatartó erővel bír.

Mindezt azért bocsátom előre, mert a kábítószerrel kapcsolatos szabályozáson belül – véleményem szerint – nem biztos, hogy a büntetőjogi szabályoknak kell az első helyen állniuk, bár igaz, hogy egyelőre ezekre is szükség van.

Hallottam már olyan kijelentéseket, hogy a kábítószerfogyasztás és -kereskedelem csak azért pönalizált magatartás a társadalmak jó részében, hogy sok embernek biztos munka- és kereseti lehetőséget biztosítson az üldözése. Ezt az állítást sokan alá is tudják támasztani megfelelő példákkal. Ezek álláspontja szerint minél inkább büntetendő egy cselekmény, annál vonzóbb az elkövetők, különösen a fiatal- és gyermekkorúak számára. Vegyük például a dohányzást és az alkohol élvezetét. Mindkettő fogyasztását törvény tiltja az iskolában, szankciókat is fűznek a szabályok megszegéséhez, mégis szinte vala-

mennyi fiatal kipróbálja e szerek hatását. Ennek ellenére a döntő többségük nem lesz alkoholista vagy dohányos, hiszen idővel belátják e szerek káros hatásait.

További példa az, amikor az Amerikai Egyesült Államokban a század elején megtiltották az alkohol árusítását és fogyasztását. Az eredmény nem az lett, hogy az emberek lemondtak erről az élvezeti cikkről, hanem inkább kifizették a magas árakat, vállalták a büntetés kockázatát, miközben az alkoholcsempészek – akik ezáltal bűnözőkké váltak – meggazdagodtak az üzleten. A fényes kereseti lehetőség miatt az alkoholcsempészet a melegágya lett a szervezett bűnözésnek. Amikor ismét legálissá vált az alkohollal való kereskedelem, a szervezet bűnözés megélhetési forrásának egyik alapja alaposan megcsappant. Fő területükké az illegális fegyverkereskedelem, a kábítószer-kereskedelem, a szerencsejáték, prostitúció és az ezekhez kapcsolódó egyéb bűnözési formák (pénzmosás, terrorizmus, embercsempészet, emberrablás stb.) váltak.

A fentiek analógiájára azt gondolhatnánk, hogy inkább meg kellene engedni a kábítószer-fogyasztást, legálissá tenni a kereskedelmet, s azt ellenőrizni és magasabb adókkal, különböző megkötésekkel sújtani úgy, ahogyan ez ma az alkohol és dohány esetében már világszerte bevett szokás. Mégis fel kell azonban figyelnünk arra, hogy azokban az országokban, ahol az előbbi szerek fogyasztását korábban tiltották, majd a tilalmat feloldották, a kábítószerrel kapcsolatos tilalmak továbbra is megmaradtak, sőt sokszor igen szigorú szankciókkal sújtják az elkövetőket. Ismeretes, hogy éppen Ázsiában, ahol az alapanyag-termelés a legnagyobb mérvű, halálbüntetés is kiszabható a terheltekkel szemben. Vajon miért fordul szinte minden társadalom ilyen határozottan szembe a kábítószerrel és az ahhoz kapcsolódó devianciákkal? Miért pönalizálja (bünteti) ezeket a magatartásokat? Az országok nagyrészében – így hazánkban is – még a fogyasztás is büntetendő.

A válasz a kábítószerek természetében rejlik. Ezeket az anyagokat különféleképpen osztályozzák a szakemberek. Az egyik legismeretebb a kemény-, illetve a puha szerekre való felosztás. Ez utóbbiakra jellemző, hogy a kíváncsiskodók, a fiatalok először ezeket próbálják ki, és általában nem okoznak pszichikai vagy fizikai függőséget, csoportokban való fogyasztásra igen alkalmasak, erősítik az adott csoport összetartozásérzését. (Gondoljunk például a marihuana cigarettára, amelyet általában a csoport tagjai egymásnak körbeadva szívnak, úgy mint azt annak idején a békepipával tették az indiánok.)

A kemény drogok általában már néhány használat után pszichikai függőséget alakítanak ki, és rövid időn belül olyan erős fizikai függőség jöhet létre, amelynek kezelése többnyire eredménytelen marad, a páciens képtelen leszokni a szer fogyasztásáról, amely végül a fizikai megsemmisüléséhez vezet.

A puha drogok azért veszélyesek, mert utat mutatnak a kemény kábítószerek használatához.

Nem csupán az előbbiek miatt veszélyes a társadalomra a kábítószer, hanem azért is, mert összekapcsolódik egyéb káros jelenségekkel, amelyek létrejöttéhez a dohányzás igen kis mértékben, az alkohol pedig jelentős mértékben szintén hozzájárul. Az egyik ilyen igen veszélyes járulékos következmény például az AIDS-betegség.

További következménye a bűnözés. Egyik oldalról vannak a kábítószer hatása alatt elkövetett bűncselekmények, másik oldalról pedig annak megszerzése érdekében történik gyakran bűnelkövetés. (Ennek két folyománya lehet, egyrészt a pénzszerzés végetti bűnözés: lopás, rablás, emberrablás stb., másrészt a kábítószer-kereskedelemben való részvétel annak érdekében, hogy az elkövető maga is hozzájusson az áhított szerhez: lásd pusherek.) A harmadik oldal maga a kábítószer-fogyasztás és -kereskedelem.

E két utóbbi közül a társadalomra nézve természetesen a kereskedelemben rejlik az igazi veszély. A kábítószer-fogyasztás elsősorban magára a fogyasztóra, illetve közvetlen környezetére, családjára stb. hat károsan.

A mi feladatunk a megelőzés, illetve a megelőzés konkrét módszereinek kidolgozása ezen a téren is. A jognak itt is helyet kell biztosítani, azonban elsősorban a pedagógiáé kell legyen a főszerep.

A deviáns magatartások megelőzésénél először mindig a gyermekekre és a fiatalokra kell gondolni, hiszen náluk van elsősorban értelme e tevékenységnek, ezek túlmenően pedig életkoruknál fogva ők a legfogékonyabbak a devianciára, könnyebben befolyásolhatók jó és rossz irányba egyaránt.

A fejlett országok közül az Amerikai Egyesült Államokban található a legtöbb kábítószer-élvező, ahol valóságos járványméreteket öltött ott ez a magatartás, s ahol számos kísérlet történt a járvány megfékezésére. Ilyen volt az is, amikor már a hetvenes években az általános iskolai tananyag részét képezte a kábítószerekkel kapcsolatos ismeretek oktatása.

Ahhoz, hogy eredményes megelőző stratégiát tudjunk kidolgozni e téren, ismernünk kell a magyarországi helyzetet. Országunk, földrajzi helyzetét tekintve Európa közepén fekszik. Ennek a múltban és a jelenben is igen nagy jelentősége volt és van. Szinte valamennyi Európa-méretű háború és járvány, főleg a keletről fenyegető veszedelmek keresztülgázoltak rajtunk, lerombolva, tönkretéve az országot, majd ezt követően Európát is.

Az egyik legfontosabb kábítószer-alapanyag – a mák – termesztésének fő központjai: Dél-Kelet Ázsia, az úgynevezett "arany háromszög" országai (Burma, Thaiföld, Laosz), az "arany félhold" országai (Irán, Afganisztán, Pakisztán), valamint Törökország és India térsége. A térképre nézve látható, hogy a nyugat-európai piacot szárazföldi és légi úton Magyarországon át ideálisan lehet megközelíteni. A közel- és távolkeletről származó ópium és ennek származéka, a heroin egy része hazánkon át utazik az Egyesült Államokba is.

Az előbbieken túl Magyarország helyzete nem csupán központi földrajzi fekvése miatt kedvező a kábítószer-kereskedelem és az ahhoz szorosan kapcsolódó bűnözés számára, hanem egyéb tényezők is elősegítik e bűncselekménykör elterjedését hazánkban.

A három legfontosabb tényező:

1. a társadalmi környezet;
2. a család;
3. a kortársak csoportja.

A megelőzést a fiataloknál kell kezdeni – ebben valamennyien egyetértünk, hiszen jelen programunk is erre épül. Ők vannak a leginkább kitéve annak, hogy az életkorukból adódó érzelmi bizonytalanságuk, éretlenségük, esetleg gyenge kudarctűrő-képességük miatt a kábítószeres bűnözés áldozataivá váljanak.

A társadalmi viszonyok változásával a teljesítményorientáltság került előtérbe, ami minden esetben versenyhez vezet, s ez az új társadalmi forma alapja. A versenyszellem vezető országa az Amerikai Egyesült Államok. Nyilván nem ez az egyetlen oka annak, hogy a kábítószer-fogyasztás itt a legelterjedtebb a fejlett országok közül, de a versenyszellem és a verseny magában hordozza a résztvevők döntő többsége számára a kudarcot. Ugyanakkor az egészséges mértékben kibontakozó verseny nagyobb teljesítményre serkent. Figyelemmel az előbbiekre az iskolarendszerben meg kell találni az egyensúlyt a verseny és a győzelem fontossága, valamint a versenyben való résztvétel, az egyénre, az egyes személy képességeire szabott követelmények teljesítése fölötti öröme között.

Most peddig néhány adatot kívánok ismertetni a magyarországi helyzetet tükrözendő. Előrebocsátom, hogy a felderített bűncselekmények, illetve a bűnelkövetők száma általában véve megközelítőleg a tizedrészét képezi a valójában elkövetett cselekményeknek, illetve tetteseknek. Az elkövetőket, illetve a kábítószer-bűncselekmények megvalósítóit két fő oldalról közelíthetjük meg: a fogyasztói és kínálati oldalról. A kínálati oldalt elsősorban a lefoglalt kábítószer mennyisége, a megindított eljárások száma jellemzi. Ennek növekedése jelzi azt a veszélyt, hogy úgynevezett tranzitországból célországgá váltunk.

A rendszerváltozást követően új piac nyílt meg a kábítószer-kereskedelemmel foglalkozók számára, a volt szocialista országok képében. Az alább következő táblázatok egy része a Rendőrtiszti Főiskola kriminológiai tankönyvéből valók, míg a legfrissebb, az 1992-es, és 1993-as adatokat az Igazságügyi Minisztérium bocsátotta rendelkezésemre.

A megelőzés szempontjából a legfontosabbak a bűnözés dinamikájával kapcsolatos adatok, valamint a fiatalok részvételi aránya a bűncselekményekben. A kérdéses adatokból megállapítható, hogy a klasszikus kábítószereket az 1990-ig terjedő időszakban elsősorban a felnőttek használták, míg a kóros szenvedélykeltésre alkalmas egyéb anyagokkal a fiatalkorúak éltek vissza elsősorban.

A "legfertőzöttebb" területek a főváros, valamint Veszprém, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád és Fejér megye.

Az is kitűnik az alábbiakból, hogy az elkövetett és felderített cselekmények száma az 1984-es évben volt a legmagasabb, ehhez képest az ezt követő időszakban több mint a

felére csökkent a számuk. Megállapítható továbbá, hogy a kábítószer hatása alatt elkövetett bűncselekmények közül legnagyobb arányt a vagyon és a személy, valamint a nemi erkölcs elleni bűncselekmények képezik. Ezek száma az 1988-as évben mutat ugrásszerű, majd az azt követő években folyamatos, lassú emelkedést.

A „visszaélés kábítószerrel" és a „kóros szenvedélykeltés" miatt jogerősen elítéltek száma 1980. január 1. és 1990. december 31. között.

„Visszaélés kábítószerrel"

Felnőttkorú	397
Fiatalkorú	32
Összesen	429

„Kóros szenvedélykeltés"

Felnőttkorú	58
Fiatalkorú	98
Összesen	156
Mindösszesen	585

Az ismertté vált kábítószer-bűncselekmények száma 1980-1991 között

„Visszaélés kábítószerrel"

1980-ban	12
1981-ben	79
1982-ben	42
1983-ban	75
1984-ben	108
1985-ben	81
1986-ban	95
1987-ben	93
1988-ban	73
1989-ben	53
1990-ben	34
1991-ben	41
Összesen:	786

„Kóros szenvedélykeltés"

1980-ban	37
1981-ben	234
1982-ben	68
1983-ban	190
1984-ben	349
1985-ben	21
1986-ban	21
1987-ben	31
1988-ban	17
1989-ben	1
1990-ben	8
1991-ben	5
Összesen	982
Mindösszesen:	1768

A kábítószer-bűncselekmények ismertté vált elkövetőinek száma 1980-1991 között

„Visszaélés kábítószerrel"

1980-ban	13
1981-ben	62
1982-ben	45
1983-ban	67
1984-ben	103
1985-ben	83
1986-ban	98
1987-ben	105
1988-ban	72
1989-ben	50

1990-ben 39
1991-ben 53
Összesen 810
„Kóros szenvedélykeltés"
1980-ban 16
1981-ben 52
1982-ben 36
1983-ban 38
1984-ben 16
1985-ben 14
1986-ban 12
1987-ben 15
1988-ban 8
1989-ben 1
1990-ben 7
1991-ben 1
Összesen 216
Mindösszesen 1026

A kábítószer hatása alatt cselekvő elkövetők bűncselekményeinek megoszlása főbb bűncselekmény-csoportonként 1980-1990 között

A bűncselekménycsoport:	1980	1981
– személy elleni bűncselekmények	2	3
– közlekedési bűncselekmények	—	—
– házasság stb. és nemi erkölcs elleni bűncselekmények	2	1
– az államigazgatás stb. és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények	1	3
– vagyon elleni bűncselekmények	6	15
ebből: lopás	5	8
egyéb bűncselekmények	7	8
ebből: magánokirat-hamisítás	6	4
közokirat-hamisítás	—	—
visszaélés okirattal	1	—
Összesen:	18	30

A bűncselekménycsoport	1982	1983
– személy elleni bűncselekmények	—	1
– közlekedési bűncselekmények	—	—
– házasság stb. és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények	—	1
– az államigazgatás stb. és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények	1	3
– vagyon elleni bűncselekmények	15	16
ebből: lopás	12	13
egyéb bűncselekmények	4	4
ebből: magánokirat-hamisítás	3	2
közokirat-hamisítás	—	—
visszaélés okirattal	—	—
Összesen:	20	25

A bűncselekménycsoport:	1984	1985
– személy elleni bűncselekmények	—	1
– közlekedési bűncselekmények	2	3
– házasság stb. és nemi erkölcs elleni bűncselekmények	—	4
– az államigazgatás stb. és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények	1	3
– vagyon elleni bűncselekmények	27	20
ebből: lopás	23	16
egyéb bűncselekmények	11	14
ebből: magánokirat-hamisítás	6	9
közokirat-hamisítás	1	—
visszaélés okirattal	—	—
Összesen	41	45

A bűncselekménycsoport:	1986	1987
– személy elleni bűncselekmények	1	5
– közlekedési bűncselekmények	3	4
– házasság stb. és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények	4	2
– az államigazgatás stb. és a közéleti tisztaság elleni bűncselekmények	3	—
– vagyon elleni bűncselekmények	11	20
ebből: lopás	10	13
egyéb bűncselekmények	11	4
ebből: magánokirat-hamisítás	7	2
közokirat-hamisítás	1	—
visszaélés okirattal	—	—
Összesen	33	35

A bűncselekménycsoport:	1988	1989
– személy elleni bűncselekmények	44	56
– közlekedési bűncselekmények	11	17
– házasság stb. és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények	46	37
– az államigazgatás stb. és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények	12	9
– vagyon elleni bűncselekmények	159	181
ebből: lopás	130	N. a.
egyéb bűncselekmények	59	57
ebből: magánokirat-hamisítás	4	N.a.
közokirat-hamisítás	2	N.a.
visszaélés okirattal	1	N.a.
Összesen	331	357

A bűncselekménycsoport:	1990-ben
– személy elleni bűncselekmények	57
– közlekedési bűncselekmények	33
– házasság stb. és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények	55
– az államigazgatás stb. és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények	28
– vagyon elleni bűncselekmények	277
ebből: lopás	N.a.
egyéb bűncselekmények	60
ebből: magánokirat-hamisítás	N.a.
közokirat-hamisítás	N.a.
visszaélés okirattal	N.a.
Összesen	510

Összesen:	
Személy elleni bűncselekmények	170
Közlekedési bűncselekmények	77
Házasság stb. és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények	152
Az államigazgatás stb. és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények	64
Vagyon elleni bűncselekmények	747
Ebből: lopás	—
egyéb bűncselekmények	239
Mindösszesen	1445

A kábítószer hatása alatt cselekvő elkövetők száma:

1980-ban	18
1981-ben	30
1982-ben	20
1983-ban	25
1984-ben	41
1985-ben	45

1986-ban	33
1987-ben	35
1988-ban	331
1989-ben	357
1990-ben	510
1991-ben	454
Összesen	1899

Az adatokból megállapítható, hogy az összes bűncselekményhez képest a kábítószerrel való visszaélések miatt elítéltek száma Magyarországon elenyésző, s a fiatalkorúak között egyelőre elvétve fordul elő. Itt azonban nem szabad elfeledkezni arról, hogy csupán az elítéltek számáról van szó, és nem a fogyasztók, illetve elkövetők számáról, amely nyilván sokkal nagyobb. Ennek ellenére még bizakodóak lehetünk abban a tekintetben, hogy időben vagyunk a megelőzéssel. De azért megjegyzendő, hogy a korábbi éveknek az 1984. évhez képest csökkenő tendenciája 1992-ről 1993-ra kétszeres emelkedést mutat.

Azt is észlelhetjük, hogy a felnőtt elkövetők többségét szabadságvesztésre ítélték. Az elítéltek többsége ugyanúgy az alacsonyabban képzettek közül került ki , mint általában véve a bűnelkövetők többsége. A legveszélyeztetettebb korosztály a fiatal felnőttek csoportja, ezért nem szabad kizárólag az általános és a középiskolásokra gondolnunk a megelőzés területén sem. Ebből az utóbbi adatból adódik az elítéltek családi állapot szerinti megoszlása: e szerint döntő részük még nőtlen, illetve hajadon.

Az elítéltek előélete általában tiszta, először kerülnek összeütközésbe a törvénnyel, ami szintén biztató. (A nagy kábítószer-fogyasztó országokban végzett felmérések szerint az elítéltek javarésze már követett el bűncselekményt.)

És végül az állampolgárság. 1992-ben hozzávetőleg fele-fele arányban ítéltek el hazánkban e bűncselekménycsoport miatt magyarokat és külföldieket, de a magyar elítéltek aránya 1993-ra jelentős mértékben megnövekedett, ami szintén azt mutatja, hogy célországgá váltunk. Ezt az utóbbi megállapítást leginkább a kínálati oldallal kapcsolatos adatok bizonyítják. Például a hazánkban lefoglalt kábítószer mennyiségének, illetve minőségének alakulása, a megindított büntetőeljárások száma, az elkövetők állampolgárság szerinti megoszlása.

E szerint 1988-ban állt be ezen a téren a növekedés felé mutató döntő változás.

Az elkövetők között főként külföldi állampolgárságúak szerepeltek még; sajnos, itt kezdünk a "Nyugat"-hoz felzárkózni. A lefoglalt kábítószerek mennyisége 1990-től 1993-ig a hússzorosára emelkedett, a lefoglalások száma több mint tizenötszörösére, a büntetőeljárás alá vont személyeké pedig hússzorosára növekedett.

A számadatok egyik évről a másikra ugrásszerűen emelkedtek, ami azt mutatja, hogy a STOP DROG program már az utolsó órában érkezett hozzánk, ám mégis kedvező a helyzet abból a szempontból, hogy a hagyományos kábítószerek tekintetében legveszélyeztetettebbek egyelőre nem a középiskolások, hanem inkább a bűnözéssel szorosabb kapcsolatban állók, valamint az igazán gazdag rétegekés az üzletemberek. Ami a hagyományos kábítószereknek a magyarországi jövedelemhez viszonyítottan magas árával magyarázható.

Lássuk a feketepiaci árakat 1994-ben:

Heroin	5000 Ft/gramm 25 000-30 000 DM/kg
Hasis	800-1200 Ft/gramm
Marihuana	300 Ft/cigaretta
LSD bélyeg	800-1000 Ft/db
Amphetamin	5000 Ft/gramm
Kokain	10 000-16 000 Ft/gramm

Ezek az árak világosan mutatják, hogy az egyszeri fogyasztás is igen költséges. Ezért fennáll annak a reális veszélye, hogy a függő személy bűncselekmény elkövetése útján jut a következő dózishoz szükséges pénzhez. Előbbiek miatt a hagyományos kábítószerfogyasztás veszélye egyelőre még csak szűkebb, körülhatárolhatóbb kört érint, az árak

csökkenése esetén azonban fel kell készülnünk a nagyobb kereslet kialakulására is, hiszen a legnagyobb fogyasztóország telített, de azért állandó piaca után a kábítószer-kereskedők a még "szűz" – vagy másokhoz képest "szűznek" mondható – közép- és kelet-európai országokat célozták meg. 1995-ben megállapítható, hogy az árak valóban csökkentek valamelyest.

A lefoglalások adataiból következtethetünk arra, hogy a hagyományos kábítószerek közül hazánkban főleg a heroin, a hasis és a kokain a legelterjedtebbek A marihuana alapanyagát viszont már Magyarországon is termesztik.

A kábítószerekkel kapcsolatosan indult büntetőeljárásokat vizsgálva megállapítható az is, hogy míg 1990-ben 1 magyar és 4 külföldi, addig 1991-ben 7 magyar és 12 külföldi, 1992-ben 47 magyar és 28 külföldi, 1993-ban 46 magyar és 54 külföldi állampolgár ellen indult eljárás. A külföldiek között legnagyobb számban törökök és a volt Jugoszlávia állampolgárai szerepelnek.

A magyar kábítószercsempészek külföldön folytatott tevékenysége is megélénkült: 1992-ben 13, 1993-ban 17 volt a magyar állampolgároktól történt lefoglalások száma külföldön, ami ez 21, illetve 25 állampolgárt érintett.

A lefoglalt kábítószer mennyisége nem változott lényegesen, fajtáját tekintve heroinból volt a legtöbb. A lefoglalások helyeként a leggyakrabban Ausztria szerepelt. A Magyarországra történő csempészések száma nőtt, szemben a korábbiakkal, amikor még "csupán" tranzitországnak számítottunk.

A Kriminalistik című magazin 1990. június 6-i számában egy érdekes cikk jelent meg Klaus Habschick tollából, "Szeretet kábítószerek helyett" címmel. Az írás a németországi helyzetet elemzi, amely a magyarországihoz képest válságosnak mondható. A megelőzéssel kapcsolatban szkeptikusok véleményét idézi, amely szerint a megelőzési tevékenység csak egy csepp víz a forró kőre.

Magyarországon ez a kő még csak langyos, de nem szabad elfelejtenünk, hogy folyamatosan és gyorsan melegszik. Ne várjuk meg, hogy felforrósodjék!

A cikkben felsorolt szomorú következmények nálunk még nem jelentkeztek olyan intenzitással, mint Németországban, ezért már most lépnünk kell!

A cikk írója szerint a megelőző munka feladata a magatartásban alkalmazott megelőzés, tehát a nevelésre, a fiatalokra kell elsősorban összpontosítani. A tényleges megelőző munkáról sem szabad azonban lemondani. Például a gyógyszertári betörések elleni hatásos védekezésről, a receptek kiváltásának megszigorításáról a kábító hatású gyógyszerek esetén, a kórházban tárolt kábítószerek fokozottabb védelméről stb. Tudatosítani kell a fiatalokban, hogy a kábítószer-élvezet menthetetlenül áldozatokká teszi őket. Elsősorban ők maguk a felelősek azért, hogy távoltartsák önmagukat ettől a veszélytől, ne csupán a pedagógusoktól, a szülőktől várjanak segítséget! A cikk szerint a rendőrségnek is lényeges feladata van e tekintetben. A középtávú feladatok az iskolákra, míg a hosszútávú megelőzési koncepció kidolgozása a politikusokra, a kormányra hárul. A legfőbb védelmet azonban mégis az érintetlen kapcsolatokkal rendelkező család adhatja, ahol a gyermek biztonságot, szeretetet és segítséget kaphat, ahol biztosítva van az egymás közötti kommunikáció.

Természetesen a jognak és a jogszabályoknak is szerep kell jusson a megelőzés terén, a nemzetközi szerződések ratifikálása, illetve a magyarországi helyzetre történő átdolgozása, azoknak végrehajtás során. A bütetőjog eszközeivel is harcba lehet szállni a kábítószer ellen, erre jó példa az utóbbi időkben a pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról hozott 1994. évi XXIV. törvény, a gazdálkodással összefüggő bűnözés megelőzése, felderítése, valamint a hatékonyabb felelősségrevonás érdekében teendő intézkedésekről és Gazdaságvédelmi Koordinációs Bizottság létrehozásáról szóló 1023/1994. (IV.) számú kormányrendelet és az új Btk. módosítások a fegyvercsempészéssel és a terrorizmussal kapcsolatosan, valamint a rendőrségről szóló törvény is, amely nagyobb teret biztosít – garanciák mellett – a nyomozás számára, elősegítve az egyébként igen nehezen felderíthető kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények nyomozását.

1995. március 27-én a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma 155. szám alatt állásfoglalást adott ki a kábítószerek és kábító hatású anyagok összefüggésben elkövetett

bűncselekményekkel kapcsolatban, amelyben meghatározta például azt, hogy mi számít – a büntetőjog szempontjából – csekély, illetve jelentős mennyiségű kábítószernek. Ennek a megelőzés szempontjából ott van jelentősége, hogy már a törvény büntetni rendeli azt is, aki saját használatára tart, szerez meg stb. csekély mennyiségű kábítószert, azonban kizárja annak a személynek a büntethetőségét, aki csekély mennyiségű kábítószert saját használatára termeszt, állít elő, megszerez, illetve kábítószer fogyasztásával összefüggő – két évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő – bűncselekményt követ el, feltéve, hogy az első fokú ítélet meghozataláig okirattal igazolja, hogy legalább 6 hónapig folyamatos, kábítószer-függőséget megelőző vagy gyógyító kezelésben részesült. Ebből is kitűnik, hogy a törvény nem a büntetés alkalmazását tartja a legfontosabbnak, hanem azt kívánja elérni, hogy büntetés helyett önkéntes gyógykezelésen vegyen részt a kábítószerfogyasztó. Ugyanakkor azokkal a személyekkel szemben, akik kiskorú vagy már felnőtt személyeket a szer fogyasztására bírnak rá, kábítószert termesztenek, vagy azzal kereskednek, a törvény teljes szigorával sújt le.

Ha a tanár vagy magánszemély olyan fiatallal találkozik az iskolában, vagy az utcán, aki bódult állapotban van, az első teendő – amennyiben lehetséges – megállapítani, hogy milyen szert fogyasztott az illető. Az ilyen személyt nem szabad magára hagyni. Az orvosi segítség megérkezéséig semmit ne adjunk neki, fektessük olyan helyzetbe, amelyben ha hány, nem fullad meg. (A gépjárművezetői engedély megszerzése során tartott egészségügyi oktatás során szinte mindenki tanulta az úgynevezett "stabil oldalfekvésbe" helyezést.) Ha lehetséges a kommunikáció, megkérdezhetjük azt is, hogyan jutott a bódító- vagy kábítószerhez, kapott-e még valaki ilyet a környezetében. Minden rendőrkapitányságon működik ifjúságvédelmi felelős, őt is értesíthetjük a történtekről. A rendőrséget azért célszerű ilyenkor bevonni, mert ezzel megelőzhetjük, hogy további személyek is vásárolhassanak, illetve használhassanak kábítószert.

A szülőkre is gondolni kell természetesen. Ne hibáztassuk őket, nyugodt hangnemben beszéljük meg velük a történteket, és ne vegyük rossznéven, ha felindult állapotukban az iskolát teszik felelőssé. Később ha átgondolják az egészet és lecsillapodnak, ők is belátják, hogy nem az az elsődleges cél, hogy közvetett felelősöket keressünk, hanem az, hogy segítsünk a gyerekeknek.

A tanárok is kérhetik a drogambulanciák segítségét. Erre különösen szükség lehet, ha a szülőkkel valamilyen oknál fogva nem sikerül együttműködni .

Ha az utcán vagy bárhol máshol észrevesszük, hogy valaki, vagy valakik kábítószert árulnak, ne menjünk oda, ne tegyük szóvá! Először is ez ránk nézve veszélyes lehet, másodszor ezzel elriasztjuk – rövid időre – az elkövetőket, és így lehetővé tesszük, hogy tevékenységüket tovább folytassák. Azonnal értesíteni kell a rendőrséget.

Ilyen esetben ők megfelelően felkészültek az ilyen személyek elfogására.

Az előbbiekből megállapítható, hogy a kábítószer-megelőzés terén különféle eszközöket lehet alkalmazni, azonban egyre mindenképpen szükség van, a széleskörű társadalmi összefogásra.

És végül, de nem utolsósorban: a megelőzéshez pénzre van szükség. Elcsépelt dolog, hogy a megelőzés olcsóbb, mint a már meglévő bajok orvoslása, azonban mégis igaz.

Magyarországon a jelenlegi a gazdasági helyzetben, amikor az úgynevezett fejlett országokban is meglévő gazdasági recesszióhoz hozzáadódnak a rendszerváltással kapcsolatos súlyos problémák, nem rendelkezünk megfelelő anyagi eszközökkel. Sem a kormány, sem az esetleges magánszféra – a szülők és mások – anyagi támogatása nem lehet elegendő, hiszen az oktató-megelőző tevékenység, a gondozóhelyek, átmeneti szállások, rehabilitációs központok kiépítése nagyon sok pénzbe kerül, nem is szólva arról, hogy a bűnüldözés területén, amely a kínálati oldalt tekintve szintén megelőző tevékenységnek számít, lépést kellene tartani a bűnözők technikai felkészültségével is, ami a jelen esetben szinte lehetetlen.

A pedagógusok, tanárok munkáját a megelőzésben és az egészséges életre való nevelésben nélkülözhetetlennek tartom. A szülőkkel, a hatóságokkal és egyéb egészségügyi stb. szervezetekkel együttműködve az egészséges ifjúság nevelése az egész társadalom érdeke.

Helyzetgyakorlatok

GÁBOR EDINA

A klasszikus iskolai oktatásban az ismeretek átadása és elsajátíttatása a cél. Ez általában úgy történik, hogy a tanár elmondja az anyagot és a diákok figyelnek, jegyzetelnek. Ha esetleg nem értenek valamit, akkor kérdéseket tehetnek fel. Ez elsősorban kognitív tudást eredményez, amely megfelel a céloknak, mert hosszabb-rövidebb idő múlva a diák fel tudja idézni az elsajátított anyagot.

Bevezető

Egy prevenciós program céljai között bizonyos viselkedések előidézése, illetve elhagyása is szerepel. Egy ember viselkedését sok tényező határozza meg. Megkülönböztetünk környezeti, interperszonális és szociális, valamint belső tényezőket.

Környezeti tényezők

Valamely személyt körülvevő általános jogi, gazdasági, kulturális helyzet, amelyek közül az egyes viselkedésekre speciálisan körülírható tényezőrészek hatnak.

Interperszonális és szociális tényezők

Az a szociális miliő, amelyben a személy él és viselkedik, továbbá a körülötte levő emberek és azokra gyakorolt hatásai.

A belső vagy személyes tényezők

Az ember személyiségvonásai, tapasztalata, tudása, attitűdje, érzelmei, készségei, valamint az interperszonális és szociális hatások kezelési képessége.

Amikor egy prevenciós programban a diákoknak előadást vagy foglalkozást tartunk, az interperszonális és a személyes tényezőkre próbálunk meg hatni. Az interperszonális hatás az iskola szociális közegében jelentkezik, s főként a tanárokon és a diáktársakon keresztül érvényesül.

A személyes tényezőkre való hatás akkor a legerősebb, ha minél több elemét próbáljuk meg a kívánt viselkedés irányában megváltoztatni.

A különböző tényezőkre való hatás elemei:

A tudás

A tudás megváltoztatásához, amely nagyon fontos elem, a klasszikus oktatási eljárásokat lehet használni. Az ismeretek előadás formájában történő átadásával bővül, illetve a helyes irányban változhat a hallgatóság tudása, ami egy prevenciós program esetében viselkedésváltozást eredményezhet. Ez azonban két nagyon lényeges tényezőn is múlik: az előadó hozzáértésén és hitelességén. Ha az derül ki a diákok számára, hogy valamelyik társuk az előadónál jobban ért az előadás témájához, például a kábítószerekhez, akkor inkább a társuknak fognak hinni. Vagy ha azt gondolják, hogy habár az előadó ért a témához, de csak ijesztgetni akarja őket és irreálisan félelemkeltő dolgokat mond nekik, akkor sem fognak hinni az előadónak.

Sajnos, a prevenciós kutatások azt támasztják alá, hogy nem elég eredményes csak a tudás növelését megcélozni. Az emberek viselkedésének meghatározásában a tudáson kívül fontos szerepet játszanak az olyan tényezők is, mint az érzelmek, a motiváció, a készségek, a képességek és a külső világ törvényszerűségei.

A személyből fakadó tényezők tudatosítása és megélése

A nem kívánt irányú érzelmekkel, motivációval, készségekkel való megbírkózást nagy mértékben segíti, ha a személy tisztában van létezésükkel és tudatosan, vagy egy már létező viselkedési minta alapján tud nekik ellenállni. Különösen a kamaszok ön- és világészlelésében találhatók „fehér foltok", azaz olyan területek, amelyek létezéséről nem vesznek tudomást, bár azok viselkedésüket erősen befolyásolják.

Például melyik kamasz ismerné be, hogy bizonyos dolgokban nagyon szeretne hasonlítani a felnőttekre? Mégis, amikor megkínálja őket valaki cigarettával, azért is nehéz nemet mondaniuk, mert „olyan ciki" gyerekesnek látszani.

A külső világ törvényszerűségei

Nemcsak a belső világ törvényszerűségeit kell tudatosítani, hanem az adott személynek a szociális környezetéhez fűződő viszonyát is. Az interperszonális kapcsolatok, a másik személy vagy csoport erős befolyással van a kamaszok viselkedésére is. A csoportnyomás hatására gyakran olyasmit is megtesz az ember, amit egyedül vagy saját magától nem tenne meg. A közvetlen személyes vagy csoporthatásokon kívül nem szabad megfeledkeznünk a tömegkommunikáció jelentőségéről sem.

A különböző viselkedési formák átélése és gyakorlása

A belső tényezőkre való hatás egyik formája a lehetséges viselkedések átélése és gyakorlása szerepjátékok formájában. Az ilyen helyzetgyakorlatokban való részvétel olyan viselkedésrészekre és az azok mögött húzódó belső és külső okokra világíthat rá, amelyek egyébként elkerülnék az ember figyelmét. Az átélt, megváltoztatott és használható viselkedésminta hosszú távra beépülhet a viselkedésrepertoárba.

A helyzetgyakorlat

A belső, valamint az interperszonális és szociális tényezők megváltoztatására egyre elterjedtebben alkalmazzák a helyzetgyakorlatokat. A helyzetgyakorlatok jelentős szerepet játszanak a terápiáktól a drámapedagógiai tanításon keresztül a személyiségfejlesztő, önismereti csoportokig. A prevenciós programokban más eszközökkel együtt a célhoz vezető út hatékony eszközének tartják azokat.

A helyzetgyakorlat az elsajátítás olyan formája, amelyben egy személy vagy csoport valamely problémát vagy helyzetet kognitív és/vagy érzelmi és/vagy viselkedéses szinten él át. A helyzetgyakorlat a „csinálva tanulás" (learning by doing) kategóriájába tartozik, mely a klasszikus tanítási eljárásokhoz képest többletet jelent a viselkedés megváltoztatásában. Egy prevenciós programban a hiteles információátadás és a helyzetgyakorlatok együttesen hatékonyak.

A helyzetgyakorlatoknak sajátos jellemzői:

Az elsajátítás szintje

Egy prevenciós folyamatban a viselkedésre három szinten gyakorolunk hatást: kognitív, érzelmi és viselkedéses szinten.

A kognitív szint valamely ismeret elsajátítását, értelmi felfogását jelenti, ezt célozzuk meg egy-egy előadással. Ha a kérdéses ismeretnek félelem- vagy reményt keltő színezete van, akkor az már hathat az érzelmi szintre is. Az ember viselkedését tudása és érzelmei együttesen befolyásolják. Ha mind ezt egy helyzetgyakorlatban játszhatja, akkor a valós élethelyzetben a ismeret és az érzelmek mellet viselkedéséhez egy használható minta is rendelkezésére áll. A helyzetgyakorlatok általában fejlesztik az ember tudását, mert általuk a személy magáról, másokról és az interperszonális kapcsolatok szabályszerűségeiről kap reális képet. Ugyanakkor a személy érzelmileg is érintetté válik, amikor bevonódik a helyzetgyakorlatokba, így az átéltek érzelmi szinten is változást okoznak nála. A helyzetgyakorlatok során átélt viselkedésminták pedig az adott személy viselkedésrepertoárját bővítik. Ez a háromszintű tanulás mélyebb, maradandóbb változásokat okoz általában, mintha csak egy szintet céloznánk meg.

Az időtartam

A helyzetgyakorlatok időigényes eljárások. Akár egy egyetlen mondatban megfogalmazható állítást is sokféle helyzetben lehet gyakorolni. A helyzeteket és a gyakorlatokat valamely kiválasztott témához vagy témakörhöz és a rendelkezésre álló időhöz kell igazítani. A gyakorlatok legnagyobb részénél időt kell biztosítani a feldolgozási, megbeszélési fázishoz is.

A tanárt vagy vezetőt érintő jelenségek

A helyzetgyakorlatok általában a tanár részéről is nagyobb személyes bekapcsolódást követelnek meg. A tanárnak a diákok reakcióira érzékenyen kell vezetnie a helyzetgyakorlatokat, melyek során olyan problémák is megjelenhetnek, amelyek az ő életében is előfordulnak, illetve kifejezetten vele kapcsolatosak. Ezek nagyobb érintettséget, akár rossz érzést is jelenthetnek a számára.

Hatásában az egész prevenciós munka igyekszik túllépni az iskola keretein, ami járhat pozitív, de negatív eredménnyel is. A hibás közlések, rossz reakciók kiélesíthetnek létező problémákat a jelenben, vagy a jövőben okozhatnak hibás helyzetkezeléseket. Éppen ezért nagyobb a tanár felelőssége.

A helyzetgyakorlatok levezetésében az autokrata attitűd nem vezet a kívánt eredményhez. Ha a tanár nem enged teret a diákok saját megoldásainak és valódi válaszaiknak, akkor a kívánt hatás valószínűleg nem terjed túl a tanár jelenlétén.

A demokratikus csoportvezetési stílus hatékonyabb eszköz arra, hogy a célul kitűzött viselkedés az iskolán – az ellenőrzött területen – kívül is érvényes alternatíva legyen.

A helyzetgyakorlatokat több szempont figyelembevételével kell megtervezni, melyek tulajdonképpen a gyakorlatok célját, témáját és formai elemeit adják meg.

A helyzetgyakorlatok témája

A helyzetgyakorlatok célja mindig valamilyen konkrét témára vonatkozik. A téma tulajdonképpen bármi lehet, hiszen egy helyzetgyakorlatban akár a külső, akár a belső valóságot el lehet játszani. A következőkben a leggyakoribbakat soroljuk fel az ember élete, a mentálhigiéné és az iskola tárgyköréből, melyet kiegészíthetünk, kisebb részekre bonthatunk, vagy újabbakat kereshetünk hozzájuk.

A személy külső és belső tulajdonságai, énképe

A kamaszok egy része nincs teljesen tisztában önmagával, azaz tulajdonságai és a saját magáról alkotott képe nincsenek összhangban egymással. A helyzetgyakorlatokban a többiek hatására, illetve azáltal, hogy a kamasz többféle helyzetben teszi próbára önmagát, énképe a reális felé közeledik.

A szülő, az apa, az anya, a testvér, a tanár, kortársak, a barát, a kedves döntő szerepet játszanak egy diák életében. A hozzájuk való viszony olyan, illetve sok közös, egyéni jellemzővel bír, amelyek a kérdéses helyzetgyakorlatok során megbeszélhetők és megjeleníthetők.

Az egyes személyeken kívül az ember különböző csoportokhoz is tartozik, melyeknek megvannak a maguk törvényszerűségei. A csoporton belüli és a csoportok közötti jelenségek, a csoportban elfoglalt hely, a csoportnyomás is témái lehetnek egy helyzetgyakorlatnak.A szélesebb értelemben vett csoportban, a hazában vagy akár az egész világban elfoglalt helyük különösképpen foglalkoztatja a kamaszokat.

Téma lehet a programban hangsúlyozott vagy aktuálisan felmerülő problémahelyzet is. Például:

A kábítószer jellemzőinek és hatásának ismertetése a klasszikus előadásforma is megfelel, de a helyzetgyakorlatokkal tovább lehet mélyíteni ezeket az ismereteket.

A kábítószerfogyasztás körülményeinek, előzményeinek és következményeinek eljátszása csökkentheti a kábítószer használat előfordulásának valószínűségét.

A serdülőkor

A serdülőkor az élet sajátos szakasza, melyet az érintettek rendkívül intenzíven élnek át, sokszor egészen másképp, mint azt a külső szemlélők feltételezik. Ennek a jelenség-

körnek a megértetéséhez, a sajátosságok felismeréséhez segíthetnek hozzá a helyzetgyakorlatok. Például, ha eljátsszuk, hogy egy konkrét helyzetben hogyan viselkedne egy kamasz és hogyan egy felnőtt, a megértéshez és az elfogadáshoz visz közelebb.

A problémamegoldás és a döntés

Az egyes személyek döntései számtalan tényezőn alapulnak, s gyakran nem is túl tudatosak. Az egy-egy helyzetben ható erők tudatosítását, illetve tudatos elemeknek a döntésbe való bevitelét is elő lehet azonban segíteni. Például egy diák azon töpreng, hogy tanuljon-e vagy moziba menjen helyette, számos érvet talál mindkettő mellett és mindkettő ellen is. Össze lehet szedni a mozi és a következő napi órákra való felkészülés mellett, illetve ellenük szóló érveket, súlyozni lehet őket és alternatív megoldási módokat lehet kialakítani.

Valamely személy vagy az adott csoport életében vannak alkalmilag felmerülő problémák is, amelyek megoldásához ugyancsak hozzásegíthetnek a helyzetgyakorlatok. Ezek az adott csoportban vagy iskolában megjelenő gondokról szólnak, és lehetőleg valamennyi résztvevő szempontjait és megoldási javaslatait dolgozzák fel. Az ilyen helyzetgyakorlatok az elfogadóbb hozzáállást és jobb megoldások születését segíti elő. Vegyünk egy példát arról, hogy valamely osztályban az egyik diák nem jár be valamelyik tantárgy óráira, illetve ha ott van állandó rendbontással zavarja azt. A helyzetgyakorlattal eljátszható az adott tanítási órát, s közben megvizsgálhatók a tanárt és a diákot játszó szereplő érzései. Ezáltal érthetőbbé és kezelhetőbbé válik a konfliktus. Ha a diák és a tanár között van a konfliktus, akkor lehet későbbi megbeszélést kezdeményezni a két fél között (persze nem a csoportban). Ha esetleg nem kötelező az óra, akkor a diák óralátogatásának megszüntetését is javasolni lehet. Bármely megoldás gyakorlati alkalmazását a csoportvezetőnek a csoporttagokkal egyetértésben kell elősegítenie.

A témalehetőségeknek itt csak egy részét soroltuk fel, ezek az adott programnak megfelelően sok egyéb témával is kiegészíthetők.

A formai elemek az eddig leírtak, a cél és a téma kivitelezéséhez szükségesek. Egy helyzetgyakorlatot tulajdonképpen sokféle módon lehet megvalósítani, ezen belül vannak általánosabb jellemzők és vannak specifikusabbak. A foglalkozásokkal kapcsolatban a csoport elrendezésére, a szükséges eszközökre és időre, a lebonyolítás menetére lehet ajánlásokat megfogalmazni.

A csoport elrendezése

A foglalkozásokat sajátos jellemzőik miatt megfelelő elrendezésben ajánlatos tartani. A foglakozás kezdetekor a csoport általában körben helyezkedik el s a foglalkozásvezető is közöttük ül. A résztvevők vagy a kör közepén, vagy tágítva a kört, egy itt, mindenki által jól látható helyen szerepelnek. A megbeszélés során is fontos, hogy mindenki hallhassa a másikat. Ha egy nagy csoport kisebb csoportokra vagy párokra bontva dolgozik, lehetőleg ne zavarják egymást.

A csoportlétszám erősen befolyásolja a foglalkozások formai jellemzőit. Tulajdonképpen bármilyen nagyságú csoporttal lehet dolgozni, de húsz-harminc főnél nagyobb csoport vezetéséhez tapasztalat ajánlatos, mert nehéz folyamatosan lekötni egy nagy csoport figyelmét. Egy átlagos osztálylétszámmal (kb. harminc fő) könnyebb dolgozni. Valamivel ideálisabb a munka szempontjából a tizenöt-húsz fős csoport, egy tíz fő körüli csoportban pedig már nagyon intenzív munkát lehet végezni, ami nem mindig könnyű. Hat-hét főnél kisebb létszámnál már nagyon egyedi jellege alakulhat ki a csoportfolyamatoknak.

Egy foglalkozás, illetve helyzetgyakorlat tervezésekor figyelembe kell venni az együtt dolgozók lehetséges létszámát, ezért gyakran kerül sor a csoport több részre bontására. Lehet a csoportban egyéni munkát végezni, párokat kialakítani, kisebb – három-hat fős, – illetve nagyobb – hét-tíz fős – alcsoportokat képezni, a csoport egy részét szerepeltetni, míg a többiek megfigyelők, és lehet az egész csoportot egyszerre dolgoztatni is.

Az egyéni munka

Ilyenkor a kamasz önálló, egyedi jellemzőin, véleményén, tevékenységén, tudásán van a hangsúly. Az így folytatott tevékenységről általában beszámolnak akár egy vagy több másik csoporttagnak, akár az egész csoportnak. Például a dohányzás elleni és melletti érveket mindenki felírja a saját papírjára, majd mindenki felolvassa az általa leírtakat, ezt követően pedig az egész csoport megvitatja a kérdést.

A párokban folyó munka az egyéni vélemények azonnali megvitatását teszi lehetővé. A kiosztott szerepeknek (tanár-diák, anya-gyerek, két barát stb.) megfelelően ezzel a formával a legkülönbözőbb témákban gyakorolható a két személy közti kommunikáció, sőt az egyén másik személy iránti figyelmét is fejleszteni lehet vele. Például három-öt percig a pár egyik tagja beszél a szabadidő hasznos eltöltéséről és a másik hallgat, majd utána fordítva. Ha a csoporttagok száma páratlan, akkor a csoportvezető beszállhat a gyakorlatba és így kétfelé kell figyelnie, vagy páratlanul maradt harmadikként csatlakozhat valamely párhoz. A párok általában maguk választják egymást, de különböző alapfeltételeket is meg lehet határozni ehhez. Például: fiú-lány párok alakuljanak, az egymást kevésbé ismerők, vagy éppen a jó barátok dolgozzanak egy párban stb. A párok is be szoktak számolni a többieknek az egymásközt történt eseményekről. Egyik válfaja ennek, hogy a helyzetgyakorlat résztvevői hármas csoportokba oszlanak s míg ezekben két személy páros gyakorlatot végez, a harmadik megfigyelőként vesz részt közöttük.

A három-hat illetve hét-tíz fős alcsoportok a csoporton belüli együtműködést, az együttes munkát, a vélemény ütköztetéseket gyakorolhatják. Ezeket a gyakorlatokat a több szempont megjelenése, az egymásra való hatás érzékelése, a saját vélemény, és viselkedés megvédése jellemzi. Például egy-egy alcsoport összeírhatja az ideális iskola jellemzőit. Egy hét-tíz fős alcsoporttól kérhető, hogy dolgozzanak ki és rendezzenek meg, majd adjanak elő a csoportnak egy nagyon jó vagy egy nagyon rossz tanítási helyzetet. E közben a csoport két vagy több táborra is felosztható, amelyek egymással szemben állnak és amelyek érdekei ütköznek egymással, vagy a két tábor éppen egymás segítségével, egymással együttműködve tud csak megvalósítani valamit.

Ha a csoport egészét felosztás nélkül vonjuk be a gyakorlatba, akkor is részt vesz benne annak minden tagja; például a csoport egy kirándulást játszik el, s épp megérkeznek az éjszakai szállásukra. Mindenki választ magának egy szerepet. A nem verbális kommunikáció gyakorlását szolgálja, ha mindez szavak nélkül zajlik. A megbeszélésen érdekes félreértésekre és véleményegyezésekre derül fény. Egy másik formában mindenki ugyanazt a helyzetet gyakorolja.

Van amikor a csoport egy része megfigyelőként vesz részt az adott helyzetben. Ilyenkor feladatokat is kioszhatunk. Például valaki figyelje a szereplők mimikáját, vagy azon gondolkozzon, hogy ő mit tenne valamelyik szereplő helyében.

Aki részt vesz a helyzetgyakorlatban, annak általában egy adott szerepe van. Lehet ez a szerep egy-egy ismert személy, – anya, apa, tanár stb.-, vagy egy ismeretlen személy – például valamely állam elnökének vagy egy egyetemi felvételi bizottság tagjának – megformálása. El lehet játszani bármilyen nem létező figurát – angyalkát, görög isteneket vagy egy író fantáziájának szülöttét – is. Ezenkívül állatokat, növényeket, tárgyakat – például egy családi veszekedésnél repülő tányért, egy függönyt, ami mögé be lehet lesni vagy egy tekintélyes ember íróasztalát – is meg lehet jeleníteni. Megszemélyesíthetők fogalmak és érzések: például egy tájkép szépsége, az emberek becsületessége, vagy egy anya szeretete a gyermeke iránt. Tulajdonképpen nagyon sok mindent meg lehet jeleníteni. Aki szerepel, az próbálja meg magát az adott személynek, dolognak "érezni", és a helyzetgyakorlatban ennek megfelelően viselkedni. Miután a szereplők eljátszottak egy jelenetet, helyzetet, képet, visszaülnek a körbe, és az egész csoport részt vesz az előbbiek megbeszélésében.

A szükséges eszközök és idő

Általában nem szükséges nagyon bonyolult eszközökkel dolgozni. Papírokra, íróeszközökre, festékre, írótáblákra, fonálra, aprópénzre lehet szükség a gyakorlatok jellegétől függően. Például: a csoporttagok leírják papírlapra a véleményeiket, elképzelésüket,

szempontjaikat, s a csoportvezető az írótáblán összesíti azokat. A foglalkozásokhoz felhasználhatunk előregyártott kérdőíveket, munkalapokat, információs kártyákat is. A kérdőívek az egyes személyek tulajdonságainak, jellemzőinek felmérésére szolgálnak. A munkalapokon és az információs kártyákon egy-egy adott téma összefoglalása, illetve az annak megértéséhez szükséges szempontok szerepelhetnek, esetleg a foglakozás menetéhez szolgálhatnak írásos anyagként. A helyszínen megtalálható tárgyak is értelemszerűen felhasználhatók.

A szükséges idő nagyon széles skálán mozog, s a 45 perces tanórától akár a több órás foglalkozásig is terjedhet. Figyelembe kell venni a rendelkezésre álló időt is. A téma, a cél, a gyakorlat mélysége alapján érdemes tervet készíteni az idő kitöltéséről.

A helyzetgyakorlatok lebonyolítása és a feldolgozás szempontjai

A körben ülő csoporttagoknak a vezető elmondja az instrukciót, mely tartalmazza azt, hogy mit kell csinálni a gyakorlat folyamán. Például a kultúrák közötti hasonlóságokról és különbségekről szóló gyakorlat előtt a vezető elmondja, hogy most különböző kultúrájú embereket fognak megjeleníteni. Kiosztja a szerepeket (kínai, amerikai, magyar stb.), leírja a helyzetet (egy étterembe érkeznek, majd ott vacsoráznak), s ismertet egyéb szükséges tudnivalókat is (pincérszerep, melyik országban játszódik stb.) A játék vagy egy előre megadott ideig, vagy addig tart, amíg lényegi dolgokról szól. Egy ugyanerről a témáról szóló másik, összetettebb gyakorlatban a vezető meghatározza az alcsoportok létszámát és kiosztja nekik a feladatokat; például: felsorolásszerűen írják le emberekre (kínai, amerikai, magyar stb.) jellemző tulajdonságokat. Ezután a csoport összeül, és megbeszéli a látottakat vagy a leírtakat. A megbeszélés, feldolgozás nem minden gyakorlat után szükséges, ám elmélyíti és több szempontból megvilágítja az előzőeket, ezért rendkívül ajánlatos.

A feldolgozás szempontjai kicsit eltérnek egymástól, a szerint, hogy szerepjátékra vagy más típusú gyakorlatra került sor.

A szerepjátékok közben a szereplők szerepben megélt érzéseire is figyelmet fordítunk. Ha például egy tanítási órát jelenítettünk meg, amelyben a diákok egy része nem figyel a tanárra, akkor a szereplők azt mondják el, hogy eljátszott helyzetben milyen volt figyelő vagy nem figyelő diáknak, illetve tanárnak lenni. Elemezni lehet az eset előzményeit, következményeit. Mit lehetett volna tenni azért, hogy mindenki odafigyeljen az órán? Ilyen és ehhez hasonló módon elemezzük a szerepjátékokat.

A más típusú, összetettebb gyakorlatokat is a felmerülő kérdések alapján beszéljük meg. Például, ha a legjobb barátnak tulajdonságait kell felsorolni, akkor először összevetjük a gyakorlatban résztvevők által készített listákat. A hasonlóságok alapján egy általánosabb, a csoportra jellemző értékrendszer, elvárásrendszer foglalható össze,de különbségek is külön indoklást érdemelnek, hogy kinek miért pont olyan barát kell, amilyet leírt. Ezután végig lehet gondolni, hogy ki mennyire érzi magát hasonlónak mindahhoz, amit egy legjobb barátról elképzelt, vagy a legjobb barátja hasonlít-e erre a képre.

A helyzetgyakorlatok és a foglalkozás megtervezése

Miként egy tanítási órát is felépítünk, a prevenciós programhoz tartozó órákat és foglalkozásokat is meg kell tervezni. Egy ilyen foglalkozás része lehet az előadás, vagy előadásszerű rövid bevezető. A helyzetgyakorlatokat ezekkel együtt, de önmagukban is alkalmazhatjuk. Egy foglalkozáson belül sokféle formát és célt jelölhetünk meg, de ha több helyzetgyakorlatot használunk, a témák egymáshoz hasonlóak, vagy egymással valamilyen szempontból összefűzhetők legyenek. Egy foglalkozás összeállításánál felsoroljuk a tervezett gyakorlatokat és ezeket a következők szerint részletezzük:

– cél;
– téma;
– tervezett idő és a szükséges eszközök;
– csoport elrendezése;
– a helyzetgyakorlat folyamata;
– a feldolgozás szempontjai.

A fentiek alapján összeállított helyzetgyakorlatok kivitelezése során vigyázni kell bizonyos dolgokra , illetve azok elkerülendők. A túlzott irányítás a csoporttagok saját véleményét, önálló megoldásait gátolja, ezért nem lesz elég hatékony. Vannak viszont olyan helyzetek, amikor a csoportvezetőnek be kell tartatnia a kereteket, vagy fel kell hívnia a figyelmet egy problémára. Ilyen például, ha bármilyen durvaság történne, vagy az egész csoport „nekiesik" valamelyik csoporttagnak.

A gyakorlatokban való részvétel önkéntes. Azt a csoporttagot, aki nem akar részt venni valamelyik gyakorlatban, nem kell erőltetni, kaphat helyette egyszerűbb feladatot, például legyen megfigyelő vagy próbálja meg elmondani a csoportnak, ha akarja, hogy miért nem vesz részt a gyakorlatban.

Ritkán adódnak nagy problémák. Ezek megoldásához ajánlatos konzultációs lehetőséget keresni az egész program vezetőjével, vagy más szakértővel, gyakorlottabb vezetővel.

IRODALOM

Bagdy Emőke – Telkes József: Személyiségfejlesztő módszerek az iskolában. A pedagógia időszerű kérdései. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

Bang, Ruth: A segítő kapcsolat. Pszichológia – nevelőknek. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.

Gabnai Katalin: Drámajáték, Gyermekeknek, fiataloknak, felnőtteknek. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.

Gabnai Katalin: Játék, színjáték, személyiség. Dokumentumgyűjtemény. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1980.

Gordon, Thomas: A tanári hatékonyság fejlesztése. A T.E.T. módszer. Gondolat Kiadó, Budapest, 1993.

Gutkin T. B. – Curtis M. J.: Az iskolai konzultáció elmélete és technikái. Iskolapszichológia 1987., 10. sz.

Kalamár Hajnalka: Kreativitás és kommunikációfejlesztés serdülők önismereti csoportjában. Iskolapszichológia, 1988. 11. sz.

Kalamár Hajnalka: Tíz alkalom. Iskolapszichológia, 1985 5. sz.

Mérei Ferenc – Ajkay Klára – Dobos Emőke – Erdélyi Ildikó: A pszichodráma önismereti alkalmazása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Pszichodráma. Pszichológia Műhely. Akadémiai Kiadó, Bbudapest, 1986.

Ritoókné Ádám Magda: A tanácsadás pszichológiája. Szöveggyűjtemény. Tankönykiadó, Budapest, 1990.

Rudas János: Delfi örökösei. Öqnismereti csoportok, elmélet, módszer, gyakorlatok. Gondolat, Budapest, 1990.

Rudas János: Önismereti csoportok. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1984

A vágyak kergetése

Ártó szenvedély

A sokfejű problémák

A megpróbáltatások partján

S Z E M L E

Kacagás, kocogás, relaxáció

Amit az egészségünkért tehetünk ....

Kedves Olvasónk, ez az írás önnek készült, aki érdeklődik saját szervezete, lelki működései és önsegítési-önfejlesztési lehetőségei iránt. Ön már felismerte, hogy korunk embere „egyoldalú óriás. Egyrészt azért, mert bal agyféltekénk működését maximálisan felhasználjuk, amikor a racionális, elemző tudat eszközeivel élünk, és a tér-idő-okság realitástörvényeinek objektív összefüggéseiben szemléljük, értelmezzük, magyarázzuk a világot. Ugyanakkor a jobb agyfélteke eredeti, látnok, intuitív, egészlegesen (holisztikusan) gondolkodó, érzelemvezérelt, szubjektívebb, viszont a képzelet hatalmával rendelkező emberét nemcsak háttérbe szorítjuk, hanem iskolázatlanul is hagyjuk. Így lemondunk fontos belső lehetőségeink és rejtett erőink szolgálatunkba állításáról. Másrészt egyoldalúságunk a korszellem extraverziójában – érdeklődésünk kifelé irányulásában – is megmutatkozik.

A világűrbe, a Holdra már eljutottunk. Bolygókat bevonó, új távközlési rendszereket dolgozott ki a tudomány, új csillagrendszereket fedeztünk fel. Az ember hatalma túlterjed a Föld határain. Csakhogy befelé, a saját univerzumunk titkainak felfedezése felé kevesen indultunk el.

Mindannyian kíváncsiak vagyunk belső világunk titkaira, és azt is észre kell vennünk, hogy a tudományok fejlődésében különös fordulatként az emberről – „szerkezetünk és működésünk rejtelmeiről" – való ismereteket az utóbbi évtized megsokszorozta. Új felismerések, ezek nyomán új tudományágak születtek. Ilyen például a pszichoneuróimmunológia, amely a „lélek" (pszichikum), az idegrendszer, a hormonális szabályozás és a szervezetünk védelmi (immun) rendszere közti szoros kapcsolat – eddig ismeretlen – útjait deríti fel. Ennek nyomán megújult a „stressz-tudomány" is. Ma már nem szólhatunk a károsító behatások (stresszorok) következményeiről az immunrendszer szerepének láttatása nélkül. A kísérleti lélektan meghökkentő bizonyítékokkal szolgál e téren arra nézve, hogyan válik a gondolat, képzelet, hit, bizakodás és szeretet hatalommá a szervezetünkbe betolakodó károsító tényezők, a rend(szer)es, egészséges működést kaotizáló sejtszaporodások elleni küzdelemben, de az egészség megőrzésének szolgálatában is. Miképp lehetünk jó gazdái lehetőségeinknek, önerőből segítve magunkon, önmagunk iránti felelősségünk felismerésével és vállalásával?

Ön kedves olvasó, e sorok olvasásával már kifejezésre is juttatta, hogy új szellemi korszakunk cselekvő embere, aki nem csupán szemlélője, hanem aktív, felelősségvállaló részese az önmagunkra vonatkozó új ismeretek gyakorlati felhasználásának. El kell árulnom, hogy ilyen lehetőségeket kínál a kacagás, kocogás és a relaxálás (ellazítás) is. Azokat a bennünk rejlő potenciálokat mozgósítja és fejleszti, amelyekkel urává válhatunk szervezetünk működésének, öngyógyító-önalakító erőinknek és magatartásunk kormányozásának.

Amint az ember vezetni, uralni kíván, azt jó, ha megismeri, megérti, még jobb, ha meg is szereti. Tudatosan követheti és a jó gazda felelősségével gondozhatja azokat a belső folyamatokat és eszközöket, amelyekkel dolgozik. Ha az emberi testet tárgyként, gépezetként tekintjük (mint azt a természettudományos optikájú orvoslás az elmúlt három évszázadban tette), akkor legfeljebb az „alkatrészeket" reparálhatjuk vagy karbantarthatjuk. Az „embergépet" lehet tanulmányozni, szeretni aligha! Ha viszont testünkhöz úgy viszonyulunk, hogy ez önmagunk, személyiségünk „megtestesítője", benne vagyunk mi ma-

gunk, lelki, értelmi valóságunkkal együtt, akkor testünkhöz azonnal személyes közünk lesz, felelősségvállaló azonosságtudattal és gondozó szeretettel.

A külső és belső világ összefüggései felől haladva egyre beljebb kerülhetünk saját titokzatos belső birodalmunkba. Relaxáljunk, kocogjunk és kacagjunk, változtassunk egy picit a komor, sötét gondolatfelhőkön. Még a legsötétebb kilátástalanságban is kíséreljük meg a válaszkeresést a kérdésekre: „Mire jó mindez nekem, mire tanít, mire edz, mire tesz alkalmassá?" Ha életterheinket kihívásnak, pozitív próbatételnek fogjuk fel, akkor nagyobb az esély, hogy a teher megkönnyebbül, s ezáltal mi is.

A stresszhelyzeteket aligha kerülhetjük el. Tekintsük hát erőpróbának és minden lehetséges „támadásponton" lépjünk fel károsító hatásai ellen. Felelősség önmagunkért, pozitív kihívásként szemlélt stresszorok és megküzdési bátorság – e három fontos teendőnkről nem feledkezhetünk meg. A stresszorok úgyis emlékeztetnek! ...

Ha meg vagyunk győződve – vagyis meggyőztük magunkat! – arról, hogy testünk, „lelkünk", szellemi működéseink épségét, egészségét magunk is megőrizhetjük önfejlesztés útján, akkor ez a belső erő valósággá is segíti a szándékot.

Mesterem, Mérei Ferenc akitől sokat tanultam az életről és a lélektan tudományáról is, azt üzente kórházi ágyáról tanítványainak, harmadik szívinfarktusa után: „Szeressétek az életet, ami nem holnap van: ma, itt, most! Nem feladni, nem abbahagyni, nem meghátrálni! Tudjatok örülni, szeretni, szabadnak lenni. Szeressétek az életet!"

Mérei Ferenc, aki a túlélés művésze volt, munkaszolgálat, hadifogság, politikai elítélések, börtönök, infarktusok után is tudta a titkot: magunk vagyunk felelősek az életminőségünkért. Csak egy nagyobb dolog van annál, ha magunkon segítünk, hogy másokkal is megosztjuk ezt a titkot és a jó életet.

BAGDY EMŐKE

Az iskolai szociális munka

Egy új szakma megjelenése Magyarországon

Iskolai szociális munkásként dolgozom harmadik éve Budapest belvárosának egyik nagyon elszegényedett, folyamatosan leromló területén. Körülbelül tizenöt budapesti és néhány vidéki társammal együtt az elsők vagyunk, akik kísérletet teszünk ennek a fejlettebb országokban már évszázados hagyományokkal rendelkező szakmának a meghonosítására, illetve a másik oldalról nézve: a hazai oktatási intézményekben mostanában megjelenő új szükséglet kielégítésére. Dolgozatom forrásául így saját, illetve kollegáim eddigi tapasztalatait, illetve az idevonatkozó nyugat-európai és amerikai szakirodalom egy kis töredékét használtam fel. A kezdeti bizonytalan lépésekről szóló szubjektív beszámolót kérem, fogadja az olvasó türelemmel: egy foglalkozás magyarországi identitáskeresésének talán szükségszerű állomásai ezek. Célom, hogy szakmabelieknek és rokon szakmában dolgozóknak, vagy éppen távolabbról érdeklődőknek tájékoztatást nyújtsak: mire használhatók az iskolai szociális munkások és mire nem, melyik az a sáv, amelyben joggal elvárható a segítségünk, és melyek azok a területek, amelyek biztosan meghaladják illetékességünket.

Külföldi előzmények, minták

A segítő foglalkozások megjelenése történetileg a modern ipari társadalmak kialakulásához kötődik. A preindusztriális társadalmakban a nagycsalád vagy a falu látja el az árvákat, fogyatékosokat, a falu bolondjait. A tradicionális közösségek felbomlásának kö-

vetkezményeként, valamint a tőkés világválságok és a nyomukban megjelenő szociális feszültségek hatására a nyugati társadalmakban kialakul az igény arra, hogy legyenek olyan szakemberek, akik az elesettek gondját viselik.

A hatvanas években jelentős változások következtek be az iskolai szociális munka szemléletmódjában. A figyelem középpontjába azok az iskolai feltételek és normák kerültek, melyek a hátrányos helyzetű gyerekek alacsony iskolai teljesítményéért szintén felelősek lehetnek. Itt maga az iskola is kliens, amennyiben nem tud megbírkózni a különböző szociális és kulturális háttérrel rendelkező gyerekek eredményes oktatásának feladatával.

A hetvenes években ebbe a képbe bekerült a lakóközösség is: a szociális munkás fő feladata ekkor már a család-lakóközösség-iskola viszonyrendszerben való közvetítés, az egymás iránti érzékenység kialakítása és fejlesztése, a szükségletek és lehetőségek összehangolása (community-school koncepció)

A nyolcvanas években ismét máshova került a hangsúly. Az akkoriban elterjedő ökológiai szemléletmód jegyében az egyén, valamint fizikai és társas környezete interakciónak minőségére összpontosítottak, és ennek diszfunkcióit és zavarait kívánták orvosolni.

A filozófia változásával a munkamódszerek is átalakultak: az egyéni esetkezelés mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapott a csoportos és a közösségi munka.

A specializálódás ma már az amerikai szociális munkások egyetemi szintű képzésében is megmutatkozik. Aki ezt a területet választja, az iskolákban hospitálhat, képet kaphat a fogyatékos gyermekeket képző intézményekről. Külön terület a gyermeki jogok ismerete, és nagy súlyt fektetnek az etnikai kisebbségek kulturális sajátosságainak megismertetésére is stb.

Az iskolai szociális munkások célja az, hogy a tanárokkal, az iskolapszichológussal, az iskolaorvossal és más szakmabeliekkel együttműködve segítsenek legyőzni azokat az akadályokat, melyek azoknak a gyerekeknek az iskolai előmenetelét gátolják, akik szétszakadt vagy előítéletek által sújtott családból valók, önértékelésük alacsony, feltételeik hiányosak; gyakran áldozatai bántalmazásnak vagy erőszaknak; gyakori a drog- vagy alkoholfüggés a környezetükben, szüleik munkanélküliek és szegények, gyakoriak náluk az érzelmi problémák, sokszor öngyilkosságot is megkísérelnek; a gyerekek lógnak vagy kimaradnak az iskolából, és jó esélyük van rá, hogy tizenévesen maguk is szülővé váljanak.

A szociális munkások feladatai négy nagy csoportba oszthatók:
– a szülők és a tanulók segítése, szolgálata;
– a tantestülettel való együttműködés;
– iskola-lakóközösség relációk;
– iskolai szociális munka és a speciális oktatás területe.

Magyarországi kezdetek

A nyolcvanas évek végének és a kilencvenes évek elejének társadalmi- gazdasági változásai: a termelés szerkezetének átalakulása, az ennek nyomában felszínre kerülő és hamarosan nagy méreteket öltő munkanélküliség; a társadalom egyes rétegeinek lecsúszása, más rétegeinek végleges vagy hosszú távra történő leszakadása; ezzel párhuzamosan az intézmények átalakulása, az értékrend változása, az állam visszavonulása a szociálpolitikából, és ezzel összefüggésben a deviáns viselkedésformák nagyarányú megjelenése megváltoztatta az iskola hétköznapjait is.

Sok pedagógus érezte és érzi azt, hogy ennek a problématömegnek a kezelésére hagyományosan, pedagógiai eszközökkel, nem képes már.

Így megjelent az igény olyan szociális segítők munkája iránt, akik az iskolában, az iskolának is szolgáltatnak. Ugyanebben az időben, a nyolcvanas évek második felétől kezdve indult a szociális munkások és szociálpolitikusok egyetemi és főiskolai szintű képzése, és a közvélemény ennek kapcsán némi tájékoztatást kapott e szakmák létéről.

A szociálpedagógus-képzés a pedagógusképzésből vált ki. Ma négy főiskolán folyik ilyen oktatás. 1993-ban Esztergomban már végzett is az első szociálpedagógus évfolyam.

Kerületünkben először egy iskolában kezdődött kísérlet az iskolai szociális munka bevezetésére. Az iskola kiválasztására a népszámlálási adatok elemzése alapján került sor. A kerületnek ez a része a legsűrűbben lakott, itt a legnagyobb a komfort nélküli lakások aránya, itt lakik a legnagyobb arányban szakképzetlen népesség, itt a legnagyobb a bűncselekmények előfordulása. Ezek az egy irányba mutató adatok megerősítették azt a tapasztalati képet, miszerint a szóbanforgó iskolának a beiskolázási körzete többé-kevésbé megegyezik egy kulturálisan is szinte elkülönült életet élő, erősen slumosodott városrésszel, melynek központi helyei a piac, a pályaudvar és az aluljárók. Ennek az iskolának minden harmadik tanulója cigány, a veszélyeztetett gyerekek száma a kerületben itt a legmagasabb.

Mindebből sok minden a pedagógusok vállára nehezedik, akik érzékelik a szülők egyre nagyobb arányú munkanélküliségét, a rohamos elszegényedést, a bűncselekmények egyre gyakoribb előfordulását. A lakókörnyezet társadalmi valósága megjelenik a tanárok mindennapi munkájában. Szembesülnek vele, vagy úgy, hogy látják, milyen állapotban érkezik a gyerek reggel az iskolába (ha egyáltalán megérkezik), vagy úgy, hogy a szülő – például egy családlátogatás alkalmával – közvetlenül elmondja nekik a problémáját és segítséget kér. Mindez nagy súlyt helyez az amúgy is túlterhelt pedagógusok vállára, akik tanítanak, osztályfőnökök, szakkört, korrepetálást vezetnek, és többségük persze családapa, családanya is.

Az adott területen dolgozó társintézményekkel és egyéb szolgálatokkal való kapcsolatok kialakítása szintén a szociális munkának a része, valamint az a megismertetési-tanítási feladat is, amit a pedagógusokkal kapcsolatban említettem. A koordináló munka szükségességét az intézmények széttagoltsága is indokolja: a különböző körzethatárok nem fedik egymást – például az én iskolám körzetében négy különböző védőnő dolgozik, és egy ötödik az iskolai védőnő. Szintén fontos dolog az iskolai gyermekvédelmissel való megállapodás, a feladatok és az illetékességek egyértelmű tisztázása: ezzel sok konfliktusnak, féltékenységnek vehetjük elejét.

Több kollegám tapasztalta, hogy ha az iskola más módon kívánta a veszélyeztetett gyerekek és családjaik ellátását megoldani, nem iskolai szociális munkás, hanem például a tantestület egy tagjának függetlenített gyermekvédelmisként való alkalmazásával, de mondjuk egy kerületi döntés értelmében mégis egy szociális munkás kezdett ott dolgozni, akkor kezdetben nagy ellenállással kellett megküzdenie. Mi úgy állapodtunk meg, hogy az én munkám ott kezdődik, ahol az iskolai gyermekvédelmisé véget ér. Hiszen ha ő adminisztrálja a segélyeket, segíti és támogatja az osztályfőnököket, tanítókat gyermekvédelmi munkájuk iskolán belüli részének elvégzésében, ezzel teljesítette is azt, ami tőle elvárható. Munkánk így kiegészíti, nem pedig fedi egymást.

A különböző kerületekben különböző megoldások születtek arra nézve, hogy hová tartozzon az iskolai szociális munkás. Ki legyen a munkáltatója, honnan kaphat szakmai segítséget? Az amerikai gyakorlattal szemben, ahol az iskolai szociális munkás az iskola, illetve az iskolakerület alkalmazottja, ő maga pedig az iskola része, itt jobbnak látom, ha egy – az iskola szempontjából semleges – segítőszolgálat a munkáltató. Nem tud többé közvetíteni például az iskola és a család között az a szociális munkás, akit a kliensek az iskola részének tartanak. Az iskolai technikai feltételek hiánya (például kevés telefonvonal, nincs négyszemközti beszélgetésekre megfelelő üresen álló külön szoba), illetve az esetmegbeszélésen való részvétel, továbbá a szakszolgálatok felkeresésének jobb lehetősége is ebbe az irányba mutat.

Budapesti kollegáim is részben önkormányzatok, részben segítőszolgálatok (többnyire családsegítők) alkalmazottai.

BÁNYAI EMŐKE

A megelőzés szolgálatában

Problémás esetek a főváros oktatási intézményeiben

A gyermekekkel, serdülőkkel, továbbá a szülőkkel és iskolákkak (általános és középfokú iskoláknál) kialakított kapcsolatok során a főváros területén a megelőzést szolgáló törekvésekben különböző nem elhanyagolható problémákkal találkoztunk. Ilyenek:

1. Tanulási problémák, melyek felső tagozatban pályaválasztási gondokat, sőt csődhelyzeteket okozhatnak, de a probléma sokszor már az általános iskola alsó tagozatban is jelentkezik.

Felméréseink tapasztalatai az 1-2. osztályos tanulók dyslexiás helyzetére hívták fel figyelmünket, akik ha nem kapnak iskolakezdés idején szakszerű segítséget, később is gondjuk lesz és kudarcokat szenvednek el, nemcsak matematikaórákon, hanem a humán tárgyak tanulásánál is. Így szerzett rossz osztályzataik a továbbtanulásukat és pályaválasztásukat is befolyásolják, de a középfokú iskolákba is gyakran kerülnek tanulmányi teljesítményükben gyenge, érdeklődésükben és szókincsükben, valamint alapismereteikben jóval az átlag alatt teljesítő tanulók. Náluk nem lehet előre megmondani, hogy elvégzik-e a középfokú iskolát és sikeres lesz-e a munkába állításuk. Ha ezt a sikertelenséget nem tudjuk időben korrigálni, akkor fennáll a veszélye, ezeknek a fiataloknak az élete feladattartásuk és munkamoráljuk hiánya miatt esetleg kisiklik.

2. A tanulmányi sikertelenséggel gyakran együtt jár a tanuló magatartási problémája is.

a) Ez lehet nyugtalanság, a szabálytudat hiánya, amely sok esetben a figyelem hullámzásával párosul. Alsó tagozatos tanulóknál rendszerint a lassúbb érés, az infantilis magatartás az egyik oki háttér, lehet a családban elkövetett nevelési hiba is, ha időben nem tanították meg a gyermeket a családon belüli egymáshoz való alkalmazkodása.

b) Serdülőkorban is vannak zaklatott tanulók, akik öntörvényűségükkel jelentenek gondot az általános iskola felső tagozatában és középfokú iskolákban egyaránt.

c) Sok turbulens, agresszív fiatallal is találkozunk, akik a közösségben romboló magatartásukkal hívják magukra a figyelmet. A fiatalok fékezhetetlen magatartásának hátterében gyakran családi konfliktusok, sőt drámák állnak, – de iskolai kudarcokra is válaszolhatunk agresszióval. Az agressziós magatartás modelljét a krimik, valamint a horror- és az akciófilmek „hősei" is szolgáltatják.

3. A szorongó tanuló pedig az általános iskola alsó és felső tagozatában, sőt a középfokú iskolákban is pszichoszomatikus tünetekkel hívja magára a figyelmet, hogy vele, vagy a környezetében olyan baj van, amit egyedül nem tud megoldani.

a) Kisgyermekeknél a leggyakoribb pszichoszomatikus tünetek: bevizelés, beszékelés, dadogás, tic-jelenség, asztmás rohamok stb.

b) Serdülőknél: a vérnyomás-ingadozás, általános rossz közérzet, fáradékonyság, étvágytalanság, vagy éppen túlevés szinte patológiás fokon.

4. Sokszor alakul ki életvezetési probléma, főleg serdülőknél, kezdve az iskolai helytállás hiányától a csavargó bandákba való sodródásig, esetleg öngyilkosság elkövetéséig, netán drog- és alkoholfüggőségig, továbbá a meggondolatlan és sűrűn párváltogató életformáig.

Az életvezetési gondok hátterében a következő háttérhelyzeteket tapasztaltuk:

a) csavargás családi konfliktusok miatt, például italozó és verekedő szülők, vagy válás a családban;

b) a szülő negatív életvezetési mintája gyakran sodorja a serdülőt krízishelyzetbe, például ha a szülő iszákos, vagy szabadságvesztést szenvedett bűncselekmény miatt.

A fiatal ezt a családi hátteret nem tudja feldolgozni, hanem ő is alkohol-, vagy drogveszélybe kerül, esetleg öngyilkossággal menekül a megoldhatatlannak látszó élethelyzet elől.

c) Válás után sok szülő csak élettársi kapcsolatot alakít ki. Ezekben az esetekben sokszor van „útban" a serdülő lány, akire az anyja féltékeny. Ilyenkor állandó zaklatásokkal igyekszik rávenni saját nagylányát, hogy költözzön el otthonról barátnőjéhez vagy fiúismerőshöz, bárhová – csak ne legyen otthon. A zaklatásokkal teli stresszhelyzet és a szülőben való csalódás pedig a különböző „rövidzárlati cselekmények" elkövetéséhez vezethet.

d) A generációs törekvések velejárója a baráti körök kialakítása. Ez a természetes törekvés lehet pozitív irányú is (különféle tehetségfejlesztő klubbok), de sokszor negatív csoportosulások is eredményezhet (csövesek, bőrfejűek stb.).

e) Szélsőséges szekták veszélyes hatásával is találkoztunk, amikor fiatalok esnek a szektavezetők csábító hívásának áldozatául. Találkoztam olyan kétségbeesett anyával, aki III. évfolyamos gimnazista lányát nem tudta visszaszerezni a szektából. A fiatalok gyakran találkoznak ilyen zaklatásokkal

Ezért kerestük a fiatalokkal való foglalkozás megoldásának lehetséges módjait.

Rájöttünk, hogy a működő gyermek-ideggondozókba, a nevelési tanácsadókba, a családsegítő központok irodáiba nem mindig jutnak el azok, akik rászorulnának a segítségre. Mi lehet ennek az oka? Például:

a) Pest megyéből Budapest a vonzáskörzetébe tartozó településekről sok fiatal jár be Budapestre szakközépiskolákba, gimnáziumokba és tanítás után sietnek haza a vonatra, autóbuszra, így nincs idejük sort ülni egy szakrendelésen sem. Ezért az iskolában kell felkeresni őket, hogy tízpercekben, vagy közvetlenül tanítás végén kapják meg a szükséges pszichológiai segítséget.

b) Sok fiatal, főleg serdülőkorban nem mérlegeli kedvezőtlen életvezetéséből fakadó cselekedeteit, (gyakori és meggondolatlanul korán kezdett párválogató életforma, bandákba sodródás stb.), ezért nem is keresi a segítő szakrendelőket. Ha azonban lehetősége adódik arra, hogy az iskolában pszichológussal találkozhat, ide inkognltóban esetleg elmegy elbeszélgetni.

c) A nevelőotthonokban, diákotthonokban élő fiatalokat a kísérés gondja akadályozza a rendszeres terpápiára járásnál, de ha a szakember bemegy az otthonba, akkor a rendszeres foglalkozás Gondja máris megoldódott.

d) Vannak olyan túlkoros tanulók, akik sikertelen tanulmányi eredményeik miatt nem tudnak munkába állni, ezért veszélyeztetett helyzetbe sodródnak. Mentális képességeik hiányosságából adódóan ezek a fiatalok sokszor nem is keresik a segítséget, de elfogadják, ha a szakember megkeresi őket és segíteni próbál rajtuk.

A főváros egészségügyi szervezésű és pedagógiai szervezésű szolgáltatásokat kínál. Ezek:

a) Egészségügyi szakrendelők: a gyermek-ideggondozók, valamint a SOTE klinikáin működő szakrendelők. A Fővárosi Ifjúság-egészségügyi Központ pedig a középfokú iskolákat ellátó ifjúsági szakorvosokat és védőnőket koordinálja az egészségügyi ellátás érdekében.

b) Pedagógiai jellegű szakrendelők a minden kerületben működő Nevelési Tanácsadók, melyek kapcsolatban vannak az óvodákkal és az iskolákkal is.

c) Az Iskolapszichológusi Hálózat munkatársai a tantestületek tagjai és helyben, az iskolában, vagy az óvodákban dolgoznak. A fővárosnak azonban nincs elegendő anyagi kerete, hogy a közeljövőben minden iskolával-óvodával foglalkozzon.

A „házhoz menő" prevenciós munkát vállalja a Fővárosi Nyitott Kapu Gyermeklélektani Állomások munkaközössége. Ennek jellemzője, hogy az iskolaorvosi szolgálat modelljére egy-egy pszichológus hetenként két-három-négy iskolát keres föl, rendszerint egy gyermekpszichiáter szakorvossal vagy gyógypedagógussal társulva (minden iskolában ismert rendelési napon). Az iskola adja a rendeléshez a helyiséget, fűtést, világítást. A Fővárosi Nyitott Kapu Gyermeklélektani Állomások munkatársai pedig mint a főváros rugalmas, prevenciós munkaközössége az egyes speciális iskolák sajátos gondjait próbálják megoldani egyéni és csoportos foglalkozások keretében. Így segítőtársai vagyunk a tanulóknak, az iskoláknak és a minket megkereső szülőknek egyaránt.

1. Munkaközösségünk neve: Fővárosi Nyitott Kapu Gyermeklélektani Állomások. Ezt a rugalmas prevenciós munkastílusban dolgozó közösséget 1990 decemberében hozta létre a Fővárosi Gyermek- és Ifjúságvédelmi és Gyermekotthoni ügyosztály.

2. Nevünk értelmezéséhez:

Nyitott Kapu vagyunk, ami azt jelenti, hogy mindenkinek rendelkezésére állunk társadalmi és vallási-felekezeti különbség nélkül:

a) tanulási, később pályaválasztási, esetleg pályamódosítási gondok megoldásában;

b) magatartási és esetleg később életvezetési zavarok kiküszöbölésében;

c) pszichoszomatikus tünetek esetén;

d) kialakuló krízishelyzetekben 5-6 éves kortól 18-20 éves korig.

Szolgáltatásunk díjtalan és semmilyen beutaló nem szükséges a mielőbbi megkeresés érdekében. Ez is biztosítja prevenciós törekvésünket, vagyis hogy mielőbb eljuthassanak hozzánk mindazok, akiknek valami gondjuk van az iskolában vagy otthon, a pályaválasztás és pályakezdés idején.

3. „Gyermeklélektani Állomások" vagyunk Dr. Schnell János (1893-1973) egykori törekvései szerint. Dr. Schnell János a magyar gyermeklélektan és gyermekpszichiátria megteremtője volt. 1934-ben alapította Budapesten az első Gyermeklélektani Intézetet, melyet az alkalmazott gyermekpszichológia érdekében 1929-ben megelőzött a Budapest, VIII. kerületben a Mosonyi utcában az ő vezetése alatt működő rendelője. A későbbi Gyermeklélektani Intézet, amely a Szondi utca és a Rippl Rónai utca sarkán működött, elősegítette, hogy az országban, főleg a nagyipari és iskolavárosokban gyermeklélektani állomások jöttek létre, amelyek a helyi problémákat figyelembe vételével szervezték meg a munkát. Dr. Schnell János törekvése a megelőzés érdekében az volt, hogy ha szükséges, már a gyermekkorban fel kell felfigyelni olyan magatartási vagy pszichoszomatikus tünetekre, melyekkel a gyermek mintegy jelzi, hogy vele vagy a környezetében valami baj van, azaz valami hiányzik egészséges személyiségfejlődéséhez.

Ennek a törekvésnek folytatásaképp mi is 5-6 éves kortól 18-20 éves korig állunk a gyermekek és serdülők rendelkezésére. Munkatársaink: klinikai pszichológusok, pedagógiai pszichológusok, gyógypedagógusok, pszichopedagógusok, – továbbá: gyermekorvos, gyermekpszichiáter, serdülés korával foglalkozó szakorvos, szakvédőnők, van pszichiáterünk a serdülő- és ifjúkorban előforduló problémák – esetleg krízishelyzetek – kezelésére, egyik iskolánkban velünk dolgozik egy ortopéd szakorvos is, aki a speciális gyógytestnevelés szaktanácsadója.

4. Jellegzetes munkastílusunk:

a) nem várjuk meg, míg eljönnek hozzánk tanácsért a tanulók, hanem a gyors megelőzés érdekében mi megyünk közéjük a különböző szakközépiskolákba, gimnáziumokba, általános iskolákba, és van egy iskola, ahol enyhén fogyatékos tanulók munkakezdésében nyújtunk segítséget. Nem épülünk be a tantestületekbe, hanem a fővárosi gyermek- és ifjúságvédelem érdekében iskoláról iskolára megyünk rendelni kis csoportokban (pszichológus-orvos, pszichológus-gyógypedagógus stb.) azokhoz, akik valamilyen ok miatt önként nem keresnének föl egyetlen szakrendelőt sem.

b) Ez az iskoláktól részben független munkastílus jobban biztosítja az inkognitóban történő segítségnyújtást.

c) Munkánkat kegészíti az ifjúsági orvosokat koordináló szakfőorvos segítsége, ami egy-egy részvizsgálat elvégzését teszi lehetővé, (például endokrinológiai vizsgálattal vagy nőgyógyászati leányrendeléssel). Ugyanígy segítségünkre van a SOTE két szakrendelője és egy pszichiátriai ifjúsági kórház osztály, ahol a krízishelyzetben lévők kaphatnak segíséget pszichiáter szakorvostól, szükség esetén pszichiátriai pszichoterápiával.

d) Pszichológiai munkánk diagnosztikailag a tünet, vagyis a probléma oki hátterének felfedésére irányul, terápiás munkánk pedig elsősorban támasznyújtó pszichológiai eljáráson alapul. Súlyosabb esetekben a helyzetnek legjobban megfelelő szakorvos vállalja pszichológussal karöltve a terápiát. Általában azt a terápiás módszert alkalmazzuk, mely a gyermek vagy a serdülő életkorát, körülményeit és problémájának megoldását leginkább tekeintetbe veszi, tehát a pszichológiai-pszichiátriai munkánkat, a körülmények alakítják, akár egyéni, akár csoportos foglalkozást tartunk indokoltnak.

e) Jelenleg hét pszichológus, valamint egy-egy gyógypedagógus-pszichopedagógus, pedagógiai szaktanácsadó, gyermekpszichiáter, ifjúsági vezető főorovos, pszichiáter, ortopéd szakorvos, belgyógyász pszichoterapeuta dolgozik velünk Újpesttől Csepelig, Budatéténytől Kispestig tizenhét helyen. Együttműködünk még további két intézménnyel és a segítő egészségügyi szakrendelőkkel, ahol esetleg szükség esetén részvizsgálatokat kaphatunk, vagy – öngyilkossági kísérlet, netán átmenetileg kórházi elhelyezést kaphatunk drogfüggőség esetében. Nyilvántartó könyvünk szerint eddig ezertizenöten kerestek meg bennünket. Az első megkeresést egyéni vagy csoportfoglalkozás követi. A fővárosban tizenegy csoportfoglalkozás segíti munkánkat.

A Fővárosi Nyitott Kapu Gyermeklélektani Állomások munkastílusa:

Diagnosztikai munkánk a probléma hátterének felismerésére és az esetnek legmegfelelőbb terápiák megtervezésére irányul.

Legtöbbször alakalmazott egyéni és csoportos terápiás eljárásaink:

a) Gyermekeknél:

– játék megfigyelése, szabálybetartó játék kialakítása;

– bábjáték:mellyel a gyermek kifejezheti problémáját és konfrontálódhat is adott helyzetével;

– saját lakóhely makettfigurák segítségével felépítése ezt követően a miliőből fakadó konfliktus értelmezése. Konfliktusmegoldás megbeszéléssel;

– rajz, festés, gyurmázás mint alkotási lehetőség, ami egyben a probléma megelevenítését és a megoldás közös megtalálását is szolgálhatja.

b) Serdülőknél:

– egyéni beszélgetések mint rövid terápiák;

– csoportos beszélgetések, Rogers módszere szerint;

– nyitott csoportok például:

életrendezés közös megbeszéléssel;

aktuális problémák megvitatása nehezen kezelhető felsőtagozatos csoporttal (csövesek, bőrfejűek stb.);

– testvércsoportok azzal a céllal, hogy az egy iskolába járó testvérek tartsanak össze;

– azonos gondok megbeszélése választott barátokkal;

– fiú-lány választott páros közös problémájának rendszeres megvitatása;

– serdülőkből alakult csoport problémáinak spontán megbeszélése (szakközépiskolában, gimnáziumban);

– önsegítő és a társakat segítő csoportfoglalkozás alkotásterápiával;

– autogén tréning a vegetatívum összerendezésére;

– beszélgetés Gordon-módszerrel;

– krízishelyzetben pszichiáter vezetésével egyéni és csoport-terápia;

– ortopéd sebész-szakorvos tanácsával gyógytestnevelés, úszás, (például gerincferdülés esetében);

– operatív segítés: szükség esetén iskolacsere, osztálycsere intézése az iskolai vezetéssel együtt, – vagy családgondozás védőnővel esetleg pszichológus családterápia, netán munkaközvetítés, munkába állítás.

A Fővárosi Nyitott Kapu Gyermeklélektani Állomások a több iskolát ellátó és „házhoz menő" prevenciós szolgálatával:

a) esetleg mintaként szolgálhat olyan vidéki városok számára, ahol anyagi okok miatt nem lehet minden iskolának teljes állású pszichológusa. A „nyitott kapus"-s szolgáltatás azonban hetenként, egy-két alkalommal segíthet egy-egy iskolának.

b) magyar vagy nemzetközi szakmai szervezetekkel vagyunk munkatársi kapcsolatban és együttműködünk a megelőzés érdekében.

c) Előadások tartásával és már egyes városokból jelzett igény alapján is igyekszünk segítséget nyújtani.

d) Az alakuló félben levő további magyarországi Nyitott Kapu Gyermeklélektani Állomások munkatársaival rendszeres megbeszéléseket tervezünk egymás munkájának segítése és az ifjúság hatékony szolgálata érdekében, a megelőzés sikeréért, hiszen „ez a mi munkánk és nem is kevés!"

BERGMANN ERZSÉBET

Élesszétek magatokban a tüzet!

Régi történetem van arról, hogy a rendelőmhöz közeli iskolából – ahonnan egyébként is rendszeresen kaptam gyerekeket – egy második osztályból két hét alatt öt gyereknél is súlyos magatartási zavarok mutatkoztak.

Gondoltam, utána nézek a dolgoknak. A kedves, fiatal tanítónő készséggel sietett segítségemre, ám megfigyelés után, kételkedő arcom láttán bűvös mondatot fogalmazott meg: „Talán nem kellene erről beszélnem, gondjaim vannak a magánéletemben; lehet, hogy velem is baj van, azért ugrom mindenre ..."

Ha egy pedagógus képes arra, hogy önvizsgálatot tartson és észrevegye, hogy például maga is segítségre szorul, azt jelenti, hogy a hozzáállásával nincs baj, és jól alakulnak a dolgok.

Az önértékelésen, a szubjektív hozzáállás felmérésén túl legalább ilyen fontos, hogy a pedagógus tudjon tanácsot kérni és nyitott tudjon lenni annak elfogadására is. A pedagógus személyisége az ismeretanyagok birtoklásán túl a legfontosabb „munkaeszköze", melyet állandóan formálni, fejleszteni kell. Ennek figyelembevétele nélkül a tanítás könnyen mechanikus, fásult, „kötelező" munkává válik a számára, ami pedig óhatatlanul kiégéshez vezet.

Az empátiás hozzáállás kialakítása, a gondok mélyebb megértése jobb kedvű, eredményesebb munkát jelent a gyerekekkel. Ennek következtében további fontos tényező a pedagógus életében bekövetkező pozitív változás. Az egyéni fejlődés segít a kiégés ellen. A jobb közérzet – ma már tudjuk – testi-lelki egészségünket segíti.

Napról napra meg kell dolgoznunk azért, hogy hivatásunk valóban hivatás legyen; állandóan ébren kell tartanunk érzékenységünket, mind önmagunk, mind a gyerekek felé.

Ilyen irányú küzdelmünk azért is nagyon fontos, mivel a legtöbb nevelő ma még önmagára van utalva és nehéz a korszerű elmélet csíráival megismerkednie.

Hozzájuk szólunk.

FÓHN MÁRA

A diák és környezete a kockázati tényezők szempontjából

Jelen írás először azt vizsgálja, hogy mely faktorokra és összefüggésekre kell tekintettel lennünk akkor, amikor veszélyeztettségről, veszélyeztett helyzetről vagy veszélyeztett helyzetű diákokról beszélünk. Ehhez a ma már hazánkban is egyre szakszerűbbé váló szociális munkának a szakma csaknem teljes körében alkalmazott ökológiai, az egyént a környezetében vizsgáló megközelítésmódját hívjuk segítségül. Ezt követően az iskola szempontjából vesszük sorra, hogy diákjai életének melyek azok a pontjai, amelyek különös figyelmet, készenlétet, éberséget igényelnek. Végül röviden azt tekintjük át, hogy milyen útjai, módjai, lehetőségei vannak annak, hogy az iskola, a pedagógusok érzékenyebbé váljanak e problémák felismerésére, s a felismerésen túl valamilyen válasz keresésére.

A kockázati tényezőkről az ökológiai szemléletmód alapján

A nyolcvanas évek segítő foglalkozásait jelentősen befolyásolta az ökológiai megközelítésmód jelentőségének felismerése. E probléma-közelítésmód alapját az adja, hogy

alapelgondolása szerint nincs sem alkalmatlan személy, sem pedig meg nem felelő környezet, viszont a személy és környezete közötti kapcsolatban lehet összhang vagy disszonancia. A problémák – ezen belül a drogveszélyeztetettség ökológiai szemlélete megfelelő keretet biztosít az egyén; továbbá az egyén magáról kialakított képe; a problémásabb, feszültségekkel telibb helyzetekben választott megoldási/feszültségoldó mintái; a környezetével fenntartott kapcsolatrendszere és e kapcsolatok jellege és formái; a formális és informális környezetéhez való kötődése; a szűkebb és tágabb környezet normái, szabályai és elvárásai; valamint a formális és informális környezet által felkínált különböző támaszok és ezek szubjektív megélése között fennálló bonyolult viszonyrendszer megértéséhez.

E szemléletmód alapján az iskolából kiinduló drogprevenció számára a környezetet azon – a diák személyén kívüli – külső feltételek és hatások összessége jelenti, amelyek befolyásolják a gyermek életét és fejlődését. Így ide sorolhatjuk a gyermek

– szűkebb és tágabb családját;
– baráti körét;
– azokat a csoportokat, közösségeket, ahol szabadidejét tölti (pl. vallási közösségek, ifjúsági szervezetek, ifjúsági klubok stb.);
– az iskolát;
– lakóhelyi/kulturális környezetet, amelyben él;
– azokat az intézményeket és szervezeteket, amelyek valamilyen (segítő) kapcsolatba kerülnek vele, családjával, barátaival (pl. egészségügyi, szociális segítő, igazságügyi, közigazgatási stb. intézmények és szervezetek).

A környezet egyes szintjei más és más normákat, szerepeket és szerepelvárásokat fogalmaznak meg a gyermek számára, amelyeknek meg kell felelnie. Ez nyilvánvaló stresszhelyzetet teremt, amely stressz vagy olyan mértékű, hogy azzal meg tud küzdeni, vagy meghaladja erőit és így valamilyen pótmegoldást (pl. drog) keres. Az ökológiai megközelítés alapján tehát a kulcskérdést a megküzdés, felülkerekedés képessége, a megelőzés szempontjából pedig e megküzdés képességének fejlesztése és/vagy a megküzdés feltételeinek könnyítése jelenti. A megküzdő magatartást az egyén környezetére irányuló olyan viselkedéseként lehet definiálni, amelynek során törekszik az önmaga fölötti kontroll gyakorlására, valamint saját személyisége célirányos felhasználására.

A megküzdő magatartás rétegei

A megküzdő magatartásnak a gyakorlatban általában három rétegét különítjük el. Ezek a túlélés, a beilleszkedés, illetőleg a növekedés és teljesítmény érdekében kialakított viselkedések.

1. A túlélés érdekében kialakított megküzdő magatartás képessé teszi az egyént az élet folytatásához szükséges erőforrások megszerzésére és felhasználására. Ide sorolható például. az élelem, a biztonságot nyújtó védelem megszerzése, vagy az egészség megőrzése érdekében tett erőfeszítés. Így a prevenciós tevékenység szempontjából fontos figyelmeztető jelzés az, ha egy tanuló számára problémát jelent a mindennapi rendszeres táplálkozás, a biztos fedél a feje fölött, hiányzik a családon belüli megélhetés biztonsága, egészségügyi problémákkal küzd – ide értve a valamilyen mérvű testi fogyatékosságot is –, ha a családon belül olyan váratlan betegség, haláleset történik, amely annak megszokott biztonságát rendíti meg, vagy ha olyan krízishelyzet áll elő, amely a család további védelmet adó biztonságát ássa alá stb.

2. A beilleszkedés érdekében kialakított megküzdő magatartás a másokkal való kapcsolat kialakítását és fenntartását teszi lehetővé. Ez vonatkozik az egyénekkel fenntartott kapcsolatra, ezen belül a közvetlen családi környezetre és a barátokra, akik az egyén természetes támaszrendszerérét jelentik; emberek – társak – csoportjával való kapcsolattartásra, a csoporton belüli viselkedés képességére, így például. a csoportnormák elfodasára, a csoporton belül konstruktív szerep felvállalására stb. informális és formális csoportokon belül egyaránt, azaz baráti körben, szabadidős csoportokban és klubokban, valamint többek között az iskolai osztályban; végül a különböző szervezetek, intézmé-

nyek és azok képviselőivel való kapcsolat felvételére és fenntartására, az adott szervezetek normáinak megfelelő viselkedésre (pl. katonaság, önkormányzati hivatal, egészségügyi ellátó intézmény, szociális segítő szervezet, egyház stb.).

3. A (nem fizikai értelemben vett) növekedés és teljesítmény érdekében kialakított megküzdő magatartás olyan intellektuális, pszichomotoros, emocionális és szociális tevékenységek végzésére teszi képessé a személyt, amelyek önmaga és/vagy mások számára hasznosak, örömet okoznak, elismerést váltanak ki, lehetővé teszik az egyén személyiségének permamnens gazdagodását. A teljesítmény öröme vagy a szülői, tanítói elismerés kivívása iránti vágy hajtja a kisdiákot az iskolába kerüléskor, amely a kiskamaszkor, kamaszkor idején átcsap az önbecsülés, valamint a kortársak, ellenkező nemű társak általi elimertség, a továbbiakban pedig a tágabb társadalomban való hely és pozíció megszerzésére. Az egyéni életút során mindezeket különböző típusú tevékenységformákkal, magatartásokkal lehet elérni. A megelőzés szempontjából különösen fontos a megküzdő magatartás e rétegére figyelni. Ha az egyén megnyilvánulásaiban ez az összetevő csak minimálisan vagy szinte egyáltalán nics is jelen, akkor az önépítésre való törekvés igen könnyen csaphat át önrombolásba.

A környezet dimenziói

A környezet dimenzióit erőforrásai, elvárásai, valamint a benne érvényre jutó normák, szabályok, jogok és lehetőségek adják.

1. Az erőforrásokat a már korábban felsorolt természetes (szűkebb és tágabb család, barátok), informális (szabadidős és egyéb közösségek, szomszédsági, kultúrális környezetbeli támasz) és formális (iskolai, más intézményi) támogató rendszerek jelentik. A hivatalos, formális segítségnyújtás mellett ugyanilyen fontos erőforrást jelenthet az együttérzés tapasztalása, a problémák megbeszélésének lehetősége, az informális tanácsadás, a véletlenül vagy szándékosan felkínált, követhető modell, valamilyen nem hivatalos konkrét segítségnyújtás (például. közreműködés váratlanul feltornyosult feladatok megoldásában, dolgozatra, feleletre való felkészülésben stb.). A drogprevenció szempontjából szükség van az egyének rendelkezésre álló erőforrásainak, különösen azok minőségének számbavételére. (Ez általában az egyén intim szférájába való behatolást jelenti, így a titoktartás mint etikai norma alapvető követelmény. Másrészt a különböző szerepzavarok elkerülése érdekében célszerű erre a feladatra a diák fölött semmiféle hatalmi helyzettel nem rendelkező, tehát például. őt nem minősítő, neki osztályzatot adó szakember segítségét igénybe venni.) Elsősorban a természetes támaszok erősítése fontos. Ha ezeken a rendszereken belül tapasztalható veszélyeztető tényező, akkor a prevenció szükségszerűen ki kell hogy terjedjen e rendszerre is.

2. Az elvárások a szűkebb és tágabb környezet által támasztott, megfogalmazott vagy látens módon kifejezésre juttatott teljesítmények és normatív kötelességek. Az egyén viselkedését alapvetően meghatározzák a természetes környezet – a családon kívül ide értve azt a kulturális közeget, amely viselkedési normáit eredendően megalapozta –, az ebben betöltött szerepei és a vele szemben támasztott szerepelvárások, normák. Konfliktust jelenthet – tehát megint csak figyelemfelhívo tényező lehet – a természetes környezet és a nagyobb társadalom normái és szerepelvárásai közötti jelentős eltérés (tehát az ún. „deviáns" környezetből érkező diák különös figyelmet és törődést érdemel, a kisebbségi kultúrák gyermekei is igényt tarthatnak a segítségre). Nem hagyható figyelmen kívül, ha a természetes környezetben való lét egyben olyan deprivációval jár, amelyből az egyén ki akar törni, ennek során akaratlanul is szembekerülhet természetes támaszrendszerével. Ha már sikerült ebből kitörnie, akkor pedig esetleg nemcsak természetes támaszrendszerét vesztette el – fizikailag, a földrajzi távolság, vagy mindkettő egyidejű fennállása miatt –, hanem az új környezet szabályrendszere és normái is idegenek a számára. (Erre a jelenségre számos tragikus életút hívja fel a figyelmet például. a „fényes szelek" időszakának első generációs értelmiségijei körében.)

Az iskola szempontjából kiemelten fontos az iskolai követelmények és elvárások hatásrendszerének átgondolása, ugyanis ez minden egyes tanulóra érvényesen különleges felelősséget ró az oktatási intézményre. Az nem vitatható tény, hogy megfelelő teljesítményre csak megfelelő szintű követelmények támasztása útján lehet ösztönözni, ugyanakkor az, hogy kinek mi a megfelelő szint, az már egyénenként eltérő. Nem mindenki egyformán tehetséges és nem mindenki ugyanazon a területen tehetséges. Ha az iskola csak egyoldalú – intellektuális, a memóriát igénybe vevő – követelményeket támaszt és csak az ilyen jellegű teljesítményeket ismeri el, vagy ha nem vesz tudomást arról a kultúrkörről (szubkultúráról), amelyet tanulói egy része természetes viselkedési normaként hoz magával, nem fogadja el e gyerekeket természetes környezetük részeként, akkor diákjai jelentős részét nem igazán fogadja be, nem segíti őket ahhoz, hogy iskolán belül megtapasztalhassák a siker érzését. Ezzel pedig esetükben lemond az egyén növekedésre és teljesítményre törekvésének pedagógiai befolyásolása lehetőségéről. Az iskolában sikertelen gyerekek, akiket családjuk sem ösztönöz a tanulásra, a tanulást elutasítók, a túlkorosok, a lemorzsolódók, a tovább tanulni és a biztos elhelyezkedést jelentő szakmáig el nem jutók életperspektívájukat tekintve lehetetlenülnek el, hiszen önmaguk és jövendő családjuk fenntartásának lehetősége kérdőjeleződik meg. Tehát az iskola legkézenfekvőbben adódó lehetősége, ahol a megelőzés területén sokat tehet, az a tanulói számára egyénenként felmutatható sikert és valódi egyéni eredményeket lehetővé tevő tevékenységi lehetőségek biztosítására, valamint ezek elismerő értékelési lehetőségére és a mindenki által betartható belső normák, követelmények és szabályok kialakítására való törekvés.

3. A befolyásoló környezet harmadik dimenziója, a jogrendszer és a politika már a makrotársadalmi szintű tényezőt jelentenek. Természetesen a helyi szintű politika alakításával, illetőleg a helyi ügyintézés és segítségadás eljárásainak humanizálásával még ezt a szintet is befolyásolhatja az iskola.

A prevenciós segítő beavatkozás az egyén megküzdő magatartásában (túlélés, alkalmazkodás, növekedés és teljesítés) és ezzel egyidejűleg a környezet minőségében is (erőforrások, elvárások, jogrendszer és politika) célozhat meg változást. Az ökológiai megközelítés alapján tevékenykedő segítő szakember első feladata, hogy megpróbálja a diák felmerülő problémáit (az esetlegesen felmerülő veszélyeztető tényezőket) egészen addig a pontig lokalizálni, ahol az egyén és a környezete közötti meg nem felelés/össze nem illés/alkalmazkodni képtelenség tetten érhető, annak az érdekében, hogy azonosítani tudja az egyén szükségletei, valamint a környezete minősége közötti kapcsolatrendszer diszfunkcuióit és zavarait. Ezen össze nem illeszkedési pontra figyelve az iskola és a közösség struktúráját szükséges vizsgálnia, azt is felmérve, hogy melyek azok a tényezők, amelyek meghatározóan nagyobb számú diákra hatnak.

Megküzdő magatartás	Befolyásoló környezet
A túlélésért élelem, védelem, ruházat, egészségmegőrzés, helyváltoztatás, célirányos cselekvés	*Erőforrások* természetes, informális, formális
A beilleszkedésért személyek közötti, csoporthelyzeten belüli , szervezeten belüli	*Elvárások* szerepek, feladatok, normák
Növekedésért, teljesítésért kognitív, pszichomotoros, emocionális, szociális, ökonómiai	*Jogrendszer és politika* jogok, eljárások, akadályozások, korlátozó tényezők

A prevenciós tevékenység ökológiai megközelítése

BOGNÁR MÁRIA

A dohányzás ártalmai

H. Schaefer szerint a társadalmi környezet az emberi szervezetre gyakorolt hatásainak három fajtáját különböztetjük meg: 1. technoszomatikus, azaz foglalkozási, környezetszennyeződési hatás; 2. szociszomatikus: szokások hatása (például étkezés, alkohol); 3. pszichoszociális stressz (emocionális hatások).

A dohányzás a második csoporthoz tartozik, azonban vannak az első (passzív dohányzás) és a harmadik (a dohányzók cigarettaéhségét kísérő stressz) típushoz kötötődő vonatkozásai is.

A dohányzásnak több társadalmi vetülete van.

1. A dohányzás mint szokás. Gyermekkorban a felnőtthöz hasonulás jele, az első cigaretta elszívásának negatív élményét leggyakrabban ez a motiváció feledteti és vezet ismételt próbálkozáshoz, végül megszokáshoz. A nőknél a férfiakkal való egyenrangúság formai jelét jelentette, az emancipálódás megnyilvánulásának tekintették. A megszokás folyamatában a mozdulatok, a gesztusok megtételének ingere is szerepet játszik. A szokás fenntartásában a stresszoldó, problémalevezető hatás is lényeges.

2. A dohányzás mint addikció. Az addikció periodikus vagy krónikus mérgezéses állapot, amit egy szer, egy gyógyszer ismételt alkalmazása vált ki. Az adag állandó emelése szükséges ugyanakkora hatás kiváltásához. Az érintett személy minden akadály ellenére igyekszik a szert megszerezni, szellemi és testi függőség alakulhat ki a szer hatásától. A sejtanyagcsere bizonyos változását idézi elő, a szer megvonása elvonási tünetekre vezet, ami az új egyensúlyhoz szokott sejtek egyensúlyának felborulására vezethető vissza. A WHO újabban csak a dependencia (függőség) fogalmát ismeri el. A dohányzást az addikciók sorába soroljuk, bár ezt újabban többen megkérdőjelezik és csak az úgynevezett hozzászokás (habituáció) csoportjába teszik.

Többek szerint a dohányzás nem tekinthető addikciónak, mivel többek között nem kell dózist emelni a hatás megtartásához, a „torokkaparás" érzése is ingert jelent az ismételt fogyasztásra stb.

3. A dohányzás mint egészségkárosítás. A dohányfüst négyezer alkotórészének többsége káros az egészségre, ezek közül a nikotin, a szén-monoxid és a kátránytermékek (trezol) a jelentősebbek. Ezenkívül említésre méltó a dohányfüst fenolszármazék-, antracit-, benzpyren-, és methanoltartalma is.

4. A dohányzás mint környezeti ártalom. A dohányzó által beszívott úgynevezett főfüst mellett mellékfüst is keletkezik, ami közvetlenül a levegőbe kerül, ezenkívül a belégzett füst kilégzett része is. Ez a környezetben tartózkodó nem dohányzó számára hasonló típusú – bár némileg kisebb – rizikóval jár, mint ami a dohányzóknál tapasztalható. Ezt nevezzük passzív dohányzásnak. Az ilyen rizikónak kitett személyek vizeletében kimutatható a nikotin, a házastárs dohányzása esetén kifejezettebb, mint a munkahelyi expozíció esetén. A rizikó biológiai bizonyítéka az is, hogy kimutatható a thrombocyták (vérlemezkék) aggregációjának fokozódása a COHb-szint emelkedés ezen esetében. A passzív dohányosoknál elsősorban az érhatás jön szóba, a tüdőtumor gyakoribb megjelenése nem egyértelműen igazolt. Az USA-ban 35-40 ezer ember halálát lehet kapcsolatba hozni a passzív dohányzással. Egy másik statisztika azt mutatja, hogy egy 74 éves férfinak 9,6%-os esélye van arra, hogy meghal, ha dohányzó házastárssal él, szemben a nem dohányzó feleségeknél észlelt 5,4%-kal. Ugyanezen számok nőknél 6,1% és 4,9%.

5. A dohányzás mint költség. A napi húsz cigarettát fogyasztó dohányos mai áron évente, legalább 30 000 Ft-ot költ cigarettára, ami megközelíti a kéthavi átlagkeresetet. Az állam számára az adók révén a dohánytermékek 1993-ban 43,3 milliárd forint bevételt jelentettek. Az előállítók hasznára vonatkozóan támpontot ad, hogy a dohánykiadások Európában az 1973-as 213 milliárd ECU-ről 1989-re 1140 milliárd ECU-re nőttek. A megbetegedések kezelése nagy teher az egészségügyi költségvetés számára, például a nagyrészt dohányzásra visszavezethető légúti megbetegedések kórházi kezelése közel

700 millió forintot emésztett fel 1992-ben Magyarországon. A család számára az is kiesést jelent, hogy a dohányosok között gyakoribb a betegállomány igénybevétele (például Kanadában 33-45%-kal). A szennyeződés és a tűzesetek okozta károk mind a háztartásokat, mind a munkahelyeket érinthetik.

6. A dohányzás mint magatartás. A cigarettára gyújtás vágya, illetve maga a dohányzás a társasági együttlét zavaró tényezője lehet a gyakori illemszabályok áthágása. Általában negatív hatással van az önfegyelemre, több vizsgálat kimutatta, hogy a dohányos személyek fegyelmezetlenebbek a nem dohányosoknál.

A dohányosok lakossági arányának tekintetében Európa négy régióra osztható:

1. 40% alatt: Anglia, Skandinávia;
2. kb. 40%: Nyugat-Európa;
3. kb. 50%: Mediterráneum;
4. több mint 50%: Kelet- és Közép-Európa.

A WHO adatai szerint a világon minden percben hat személy hal meg a dohányzás következményeként, ebből egy az Európai Unió országaiban, egy a többi a fejlett országban (ide tartozik Magyarország is). 1990-ben a világon 3 millió ember halt meg dohányzás miatt, ebből Európában 1,2 millió. A jelenleg élő világpopulációból hozzávetőleg félmilliárd fog e miatt korábban meghalni. Egy 35 éves férfi esélye arra, hogy 35 és 69 év között dohányzás következményeként meghaljon 1995-ben 24%. A rendszeresen dohányzók 1/4-ének korai halálát okozza ez a szokás. Átlag 10-15 évet veszítenek életükből, akik dohányzás okozta betegségben halnak meg.

Magyarországi adatok. Megközelítően a lakosság 40%-a dohányzik, minden második férfi és közel minden harmadik nő sorolható e csoportba. 1989-ben 26,4 milliár darab cigaretta fogyott el hazánkban. A kilencvenes évekre a – felnőtt lakosságot tekintve – a kb. 3200 cigaretta/fő fogyasztással a világranglista első helyére kerültünk. Évi 30-35 ezer haláleset hozható kapcsolatba a dohányzással, 35-69 év között elhúnyt férfiak 41, a nők 14%-ának halálát részben vagy egészben a dohányzás okozta. A férfi dohányosok 25%-a erős dohányos (több mint 25 cigaretta/nap), a nőknél ez a szám 10% körül van.

A dohányzás visszaszorításának adatai. Az USA-ban és Nyugat-Európában az elmúlt két-három évtizedben társadalmi hadjárat indult a dohányzás ellen. Ennek eredményeképpen az USA-ban amíg 1965-ben a lakosság 42%-a dohányzott, 1991-re ez az arány 26%-ra esett. Angliában az elmúlt 10-15 évben 10 millió ember hagyta abba a dohányzást. A dohányzást abbahagyók egészségügyi rizikója 5-8 év alatt a soha nem dohányzók rizikószintjének közelébe esik vissza.

Egészségügyi biológiai vonatkozások. A nikotin vasoaktív szer, ami emeli a vérnyomást és a szívfrekvenciát, fokozza a thrombocyta aggregációt és a catecholamin (adrenalin, noradrenalin) felszabadulást és befolyásolja a prosztaglandin anyagcserét. Ezek akut adásnál és hosszú hatásként is észlelhetők. Egyes vizsgálatok szerint a krónikus dohányzóknál a felezési idő rövidebb, mások viszont a kiürülést elhúzódónak találták, mindez azonban az egyének közti nagy variabilitásra utal. Egy cigarettában 10 mg nikotin van, melynek 80-90%-a kerül a szervezetbe mélyre szívott füst esetén.

Az érhatást a következő tényezők magyarázzák:

1. fokozott koagulációs (thrombosist elősegítő) hatás: vérlemezke-aggregáció fehérvérsejtszám és fibrinogenszint emelése által;
2. érspasmus: az érszűkület vérellátási zavart okoz (akuttan a bőr hőmérséklet 5-10 fokkal csökken), a koszorúsereket szűkítve EKG-eltérést okoz, ezt főleg a szimpatikus idegrendszeri stimuláló hatás magyarázza;
3. vérlipid (vérzsír) elváltozások: elsősorban az érelmeszesedés ellen védő HDL-koleszterin szintjét csökkenti, de a VLDL szintjét is emeli. Akut hatásban a triglicerid szint nő. Mindemellett csökken a zsírszövetben az esszenciális linolensav aránya.

Mindez az elváltozás az összes artériákon patológiás folyamatokat indít, de klinikailag az alsó végtagokban („érszűkület", lábüszkösödés), a koszorús-ereken (angina pectoris, infarctus coris) és az agyi ereken mutat kifejezett tüneteket. A tünetek kialakulása dósisfüggő: nagyobb mértékű dohányzásnál nagyfokú és gyorsabb. A dohányzás a szív érbetegségeinek 50%-ért tartható felelősnek.

A nikotin idegrendszeri hatását az úgynevezett „nikotin paradoxon" és a bifázisos pharmakológiai effektus jellemzi: akuttan adva, illetve kis dózisban stimulál, krónikus adásnál, illetve nagy dózisban – főleg rendszeres dohányzóknál – nyugtat. Az EEG-n vérszinttől függően hullámelváltozások figyelhetők meg. Autóvezetésnél kerülendő, mert megnyújtja a reflexidőt, rontja a távolság-becslést.

A másik dohányfüst-összetevőnek, a szén-monoxidnak (CO) kétszázszor nagyobb a hemoglobinhoz kapcsolódó affinitása mint az oxigénnek, ezért a szervekben (főleg szívben, agyban) oxigénhiányt okoz, ami fokozza az érhatás kiváltotta vérellátási zavart.

A két komponens együttesen hat a terhességre egyrészt a placenta ereire való hatás által, másrészt magára a magzatra. A napi húsz cigaretta felett fogyasztók között átlagban 340 grammal kisebb újszülöttek születnek. Az alacsony születési súlyért 30%-ban a dohányzás felelős. Ezenkívül több a méhen belüli elhalás, a koraszülés, a rendellenességgel születettek aránya.

A nikotin az anyatejbe is átkerül és tovább mérgezi a csecsemőt. A kátrányszármazékok a carcinogenesisben (rákkeltés) játszanak szerepet. A rákbetegségek 30%-ának kialakulásáért felelősek. A tüdőrák előfordulása 7-15-szeresére, a gégeráké 5-7-szeresre nő a dohányzás következtében, de más daganatok kialakulására is elősegítő hatással bír (hólyag, gyomor, hasnyálmirigy).

Az égéstermékek közvetlen hatása a légutakban vált ki krónikus megbetegedést, egyrészt gyulladást (légcső és hörghurut), főleg a tisztítást végző csillók bénítása által, másrészt a tüdőtágulás is következmény lehet. Egészében a tüdőbetegségek 80-90%-a a dohányzásra vezethető vissza.

A nyelőcső és a gyomor betegségeiben (gyulladás, fekély) a dohányzás közvetlen és szisztémás hatása egyaránt kóroki tényező. A negatív hatások között fontos megemlíteni a csontritkulás kialakulását és az immunológiai státus romlását. A rizikót növelő hatás különösen más elősegítő faktorokkal együtt válik veszélyeztetővé, például nőknél az anticoncipiens szedéssel ami a thrombosis készségre, az alkoholizmussal, ami a szájüregi rák kialakulása van hatással stb.

Az ifjúság dohányzása. A korai életkorban kezdődő dohányzás általános jelenséggé vált. Magyarországon egy felmérés szerint a 11-16 év közötti tanulók közül a fiúk 20%-a, a lányok 14%-a vallotta magát rendszeresen dohányzónak. Egy másik felmérés szerint 15 éves korban 17,6%, 18 éveseknél 37,5% ez az arány, viszont a válasz arra a kérdésre, hogy „valaha szívott-e cigarettát" mindkét korcsoportban 70-75% volt. A középiskolások 25-26%-a, a szakmunkás tanulók 44-48%-a dohányzik. Összehasonlító vizsgálatok emelkedő tendenciára utalnak. A legtöbb fiatal 14 és 19 éves kora között szokik rá a dohányzásra. Ha minden barátjuk dohányzik a fiúk 71%-ban, a lányok 73%-ban dohányoznak, az apa dohányzása esetén ezek a számok 44%,illetve 33%. Az első cigarettát baráttól a tanulók 56%-a, osztálytárstól 22%-a, testvértől 8%-a kapta.

A dohányzás csökkentése, leszokás. A káros egészségi hatások oldaláról a dohányzás kerülése, illetve elhagyása mint elsődleges, másodlagos és harmadlagos megelőzés jelenik meg. Mindegyiknél a sajtó szerepe kiemelkedő jelentőségű. Utóbbi két esetben már a leszoktatás a szükséges teendő.

Elsődleges: a rászokás megelőzése. A dohányzás reklámozásának visszaszorítása. A kialakulást elősegítő tényezők helyettesítése mással, például a gyerekek számára a felnőttes magatartás más formájának kiemelése. A nemdohányzás pozitívumainak tudatosítása. A dohányzás káros következményének bemutatása.

Másodlagos: a dohányzás már szokássá vált, de szervi következmények még nem jelentkeznek.

Harmadlagos: a dohányzással összefüggésbe hozható szervi károsodások már megjelentek, esetleg már maradandó károsodást is okoztak.

Sajnos, a legjobb esetben is legfeljebb a dohányosok 20-25%-ánál lehetünk eredményesek. A leszokáshoz alapfeltétel a páciens óhaja, elhatározása. Meg kell jegyezni, hogy a füstszűrős cigaretták csak hozzávetőleg 20%-kal csökkentik a kockázatot.

Módszerek: különböző programok, amelyek önállóan vagy segítő (orvos, pszichológus stb.) támogatásával végrehajthatók.

Lépcsőzetes stratégia alapján felépített vagy hirtelen, de előkészített elhagyás lehetséges. A fellépő hiánytünetek áthidalása problémát jelent, amelyek csak részben biológiai jellegűek, másrészt viszont pszichológiai vonatkozásúak, a szertartásszerű tevékenység hiányából fakadnak. Logikai alapon – akármennyire is belátják a dohányosok a következményeket – ritkán lesz a leszoktatás eredményes. Az akupunktúra vagy a hypnoterápia sok esetben eredményes, bár gyakran csak átmenetileg.

Gyógyszeres próbálkozások régóta ismertek, (például a Tabex tabletta, Nikostop tea, újabban Bogumil No smoking tabletta, ami a hiány-tüneteket hivatott mérsékelni). A hiány érzését mérsékelni lehet úgynevezett „coping" strtégiával:

1. eltéríteni a kezeket: kertészkedni, házimunkát végezni, elfoglalni valamivel a kezeket;
2. eltéríteni a szájat: rágógumi, sárgarépa, gyümölcsital, alacsony koffeintartalmú kávé fogyasztása;
3. eltéríteni az agyat: relaxációs technikával, vagy csak egyszerűen olvasni, sétálni, mozogni.

Talán leginkább eredményesek az úgynevezett pótló terápiák: nikotin bevitelével kivédeni a hiánytüneteket a nikotindózis fokozatos csökkentése mellett, erre rágógumik, illetve nikotintartalmú bőrtapaszok (pl. Nicotinell TSS) alkalmasak.

Speciális módszerek az iskolákban:

1. különórák a dohányzásról (pl. osztályfőnöki óra);
2. biológia, földrajz stb. tantárgy keretében egy adott témával összekapcsolni a dohányzás következményeinek ismertetését;
3. kémiai és biológiai kísérletekben bemutatni a dohány összetevőit és azok hatását ;
4. a tanárok pozitív példája a dohányzás mellőzésére (sajnos 50%-uk cigarettázik);
5. rendezvények az egészséges életmódra nevelés elősegítésére, ezen belül előadások a dohányzás egészségkárosító hatásáról;
6. faliújság felhasználása a cél érdekében;
7. egyéni beszélgetés diákokkal, kisebb csoportjaikkal.

BOGA BÁLINT

A nemzedékek közti kapcsolatok

A társadalom különböző korcsoportok, nemzedékek együttélésének terepe. A biológiai fejlődési fokok és adottságok különböző társadalmi szerepek, szükségletek formájában jelennek meg. Ezáltal az egyes korcsoportok biológiai alapon társadalmi helyzetükben eltérnek egymástól. Ezek a különbségek egymást kiegyenlítő hatásúak lehetnek, máskor viszont egy másik korcsoport számára teherként, megoldandó feladatként jelenhetnek meg. Mindezek emocionális töltést is hordoznak magukban. A középkorosztályra, amely a társadalom fő vonulatát képezi, a fiatal (gyerek) és idős korosztály gondozásának feladata hárul.

A kérdéskört elsősorban az idősödés oldaláról tárgyalom.
Rowland nyolc ciklust különít el a késői felnőttkorban;

1. gyerekek elköltözése;
2. gyerek nélküli, nyugdíj előtti időszak;
3. első unoka születése;
4. utolsó szülő halála;
5. nyugdíjazás;
6. első dédunoka születése;
7. házastárs halála;
8. rokkantság.

Gyakorlatilag mindegyik szakasz nemzedékek megjelenésével és eltűnésével, a közöttük levő kapcsolatok változásával jár. A fejlett országokban a fiatal felnőttek korán kezdenek külön életet élni. Nálunk, főleg a lakásviszonyok miatt, sokáig együttélnek a fiatalok a szülőkkel. Az 1984-es mikrocenzus adatai szerint a 60 éven felüliek:

– 74%-a családban él (ennek 3/4-e házastárssal);
– 19%-a egyedül;
– 7%-a más személlyel.

A szociológia a családok három típusát különíti el:

– tradicionális kiterjedt: 2-3-4 együttélő nemzedék;
– nukleáris: csak szülők és gyerekek élnek együtt;
– módosult kiterjedt család: a nemzedékek külön élnek, de több szempontból funkcionális kapcsolatban maradnak egymással.

Ez utóbbi típus jellemző a modern európai társadalmakra. Bengston szerint a családon belüli intergenerációs szolidalitást három kapcsolattípus határozza meg:

1. konszenzus: életelvek azonossága vagy különbsége;
2. asszociáció: találkozások, beszélgetések;
3. affekció: érzések.

A lakástávolságtól elterkintve ezek hatnak ki a funkcionális kapcsolatra, például az idős szülők gondozására. Amíg a Rowland-féle 1. fázisban csak érzelmi probléma merül fel („üres fészek" szindróma), addig a rokkantság esetén (8. fázis) a személyes fizikai gondozás hiánya vagy végrehajthatatlansága negatív biológiai következménnyel is jár.

Az idős ember és felnőtt gyermekeinek kapcsolata gyakran asszimetrikus, bár sok szociológus véleménye szerint csak a megfelelő reciprocitás biztosít egyensúlyt. Gazdasági szempontból az úgynevezett aszcendáló vagy deszcendáló transzfer az anyagi adottságok függvénye (öröklés, illetve az idősek anyagi segítése). Az emocionális kapcsolat a modern világban erősen meggyengült. Az 1984-es hazai felmérés szerint az egyedül élő szülők felnőtt gyermeke szüleik 35%-át látogatta rendszeresen, 15%-ával évek óta nem találkozott. Bár a szülő-felnőtt gyermek viszony sok érzelemdús példájával találkozunk, amelyben a nehéz történelmi és gazdasági viszonyok között sok odaadással felnevelt gyermekek hálája és érzelmi kapcsolódása fejeződik ki, gyakoriak az elidegenedés különböző formái is. Ez utóbbi a nemtörődömségen túl az idős szülők kihasználásáig, kínzásáig, embertelen körülmények között tartásáig (abúzus) terjedhet. Ezen a területen a szociálpszichológiai szakirodalom különböző szindrómákat ismer, (például „emocionális elszakadás", megkínzott szülő, Lear király szindróma).

A családon kívül a következő társadalmi szférák említhetők meg, ahol a különböző nemzedékek találkoznak:

1. Munkahely: a vezetők még sok helyen az idős korosztályból kerülnek ki, az összegyűjtött tapasztalat alapján ez régebben elfogadott jelenség volt, a technikai fejlődés viszont a fiatal korosztályoknak kedvez, ami konfliktusok forrása lehet.

2. Közterületeken való véletlenszerű találkozás; az idősekkel szembeni udvariasság, tiszteletadás csökkenő tendenciát mutat; olykor már az idősek elesettsége is inzultációra ingerli a fiatalok egyes csoportjait.

3. Politikai élet: már az ókorban is az idősek szava dominált, sőt legtöbbször csak ők voltak döntési helyzetben (a szenátor, szenátus, később az egyházban a presbiter szavak erre utalnak). Századunk politikai nagyságai között is sok öreg volt található (Adenauer, De Gaulle). A kommunista országokban a pártvezérek monopolizálták a hatalmat, akik közül abban a hatalmi helyzetben többen elérték az igen idős kort is (Mao Ce tung, Brezsnyev és mások).

A szabad választások után a 60 éven felüliek parlamentünkben megfelelő arányban vannak reprezentálva, bár a speciális, életkorhoz kötött érdekek hangoztatására alig került sor. Nyugat-Európában az időseknek külön politikai mozgalmaik vannak („szürke párducok" Németországban), sőt Belgiumban külön szenior-parlament is működik, amely minden törvényt, rendelkezést az előkészítés szakaszában véleményez .

Butler amerikai professzor írta le az úgynevezett ageizmus jelenségét, ami az idősek ügyének háttérbe kerülését jelenti, egy tudatos, – gyakran azonban nem tudatos – negatív diszkriminációt az idősekkel szemben. Ennek a jelenségnek a megszüntetése nagy

erőfeszítéseket igényelne többek között a sajtó részéről is, amely jelenleg nem minden területen segíti ezt elő.

4. Az egyedülálló, illetve elégtelen családi forrásokkal rendelkező idősek financiális segítése, valamint személyi gondozása a közösség, a társadalom szintjén jelenik meg és a közösség munkát végző részének mint egésznek a szolidaritásban ölt testet, s alapellátásuk az állami és társadalombiztosítási költségvetést terheli. Ez a tény gyakran negatív érzéseket vált ki a fiatal és a középnemzedékekből.

Mindezek ismeretében tudatosan kell törekednünk arra, hogy az egyes nemzedékeket – mind a családon belül, mind a társadalom egészében egyaránt – közelebb hozzuk egymáshoz. Erre igen jó lehetőséget adnak a különböző klubok, speciális jótékonysági programok (pl. iskolások segítsége idős magatehetetlen egyéneknek, iskolások rendszeres látogatása szociális otthonokban, nyugdíjasok látogatása nevelőotthonokban, nyugdíjas pedagógusok segítsége gyengébb tanulóknak stb.).

A társadalomban minden nemzedéknek megvan a maga szerepe, a maga sajátos értéke, amire építeni, s amit kibontakoztatni kell, és a társadalom egészének lesz haszna belőle.

BOGA BÁLINT

Vegetáriánus diéták és vallási előírások

Az emberiség történetében majd minden kultúra írásos emlékei között találhatók utalások vallási tartalmakkal összefonódó étkezési előírásokra. Néhány görög és latin filozófusról tudjuk, hogy vegetáriánus volt, mint például Szókratész, Platón, és Ovidius. Európában a reneszánsz idején kezdett elterjedni a vegetáriánizmus. Vegetáriánus szövetségek alakultak, s bár a vegetáriánus életmód szerint élők száma elenyésző maradt a teljes lakosságéhoz viszonyítva, ezek száma fokozatosan nőtt.

A 20. század ötvenes éveitől kezdve a lakosság romló egészségi állapota, valamint a degeneratív megbetegedések egyre gyakoribb száma az orvosok és táplálkozástudományi szakemberek figyelmét a vegetáriánus diéták egészségmegőrzési és táplálkozástani szerepére irányították. Tudományos vizsgálatok során bebizonyosodott, hogy egyes betegségek (elhízás, cukorbaj, szívkoszorúér-betegségek, magas vérnyomás) előfordulása sokkal alacsonyabb a vegetáriánus étrendet követőknél, mint a vegyes étrenden élőknél. A vegetárianizmus tudományos vizsgálata újra felveti a kérdést, hogy az egészség fenntartásához szükséges-e állati eredetű táplálék fogyasztása, vagy pedig ezek nélkül is lehet egészségesen élni.

A szak- és népszerűsítő irodalomban egyaránt sok olyan utalással, vagy éppen deklarációval találkozhatunk, amelyek valamilyen specifikus táplálkozási stratégia egészségvédő vagy terápiás hatásáról szólnak. Példaképpen megemlíthető Phillips és munkatársai vizsgálatsorozata, mellyel a szív- és keringési megbetegedések, valamint a rákbetegség előfordulási gyakoriságát vizsgálták adventista populációkban. Megállapították, hogy a szív- és keringési megbetegedések kisebb előfordulási gyakorisága egyértelműen összefügg az adventisták által követett ovolakto-vegetáriánus diétával. A rákbetegségek vonatkozásában egyértelmű összefüggés csak a vastagbélrák kisebb előfordulási gyakoriságánál volt kimutatható.

Az ilyen jellegű vizsgálatok egyik fő problémája az, hogy miképpen lehet a különböző filozófiai, kulturális és pszichés tényezőket leválasztani a vizsgálati eredményekről. Nyilvánvaló ugyanis, hogy léteznek pszichoszomatikus faktorok; bizonyos filozófiáknak, illetve az önszuggesszciónak lehetnek terápiás következményei, hiszen például az ún. placebo hatás is ezen alapul.

A Budapesti Műszaki Egyetemen 1991-ben szakdolgozat keretében két vegetáriánus csoport, a Hetedik Napi Adventisták és a Krisna Tudat Egyháza tagjainak táplálkozástani felmérésére került sor. Azt vizsgáltuk, hogy pusztán élelmiszerkémiai szempontból, tehát tápanyagbeviteli mintázatok alapján megkülönböztethetőek-e a vizsgált csoportok a vegyes táplálkozású csoporttól.

Az eredmények ismertetése előtt ejtsünk néhány szót a vegetárianizmusról.

A vegetáriánus diéták egyik lehetséges csoportosítása a következő:

– szigorú vegetáriánus: semmiféle húst és állati eredetű élelmiszert nem fogyaszt.

– ovolakto-vegetáriánus: húst nem, de más állati eredetű élelmiszert (tejet, tojást) fogyaszt.

– laktovegetáriánus: növényi táplálékon kívül csak tejet és tejterméket fogyaszt.

A vegetáriánus táplálkozás főbb sajátosságai, amelyeknek egészségmegőrző szerepe lehet:

– növényi eredetű fehérjék bőséges fogyasztása (gabonák, hüvelyesek);

– alacsonyabb energiabevitel;

– alacsony zsír- és koleszterinbevitel;

– értékesebb zsírösszetételű táplálékok;

– magas élelmirost-bevitel (gabonák);

– kielégítő vitamin- és ásványianyag-bevitel (zöldségek, gyümölcsök).

A vegetáriánus diéták gyakran vallási tartalmakkal fonódnak össze, és egyes vallási előírások között is találhatók étkezésre vonatkozó előírások.

Nem vallási ideológián alapulnak az ún. natúrtáplálkozás étkezési előírásai. Az alapanyagoknak minél természetesebb állapotban kell fogyasztásra kerülniük, valamint fontos, hogy lehetőleg vegyszer- és műtrágyamentes környezetből származzanak. Ez a táplálkozási mód az alapanyagok közül azokat részesíti előnyben, amelyek kíméletes eljárásokkal, így eredeti struktúrájukat, természetes állapotukat megtartva készültek.

Az ökodiéta alapjait környezetvédelmi, táplálkozástani, ökológiai, etikai elvek alakították ki. Az ökodietetikusok szerint a növényeket nem kell az állatokkal megetetni, mivel így azok rossz hatásfokkal konvertálódnak tápanyaggá, továbbá sok, az ember számára fogyaszthatatlan anyag (szőr, pata) termelődik. Az állati szervezetekben felhalmozódó vegyszereknek az ember egészségére káros hatása is lehet.

A vizsgálat eredményei a következők voltak:

A kizárólag tápanyagösszetételi mintázatok alapján történő csoportosítással képzett clusterek, amelyek diszkriminancia-analízissel szignifikánsan elkülöníthetők, reprodukálják a kiindulási mintapopulációk közötti különbséget. Tehát a hagyománybeli, szociális, filozófiai különbségeken kívül statisztikailag igazolhatóan van táplálkozáskémiai különbség a vizsgált populációk között.

Ezenkívül kiszámításra került az is, hogy a vizsgált egyének fehérje-, szénhidrát-, zsír-, hamu-, rost- és energiabevitele napi, illetve havi vonatkozásban hogyan viszonyul az igényadatokhoz. Ezek alapján megállapítható, hogy zsírbevitel tekintetében az összehasonlító csoport tagjai nagyrészben meghaladják a javasolt értéket, a másik két populációnál ez az érték a javasolt szint alatt marad. A fehérje-, szénhidrát-, hamu- bevitel tekintetében az adventista és az összehasonlító populáció tagjai jó közelítéssel elérik a javasolt értékeket, azonban a Krisna tudatú hívek e tekintetben elmaradnak, rostbevitelük viszont jóval meghaladja a javasolt értékeket. Különböző egészségügyi panaszok (gyomorégés, székrekedés, hasmenés) meglétében, illetve hiányában szignifikáns különbségek vannak az adventista és a vegyes táplálkozású populáció tagjai között az adventisták előnyére.

A mérési adatok kiértékelése után bebizonyosodott, hogy a magyarországi vegetáriánus adventista és krisna tudatú populáció jellegzetesen más tápanyagbeviteli jellemzőkkel bír, mint a vegyes táplálkozású populáció, azaz a táplálkozásbeli különbségek a különféle ideológiák lehántása után is érvényesülnek, valamint az, hogy egyes diéták csökkenthetik bizonyos egészségügyi panaszok előfordulását.

HANCZ PÉTER – ZRENCSIK ANDREA – HÍDVÉGI MÁTÉ

Az AIDS és megelőzése

Hogyan látja a gyakorló orvos?

Még ma is több ismeretlen tényezővel kell számolni az AIDS kóroktanát, lefolyását és gyógyítását illetően. Az egész világon aktív kutatómunka folyik a kérdések tisztázására. Jelen ismereteink szerint a betegség gyógyíthatatlan, halálos kimenetelű.

Kóroki tényezők

Vírusfertőzésről van szó, melyet 1986-ban HIV (Human Immundeficiencia Vírus) vírusnak neveztek el. Azóta a HIV I. vírustípuson kívül a HIV II-t., sőt ma már a HIV III-at is ismerjük. A vírus a retrovírus családba tartozik, jellegzetessége, hogy az RNS-be foglalt genetikai információk egy enzim, az úgynevezett reverz transzkriptáz segítségével provírusként beépülnek a fogékony sejt DNS-ébe. A vírus rendkívül érzékeny a fizikai és kémiai behatások iránt; 56-on 30 perc alatt, 100-on percek alatt inaktiválódik. A szokványos fertőtlenítő szerek is alkalmasak a vírus elpusztítására.

A terjedés módjai

A fertőzés emberről emberre terjed, a fertőzött egyén testváladékaival, elsősorban vérrel, de szexuális úton, sperma, hüvelyváladék útján, valamint anyatej és szervátültetés során is. A fertőzés átvitelének valószínűsége a különböző módok esetében eltérő. Például transzfúzió során 90%, anyáról gyermekre 25%, szexuális kontaktus útján 1-2%.

Érdekes, hogy a vérszívó rovarok nem terjesztik a fertőzést. Nem terjed a fertőzés a mindennapos érintkezés: élelmiszer, ivóvíz, levegő stb. útján sem.

A fertőzés mechanizmusa

A szervezetbe bekerült HIV-vírus bizonyos lymphocyta sejtek felszínéhez kötődnek, azokat megfertőzi, majd beépül a gazdasejtbe és bár ott sokáig látens állapotban maradhat, különböző tényezők – melyek közül csak néhányat ismerünk – például nagyobb mennyiségű alkohol egyszeri fogyasztása, vagy nagyobb mennyiségű ultraviola besugárzás hatására a vírus aktivizálódik és szaporodni kezd. Ennek első biológiai jele az előbb említett lymphocyták pusztulása.

A későbbiekben észlelt HIV-fertőzések során kialakult megbetegedések általában három nagy tünetcsoportokba oszthatók:

1. A szervezet immunrendszerének károsítása következtében fellépő kórképekre (a lymphocyták a szervezet immunvédekezésének sejtjei). A szervezet csökkent immunapparátusának, a zavart védekezés következtében úgynevezett opportunista fertőzések – amelyek bakteriális, gombás vagy vírusfertőzések lehetnek – alakulnak ki. Később spontán, rosszindulatú tumorok jelennek meg, melyek szintén az immunapparátus lecsökkent működésének a következményei.

2. Közvetlenül a HIV-vírus által előidézett sejtkárosító hatások következtében kialakult tünetekre.

A HIV-vírus közvetlenül károsíthat különböző típusú sejteket, például idegsejteket, ezért a beteg emberen ideggyógyászati, psychiátriai tünetek alakulnak ki, de a gyomor-bélrendszer sejtjeit is tönkreteheti, így korán kialakui a hasmenéses állapot, majd később sérülhetnek a vérképző szervek sejtjei is.

3. Az immunológiai védekezés mellékhatásaként kialakult betegségekre.

A csökkent védekezés mellékhatásaként ún. autoimmun folyamatok alakulhatnak ki, melyek súlyos betegségekhez vezetnek.

A HIV fertőzéssel kapcsolatos betegségek

A leggyakoribbak a tüdőben lévő különböző típusú betegségek, pl. tüdőgyulladások, gyorsan zajló tuberkulózis stb., központi idegrendszeri betegségek, személyiség változások, depresszió, majd végül demencia (teljes elbutulás) alakul ki.

A tápcsatorna betegségei közül elsősorban a hasmenés, nyelési panaszok, továbbá a szájüreg gyulladásai lépnek fel, gyakoriak a bőr- és nyálkahártya tünetek, a többszörösen, sorozatosan fellépő herpeszes fertőzések és a különböző egyéb vírusfertőzések.

A daganatok közül elsősorban az ún. Kaposi-szarkóma fellépése jelent súlyos állapotot, mely leginkább homoszexuális férfiaknál alakul ki. De egyéb daganatok is kialakulhatnak a belső szervekben, a központi idegrendszerben és a bőrön. Gyermekkorban az AIDS lefolyása felgyorsul, néha 2-3 éves túlélés figyelhető meg, máskor lassúbb a folyamat és öt évet is túlélnek a betegek.

Az AIDS kezelése

Jelenleg az AIDS teljes gyógyítását szolgáló biztos gyógyszer nem ismeretes. Csak olyan gyógyszer áll rendelkezésre, mely lassítja a fertőzés folyamatát. Reménykedünk abban, hogy a jövőben vírusellenes oltóanyag áll majd rendelkezésre.

Pillanatnyilag a leghatékonyabb eszköznek a megelőzést tartjuk, melynek egyik módja a szexuális úton való terjedés megakadályozására a mechanikai védekezés, az intravénás kábítószerélvezők és homoszexuálisok felvilágosítása, és a vérkészítmények teljes körű HIV-vizsgálata. (Ez utóbbi hazánkban már a nyolcvanas évek közepétől biztosított.)

A felvilágosítás jelentősége mind a felnőttek, mind az ifjúság körében kötelesség, és az oktatásba való beépítése feltétlenül kívánatosnak mutatkozik

Ajánlás, felvilágosítás

A felvilágosítással kapcsolatos további információk az iskola a körzeti gyermekgyógyásztól, a megyei Bőr- és Nemibeteggondozó Intézetektől és a megyei ÁNTSZ-től kaphat (szóbeli-írásbeli anyag).

Nagy jelentősége van annak, hog az oktatásban egyértelműen szerepeljen, hogy a jelenlegi járványügyi adatok szerint nem áll fenn fertőzés veszélye, ha AIDS-beteggel egy házban lakunk, ill. ha a HIV pozitív vírushordozóval a normális foglalkozási, társadalmi együttélés keretein belül érintkezünk.

Fontos tudni, hogy bármilyen vérszennyeződést – például ha sérülés folytán egyik gyermek vére a másikra került – jódtinktúrával vagy Bradosepttel alaposan le kell törölni.

A fertőzés legcsekélyebb gyanúja esetén orvoshoz kell fordulni!

HORVÁTH ENDRE

Szociális kompetencia – kreatív konfliktusmegoldás

Program tanárok számára

Társadalmunkban a család mellett az iskola az a szocializációs közeg, amely a legnagyobb hatással van a gyermekek személyiségfejlődésére, a személyiség társas kapcsolataiért felelős szociális kompetencia formálódására.

A szociális kompetencia vizsgálata, tanítása az utóbbi évtizedekben került a nevelésel foglalkozó szakemberek érdeklődésének középpontjába. Gyermekek, serdülők, felnőttek körében végzett vizsgálatok igazolták, hogy a szociális kompetencia fejlettsége nagyon szoros összefüggést mutat az emberi kapcsolatok minőségével, a társadalmi beilleszkedés harmóniájával.

Azok a gyerekek, akik nem képesek kölcsönös interperszonális kapcsolatok kialakítására, megőrzésére, a deviáns személyiségalakulás szempontjából „rizikó népesség"-nek tekinthetők. A gyenge szociális kompetenciájú gyermekek serdülőkorban nagyobb valószínűséggel sodródnak bűncselekménybe, válnak drogfüggővé, mint a jobb, differenciáltabb szociális kompetenciával bíró gyermekek. Mindebből természetszerűen következik az iskola számára a feladat: nagyobb figyelmet fordítani a szociális képességek fejlődésére, fejlesztésére.

Szociális kompetencia

Szociális kompetencián – gyakran nevezik interperszonális vagy társas kompetenciának is – rendszerint olyan, a személyiségre jellemző tulajdonságot értenek, amely a problémahelyzetek, konfliktusok megoldását, a társas kapcsolatokban való részvételt befolyásolja. A szociális kompetencia összetett fogalom, több szociális képesség bizonyos szintű együttes birtoklását jelenti.

Önértékelés

A szociális kompetencia alapját fejlődésének lehetőségét az önértékelés, önbecsülés képezi. Az önértékelés attitűdérzés önmagunk iránt, önmagunkról alkotott értékítélet. Sok szakember állítja, hogy a pszichés fejlődés szempontjából nincs fontosabb értékítélet az ember számára, mint azoknak a képességeknek, értékeknek a felbecsülése és megbecsülése, amelyeket önmagában birtokol.

Empátia

Empátia az embernek az a képessége, amelynek segítségével bele tudja élni magát mások lelkiállapotába, megérti mások érzelmeit, indítékait, törekvéseit. Az empátia különösen fontos a más neműek, a más kultúrákból, szubkultúrákból származók, illetve a sérültek, továbbá a konfliktusok esetében.

Kommunikációs készségek

A kommunikációs készségek sokak szerint a szociális készségek között a legfontosabbak, talán azért, mert a kommunikáció elméletével, folyamatával képességével ma

már könyvtárnyi irodalom foglalkozik. A kommunikációs készségek sok részkészségből tevődnek össze. A kommunikációs partner jelzéseinek – verbális és nem verbális – értelmezése, a partner meghallgatása, követése, megértése, a megértés visszajelzése éppúgy része, mint a saját szükséglet kívánság, érzelem, nézőpont, vélemény kifejezése oly módon, hogy azzal ne sértsünk másokat.

A kommunikáció folyamata egyszerű modellel ábrázolható:

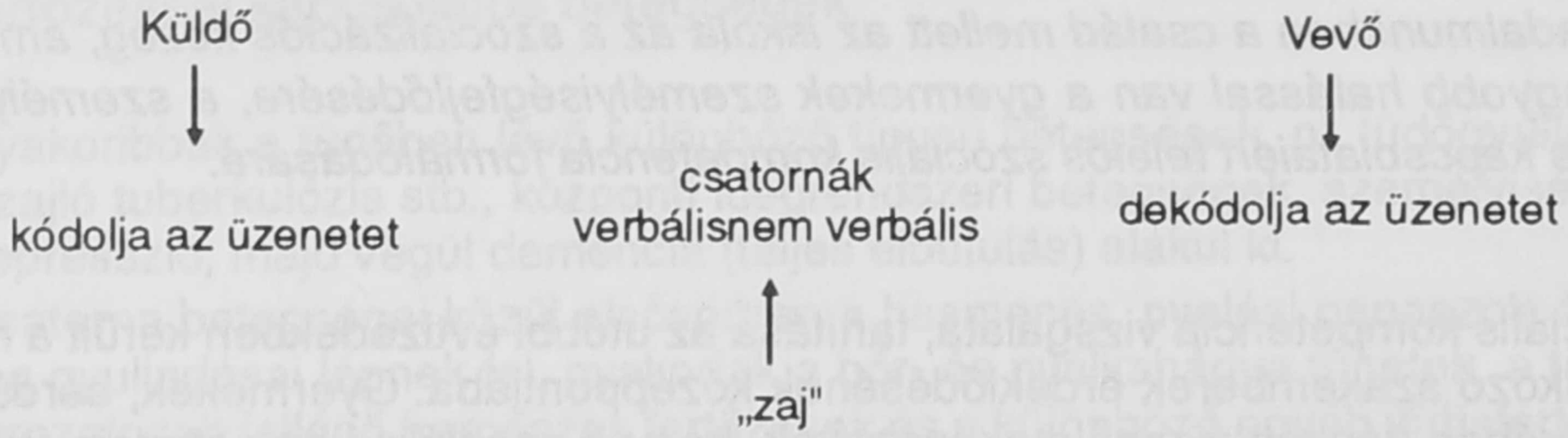

A kommunikáció folyamatai többször, több helyen megzavarhatja, hibás irányba terelheti a kommunikációs jelek (szavak, gesztusok, mimika) használatának különbsége, a jelek fejlettségi szintje közötti nagyobb különbség. Kommunikációs zavarként értelmezhető a kulturális különbség, az előítélet, a másik iránti attitűd, az értékstruktúrák közti különbség és az érzelmekkel telített pszichés állapot is.

A kooperáció képessége

Kultúránkat a versengés gondolata oly mélyen átitatja, hogy külön kell foglalkoznunk az embernek azzal a képességével, amely lehetővé teszi, hogy közös cél érdekében együtt dolgozzon másokkal.

Konfliktusmegoldó készségek

A konfliktusmegoldás lényegében problémamegoldási folyamat. A problémákhoz érzelmek, félelmek, remények, vágyak kapcsolódnak. A problémamegoldás hatékonysága nagy mértékben függ az önértékelés differenciáltságától, az önértékelés mértékétől, a kommunikációs képességektől és az együttműködési készségtől. A fenti képességektől függ, hogy ki milyen és mennyire hatékony konfliktusmegoldási stratégiát alkalmaz. A szakirodalomban említett stratégiák közül az emberi kapcsolatokban leghatékonyabbnak bizonyult a problémamegoldó (más néven: győztes/győztes) stratégia, amelyben a konfliktus résztvevői a probléma integratív megoldására törekszenek. Mindkét fél – együttműködve a másikkal – megérti annak szükségleteit, érzelmeit, nézőpontját, kifejezve saját vágyait, szükségleteit, érzelmeit, megoldási ötleteit, s a mindkét fél megfelelő problémamegoldásra törekszik.

Tanárok felkészítése a szociális kompetencia fejlesztésére

A szociális kompetencia fontosságának felismerése a személyiségfejlődésben együtt járt a készségek tanításának igényével. Kezdetben a kapcsolati problémákkal küzdő gyerekek megsegítése volt a cél, majd egyre inkább előtérbe kerültek a megelőző célzatú, szociális készséget fejlesztő programok.

Az iskolai osztály munkájába, illetve a szabadidős tevékenységbe iktatott szociális légkörének javításával nagy mértékben járultak hozzá a gyermekek egészséges lelki fejlődéséhez, problémamegoldó képességük javulásához, ezáltal a mentálhigiénes problémák kialakulásának megelőzéséhez.

Kompetens személyeket azonban csak az az ember tud nevelni, aki egyrészt maga is rendelkezik a szociális kompetenciához tartozó készségekkel, másrészt ismeri azoknak a pszichológiai folyamatoknak természetét, amelyekben a szociális kompetenciát alkotó készségek formálódnak, növekednek. Emellett ismeri azokat a módszereket, eszközöket is, amelyekkel a kompetencia hatékonyan fejleszthető.

A tanárok felkészítésére készült programok ismeretanyagot, didaktikai és tapasztalati elemeket integrálnak, strukturált gyakorlatok, szerepjátékok alkalmazásával segítik a tapasztalati tanulást, a már alkalmazott módszerek tudatosítását, hatékonyságának növelését.

IRODALOM

Comelius, H. Faire S: Everyone can vin. Simon Schuster, Australia, 1990.

Kreidler, J. W.: Creative Conflict Resolution. Scott, Foresman and company, London, 1984.

HORVÁTH SZABÓ KATALIN

Profil tantervbank

Profil a tantervkészítés, -értékelés és -terjesztés számára készült tantervi modell, tantervfejlesztési módszer és számítógépes programrendszer. A tantervet egyszerre három formában: a szokásos tantervi dokumentumként, számítógépes adatbázisként és végrehajtandó projektként ábrázolja. Sajátossága, hogy a tantervet strukturáltan, mint egymással összefüggésben lévő tantervi egységek hálózatát írja le, lehetővé téve ezzel a tanterv belső összefüggéseinek feltárását. A tanterv leírása és olvasása egyszerre történhet áttekintő, vagy a tanterv mélyére hatoló – akár tanmenet szintű – részletességgel.

A Profil három országos projektben került felhasználásra: a világbanki kölcsönnel támogatott szakképzési projektben (1992-1995), a PSZM által a kísérleti tantervek leírására szervezett projektben (1993) és az MKM által az engedélyezett tantervek felülvizsgálatára indított projektben (1994). Az 1994-es projekt eredményeképpen elkészült többezer tantervi egység terjedelmű tantervbankot az MKM terjesztési költségtérítés ellenében valamennyi közoktatási intézmény rendelkezésére bocsátja.

Jelenleg folyik a NAT bevezetésének támogatására szervezett, a NAT-nak és a követelményeinek megfelelő mintatantervek leírását célzó projekt. A mintatantervekből és a tantervi egységek választékából azok módosításával bármely iskolatípusba tartozó iskola előállíthatja a NAT követelményeinek megfelelő helyi tantervét.

A tanterv belső összefüggéseinek ábrázolásával a Profil tanterv lehetővé teszi a rejtett tantárgyak tanításának tervezését. Ilyen rejtett tantárgy lehet például a környezetvédelem, vagy az egészséges életmódra nevelés, ha azt a történelem, földrajz, biológia stb. tárgyak együttesében kívánják megvalósítani. Ugyanez a felépítés teszi lehetővé annak áttekintését is, hogy a NAT műveltségi területei hogyan szerepelnek egy adott mintatanterv vagy helyi tanterv konkrét tantárgyaiban.

A Közoktatási Törvény és a Profil tantervbank nyitott: bárki számára lehetővé teszi, hogy a NAT előírásának követésével minta- vagy helyi tantervet dolgozzon ki, ezt használja és mások számára ajánlja. Erre az öntevékenységre a NAT jóváhagyása után szükség is lesz, hiszen viszonylag rövid idő múlva minden iskolának a helyi viszonyoknak megfelelő pedagógiai programmal, illetve helyi tantervvel kell rendelkeznie. Remélni lehet, hogy az iskolák – kellő segítség esetén – élni fognak a tantervi szabadság lehetőségével.

KÁLDI TAMÁS

Sziget Ifjúsági Segítő Szolgálat

„Ami a legszemélyesebb, az a legáltalánosabb."
Carl Rogers: This is me (Ilyen vagyok)

Kezdetek

Egy önként felvállalt munka nevet kap: „Sziget". A névválasztás kötelez.

A fővárosi Szabó Ervin Könyvtár VII. kerületi könyvtára közel a Keleti pályaudvarhoz, a Rottenbiller utcában található, egy négyemeletes lakóház földszintjén. A helyiség régen mulató volt, s csak később vált könyvtárrá. Markáns szociális problémák jellemezték s jellemzik a kerületet: magas az időskorúak számaránya, jelentős a betelepedett cigánylakosság, folyamatosan nő a bűnözés, a munkanélküliség stb. A környék neve: „Chicago".

Hagyományos könyvtári szolgáltatásokkal vártuk az olvasókat: kölcsönzés, olvasóterem, kézikönyvek, folyóiratok helybeni használata. A kerület egyetlen gyerekkönyvtára a már említett szolgáltatásokkal szintén itt található, elég nagy forgalommal.

Évekre visszamenően megfigyelhető volt, hogy az általános iskolát befejezve azok a tanulók, akik szakmunkásképzőkben folytatták tanulmányaikat, eltűntek mint olvasók. Azt a feladatot kaptam vezetőnktől, hogy több évre visszamenőleg vizsgáljam meg ezt a folyamatot statisztikailag is, majd az eredmények ismeretében próbáljunk meg lépéseket tenni annak érdekében, hogy ismét több legyen köztük a könyvtárlátogató. A vizsgálat ereménye lesújtó volt. Évente a szakmunkásképzőknek csak 2-5%-a maradt meg mint olvasó. Kerületünkben tíz szakmunkásképző intézet működött ekkor. Sorba látogattam mindegyiket, elbeszélgettem a vezetőkkel, s együttműködést ajánlottam föl. Szívesen látnánk tanulóikat könyvtári bemutató foglalkozásokon, kihelyezett szakórákon (történelem, magyar nyelv és irodalom), szakkörökön. Végül a tíz közül egyetlen intézménnyel sikerült jó kapcsolatot kialakítani, a többiek látványosan elhárították az együttműködést.

Könyvtárunk hamarosan bezárt, tatarozták. A felújítás mellett bővült szolgáltatásainak köre egy fonotékával. Némi tanakodás után úgy gondoltuk, hogy talán fölösleges lenne olyan gyűjteményt létesíteni, amilyen akkor már több könyvtában is volt: zömmel komolyzenei alapművek, egy kis könnyűzenével és az akkor egyre fontosabbá váló nyelvleckékkel körítve. Olyan műfaj mellett döntöttünk, amelynek gyűjtésétől a nagy zenei gyűjtemények is elzárkóztak, pedig kultúrtörténei jelentősége ekkor már vitathatatlan volt: a rockzenét választottuk.

Könyvtárunk 1986-tól alapszolgáltatásain kívül a rockzenei gyűjteményre építve újabb és újabb szolgáltatásokat indított be. A hangfelvételek másolásához és helybeni hallgatásához kapcsolódott a videofelvételek gyűjtése (elsősorban koncertek), valamint a kották és a CD lemezek megjelenése az állományban. Ez utóbbiak kölcsönzése is elindult később, nagy sikerrel. Évenként a rock egy-egy ágát bemutató előadássorozatot is szerveztünk.

Első interjúm a Róbert Károly körúti kórház alkohológiai osztályán készült. E kórház szervezett először Magyarországon gyógyszerező, szipuzó és kábítószerező fiataloknak kísérleti elvonó kezelést. Ennek lényege a fokozatos elvonás és a csoportterápia módszereinek alkalmazása volt. Mivel követéses vizsgálatot már nem terveztek, kapóra jött a jelentkezésem. Megkaptam a címeket, és így meglátogathattam a csoport tizenhat tagját. Interjú csak kevesekkel készült, akik zömmel húszas éveik elején járó fiatalemberek voltak, de néhány tizenéves is volt közöttük.

Tíz interjút készítettem el három hónap alatt. A leadás pillanatában újabb tíz beszélgetés felvételével bíztak meg, amit már örömmel és fokozott várakozással vállaltam.

A nyolcvanas évek talán legjelentősebb társadalomtudományi kutatása az úgynevezett „TBZ kutatási főirány" volt (TBZ=Társadalmi Beilleszkedési Zavarok). A devianciák kutatása mellett a társadalmi mozgások, rétegződések is fókuszba kerültek. A szocioló-

gusok olyan ajánlásokat fogalmaztak meg, amelyek mikro és makro szinten is változásokat idézhetnek elő.

Az egyházak embermentő tevékenysége iránt fokozott érdeklődés nyilvánult meg, melyeknek az evengéliumi szeretetből fakadó tevékenysége sok ponton találkozott az egyre gyakrabban emlegetett mentálhigiéné alapértékeivel. A TBZ kutatások egyik ága ezért fontosnak tartotta, hogy összegyűjtse, feldolgozza a magyarországi egyházak mentálhigiénés tevékenységét. Nagy szerencsémre részt vehettem ebben a kutatásban is. A kisegyházak szenvedélybetegeket mentő tevékenységéről kellett interjúkat készítenem.

Elképzeléseink megvalósításának kezdetén az önálló arculat megteremtéséhez ekkor vettük fel a Sziget Klub nevet. Nem a hagyományos értelemben vett klubról volt szó. Helyileg a klub a könyvtár fonotékáját és olvasótermét jelentette. A szolgáltatások közül pedig az alábbiakat:

– rockzenei gyűjtemény, minden szolgáltatásával együtt;
– droggal és mentálhigiénével kapcsolatos, folyamatosan bővülő információs bázis;
– előadássorozatok (rock, illetve drog témakörben);
– a rászorulók egyéni terápiája, segítő beszélgetések;
– csoportfoglalkozások a nevelési tanácsadóval közösen;
– előadások tartása, konzultációs lehetőség tanároknak, érdeklődő, elsősorban felsőfokú intézményekben tanuló hallgatóknak;
– kiállítások a fonotékában;
– videofilmek készítése a hajléktalanság és a drog témakörben.

1988-ban az Országos Egészségvédelmi Tanács pályázatot írt ki, amelyre jelentkeztünk. Pályázatunk lényeges elemei voltak:

– Vállaljuk a drogproblémával kapcsolatos információk gyűjtését, közvetítését. (Elsősorban szülők, pedagógusok, tanulók és az érintettek számára.)
– Klubot indítunk, amelynek célja, hogy az önkifejezés, önmegvalósítás lehetőségét biztosítsa fiataloknak (sorozatok, kiállítások, antológia szerkesztése).
– Helyet és segítséget adunk szerveződő öngyógyító csoportoknak.
– Bekapcsolódunk a szenvedélybetegségeket megelőző prevenciós programba, rendhagyó órákat tartunk a drog témakörben.
– Terápiás beszélgetést folytatunk drogbeteg fiatalokkal, akikel kellő motiváció után továbbítunk az egészségügyek, vagy az egyházi rehabilitációs intézményeknek.

1990-ben – a forgalmi adatok szerint – már úgy működött a Sziget Klub, mint bármelyik akkori ambuláns ellátást biztosító intézmény. Elsősorban húsz és harminc év közötti, főleg opiát tartalmú szerekkel visszaélő fiatalok látogatták. A hosszú távú kapcsolatok domináltak. A szülők és a pedagógusok információkért, nevelési tanácsokért keresték föl. A konzultációs formákra nagyon nagy volt az igény. Kapcsolatban álltunk az ország csaknem valamennyi drogbetegekkel foglalkozó intézményével, társadalmi szervezetével.

A Sziget Klub egyszerre két kapcsolati formát nyújtott minden segítséget, tanácsot kérőnek: a kliensét és a könyvtárhasználóét. Mindenki maga dönthette el, hogy melyiket mikor veszi igénybe és meddig. Természetesen gyakori volt, hogy egyszerre mindkettőt igényelték. Írásbeli vagy szóbeli szerződést nem kötöttünk senkivel. Közeli és távoli elérendő célokat is csak akkor fogalmaztunk meg, ha a kliens „hozta be" beszélgetéseinkbe azokat témaként.

A segítőtől ez a nyitott kapcsolati forma nagy tapintatot és kitartást követel, a hitelesség és a bizalomteljes légkör is nélkülözhetetlen.

Absztinenciát senkitől se követeltünk meg. A motiválás, a „változás akarásának" megerősítése, felszínre hozása is fontos eleme volt a munkának, az adott keretekben mint reális cél ez fogalmazódhatott meg.

1988–1991: a „tudatos" fázis

A Sziget Klub további létének legkritikusabb pontja a szervezeti hovatartozás volt. Eddigi fejlődését is a nagyfokú önállóság tette lehetővé, a továbbiakban is ez tűnt kívána-

tosnak. Szervezetileg önálló egység lett volna, tartalmi munkáját illetően viszont továbbra is kapcsolódott volna az „anyaintézményhez".

Járhatónak tűnt még egy megoldás. A gyors döntések és a speciális feladatok miatt ki kell lépni a FSZEK főkönyvtári rendszeréből. Ennek egyetlen módja, hogy önálló csoportként működjön a Sziget Klub, közvetlenül a központ alá rendelve.

Az önkormányzat kezdettől fedezni kívánta a helyiség átalakítási költségeit, a fönntartási költséget, valamint a felmerülő béreket is.

Intézményünk neve utal a jogfolytonosságra és a másságra is: „Sziget Ifjúsági Segítő Szolgálat". Önmeghatározásunk egy év alatt kristályosodott ki, s ekkor léptünk a nagyvilág elé egy sajtótájékoztatóval. A Sziget által felvállalt és végzett munkáról elmondható, hogy új színt hozott a hazai drogszakmába. Jellegét tekintve egyetlen eddig létező intézménytípusba sem sorolható be. Alapelvei megfelelnek a nyugati országokba működő, drogbetegek számára létesített tanácsadó szolgálatok követelményeinek, természetesen a magyar helyzetet és követelményeket messzemenően figyelembe véve.

Alapelveink, tevékenységi formák, szolgáltatások

Mindenki számára biztosítjuk az anonimitást mindaddig, amíg kéri, vagy ésszerű.

Titoktartás, diszkréció.

Kapcsolataink nyitottak, bármikor megszüntethetők vagy újra kezdhetők a kliens igényei szerint.

Drogbetegeket fogadunk. Ha problémájuk helyben kezelhető, lehetőséget biztosítunk a rendszeres találkozásra. Életvezetési tanácsaink, segítő beszélgetéseink a változás, a gyógyulás motivációját erősítik.

Ha a probléma súlyossága, természete miatt nem kezelhető, segítünk az intézmények labirintusában eligazodni (elvonó, kórházi kezelés, utógondozás).

Konzultációs lehetőségeket biztosítunk szülőknek, pedagógusoknak, kortársaknak, akik közvetve vagy közvetlenül érintettek a szenvedélybetegségeket illetően.

Felkérésre a drogproblémákról előadást tartunk (tantestületi értekezletek, osztályfőnöki órák, csoportok, közösségek).

Elősegítjük az iskolák drogprevenciós tevékenységét.

A Mátrix Egyesület (drogbetegek szüleinek önsegítő csoportja) 1992. szeptemberétől nálunk tartja találkozóit. Üléseiket videón rögzítjük, a Jász utcai Drogambulancia munkatársaival hozzáláttunk az anyag feldolgozásához.

A Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola szociális munkás hallgatóit gyakorlatra fogadjuk, képzésükbe a Sziget terepül szolgál.

Műhelyt szerveztünk és indítottunk leendő szociális munkásoknak és érdeklődőknek, akik önkéntesként bekapcsolódhatnak majd munkánkba.

A drogproblémákkal foglalkozó intézmények, társadalmi szervezetek, közösségek, egyének országos információs központja leszünk.

Miért írjuk, hogy a Sziget új szín a hazai drogszakmában? A szenvedélybetegek ambuláns ellátása eddig csak egészségügyi keretek között történt. A preventív feladatok letéteményesei elsősorban az oktatási intézmények voltak, természetesen konzultatív szakmai háttérrel. A rehabilitációs intézmények jelentős része egyházi, illetve alapítványi intézmény. A Sziget munkájában az ambuláns ellátás és a preventív elemek dominánsak. Nem tartozik semmilyen hálózathoz sem, viszont igyekszik minden intézménytípussal jó kapcsolatot kialakítani.

Alapelveink között hangsúlyosan szerepel az anonimitás biztosítása. Számtalan eset bizonyította létjogosultságát. Nemcsak a drogbetegek, hanem a hozzánk forduló szülők és pedagógusok közül is többen éltek ezzel a lehetőséggel. A kapcsolat kezdeti szakaszában védettséget ad a kliensnek, a feloldása pedig – ami az esetek többségében bekövetkezik – a kölcsönös bizalom elmélyülését jelzi.

KÁLY-KULLAI KÁROLY

Gyógyszer- és drogfogyasztással összefüggő halálesetek

A magyar jogi szabályozás a halál körülményei alapján megkülönbözteti a természetes úton bekövetkező halálesetek és a rendkívüli halál fogalmát. Rendkívüli halál esetén kötelező a hatósági vizsgálat, s ennek keretén belül a hatósági boncolás. A rendkívüli halál fogalmába tartozik a hirtelen halálesetek köre, amikor megelőző betegség nem ismert és a halál rövid idő alatt áll be. Lényegében tehát természetes okú halálról van szó, a körülmények és a váratlanság indokolják a halálok tisztázását és a rendkívüli halálesetek egyéb csoportjaitól való elhatárolást. Az egyéb csoportok egyike az orvosi tevékenységgel kapcsolatosan bekövetkező halál, a másik fő csoportot az erőszakos halál formái alkotják. Ezek a bűncselekmény, öngyilkosság és baleset következtében beállt halál esetei. A gyógyszer- és drogfogyasztással, illetőleg a függőségi állapotokkal kapcsolatos halálesetek mindegyike besorolható az említett rendkívüli halál csoportokba, azaz ezen esetekben hatósági boncolásra kerül sor, amelynek során a boncolást igazságügyi orvosszakértő a kiegészítő vizsgálatokat igazságügyi vegyész és toxikológus szakértő végzi, és a halál körülményeinek tisztázásában a rendőrség is közreműködik.

A főváros területén a hatósági boncolásokat a Semmelwies Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézete végzi. A következőkben ismertetésre kerülő esetek az elmúlt évek boncolási jegyzőkönyvei közül kerültek kiválasztásra. A válogatás szempontja az volt, hogy demonstráljuk a gyógyszer- és drogabúzus, valamint -függőség legtipikusabb halálhoz vezető eseteit, illetőleg az ezen a területen az elmúlt évek során megfigyelhető változásokat. A kiválasztott esetek döntő többségében az áldozatok fiatalok, akiknél a boncolás „a kornak megfelelően egészséges belszervi állapotot" regisztrált.

A halálesetek lényegében három nagy csoportot képeznek. Az első csoportba az öngyilkosságok tartoznak. Ezen esetekben az öngyilkosság motivációjaként csak a függőségi állapottal összefüggő pszichés változások, illetve az akut befolyásoltság során kialakuló magatartászavarok tárhatók fel. Ezektől az esetektől el kell határolni azokat a haláleseteket, amelyek eleinte öngyilkosságnak tűnnek, a vizsgálatok azonban a bódult állapotban elszenvedett baleset tényére utalnak. A balesetek egy részében a baleseti eredet vitathatatlan. Ekkor a baleset körülményeinek vizsgálata, az elősegítő tényezők elemzése tárja föl a narkotikumok okozta befolyásoltságot, amely a boncolási jegyzőkönyvek véleményi részében, mint „a figyelő-, vigyázóképességet nagyfokban csökkentő tényező" szerepel. A harmadik fő csoport is lényegében baleseti jellegű, a szerek túladagolásából származó heveny, halálos mérgezés.

A gyógyszer- és drogfüggőség magyarországi vizsgálata során nem hagyható figyelmen kívül az alkoholfüggőség. Az alkohol, mint a legáltalánosabb bódító hatású szer, a leggyakoribb függőséget és akut mérgezéses állapotot kiváltó tényező. Mind a fiatal, mind pedig a középkorú generáció esetében megfigyelhető az a jelenség, hogy a szóban forgó személyek függőségi állapotát altató- és nyugtatószerek alkohollal történő együttes fogyasztása alakítja ki. A szerek egymást erősítő hatása lehetővé teszi, hogy a kívánt hatást olyan mennyiségek alkalmazásával érjék el, amelyek – ezen szerek árát is figyelembe véve – könnyen megszerezhetők és megfizethetők.

K. J. 64 éves férfit otthonában találták felakasztva. Környezete elmondása szerint alkoholista, narkomán életmódot folytatott. Halálának közvetlen oka akasztási fulladás volt. A laboratóriumi vizsgálatok enyhe fokú alkoholos befolyásoltságot igazoltak, valamint két fajta altató és nyugtatószer bomlástermékeinek szervezeti jelenlétét igazolták.

G. T. 19 éves férfit otthonában, a bordásfalra felakasztva találták hozzátartozói. Nem tettek említést arról, hogy tudomásuk lett volna rendszeres alkohol- vagy gyógyszerfogyasztásról. Az egészséges fiatalember halála akasztási fulladás miatt állt be. Szervezetéből csekély mennyiségũ alkohol, valamint altatószer hatóanyaga és bomlásterméke volt kimutatható.

Az altató, nyugtató hatású szerek használata alkohol fogyasztása nélkül is előfordul. Különösen riasztó jelenség, hogy egészséges fiatalok milyen könnyen hozzáférhetnek ezen szerekhez. Többféle szer egyidejű szervezeti jelenléte, még ha terápiás mennyiségben van is jelen, fel kell vesse a szerrel való visszaélés gyanúját.

R. A. 18 éves férfit édesanyja otthonukban felakasztva találta. A halál időpontjában alkohol a férfi szervezetében nem volt, azonban több, különböző típusú altató- nyugtatószer hatóanyaga és bomlásterméke volt észlelhető. A szerek mennyisége önmagában nem okozott halált, és olyan fokú bódultságot sem, ami az önakasztást lehetetlenné tette.

Sz. A. 15 éves lányt ugyancsak szülei találták meg otthonukban, felakasztva. A vérben, a vizeletben, a zsigerekben és a gyomorban barbiturát típusú altatószer hatóanyagai voltak jelen. A szer terápiás mennyiségben volt jelen, bódulatot okozhatott, de mérgezést vagy halált nem eredményezett.

Az öngyilkosságnak látszó balesetek esetében is számolnunk kell a kombinált alkohol-gyógyszer hatással. A fiatalok sok esetben az alkohol és gyógyszerfogyasztás színteréül együttlétüket választják, a szert csoportosan fogyasztják házibulik, diszkó, kirándulások alkalmával.

Sz. Gy. 16 éves és K. J. 17 éves fiúk vidékről érkeztek a fővárosba. Utazásuk célját nem ismerjük. A hajnali órákban a Keleti pályaudvar külső vágányain, a síneken sétálva ütötte el őket a vonat. Haláluk közvetlen oka traumás sokk volt.

A boncoláshoz az iratokat „öngyilkosság" megjelöléssel kaptuk. Ugyanakkor az öngyilkosságra nem jellemző, hogy az áldozat a szerelvényt a sínek között, a vonat haladási irányával azonos irányban sétálva várja. A boncolás egyértelműen igazolta, hogy az elütetés mindkét fiatalembert hátulról, álló testhelyzetben érte. Az előzményi adatok szerint a vonat hangjelzéssel figyelmeztette a fiúkat a veszélyre, de ők nem reagáltak, a vonatvezető fékezése sem tudta megakadályozni a balesetet. A boncolás során nem találtunk olyan megbetegedést vagy elváltozást, amely magyarázta volna ezt a figyelmetlenséget. A toxikológiai vizsgálat mindkét esetben gyakorlatilag azonos mértékű, a közepes és súlyos fokú alkoholos befolyásoltság határértékének megfelelő alkoholos befolyásoltságot és a Diazepam nyugtatószer hatóanyagainak és bomlástermékeinek szervezeti jelenlétét igazolta. Ez a heveny befolyásoltság csökkenthette oly mértékben a két fiatal térbeli és időbeli orientáltságát, hogy a veszélyt nem érzékelték, a külvilág ingereire „süketek" voltak.

Öngyilkosságnak látszó balesetekhez nemcsak a gyógyszerek vagy kemény drogok vezethetnek. Az Igazságügyi Orvostani Intézet boncolásai között viszonylag csekély számú a valódi drogokkal összefüggő haláleset. A pótszerek közül a gyógyszerek mellett a szerves oldószerek előfordulása a leggyakoribb. A szerves oldószerek, mint a ragasztók alapanyagai, a szipuzás kellékei. Áruk és elterjedt használatuk lehetővé teszi, hogy gyerekek és fiatalok korlátlan mértékben férjenek hozzá.

R. J. 28 éves férfit holtan találták az utcán, lakása ablaka alatt. A halál magasból való lezuhanás következtében politrauma, traumás sokk miatt állt be. Környezete elmondta, hogy a férfi rendszeresen szipuzott, ilyenkor úgy érezte, „ő egy madár és szállnia kell". Szobájában egy zacskóban folyékony, szerves oldószerre jellemző szagú folyadékot találtak. A toxikológiai vizsgálat xilol, toluol és benzol szerves oldószerek szervezeti jelenlétét igazolták.

K. D. L. 19 éves férfit a budai hegyekben egy szikla lábánál találták holtan. Halálának oka magasból való lezuhanás, traumás sokk volt. A helyszíni vizsgálat öngyilkosságot valószínűsített.

A környezet előző este nem észlelt semmi különöset a fiatalember viselkedésén. A megkérdezettek szerint összesen egy üveg sört fogyasztott el. A laboratóriumi vizsgálat szerint a véralkohol koncentráció nulla volt, ugyanakkor a véraceton és keton érték a súlyos tudatzavarral járó rosszullétet elérő mértékű volt. Ezt az állapotot szerves oldószer

belehelése mellett cukorbetegség miatti heveny anyagcserezavar is kialakíthatja. Az előzmények vizsgálata, az ismerősök kikérdezése és a beszerzett adatok a cukorbetegség gyanúját gyakorlatilag kizárták. A tüdő toxikológiai vizsgálata során a szerves oldószert kimutatni, típusát meghatározni nem sikerült. Kizárásos megállapításként került a boncjegyzőkönyv véleményi részébe, hogy a magasból való lezuhanás – baleset vagy az előző esethez hasonló repülési kísérlet – ismeretlen módon a szervezetbe került szerves oldószer okozta bódult állapotban történt.

Mellékletként megállapítást nyert, hogy a halált 10-12 órával megelőzően többféle altató- és nyugtatószer is került a férfi szervezetébe, ezek azonban a halál idején már nem befolyásolták, szervezetében nyomokban voltak jelen.

A szerves oldószerek belehelésével kapcsolatos halálesetek másik csoportja egyértelműen baleseti halálhoz vezet. A szájat és orrot befedő nylonzacskóban lévő szer belehelése során olyan fokú bódulat jöhet létre, amely alatt a zacskó eltávolítása lehetetlenné válik és a nedves, az arcra ragadó zacskó a lélegzést lehetetlenné teszi, míg végül a szituációból való menekülésre képtelen áldozat megfullad. Ez általában a magányosan szipuzókra jellemző. Csoportos használat esetén a kevésbé befolyásolt társak segítenek társukon, a nylonzacskót eltávolítják a légzőnyílásokról. Manapság az ilyen haláleseteket igen ritkán fordulnak elő.

A tizenéves korukban pótszereket, gyógyszert, szerves oldószert alkalmazó fiatalok néhány év elteltével a narkománia addig alkalmazott módjait gyerekesnek ítélik. Ekkor keresik meg annak módját, hogy az „igazi drogokhoz" hozzájussanak. Ez a folyamat indult meg Magyarországon az elmúlt néhány évben. A példákkal illusztrált haláleseteken a túladagolás lehet haláloki tényező. A legutóbbi időkben észleljük ezen jelenséget.

Cs. E. 21 éves nőt barátja találta holtan. Az áldozat kábítószerélvező volt, általában heroint használt. A vegyvizsgálat igazolta, hogy a halál opiátszármazék túladagolása miatt, heveny mérgezés következtében állott be. A vegyületet a könyökhajlatban észlelt tűszúrási nyom környezetének szöveteiből is sikerült azonosítani. Igen kis mennyiségben nyugtatószer szervezeti jelenléte is észlelhető volt.

A kiragadott esetek önmagukban nem alkalmasak általános következtetés levonására. Mindeképpen figyelemreméltó azonban, hogy a környezet előtt milyen sokszor marad rejtve a függőségi állapotok kialakulása. Az esetek egy része azonban azt mutatta, hogy a környezet tudomással bírt a kábító- és bódítószer-függőségről, mégsem történt kísérlet megelőzésre vagy gyógyításra.

Az esetek bemutatásának célja nemcsak az volt, hogy a droggal kapcsolatos halál formáiról áttekintést nyújtsak. Egyetemi hallgató koromban a rendőrség ifjuságvédelmi munkatársaival közösen egy egyetemi hallgatókból álló csoportot szerveztünk, amely középiskolásoknak tartott a témában megelőzési célú előadásokat. Tapasztalatunk szerint az előadásban bemutatott esetekhez hasonló tragédiák ismertetése és bemutatása a fiatalok egy részéből azt a hatást váltotta ki, hogy úgy döntöttek, még egyszeri alkalommal, kipróbálás céljából sem nyúlnak ezekhez a szerekhez.

KERESZTY ÉVA

Idős ember a családban

A család fogalma, struktúrája és szerepe különböző korokban és társadalmakban változott ugyan, lényege, alapvető feladata, a gyermekek és idősek védelme, ellátása azonban lényegében változatlan. A gyermekek és öregek ebben a vonatkozásban azonos kategóriába tartoznak, hiszen biológiai, fizikai és lelki adottságaik révén egyformán segítségre, védelemre, megértésre szorulnak. A látszólagos azonosság mögött azonban számtalan különbség is fellelhető, ami a két életkori csoport társadalmi megítélésében tükröződik legjobban.

A gyermek a jövő reménye, a család büszkesége, akinek testi és lelki fejlődéséért a család minden áldozatot meghoz. Az öreg családtag viszont többnyire gond, teher, aki panaszaival, fájdalmaival, testi és lelki problémáival megnehezíti a család életét.

Manapság természetes dolog – és joggal lehetünk büszkék rá –, hogy a szülők szakkönyvekből tanulják a csecsemőgondozás és gyermeknevelés feladatait. Számtalan tudományos és népszerű közlemény foglalkozik a serdülő és a kamaszkor zűrzavaros problémáival, hogy a szülők számára segítséget adjon gyermekeik megértéséhez és a segítés módjainak megtalálásához. A szülők aktivitása a gyermek életkorának emelkedésével fokozatosan csökken, a nevelés kérdései a kamaszkor befejeztével egyre inkább háttérbe szorulnak.

Sajnos, az öregkorral foglalkozó könyvek, előadások nem ilyen népszerűek, pedig az öregedési folyamatnak ismerete, a korral járó testi és lelki változások megismerése rendkívül hasznos volna mind az időskorúak, mind a fiatalabb hozzátartozók számára. Megfelelő ismeretek birtokában az együtt élő generációk közelebb kerülnének egymáshoz, tudatosan formálhatnák családon belüli kapcsolataikat, családban betöltött szerepüket.

A fiatalabbb nemzedéknek tisztában kell lennie azzal, hogy az idős emberek számára legmegfelelőbb környezet a jól működő család. A családi közösséget, a szeretetet, az összetartozást még a legjobban szervezett öregotthon, társadalmi közösség sem pótolhatja. A családi otthon az idős embernek elsősorban biztonságot jelent. Biztonságot, ahol nem fenyegeti az egyedüllét reménytelensége, ahol örömét, bánatát másokkal megoszthatja, ahol tudja, hogy betgsége esetén segítséget, gondoskodást kap. A családon belül a gyermekek és unokák közelsége gyakran még a betegséget, fájdalmat is feledtetni tudja.

A család nyújtja az idős ember számára a nélkülözhetetlen tevékenységi teret is, ahol feladata van, ahol dolgozhat, ahol érzi, hogy szükség van a munkájára, ahol értelme, célja van az életének.

A családi élet természetesen kölcsönös alkalmazkodást jelent. Az együtt élő nemzedékek összefogására szükség van. Az ellentétek, viták, a szembenállás helyett a szeretten és megértésen alapuló szövetség hatalmas erőt jelent a családban. Ezt az erőt hasznosítani lehet az unokák nevelésében, személyiségük formálásában és sok egyéb területen, ahol a családnak segítségre van szüksége.

Ilyen ideálisan szép kapcsolat azonban, sajnos, csak ritkán fordul elő. Gyakran megesik, hogy az idős családtag számára maga a család okozza a rettegést, a mindennapok gyötrelmeit . Ez rendszerint akkor következik be, amikor hajlott kora vagy betegsége miatt valaki fokozott segítségre szorul.

Sok idős ember életét teszi elviselhetetlenné a gyermekek vagy unokák mértéktelen alkoholfogyasztása és az ezzel kapcsolatos durva, kötekedő, garázda viselkedés, gyakran tettleges bántalmazás. Ezek a veszélyeztetett öregek, akik számára a családból való kiemelés jelentené a gyötrelmek megszüntetését.

Az elmúlt évtizedek során mélyreható társadalmi változások tanúi lehettünk.

A társadalmi változások elsősorban a család felépítésében és szerkezetében mutatkoznak. Néhány évtizeddel ezelőtt természetes volt, hogy a legidősebbek és legfiatalabbak egy családban éltek. Ez különösen jellemző volt a falusi lakosság körében. Az egy fedél alatt élő három nemzedék egymást tökéletesen kiegészítette. A család minden tagjának megvolt a helye, feladata, a legfiatalabbtól a legidősebbig.

Amíg a nagycsaládi közösségek általánosak voltak, viszonylag kevés volt a kallódó gyermek, hiszen a családi minta, a család közösségi munkamegosztása alapján megtalálta, illetve meg kellett találnia az életkorának és fizikai adottságainak megfelelő tevékenységet. Ehhez hasonlóan, a nagycsaládi közösségekben az öregek helye, szerepe is tradícionálisan meghatározott volt. Ebben a korban viszonylag kevés volt az elhagyott öreg, hiszen egy falu közössége még a gyermektelen, család nélküli, magára maradt öreget is felkarolta.

A nagycsaládi életforma megszűnése, a nagycsaládok felbomlása világjelenség. Ennek a folyamatnak még azok a társadalmak sem tudtak ellenállni, amelyeket régi, hagyományos kötelékek tartottak össze. Erre a legjobb példa Japán, ahol a modern életforma

kialakulása óta a többnemzedékes családok együttélése rohamosan csökken, és ez a tendencia megállíthatatlannak látszik.

Hazánkban elsősorban az iparosodással és urbanizációval kapcsolatban indult meg a családszerkezet megváltozása és a család taglétszámának csökkenése.

A fiatalokban egyre erősebben él az a törekvés, hogy a szülői házat elhagyják, minél előbb önálló életet éljenek. A falusi ifjúságot már nem elégítik ki a falu nyújtotta lehetőségek. Szakmát tanulnak, a városokban igyekeznek letelepedni még azon az áron is, ha a városban nehezebb és rendezetlenebb körülmények közé kerülnek. De a városi fiatalság is a lehető leghamarabb szeretné megteremteni önállóságát, függetlenségét. Később elaggott szüleit, a szűkös lakáshelyzet miatt, még akkor sem tudja magához venni, ha segíteni szeretne rajtuk.

A mai modern család általában két-három tagból álló „törpe család". Az egyes családok taglétszámát jelentősen csökkentették a második világháború veszteségei, majd az 1956-ot követő elvándorlások. Mint következményes jelenséget említem meg, hogy a mai hetvenéves és ennél idősebb nemzedéknek van a legtöbb külföldön élő hozzátartozója. Az itthagyott szülők azóta megöregedtek, tehetetlenné váltak, család hiányában csak a társadalom segítségére számíthatnak.

A gyermekek és időskorúak családi helyzetét nagy mértékben befolyásolta egy másik társadalmi változás, a nők munkába állítása. Ezt követően a gyermekpopulációban megjelentek a „kulcsos gyermekek", az elmagányosodó, az utcán nevelkedő, kószáló, kallódó gyermekek. Az utca pedig számtalan veszélyt rejteget. E gyermekek gondozására, nevelésére, ellenőrzésére rendszerint nincs idő. Gyakran még a családon belüli beszélgetés is problémát jelent, nincs aki meghallgassa őket, nincs akihez tanácsért fordulhatnak. Ilyen esetekben felértékelődik az idős generáció szerepe. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a gyermek és a nagyszülő kapcsolata egészen sajátságos, eltér az egyéb felnőtt-gyermek kapcsolattól. A nagyszülők és az unokák kapcsolatát az összetartozás, az egymásra utaltság, a kölcsönös empátia motiválja. A nagyszülő példája életre szóló élmény, a konfliktusok kezelésében és megoldásában minta lehet. A nagyszülő megfelelő partner a mindennapi élmények feldolgozásához, a problémák megvitatásához, a gyermeki gondolkodást és fejlődést segítő beszélgetésekhez.

A jelenlegi családi közösségekben az idős emberek, főleg a nagymamák, igen hasznosak, nélkülözhetetlenek. A gyermek hazaérkezését követően a nagymama veszi először észre, hogy a gyermek beteg, ha fáj valamije, ha elkeseredett, mert rosszul felelt, ha valami rendkívüli történt vele. Ő veszi először észre az első elszívott cigaretta, az első pohár alkohol, az esetleges bódító kábítószerfogyasztás jeleit, a gyermek „rossz társaságba" keveredését. Személyének a gyermek és családja közti kapcsolat megtartásában, a gyermek magányosságérzésének megelőzésében meghatározó szerepe van. Ez a szerep szorosan összekapcsolódik a gyermek ellátásával, a családról való fizikai gondoskodással, ami az ez utóbbira való képtelenné váláskor megszűnik. Mire az unokákat felnevelik, fizikai erejük csökken, esetleg betegek, tehetetlenek lesznek, és akkor a család képtelen otthoni ápolásukról gondoskodni, mert mindenki dolgozik, már az unokák is. A helyzet némileg javul, ha a középső generáció valamelyik tagja nyugdíjba kerül.

Az idősek otthoni ápolását még az úgynevezett jól kereső családokban is lehetetlenné teszi, hogy szinte képtelenség magánszemélyeket találni erre a célra. Manapság nincsenek munkaképes, képzett, ezt a nehéz feladatot vállaló, de alkalmazásban nem lévő nők. Az idős, beteg hozzátartozó ellátása, tisztán tartása, az éjszakai teendők elvégzése igen nehéz teher. A családok rendszerint megpróbálják, de a kezdeti jóindulat ellenére sem tartható fenn tartósan az otthoni ápolás.

Jelen társadalmunkban egyre nagyobb feladat hárul az állami, egyházi és társadalmi szervekre az időskorúak gondozása terén. Újabban alapítványi és magánintézmények alakulnak az egyre fokozódó idősgondozási és ápolási igények kielégítésére.

Az eddigieket egybevetve megállapítható, hogy a családok taglétszámának csökkenése, a nők fokozott foglalkoztatása megváltoztatta a család hagyományos funkcióinak egy részét, de ez semmiképpen sem jelentheti, hogy teljes mértékben megszűnt a család szerepe, felelőssége a gyermekek és az idős szülők iránt.

LENGYEL ÉVA

Béke Nevelőotthon

Gyermek- és ifjúságvédelem Magyarországon az 1992. december 31-i állapot szerint: – gyermekvédelmi elhelyezésben részesült 0-18 éves gyermek száma: 23 907 fő; – ebből hivatásos vagy hagyományos nevelőszülőnél van 7 887 fő; – valamelyik gyermekvédelmi intézményben van: (ide értendők a csecsemőotthonok, gyermek- és ifjúságvédelmi intézetek, átmeneti otthonok, a gyermekváros, az SOS-falu, a minisztériumi intézetek és a különleges gyermekotthonok is) 10 794 fő; – egyéb típusú intézményben van: 5 226 fő. Az összlétszámba bele kell számítani az egészségügyi gyermekotthonokban, valamint egyéb speciális intézetekben élő gyermekeket is. Ezzel a csoporttal a továbbiakban nem foglalkozunk, mivel nem képezi vizsgálatunk tárgyát. Ugyanez vonatkozik az örökbe fogadott gyermekekre is, akiknek a problémája az örökbefogadással megoldódik.

Összesen 31 000 úgynevezett veszélyeztetett gyermek van ma Magyarországon, akik között a statisztika megkülönbözteti az anyagi okokból nyilvántartott veszélyeztetett gyermekeket (kb. 22 500 fő) és az egyéb okokból nyilvántartottakat (mintegy 8500 gyermek). A tanulmányomban szereplő adatok a Népjóléti Minisztérium által 1993-ban kiadott Tájékoztató-ból származnak.

Az említett gyerekek jogi státusza változó lehet, amit az határoz meg, hogy az intézkedés a szülők jogait mennyiben korlátozza. Így lehetnek ideiglenesen beutaltak, intézeti neveltek, intézeti elhelyezettek, állami gondozottak.

A gyermekvédelem intézményrendszere kétfelé ágazik. Egyrészt vannak a Népjóléti Minisztérium által fenntartottak intézetek: ezek lehetnek nevelőintézetek, amelyekből, van három, valamint a gyermekotthonok – ilyen négy van. Míg a nevelőintézetek valamilyen szempontból büntető jellegűek, a gyermekotthonok intenzív személyiségfejlesztő tevékenységet végeznek.

A gyermekvédelmi intézményrendszer másik ága a területi önkormányzatok hatáskörébe tartozik. Ezek közül a fővárosban huszonkilenc, az ország egyéb területein (a megyékben) pedig nyolcvanhét, összesen tehát száztizenhat ilyen intézmény van.

Az utóbbi években a területi családsegítő központok, valamint ezekhez vagy más intézményekhez kapcsolódóan családterápiás rendelőintézetek alakultak. Ebbe a sorba illeszkednek még a területi nevelési tanácsadók is. Ez utóbbiak ügyfelei az úgynevezett veszélyeztetett gyerekek is, akikről már említést tettünk.

A gyermekvédelemnek természetesen nemcsak az intézményben való elhelyezés az egyetlen eszköze, hiszen rendelkezésére állnak még az önkormányzatok mellett működő gyámhatóságok által hozható úgynevezett óvó-védő intézkedések (például a rendszeres vagy rendkívüli pénzbeli segély, felszólítás, büntetés stb.).

A gyermekvédelmi rendszer azonban túl merev, és egyes típusokon belül keverednek a hatósági és szolgáltató funkciók. A flexibilitás hiánya diszfunkciót idézhet elő.

A utóbbi években a gyermekvédelemben nyugati mintára megerősödik a családi nevelőhálózat. A nevelőszülői hálózat erősítése, a családsegítő, családterápiás központok, családterápiás rendelők, valamint újfajta intézmények – egyházi, alapítványi, egyéb intézmények – létrejötte jelzi ezt a folyamatot. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezen új formációk beindulása a vártnál nehézkesebben történik, mert egyrészt anyagi korlátok hátráltatják, másrészt a társadalmi szemlélet nem az elvárt irányban alakult, így gyakorlatilag nem akadt megfelelő számú és felkészültségű család a nevelőszülői feladatra; azonkívül a hagyományos intézményrendszer fenntartásában érdekelt lobby is hátráltatta a nevelői hálózat kialakulását. Ezért a gyermekvédelmi problémák kezelésében még jó ideig a hagyományos formákban kell gondolkoznunk.

Az ENSZ gyermeki jogokról szóló Nyilatkozata alapvető jelentőségű, s minden állam törvényeinek ezen kellene alapulniuk.

Magyarországon azonban elfogadott gyermekvédelmi törvény nincs. Az általunk megismert koncepció a fenti nyilatkozaton alapulva figyelembe veszi az ország társadalmi, történeti és nevelési hagyományait. Mindig probléma a jog alkalmazása, különösen akkor, amikor a gyermek személyiségi jogainak gyakorlása ellentétbe kerül a kívánt jövőképpel Így például a szenvedélybeteg fiatalok esetében a szükséges pillanatnyi korlátozás majdhogynem feltétele kell legyen a joggal való élés későbbi kiteljesedésének. Különösen érvényes ez a speciális nevelőotthonban élő gyermekekre.

A jog saját eszközeivel tételesen fel tudja sorolni mindezt, ami a gyermeket, fiatalt megilleti. Nem tudja azonban megfogalmazni azt a miliőt, azt az emberi kapcsolati hátteret, amelyben a gyermek él és amelyben a jogai manifesztálódnak. A jog nem tud egyedspecifikus lenni, nem tudja megfogalmazni, hogy adott helyzetben, adott fiatalnak, gyereknek mi is valójában a valódi értéke. Egy másik anomália, hogy tulajdonképpen bármiféle jogról akkor beszélhetünk, ha joggal való élés feltételei is biztosítottak.

Azt tapasztaljuk, hogy a mi esetünkben a gyermeki jogok tiszteletben tartásának anyagi feltételei meglehetősen hiányosak. Az is tragédia a számunkra, hogy a jog szerint már nagykorúvá váló, de egyéb szempontból éretlen vagy visszamaradt fiataljaink jelentős vagyonokat pazarolnak el, s a jog nem ad lehetőséget, hogy ebben korlátozzuk őket. Úgy gondoljuk, hogy a gyermeki jogok szellemisége akkor érvényesülne igazán, ha azok figyelembe vehetnék az adott gyermek személyiségének fejlettségét. Ez esetben a fent említett elhivatott, jól képzett nevelőre lehetne bízni – bizonyos ellenőrzés mellett –, hogy döntsön arról, valójában mi is szolgálja növendékének az érdekeit.

SZABADKA PÉTER

Kortárssegítő-kortárscsoport

Az emberi lét szüntelen küzdelem a különböző nehézségekkel, feladatokkal, válságokkal, amelyeket a biológiai folyamatok és a társadalmi élethelyzet tényezői keltenek és tartanak fenn. A szenvedő embernek felajánlott segítés története a biblikus időkig vezethető vissza. Maga a szociális munka meghatározás azonban alig száz éves. A 19. század végén, a 20. század elején kezdődött meg a szociális munkások szakmai képzése. Nagy-Brittaniában, a szociális munka őshazájában, már 1890-ben elkezdték az oktatást a Karitatív Társaság és a londoni Női-Egyetemi Settlement keretén belül. Ugyanekkor kezdte meg a képzést Alice Salomon Németországban. 1917-ben íródott Mary Richmond Szociális diagnózis című könyve Amerikában, amely a szociális esetkezelési módszerének alapművévé vált.

Az egészségesebb életvitel elősegítésére irányuló prevenciós programok, ajánlások sikere egyrészt az egyén befogadóképességén, másrészt a közvetítő közeg egyéni sajátosságokat is felismerő képességén múlik. E programok lehetnek az egyénre szabott komplex programok, illetve irányulhatnak egy-egy káros szokás kiiktatására.

Hazánkban a nyolcvanas évek vége és a kilencvenes évek eleje óta varınak tapasztalataink a drog- és AIDS-megelőzésben dolgozó streetworkerek munkájáról.

A Szent Imre kórház egészségnevelési, egészségvédelmi munkájában 1993-ban kezdtünk alkalmazni a streetworkerek által alkalmazott módszereket. Itt elsősorban a fiatalok – 14-19 évesek – nem kielégítő egészségi állapotának javítására, a primer prevenció érdekében a káros szenvedélyekre – drog, alkohol, gyógyszer, ragasztószer stb. – összpontosítottunk.

Jelen programunk elindításakor többek között abból indultunk ki, hogy sok családban és iskolában a szocializációs feladatok közös jellemzője, hogy a gyerekek számára elsősorban az „alárendelt" szerepek interiorizálásának elemeit biztosítják. A serdülőkorban

nehezen fogadják el – különösen a lázadók, a különcök – a nevelés és az oktatás felülről jövő formáit. Ebben a korban a szocializáció egyik legfontosabb terepe a kortárscsoport. Ezek az együttesek jelentik az egyén számára a „mellérendelt" szerepek, viszonyok megélésének lehetőségét. Ebből a „mellérendelt" szerepből a segítő munka is hatásosabbnak bizonyul.

Az utcasarki, aluljáróbeli csoportok negatív szocializáló hatásának kiküszöböléséhez igyekszik „mellérendelt" helyzetből hozzájárulni a kortárssegítő egészségvédelmi-szociálismunkás-képző programunk.

Módszerünk szakít az elmúlt évek hatástalan, sablonos egészségnevelési módszereivel, az előadásokkal, a kioktatással, ijesztgetéssel stb. Hatékony egészségmegőrzés kizárólag a kockázati magatartásokra figyelve, egyéni sajátosságokat figyelembe véve, az érintettekkel együttműködve, a kortársakat bevonva, az önsegítést támogatva, az egészséget, a kultúrát összekapcsolva folytatható.

Kortárssegítő tanfolyamunkat azzal a céllal indítottuk, hogy a tanfolyamon végzett, drogmegelőzésre és más káros szenvedélyek, így az AIDS megelőzésére kiképzett közösségi, utcai egészségvédelmi szociális munkások, úgynevezett streetworkerek személyes kapcsolatot alakítsanak ki kortársaikkal, a környezetükben lévő drogosokkal. Így tudnak ismeretet átadni, segítséget nyújtani. A szenvedélybetegségektől veszélyeztetett csoportokhoz a megfelelő rétegből kikerült és felkészített fiatalok juthatnak el, illetve ők tudnak érdemben segíteni, mivel a szükséges elfogadás, bizalom köztük és a veszélyeztetettek között könnyebben kialakul.

A segítő munkába bekapcsolódó fiatalok tevékenységének fontosságát a következők is igazolják:

– a deviáns magatartás, a gyógyszer-, alkohol- és drog-fogyasztás kézzelfogható jelenléte a fiatalok körében;

– az érintett rétegek kiszélesedése;

– a káros szenvedélyek, az AIDS-veszély potenciális megléte.

A streetworker-képzés programját a következőképpen dolgoztuk ki:

A képzési idő 12 hét, 10 óra hétvégi oktatással (péntek délután és szombat délelőtt, illetve esti gyakorlatok), mivel a fiatalok valamennyien középiskolai tanulók.

A tananyag fontosabb témái:

– egészségügyi alapismeretek;

– szenvedély-betegségek ismerete, a megelőzés lehetőségei;

– társadalomismeret;

– pszichológiai alapismeretek-tréning;

– egészségnevelési, egészségmegőrzési, egészségfejlesztési ismeretek;

– a szociális munka elmélete és gyakorlata;

– esetmegbeszélés, konzultációk.

A fiatalok a tanfolyam idejére elméleti és gyakorlati munkájuk minőségének és teljesítményének arányában ösztöndíjat kaptak. A tanfolyamot vizsga zárta, minden tanuló oklevelet kapott. A programra hatvankét fiatal jelentkezett, és a feszített, igényes munka ellenére negyvennégyen el is végezték. A tanfolyam ideje alatt kiderült, hogy a fiatalok nagy szeretettel végezték ezt a munkát (eleinte aggódva, félelemmel), és rájöttek, hogy milyen nagy szükség és igény van rá.

Felmerülhet a kérdés, mi volt a tanfolyam haszna? A tanfolyamot elvégzettek:

– segíteni tudnak barátaiknak abban, hogyan lehet drog és más káros szenvedély nélkül is tartalmas életet élni;

– ők maguk, ha már próbálkoztak a szerrel, belátják, hogy nem csúszhatnak lejjebb, mert feladatuk van, a segítés;

– alapképzettséget, ismeretet ad a tanfolyam a tanult tárgyakból, a gyakorolt módszerekből;

– betekintve a segítő szakma lényegébe, a középiskola befelyezése után megkönnyíti a pályaválasztást, továbbtanulást;

– szükség van a laikusok munkájára, mert a hivatásos segítő szakma nem működhet önkéntes segítők nélkül;

– elhelyezkedhetnek ifjúsági tanácsadó irodákban, klubokban és más közösségekben, intézményeknél, ahol streetworkereket foglalkoztatnak;
– új barátságok, kapcsolatok szövődtek a tanfolyam alatt, ami azért fontos, mert a mai fiataloknak sok problémát okoz a tartalmas barátságok, partnerkapcsolatok kialakítása és megtartása;
– nem utolsósorban a tanfolyam haszna, hogy a kortárssegítő streetworkerképzés új módszer a hazai egészségnevelés, egészségmegőrzés palettáján.

ZELENÁK JÓZSEF

A nemzetközi megértésre való nevelés a földrajzoktatásban

A nemzetközi megértésre való nevelés a földrajzoktatás folyamatában nem tartozik az új keletű feladatok közé. Ez tükröződik a korábbi tantervek feladat- és követelményrendszerében, s a különböző oktatási-nevelési irányelvekben, dokumentumokban is. Napjainkban az átalakulóban lévő társadalmi és gazdasági rendszerünk sürgetően veti fel, hogy tanulóifjúságunk minél több ismeret, tudás birtokába jusson a Föld országainak természeti és társadalom-földrajzi adottságairól, viszonyairól, az azokban élő népek életkörülményeiről, a történelmük folyamán vívott küzdelmeiről, a napjainkig elért gazdasági, társadalmi, tudományos, kulturális stb. eredményeiről. Természeten minderre nemcsak azért van szükség, illetve társadalmi igény, hogy a tanulók minél sokrétűbb, konvertálható ismeretekkel rendelkezzenek a világ országairól, hanem azért is, hogy olyan szemléletmód és magatartásforma alakuljon ki bennük, amelyek képessé teszik őket saját népük és más népek eredményeinek, értékeinek a helyes megítélésére, elfogadására.

A nemzetközi megértésre nevelés időszerűségét és alapvetően fontos személyiségfejlesztő jelentőségét hangsúlyozzák az oktatás- és nevelésügyekkel foglalkozó nemzetközi szervezetek is. Például az UNESCO és BIE (Nemzetközi Nevelésügyi Iroda) az Emberi Jogok Deklarációjában kifejti, hogy "... a nevelésnek támogatnia kell a megértést, a türelmet és a barátságot valamennyi nemzet, faji és vallási csoport között. Erősíteni kell az ifjúságban a béke, az emberiség, a szabadság és a nemzetközi felelősség gondolatát, amelyek hozzájárulnak a népek közeledéséhez, a béke fenntartásához, a nemzetközi megértés és együttműködés kialakításához, fejlesztéséhez...".

A Nemzetközi Földrajzi Unió a Földrajztanítás Nemzetközi Chartájában kiemelt szerepet tulajdonít a nevelési feladatok között a nemzetköziség szellemének fejlesztésére. A dokumentum hangsúlyozza: "Az oktatás és nevelés minden szintjén és minden formájában jusson érvényre a nemzetközi dimenzió és a globális szemléletmód: nyilvánuljon meg tisztelet és megértés valamennyi nép iránt, a különböző népek kultúrája, civilizációja, elfogadott értékei és életformája iránt, ide számítva a hazai nemzetiségek, valamint más nemzetek kultúráját is, tudatosodjon a népek és nemzetek növekvő mértékű, világméretű kölcsönös függősége: értessük meg a nemzetközi szolidaritás és együttműködés szükségességét az egyének részéről fejlődjön ki készség a közösségük, országuk és a világ problémáinak megoldásában való részvételre."

A NAT *Földünk - környezetünk* című műveltségi blokkjának tananyagában követelmények és a minimális teljesítmények között több helyen szerepel a nemzetközi együttmű-

ködés gondolatának az elmélyítése. Például követelmény, hogy a tanulók a 8. osztály végén "ismerjék fel, hogy az országok egymásra utaltak környezeti kérdésekben... Értsék az országok egymásrautaltságát társadalmi, gazdasági területen egyaránt. Értsék, hogy milyen különbség van a fejlődő és a fejlett országokban élők életminősége között..." stb.

A fenti dokumentumokból egyértelműen tükröződik, hogy az oktató-nevelő munka folyamatában a legfontosabb feladatok egyikének kell tekintenünk a nemzetközi megértés, szolidaritás, együttműködés gondolatának fejlesztését.

A földrajzoktatásnak e téren megvannak a sajátos feladatai és lehetőségei. Ugyanis a földrajzórán, akármelyik ország feldolgozására kerüljön is sor, elkerülhetetlen a társadalmi, gazdasági jellemzőknek, sajátosságoknak bemutatása, értékelése, a helyes, valósághű képzetek kialakítása. A földrajzoktatás minden szintjén és valamennyi formájában - tanórán, szakkörben, tanulmányi kirándulásokon, üzemlátogatásokon stb. - a földrajzi jelenségek elsajátításán túl gazdag lehetőség kínálkozik a megfelelő magatartási formák kialakítására, a nemzetközi megértés szellemében történő fejlesztésére.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a földrajztanítás -tanulás folyamatában milyen lehetőségeink vannak a nemzetközi megértésre való nevelésre, s milyen módszerek, taneszközök alkalmazásával tehetjük hatékonnyá ezt a munkát.

A nemzetközi megértésre nevelés a tanítási-tanulási folyamatban

A nemzetközi megértésre való nevelés megvalósításában minden tantárgy a maga sajátos módján és eszközeivel veszt részt. A földrajz legfontosabb szempontjai: a nevelés segítse a tanulókat a Föld és lakóinak jobb megismerésében, mélyítsen el olyan meggyőződést, amely fejleszti az idegen kultúrák, népek és életmódok értékelését és tiszteletét. Világítsa meg az összefüggést a környezet, az életmód és az életszínvonal között. Emelje ki a különböző népek életének és lelkületének értékeit, törekvéseit. Az említett szempontok egyértelmű, világos irányt mutatnak a nemzetközi megértésre való nevelés érdekében.

A nemzetközi megértésre való nevelést az oktató-nevelő munka szerves részének tekintjük, s nem elszigetelten, direkt formában, hanem a nevelési feladatok rendszerében, a tanítási anyag feldolgozásának folyamatában valósítjuk meg, mindig annál az országnál és régiónál, ahol a legjobb lehetőség kínálkozik rá, s a legkedvezőbb nevelői hatást érhetjük el.

Mind hazánk földrajzának, mind a szomszédos és a távolabbi országok feldolgozásakor jusson kifejezésre a tisztelet és a megértés valamennyi nép kultúrája, civilizációja, vallása, életformája, elfogadott értékei iránt. Például Olaszország földrajzi adottságainak a feldolgozásakor beszéljünk az olasz zene (*Verdi, Vivaldi*), képzőművészet (*Leonardo da Vinci, Michelangelo, Raffaelo*) maradandó értékeiről, nemzetközi hatásáról, s arról, hogy az egyetemes zenekultúra és képzőművészet szegényebb lenne nélkülük. Ajánljuk maradandó értékű zenei alkotások egy-egy rövid részletének lemezjátszóról, magnetofonról történő meghallgatását. Világhírű festményekről, épületekről diaképeket mutassunk be.

Ausztria tanításakor nem feledkezhetünk meg az osztrák településhálózat rendezettségének, tisztaságának, esztétikus megjelenésének méltatásáról. Elismeréssel beszélhetünk a korszerű osztrák úthálózatról, a mezőgazdasági területek példaértékű műveléséről.

Az arab országok tárgyalásakor szánjunk néhány percet az itt élő népek vallási szokásainak ismertetésére. El kell érnünk, hogy a tanulók megértéssel fogadják az évszázadok során kialakult vallási szokásokat, magatartási formákat. Mutassunk rá, hogy minden nemzeti kultúra más kultúrák eredményeivel gazdagodott, és ez a folyamat ma is szüntelenül tart.

Mutassunk tiszteletet, megbecsülést más népek társadalmi, gazdasági eredményei, vívmányai, sikerei iránt. Például: Japán ásványkincsekben igen szerény készletekkel rendelkezik, mégis a világ második legerősebb ipari nagyhatalma lett. A "japán csoda" az emberek áldozatkész, kiváló szakmai munkájának, munkafegyelmének, elismert bel- és külkereskedelmi etikájának köszönhető. Nagyszerű sikereket értek el az autó- és motorkerékpár-gyártásban, a robottechnika alkalmazásában, a számítógépek, műszerek, op-

tikai cikkek, híradástechnikai eszközök előállításában stb. Az olcsó japán áruk a világpiac mind nagyobb részét hódítják meg.

Ugyancsak az elismerés hangján szólhatunk az "ázsiai Kistigrisek" (Dél-Korea, Honkong, Taivan, Szingapúr) gazdasági sikereiről. Méltassuk azt az eredményt, amit az utóbbi két-három évtizedben elértek. Ezek az országok sikeres gazdaságpolitikájuknak köszönhetik, hogy versenyképes termékekkel (Samsung, Gold Star stb.) jelentek meg a világpiacon.

A Benelux-államok feldolgozásakor nem feledkezhetünk meg a holland népnek a tengerrel vívott gigantikus küzdelméről. Tanári magyarázattal, leírással, diák, videofelvételek bemutatásával, számadatokkal meggyőző módon bizonyíthatjuk a hollandok hősies munkáját, amely a tisztelet, a megbecsülést érzését válthatja ki. Tanítványainkban tudatosodjon, hogy az egyes népek, országok növekvő mértékű kölcsönös függésben vannak egymással, s csak együttműködéssel van remény a gazdasági sikerek, eredmények elérésére. A nyugat-európai országok például a nemzetközi integrációnak köszönhetik kiemelkedő gazdasági, tudományos stb. sikereiket. Hasonlóan széleskörű nemzetközi munkamegosztáson, együttműködésen alapszik az USA, Japán, Dél-Korea, Tajvan, Honkong stb. sikeres gazdasága is. Hazánk gazdaságának fejlődése, korszerűsítése elképzelhetetlen lenne nemzetközi gazdasági, tudományos, politikai együttműködés nélkül. Példaként említhetjük a Suzuki, az Opel, az Audi személygépkocsi-gyártást, a vegyipari üzemeket, a textil-, cipő- és bútoripart, a korszerű benzinkutakat, a telefonhálózat bővítését stb. Nem hagyható figyelmen kívül annak tudatosítása sem, hogy hazánk gazdasági előrehaladása elválaszthatatlan kapcsolatban van más országok eredményeivel, illetve sikertelenségeivel. Például a nyugat-európai országok gazdasági stagnálása, depresszió ja az 1990-es évek elején nagyban hozzájárult élelmiszer-exportunk csökkenéséhez, s ehhez a kedvezőtlen külkereskedelmi helyzethez társult még a volt KGST-országok gazdaságának hanyatlása is, ami a termelési, kereskedelmi együttműködésünket a mélypontra juttatta.

A népek együttműködéséből kölcsönös előny származhat, ellenkező esetben azonban beláthatatlan időre visszavetheti egy-egy ország gazdasági - és ezzel összefüggésben: társadalmi - fejlődését is. Például a Duna menti országok gazdasági kapcsolataiban, külkereskedelmében a Kis-Jugoszláviában folyó háború, a szlovákoknak a Duna elterelése idéz elő zavarokat. A Duna-Majna csatorna üzembe helyezésével - 1992. szeptemberében az Északi- és a Fekete-tenger között 3516 km hosszú folyami transzkontinentális hajóút jött létre, amely tizenegy országban óriási lehetőséget kínál a Rajna-Majna-Duna mentén élő népeknek az ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem, a turizmus stb. fejlesztésében. Az 1990-es években a kelet- és közép-európai országok elsorvasztott gazdasági kapcsolatai miatt a kedvező gazdasági együttműködés még nem alakulhatott ki, ennek következtében a Duna vonalában fekvő országok jelentős részében még nem érezhető a Dunai-hajóút áldásos hatása.

Mindezek a példák meggyőzően bizonyítják az országok közötti kölcsönös előnyökkel járó együttműködés fontosságát a gazdasági élet fejlődésében. Természetesen az itt felsorolt példák sora meggyőzőbb, aktuális tényekkel, jelenségekkel tetszés szerint bővíthető.

Napjaink iskolai gyakorlatában a kiemelt feladatok közé tartozik a természet- és környezetvédelemre való nevelés is. A földrajz komplex jellegéből adódóan kedvező feltételeket teremt e feladat megvalósítására.

Munkánk során tudatosítanunk kell a tanulókban, hogy a ma embere még nem tud helyesen bánni Földünk egyetlen nélkülözhetetlen jelenségével, a bioszférával. Ennek következtében válsághelyzet alakult ki, s ha nem cselekszünk azonnal és szervezetten, a Föld népességeltartó képessége folyamatosan romlani fog. Az igazi vesztesek az utánunk következő nemzedékek lesznek. Nem odázható el tehát a védekezés, a természeti értékek megóvása.

Látnunk kell azt is, hogy az egyes környezeti ártalmak elleni védekezés nemzetközi együttműködés nélkül szinte hatástalan. Például hazánk folyóvizének 95-96%-a a határainkon kívülről érkezik, így a vizek tisztaságának védelme csak nemzetközi összefogással valósítható meg. Ha hiányzik a jó kapcsolat, a másik fél érdekeinek a figyelmen kívül

hagyása, akkor súlyos környezeti károk keletkeznek (kipusztul a folyó halállománya, fertőzött lesz a folyó mentén a talajvíz, ivó- és iparivíz-felhasználásra alkalmatlanná válik stb.) Erre bizonyító erejű példa a Kőrösök, továbbá a Berettyó, a Szamos, a Bodrog, a Sajó és a Hernád folyók időszakos - esetenként folyamatos - szennyezettsége. A példák említésekor a pozitív megoldásokra is utaljunk. Mutassunk be olyan országokat is, amelyek következetesen, példaszerűen valósítják meg a természet- és környezetvédelemmel összefüggő feladatokat. Ilyenek például Németország, Ausztria, Dánia, Hollandia, Finnország. Nem sok gondot fordítanak a környezeti problémák kezelésére például Kínában, Indiában, Bangladesben, az arab világ országaiban.

A tanulókat meg kell győzni arról, hogy a gondok figyelmen kívül hagyása nemcsak az ország belügye, hanem előnytelen hatással van az egész Föld bioszférájára, légkörére, hiszen a környezeti ártalmak nem ismernek államhatárokat. Például az őserők gátlástalan irtása nemcsak Brazíliában vagy a Kongó medencében, esetleg a Hátsó-Indiai-szigetvilágon idéznek elő nagyfokú talajeróziót, termőterület-csökkenést, hanem az őserdő csökkenése a levegő CO_2 tartalmának aránytalan növekedését váltja ki, ami az ózonréteg vékonyodásához vezet. Mindez beláthatatlan káros következményekkel jár, az élővilág katasztrofális pusztulásához is elvezethet.

Láttassuk meg, hogy a természeti környezet egyes elemeinek (víz, levegő, talaj, kőzet) károsítása a többi elem működését is veszélyezteti, a természet egyensúlyát felborítja.

Hiba lenne azonban a nemzetközi együttműködés fontosságát túlhangsúlyoznunk. Hiszen a termőföldek, az ásványvagyon, a természetes növényzet és állatvilág védelme és megóvása nemzeti határokon belül is megoldható. A Bajkál-tó vagy a Balaton vizének minősége megvédhető államhatárokon belül is. Ha a savas ülepedések hatását figyelmen kívül hagyjuk, s az erdők kipusztulnak, vagy állapotuk leromlik, az elsősorban nemzeti ügy, nemzeti felelősség.

Tudatosítanunk kell, hogy az országok és a nemzetközi intézmények konkrét, kézzelfogható cselekvése lényeges, de csak része a megoldásnak, az egyes emberek szemlélete és cselekvése éppen annyira fontos és nélkülözhetetlen.

Egy-egy ország értékeinek, sikereinek az ismertetésénél, a tudományos kutatásban elért sikerekről az elismerés és a tisztelet hangján szóljunk. Például a Dél-afrikai Köztársaság anyagának feldolgozásakor feltétlenül említsük meg E. Barnald professzor első sikeres szívátültetését, amellyel a világon mindenütt hatalmas, addig elképzelhetetlen távlatot nyitott meg a szívsebészet, a szívgyógyászat területén. Oroszország földrajzának tanításakor beszéljünk a volt Szovjetunió űrkutatási sikereiről, hogy Bajkonurban bocsátották fel azt az űrhajót, melynek fedélzetén 1961. IV.12-én az első ember, J. Gagarin eljutott a világűrbe. Az USA-nál szintén a tisztelet hangján szóljunk az űrkutatásban elért eredményekről. Az amerikai-orosz közös űrkutatás szép és meggyőző példája a nemzetközi együttműködésnek és annak is, hogy a tudomány nemzetközi hatású eredményei bárhol a világon alkalmazhatóvá válnak.

Hangsúlyozzuk, hogy az emberi tudásanyag a világ különböző népeinek az együttműködéséből ered, azt nem sajátíthatja ki magának egyetlen nemzet sem. A tudomány eredményei az emberiség közkincse. Például a Föld szerkezetének, domborzatának, ásványkincseinek, adottságainak, vízrajzának, éghajlatának stb. ismeretét, jellemzőinek különböző nemzetek kutatóinak köszönhetjük.

A módszerek és eszközök

Az eredményes nemzetközi megértésre való nevelés érdekében végzett oktató-nevelő munkánál nemcsak a téma, hanem az oktatási és nevelési feladatok megoldását segítő módszerek kiválasztása is igen lényeges része a tanári munkának. E munka folyamatában azokat a módszereket és taneszközöket alkalmazzuk, amelyek a jelenségek, folyamatok megértésén, elsajátításán túl segítik a tanulókat abban, hogy meggyőződésükké váljon, hogy a haladás és a béke érdekében a világ népeinek összefogására, együttműködésére van szükség. Hatékonyan támogathatja munkánkat egy nép kulturális, vallási szokásainak, életmódjának a leírása, élménszerű elbeszélése, egy tájegységnek, ob-

jektumnak diapozitíven, illetve videofelvételen történő bemutatása. Videofelvételek, filmek valósághű formában teszik érzékelhetővé egy-egy ország, táj természeti-, gazdasági adottságait, a gazdasági objektumok, létesítmények technikai színvonalát. Használjuk fel a Földrajzi olvasókönyv, a Képes földrajz, a Nemzetközi Statisztikai évkönyv, a Világ népei című kiadványokat, valamint a Földrajzi Közlemények, az Iskolakultúra, az Élet és Tudomány, a Heti Világgazdaság aktuális cikkeit. Igen jól felhasználhatjuk a tévében és a rádióban látott, hallott műsorok anyagát. A tévé és a rádió műsorainak megfigyelésére, illetve video- és magnetofon-felvételek rögzítésére tanulókat is megkérhetünk. A felvételeket a tanítási órákon ott használjuk fel, ahol azok a legjobban szolgálják az oktatási-nevelési-képzési feladatokat. A földrajztanárok maguk is sokat tehetnek annak érdekében, hogy saját igényükhöz alkalmazott taneszközöket fejlesszenek ki. Adjuk lehetőséget a tanulóknak saját tapasztalatuk, véleményük elmondására, az eltérő vélemények ütköztetésére, vagyis a vitára.

IRODALOM

A Földrajztanítás Nemzetközi Chartája.. Földrajztanítás, 1993. 3.1. sz. 2-9. p.
A Nemzetközi megértésre nevelésről (UNESCO-BIE), Pedagógiai Szemle, 1975. 12. 1129-1136. p.
A NAT (6. változat) Földünk - Környezetünk című műveltségi terület követelményei. Budapest, 1995. 224-229. p.

KORMÁNY GYULA

A csodálatos bolygó

A Naprendszeren belüli nagybolygókat sorra véve, nem nehéz kitalálni, hogy közülük melyik neve mellé illik leginkább a „csodálatos" jelző. Igen, ez a nagybolygó a mi Földünk, az élő bolygó, jelenlegi ismereteink szerint mindezidáig az egyetlen, ahol az élet harmóniája kialakult. Erről, az Egyetlen Földről – ezzel a címmel – készült el a közelmúltban egy filmsorozat, melynek az iskolai felhasználásához – várhatóan a szeptemberi tanévkezdésre – megjelenik egy újszerű módszertani kézikönyv.

A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium földrajz, környezetismeret, biológia és kémia szakos vezető tanárai a Magyar Televízió 2. Ismeretterjesztő műsorok Szerkesztősége felhívása nyomán egy formabontó – az eddig megszokottól eltérő – módszertani (tanári) kézikönyv megírásához fogtak hozzá 1993-ban. A kötet újszerűsége abban nyilvánul meg, hogy egy több részes ismeretterjesztő filmsorozatnak az iskolai oktatómunkában történő felhasználásához nyújt ötleteket, javaslatokat.

A *videofilm* napjainkban vált a természettudományos tantárgyak iskolai oktatásának egyik legfontosabb, sokoldalú ismerethordozójává. Elsősorban azért, mert a közvetett szemléltetés lehetőségei közül a legvalósághűbb, a tényeket, jelenségeket, folyamatokat dinamikusan, mozgásban, változásban, összefüggéseiben és eseményszerűen mutatja be. A jó minőségű, színes felvételekkel fejleszthetjük tanulóink esztétikai érzékét is. A könnyen kezelhetőség, a technikai megoldások sokrétűsége – rögzítés, tárolás, lejátszás, ismétlés, megszakítás és visszajátszás lehetősége, valamint a trükkfelvételek készítése –, illetve a más eszközökkel és módszerekkel való kombinálhatósága szintén előnye e formának.

A Magyar Televízió közelmúltban vetített filmjei közül nagy sikert aratott az egyetlen föld című japán filmsorozat. A tizenkét részből álló filmegyüttes méltán vált az alap- és a középfokú iskolai képzésben a földrajz és a környezetismeret, s részben a biológia és a kémia tantárgyak oktatásának nélkülözhetetlen eszközévé és forrásává. A sorozat színvonalas és korszerű ismeretanyagán keresztül megismerhetjük Földünk fejlődését a keletkezéstől napjainkig. A filmsorozatban végigkísérhetjük a kéreg, az ősóceánok, a légkör és az élővilág keletkezésének és fejlődésének jelentősebb állomásai. A tizenkét epizód a következő témákat dolgozza fel:

– A harmadik bolygó
– A nagy hasadék
– Az oxigén nyomában
– A kőzetbe zárt légkör
– A hegységek születése
– Az éltető erdőségek
– A dinoszauruszok völgye
– A jégkorszakok nyomában
– A terjeszkedő Szahara
– A Föld kincsei
– Védernyőnk a légkör
– Az egyetlen Föld

A filmsorozat értékét növelik a Föld különböző részeire – Ausztrália és Óceánia szigetvilágába, a Himalájába és az Andokba, Afrika déli részébe – elkalauzoló szép felvételek, a földtörténeti múlt történéseit bemutató rajz-, trükk- és animációs filmrészletek – bolygónk születése, az ősföldek és az ősóceánok létrejötte, a hegységek születése, a kontinensek vándorlása –, s nem utolsósorban a tudományos nagyhatalmak – USA, Japán, Kanada – laboratóriumainak, kutatóintézeteinek eddig kevésbé ismert belső munkáiról, kísérleteiről szóló tudósítások. Úgy tűnik, hogy olyan filmsorozatot használhatunk munkánk során, amely egyedülálló a maga kategóriájában.

E nagyszerű filmsorozatnak a tanítás-tanulás folyamatában történő alkalmazhatósága adta az ötletet egy, a felhasználás lehetőségeit segítő *módszertani kézikönyv* megírására. Egy olyan tanári kézikönyv megírásának az igénye fogalmazódott így meg, amely *bármely iskolatípusban használható*, s a jelenlegi sokszínű iskolaszerkezethez, illetve az ebben kialakult tantárgyi struktúrához a természettudományos ismeretanyag fogalom-, folyamat- és összefüggésrendszerén keresztül tantárgyi bontásban – földrajz/környezetismeret, biológia, és kémia – kapcsolódik. A mai gazdag választékú tankönyvpiacon a szerzők és a kiadó vállalkozása azért újszerű, mert ebben a kategóriában ez a kiadvány újdonságnak számít. Az eddig megjelent – s általában az egyes tantárgyak tankönyveihez, azok feldolgozásához segítséget nyújtó – módszertani kézikönyvek, füzetek adhattak ugyan ötleteket, de speciális jellege és a fentebb megfogalmazott céljai folytán ennek a metodikai jellegű kézikönyvnek nem volt felhasználható előzménye. Így egy olyan kiadványt ajánlunk kollégáink figyelmébe, melynek a felépítése és a tartalma úgy tér el a megszokottól, hogy az abban leírtak és javasoltak egy – de semmiképpen sem kizárólagos – megközelítési mód ötleteit közvetítik. Egyben azt reméljük, hogy ezek többsége találkozik másik elképzeléseivel, s hasznos segítséget nyújtanak az oktatás és képzés területén.

A kézikönyv egyes elemei – a témakörök, témák és a műsoridő jelzése, a tartalmi leírás, a fogalom-, összefüggés- és folyamatrendszer, valamint a módszertani ajánlás – úgy illeszkednek egymáshoz, hogy azok külön-külön, s természetesen együttesen is használhatók.

A négy tantárgy témaköreinek, témáinak a meghatározásánál a műveltségi anyag általánosabb tematikus rendszerezésére törekedtünk, mert úgy gondoltuk, hogy ezzel a megoldással könnyebbé tehetjük a kézikönyv sokrétű felhasználását. Fontos szempontnak tartottuk, hogy az egyes tantárgyak témaköreinek jelölésére mind a tizenkét epizódban ugyanazt a terminológiát, meghatározást – mint például a *Csillagászati földrajz, A Föld keletkezése és fejlődése, A víz földrajza, élőhelyek, élőlények, életfolyamatok, Szervetlen kémia* – használjuk. (Az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó bármilyen jellegű isme-

retanyagot, információt, illetve ennek megkeresését és felhasználását az adott tantárgyat jelölő szimbolikus ábrával – földrajz=földgömb, környezetismeret=csikó, biológia=lepke és kémia=atommag – tettük könnyebben megtalálhatóvá.)

A műsoridő részletes pontossággal jelzi az egyes tartalmi részek helyét egy-egy epizódon belül. A tartalmi leíráshoz kapcsolódó műsoridő az egyes epizódok logikai elemeihez, míg a módszertani ajánlás időintervallumai egy-egy nagyobb lélegzetvételű, összefüggő részhez kapcsolódnak, illetve azok felhasználását segítik. (A könyv e része akkor is a segítségünkre lehet, ha annak többi ajánlásától esetleg eltekintünk.)

A tartalmi leírás az egyes részek során feldolgozott és elhangzott ismeretanyag bővebb vázlatát tartalmazza. Az ebben a részben olvasottak mennyiségi és minőségi jellemzőinél fogva önálló ismeretforrásként is felhasználhatók a tanítási órákon. Ehhez a részhez szorosan kapcsolódik a fogalom-, folyamat- és összefüggésrendszert rögzítő rovat. Ez a tartalmi rész anyagából emeli ki az egyes epizódok lényeges, az egyes tantárgyak feldolgozásához nélkülözhetetlen ismereteket. Az egész kézikönyv fő eleme a módszertani ajánlás – mely az előbbiekkel összevetve talán a legtöbb szubjektivitást hordozhatja –, mégis a legtöbb segítséget nyújthatja a filmsorozatot felhasználni szándékozóknak. Az itt leírtak, ajánlottak – nem kötelező érvénnyel – remélhetően kiegészítik a földrajzot, környezetismeretet, biológiát és kémiát tanító kollégáink ismeret- és ötlettárát, s haszonnal alkalmazzák azokat mindennapi oktatómunkájuk során. (A módszertani kézikönyv felépítésébe enged bepillantani a mellékletként csatolt első epizód anyagának egy részlete.)

A könyv anyagát színesítik a gondosan megrajzolt ábrák, valamint a fotók is, melyek a tartalmi rész könnyebb áttekinthetősége, megértése mellett önállóan is felhasználhatók. Kiegészíti még a könyvet az irodalmi ajánlás, melynek összeállítása során nem törekedtünk a teljességre, az abban kiemeltek az adott tantárgy műveltségi anyagának a feldolgozásához használható legáltalánosabb szak- és ismeretterjesztő könyveket tartalmazzák, melyek tetszőlegesen kiegészíthetők és bővíthetők.

A könyv ötezer példányban jelenik meg 1995 augusztusában a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Gyakorló Általános Iskolájának kiadásában. Ára: 300,- Ft + ÁFA.

KOMÁROMI ISTVÁN

Földünk-környezetünk

Az I. osztályos gimnáziumi tanulók részére készült sokszerzős (Dürr J., Fábri M., Hajdú-Moharos J., Mérő J., Németh G.) tankönyv mind koncepciójában, mind kivitelezésében újszerű, igényes munka, amelyet elsősorban a földrajzot fontos (kiemelt) tárgyként kezelő iskoláknak lehet ajánlani. A mű minden korábbi tankönyvnél színvonalasabb, korszerűbb ismeretanyagot kínál a diákoknak és azoknak is, akik a világ dolgaiban való eligazodáshoz, megfakult ismereteik felfrissítéséhez fogódzót keresnek.

A viszonylag olcsón beszerezhető, kilenc fejezetre tagolódó kötet az érintett tudományterületek legfrissebb kutatási eredményeire támaszkodik, azaz kifogástalan szerkezeti felépítésében a csillagászati, valamint a sokoldalú földtudományi, meteorológiai, geomorfológiai ismeretek tárháza, illetve a talaj-, növény- és állatföldrajz válogatott tudnivalóitól a földrajzi övezetesség sokirányú kérdésköréig ad átfogó ismereteket.

A tankönyv igényes tartalmának megfelelő annak korszerű didaktikai elve és gyakorlata is. Az egymásra épülő tárgyköröket figyelemfelkeltő címek, a lényegi mondanivalót kifejező alcímek emelik ki. Mindezekhez a szerzők szemléletes ábrákat, mintegy kilencven színes fotót, valamint egyéb illusztrációt közölnek. A munka legnagyobb erénye azonban az igényesség: az egyes fejezetek szerzői az egymásra épülő tárgykörökben a legkorszerűbb alapismereteket vonultatták fel, tömören, közérthetően, amiért elsősorban a szerkesztést lehet dicsérni.

A tankönyv használatakor nyilván felvetődik majd, hogy a szerzők tárgyköreikben gyakran használnak idegen szavakat és kifejezéseket. Javukra szóljon, hogy azokat az idegen szó magyar megfelelőjével is kiegészítik. Így remélhető, hogy a mindennapokban rendszeresen felbukkanó idegen szavak, szakkifejezések a diákok számára nem maradnak ismeretlenek és magyar megfelelőjükkel együtt a korszerű műveltség és tudás szerves részeivé válnak.

A csillagászati, valamint az általános földtudományi - azon belül kiemelten földrajzi - alapismeretek elsajátítását, a tudás elmélyítését, a gondolkodásra való nevelést segíti ama didaktikai elv következetes alkalmazása is, hogy minden alfejezet mondandóját kérdések követik, méghozzá olyan kérdések, amelyek közül több könyvtári búvárkodásra serkenti a tanulót.

Az általános iskola 8. osztályának tananyagára is építő gimnáziumi tankönyv a lényegét tekintve természettudományi mű. A gazdaságföldrajz inkább mint a természetföldrajzi alapok hatás-következményeiként szerepel. Ám a szerzők didaktikai eljárása ebben is gondos és eredményes, mert e tárgykörben is a főbb gazdasági összefüggések bemutatására és magyarázatára törekszenek.

Összegezve megállapítható, hogy új tankönyvekben igencsak bővelkedő korunkban e sokszerzős mű újszerűsége és értéke főleg a komplexitásban rejlik. Vagyis abban, hogy a csillagászati, földtani, földrajzi ismeretek "ívén" jutnak el a szerzők ahhoz a következtetéshez, hogy a jövő nemzedéke csak akkor igazodhat el a világmindenségen, a Föld globális problémái között és csak akkor tájékozódhat helyesen szűkebb-tágabb környezetében, ha kellő ismeretei vannak Magyarország nagy tájairól, hazánk térszerkezetéről, nem kevésbé a Kárpátmedence magyar nyelvű helynévanyagáról.

A tankönyv igényessége nemcsak korszerű, komplex földtudományi felfogásában mutatkozik meg, hanem empirikus, lexikális anyagában is. Ez utóbbiból azonban csak annyit nyújt, amennyire a tanulóknak feltétlenül szükségük van. Vagyis a tankönyv olyan és annyi földrajzi tudást kínál, amilyet a mai művelt embereszmény megkövetel.

A kötet tartalma tehát lényegesen eltér minden korábbi tankönyvétől, s az nemcsak a Nemzeti Alaptanterv szellemiségének és törekvésének felel meg, hanem korszerű, igényes ismeretanyaga a földtudományi életpályára törekvő diákok felkészítésére, illetve elkészülésére is alkalmas lehet.

Földünk-környezetünk. Szerk.: Németh Géza. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1995.

RÉTVÁRI LÁSZLÓ

Sivatagokról – szárazon

A Biovert Környezetvédelmi Kft. sivatagokról csinált egy 30 képből álló diasorozatot, amelyhez kísérőfüzetet mellékelt Szahara (Algéria) címmel. A fényképeket Horvátovich Sándor készítette, és a kísérőfüzet szövegét is nagyrészt ő írta. A diák szépek! Én most a kísérőfüzet tartalmával kapcsolatban szeretnék tenni néhány megjegyzést.

A képek kísérőszövege előtt bevezető található *Lantos Gábor* tollából. Igyekszik meghatározni a sivatag fogalmát, mint írja: „több tudományág szempontjából".

A sivatag valóban nagyon komplex jelenség, és aki meg akarja ragadni a Föld sokféle sivatagjának közös vonásait, hát annak nincs éppen könnyű dolga. A szerzőknek nem is sikerül maradéktalanul beváltaniuk az ígéreteiket. Sem a bevezetőben, sem a képek kísérőszövegében. A sivatag szokásos definíciójával egyet is érthetünk, hogy ti. ott a csapadék 100, ill. 200-250 mm/év, a növényzettel borítottság értéke pedig nem éri el az 50%-ot. Szokásos ezen kívül említeni, hogy a párolgás mindenhol felülmúlja a leesett csapadékot, bár ez természetesen triviális.

A sivatagok ezt követő osztályozása helyenként kissé erőltetettnek tűnik. Például nem tartom szerencsésnek a nem klimatikus sivatagok csoportjában szerepeltetni a kőgörgeteges hegyoldalakat. Még inkább viszolygok a kultúrsivatagok csoportjától. Ugyanis a

városi kultúrsivatagtól már csak egy lépés választ el minket a lélek sivatagjának tételezéséig, ami pedig köztudottan már nem a földrajztudomány kompetenciája. A jégsivatag pedig szerintem sem sivatag.

Ezek azonban csak apró észrevételek. Legnagyobb hibája a bevezetőnek (és a képek kisérőszövegeinek is), hogy nélkülözik a genetikai-morfológiai szempontokat. A sivatagok felszínét valóban az alapkőzet különböző stádiumban lévő aprózódási (és nem mállási!) termékei borítják, de azt is meg kellene említeni, hogy a formák változatosságát az alapkőzetek különbözősége is okozza, így az legalább annyira kőzetminőség, mint stádium kérdése. Egyébként is, az aprózódás kitüntetett szerepe sehol sincs hangsúlyozva, s így nem részletezik annak különböző típusait sem. Sőt, az 5. kép aláírásában „inszolációs mállás" (sic!) említődik. Tipikus sivatagban mállásról beszélni abszurdum. Inszolációs mállást én nem ismerek.

A víz és a szél által kialakított formáknak még a felsorolása is hiányzik. Nem említődnek például: a pedimentek, jardangok, barkánok, szeifek, maradéktakarók stb., pedig ezeknek rövid magyarázattal párosított említése bevezethetne minket a sivatagok morfológiai ismeretének alapjaiba is. A maradványhegyeket sem említi a szerző, pedig ezeknek és a pediment felszíneknek nagyon jelentős a szerepük a sivatagok morfológiájában.

Az időszakos vízfolyásokról sok szó esik a szövegben, de egyszer sem említődik, hogy ezeknek vádi a közismert nevük. A hammada (kősivatag), a serír (kavicssivatag) és az erg (homoksivatag) említésekor szintén nem hangsúlyozódik ki, hogy ezek nem csupán az aprózódás különböző stádiumait jelzik, hanem például helyzet, alapkőzet függvényei is.

A hideg tengeráramlások, valamint a fenékvíz felszállása miatt keletkező fordított hőmérsékleti rétegződés következtében létrejövő stabil légállapotot is szüksége lenne említeni a partmenti sivatagot kialakító tényezők számbavételénél. (Namib, Atacana sivatag)

Az élővilág ismertetése a kisérőszövegnek sokkal jobban sikerült oldala. A szövegek itt pontosak, lényegretörők. Nagyon érdekesek pl. az egypúpú teve hőszabályozásáról írottak.

Az az érzésem, hogy az alkotóknak ez az igazából erős oldaluk. Csak apró kifogásokat tehetünk. Jó lenne tudni például, hogy a 14. képen említett növény milyen faj egyede. A 15. kép párnás növényzeténél én feltétlen említeném a dél-amerikai Andok hasonló típusait (punanövényzet).

A legvégén pár szó esik arról, hogy a sivatag nem is volt mindig sivatag. Ez a téma viszont megérdemelné, hogy egy kicsit bővebben essen szó az elsivatagosodás ökológiai okairól, különösen azért, mert a jelenleg is tartó ökológiai válság ezek érvényességét egyre nagyobb területekre terjeszti ki. Szintén jó lenne az itt leírt két mondatnál kicsit többet megtudni a Tasszili-hegység. sziklarajzairól, kultúrtörténeti jelentőségük okán. Nem ártana a szöveg végén egy ajánlott irodalomjegyzék sem.

Összeségében: érzésem szerint egy jól sikerült algériai utazás szép képi relikviáit láthatjuk – amely a képek szerint az Atlasz déli lejtőjét és az előtte elterülő sivatagot érintette –, és ehhez csatoltak a szerzők érdeklődésük és ismereteik szerint biológiai magyarázatokat, ott, ahol a képek témája ezt lehetővé tette, valamint ott is, ahol nem. A képek ismertetői után ugyanis zoológiai összefoglaló következik – képek nélkül. Ez így nem túl szerencsés.

Azt gondolom tehát, hogy nyugodtan ajánlhatjuk ezt az anyagot a sivatagok tanításakor illusztrációként – földrajzi diasorozat bővítéséhez –, vagy a biológiában a biomok tanításához, de nem alkalmas például egy, a Föld klimatikus – morfológiai tartományait bemutató fakultáció „sivatag" fejezeteként, azért, mert pont a bevezetőben sejtetni engedett komplexitás marad el.

A stílusról pedig csak annyit, hogy a személyes jelenlét varázsának visszfényei élvezetesebb stílusra is sarkallhatták volna a szerzőket, mert bizony így ez is olyan mint választott témájuk: kicsit száraz.

Horvátovich Sándor –Lantos Gábor: Szahara (Algéria) diasorozat, Biovert Környezetvédelmi Kft.

KUTAS GYULA

S A T Ö B B I

A Hajdú-Bihar Megyei Pedagógiai Intézet augusztusi tanévelőkészítő szakmai tanácskozásai közül:

Általános iskolák részére
A tanácskozások témái:
– a szaktanácsadók tapasztalatai
– tankönyvek, tantervek,
– versenyek, továbbképzések
– iskolai munkaközösségek
Alsó tagozat:
1. Ideje: 1995. augusztus 23. 9 óra
Helye: Petőfi Sándor Ált. Isk. Debrecen, Szabó K. u. 3-5.
Vezeti: Lugosi Péterné szaktanácsadó
2. Ideje: 1995. augusztus 24. 9 óra
Helye: Ságvári Endre Ált. Isk. Debrecen, Vásáry I. u. 10.
Vezeti: Szilágyi Lászlóné szaktanácsadó
3. Ideje: 1995. augusztus 28. 9 óra
Helye: Toldi Miklós Ált.Isk. Berettyóújfalu, Kálvin tér 4. sz.
Vezeti: Váradi Zoltánné szaktanácsadó
Magyar nyelv és irodalom:
1. Ideje: 1995. augusztus 29. 9 óra
Helye: Toldi Miklós Ált. Isk. Berettyóújfalu, Kálvin tér 4. sz.
Vezeti: Kecskés Istvánné szaktanácsadó
2. Ideje: 1995. augusztus 30. 9 óra
Helye: Tócóskerti Ált. Isk. Debrecen, Margit tér 19.
Vezeti: Kecskés Istvánné szaktanácsadó
Történelem:
1. Ideje: 1995. augusztus 28. 9 óra
Helye: Vénkerti Ált. Isk. Debrecen, Sinay M. u. 6.
Vezeti: Dr. Hargitai Gáborné szaktanácsadó
2. Ideje: 1995. augusztus 29. 9 óra
Helye: Toldi Miklós Ált. Isk. Berettyóújfalu, Kálvin tér 4. sz.
Vezeti: Dr. Hargitai Gáborné szaktanácsadó
Matematika:
1. Ideje: 1995. augusztus 28. 9 óra
Helye: 2. sz. Ált. Isk. Berettyóújfalu, József A. u. 11.
Vezeti: Fehér Károly szaktanácsadó
2. Ideje: 1995. augusztus 29. 9 óra
Helye: Dózsa György Ált. Isk. Debrecen, Dózsa Gy. u. 2. sz.
Vezeti: Fehér Károly szaktanácsadó
3. Ideje: 1995. augusztus 25. 9 óra
Helye: Bocskai István Ált. Isk. Hajdúböszörmény, Bocskai tér 10-11.
Vezeti: Fehér Károly szaktanácsadó
Kémia:
1. Ideje: 1995. augusztus 25. 9 óra
Helye: Bocskai István Ált.Isk. Hajdúböszörmény, Bocskai tér 10-11.
Vezeti: Zsuga Jánosné szaktanácsadó
2. Ideje: 1995. augusztus 28. 9 óra
Helye: Toldi Miklós Ált.Isk. Berettyóújfalu, Kálvin tér 4. sz.
Vezeti: Zsuga Jánosné szaktanácsadó
3. Ideje: 1995. augusztus 29. 9 óra
Helye: 4. sz. Ált.Isk. Hajdúszoboszló, Arany J. u. 2.
Vezeti: Zsuga Jánosné szaktanácsadó
4. Ideje: 1995. augusztus 30. 9 óra
Helye: Fűvészkerti Ált.Isk. Debrecen, Fűvészkert u. 2.
Vezeti: Zsuga Jánosné szaktanácsadó
Földrajz:
1. Ideje: 1995. augusztus 28. 9 óra
Helye: 2. sz. Ált.Isk. Berettyóújfalu, József A. u. 11.
Vezeti: Dr. Hajdu Lajos szaktanácsadó
2. Ideje: 1995. augusztus 29. 9 óra
Helye: Petőfi Sándor Ált.Isk. Püspökladány, Petőfi u. 9.
Vezeti: Dr. Hajdu Lajos szaktanácsadó
3. Ideje: 1995. augusztus 30. 9 óra
Helye: KLTE Gyakorló Ált.Isk. Debrecen, Kossuth u. 33.
Vezeti: Dr. Hajdu Lajos szaktanácsadó
Biológia:
1. Ideje: 1995. augusztus 22. 9 óra
Helye: Fazekas Mihály Ált.Isk. Debrecen, Simonffy u. 21.
Vezeti: Ungvári Jánosné dr. szaktanácsadó
2. Ideje: 1995. augusztus 24. 9 óra
Helye: Toldai Miklós Ált.Isk. Berettyóújfalu, Kálvin tér 4. sz.
Vezeti: Ungári Jánosné dr. szaktanácsadó
Rajz:
Ideje: 1995. augzsuts 29. 9 óra
Helye: Déri Múzeum Debrecen
Előadást tart Munkácsy Mihály képeiről Sz. Kürti Katalin
művészettörténész
A szakmai tanácskozást vezeti: Rácz Imre szaktanácsadó
Számítástechnika:
1. Alsó tagozatos nevelők számára
Ideje: 1995. augsztus 29. 9 óra
Helye: Gönczy Pál Ált. Isk. Hajdúszoboszló, Kálvin tér 7.
Vezeti: Bacskay Csabáné szaktanácsadó
2. Felső tagozatos nevelők számára
Ideje: 1995. augusztus 30. 9 óra
Helye: Vörösmarty Mihály Ált. Isk. Debrecen, Angyalföld tér 4.
Vezeti: Bacskay Csabáné szaktanácsadó
Mindkét tanácskozás után kiállítás, programbemutató és programbörze lesz!

Lapvég

Áll a gép. Sötét képernyő, adásszünet, szünet az agyban, szünet a szívben. Sötét csíkok borítják. Káromkodás. És félelem – ott benn, a merev agyon öt év tapasztalata, hogy elvész. A kontaktus egyik fele, a gép-ember agya, elhallgatott. A test működik, létezik, kapkod, de nem érez, nem érti már. A test működik, de nem jelzi vissza az agy az örömét. Nincs gép – különös, ahogy vakon a homályos betűket írom egymás után. Különös élet, erre sem vettem, hogy másmilyen. Non-system, diskomfort. Vagyok aki voltam.

Zalán Tibor

260,-Ft

Körmös

Az Iskolakultúra nem dicsekszik hatalmas előfizetői táborral, de a magyar kulturális folyóiratok megjelenési adatait nézve szégyenkeznünk sem nagyon kell. Négy-négy és fél millió a hozamunk. A lap évi huszonnégy számának kiadási költségeit – azt a mintegy tizenöt milliót – nem a lap eladásából fedezzük. Fenntartó híján összekönyörögjük a pénzt, pályázunk és kérünk, elvárunk, kapunk és nem. Persze leggyakrabban válaszra sem méltatnak minket.

Van aki a szerkesztésnél nehezebb és bonyolultabb lapfenntartásban segít, van aki nem, és van aki inkább akadályoz. Vannak, akik örülnek annak, hogy vagyunk s olyanok is, akik látni sem akarják a lapot, a lapgazdát, a szerkesztőket sőt az olvasóinkat. Nem mondom, hogy ez tetszik, de tudomásul vesszük, veszem. (Ebben az országban, szakmában stb.)

Manapság újólag van vagy negyvenöt pedagógai lap, folyóirat, időszaki kiadvány. Szégyenlem, ennek a fele sem jut el a kezembe – így jónéhányról véleményem sincs. Annak mégis örülök: élnek, s vannak, akik lehetővé teszik létezésüket.

Az ellenben mégiscsak különös: némely laptárs ellenfelet lát a másikban – szóval elhiszi, hogy minket a piac minősít, és nem a szakma vagy az az a tér, amelyet képesek vagyunk kitölteni.

Ha egy pedagógiai módszert, eljárást vagy egy pedagógiai terméket csak a piac szabályoz, akkor, állítom, itt a vég. Lehet, nem is állok olyan messze az igazságtól – hogy csak a saját ügyeimnél, így pl. az Iskolakultúránál maradjak.

A legnagyobb magyar mecénás, az állam, a legnagyobb pályázati alapítványain keresztül azt üzente az Iskolakultúrának, hogy mi nem vagyunk kulturális folyóirat. Mi pedagógiai kiadvány vagyunk – amelynek külön pénzmagva van az illetékes helyen, tessék oda fordulni. (Megtettük, kaptunk kétmilliót.)

Szóval, az Iskolakultúra pénzéből épphogy a nyomdát fizetjük ki, másra éppcsak valamennyicske, vagy annyi se telik.

De még vagyunk. Talán azért, mert arról, ami a kultúra, nekünk határozott fogalmaink vannak.

Gáti János